

SIMION MEHEDIŢI

OPERE ALESE

SUB REDACŢIA PROF. DR. DOCENT V. MIHAILESCU

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ • BUCUREŞTI, 1967

SUPRACOPERTA ŞI COPERTA DE RADU VELUDA

STUDIILE AU FOST ELABORATE DE :

Prof. dr. docent VINTILA MIHĂILESCU,

Prof. dr. docent VICTOR TUFESCU,

Prof. N. ORGHIDAN,

Dr. docent ION CONEA.

CUVÎNT ÎNAINTE

Publicarea operelor alese ale lui S. Mehedinți, constituie un omagiu care se aduce unuia dintre cei mai reprezentativi cărturari ai noștri din prima jumătate a secolului al XX-lea. Alături de alți geografi consacrați din țara noastră, ca G. Vâlsan și C. Brătescu, S. Mehedinți a avut un rol hotărîtor în dezvoltarea gândirii geografice din România, aducînd o contribuție însemnată la concretizarea locului geografiei în sistemul general al științelor și la elucidarea conținutului său. A fost, de asemenea, un cititor și un organizator al învățămîntului nostru geografic.

În volumul de față, se publică o parte dintre lucrările mai importante geografice ale lui S. Mehedinți, în afara operei sale fundamentale *Terra*, lucrări care-și mențin și astăzi actualitatea.

Publicînd paginile alese din opera geografică a lui S. Mehedinți, sîntem datorii să prevenim cititorul că numai după ce va parcurge întregul volum (unele idei din prima prelegere sînt dezvoltate și precizate în celelalte) va fi în măsură să-și formuleze o părere asupra lui S. Mehedinți ca geograf modern, firește judecat la nivelul timpului în care a trăit și gândit. Se va putea constata, sperăm, că el a evitat pe cît posibil unilateralitatea și exagerările unor concepții ca determinismul și voluntarismul în explicarea relației om-natură, fixism, finalism, catastrofismul etc., pe unele combătîndu-le cu hotărîre așa cum cititorul va avea prilejul să constate singur din paginile ce urmează.

Creдем necesar să spunem cîteva cuvinte asupra poziției adoptate de el în privința evoluționismului și determinismului geografic. Pentru S. Mehedinți evoluția însemna diferențiere și progres, luînd din principiile lui H. Spencer numai ceea ce interesa geneza și evoluția — prin diferențiere — a Pămîntului și folosînd la interpretarea evoluției cele patru mase telurice: atmosfera, hidrosfera, litosfera, biosfera (vezi studiul „Asupra obiectului geografiei, definițiunea ei“).

Este drept că S. Mehedinți nu pomeniște de trecerea de la schimbările cantitative la schimbările calitative, prin salt, dar ideea este implicată oarecum în

noțiunea de diferențiere care duce la progres. Nu poate fi vorba propriu-zis de o concepție evoluționistă plată la S. Mehedinți, ci de una care presupune complicarea mișcărilor și concentrărilor materiei cosmice.

În vremea când scria Mehedinți, — la începutul secolului nostru — se duceau discuții aprinse în jurul determinismului și liberului arbitru. În explicarea relației dintre om și mediul natural, unii autori se situau pe pozițiile determinismului geografic; ei considerau influența naturii ca avînd un rol conducător în evoluția societății, a activității umane, iar pe om îl concepeau ca o ființă ce se adaptează pasiv la mediul natural. Alți autori, din școala franceză, ca posibilisti, susțineau că omul se adaptează activ la mediul natural, selectînd și folosind posibilitățile acestuia potrivit nevoilor și mijloacelor sale de acțiune de care dispun la un anumit moment istoric. În fine, alți geografi, considerau, în spiritul voluntarismului, că în raporturile sale cu mediul natural, omul are inițiativa și capacitatea de a dispune oricînd de posibilitățile acestuia, că omul este atotputernic.

Deși lui S. Mehedinți nu i-a fost suficient de clară deosebirea dintre natură și societate, pe aceasta din urmă considerînd-o ca o formație biogeografică, iar pe alocuri i-au scăpat unele interpretări ce amintesc de determinismul geografic, totuși marele geograf român a criticat și depășit în esență limitele acestei concepții unilaterale despre relația dintre om și mediul geografic.

El a arătat că mediul natural are o influență mai simțită numai pe treptele inferioare ale evoluției sociale, că legăturile omului cu mediul natural devin, pe măsura dezvoltării forțelor de producție, din ce în ce mai numeroase și mai întretesute, dar că fenomenele sociale, îndeosebi cele mai complexe, în nici un caz nu pot fi explicate prin mediul geografic.

Marele om de știință a susținut și argumentat că societatea se adaptează din ce în ce mai activ la mediul natural, că este nevoie de prudență în acțiunea de transformare și cucerire a acestuia pentru a nu se ajunge la dezechilibru și calamități.

S. Mehedinți, geograf cu o vastă cultură istorică și filozofică, susține că omul trebuie privit atît din punct de vedere ecologic — pentru viața lui vegetativă —, cît și social-istoric — pentru lupta lui organizată cu mediul natural.

Definind obiectul Antropogeografiei geografice românești, menționează că aceasta se ocupă de: „legătura dintre om și pămînt; pe ce cale a ajuns omul de la sălbăticie la civilizație și cultură și că „omul sfințește locul“ dar tot omul poate să-l batjocorească împuținînd munca apucată de la părinți și ajungînd robul muncii altora“.

Se știe că absolutizîndu-se semnificația unor teze ale unora dintre întemeietorii antropogeografiei, teze care ele însăși ofereau posibilitatea unei astfel de interpretări, s-a deschis calea spre crearea unor teorii neștiințifice — teoria spa-

tiului vital, a granițelor mobile etc. — care au constituit elemente de bază ale geopoliticii.

Paginile alese sînt precedate de cinci studii critice scrise de patru dintre cei mai cunoscuți geografi ai noștri. Complexitatea operii — nu lipsită de contradicții — și dinamismul — cu forme și intensități deosebite de manifestare — ar fi făcut insuficientă o prezentare obișnuită a omului și operii. Cele cinci studii critice elaborate se completează, urmărind același fir conducător ce poate fi constatat în toată viața lui S. Mehedinți, indiferent de latura sub care ni se prezintă (geograf, etnograf, pedagog, om politic, literat).

Scrise de colaboratori și foști studenți ai prof. S. Mehedinți, desigur că studiile sînt variate atît prin conținut, mod de abordare a problemei, cît și prin stilul lor; dar, în afara stilului legat, ca totdeauna, de persoană, diferențele constatate au fost impuse de tema tratată. Primele trei studii care se referă la problemele teoretice — mai abstracte — au impus autorilor o exprimare mai sobră. În ultimele două studii în care este prezentat S. Mehedinți nu numai ca om de știință ci și ca pedagog și luptător pentru o idee (în speță aceea a raportului strîns dintre pămînt și popor) și de organizator militant al acestei lupte, stilul devine mai accesibil. Aceste capitole cereau așadar — cum au înțeles-o de altfel și autorii respectivi, în bună parte o invocare a puternicei personalități dinamice a lui S. Mehedinți. De aceea ele sînt expuse fie sub forma unor amintiri despre creatorul și animatorul școlii geografice românești, fie sub forma unui dialog al profesorului cu fostul său student.

Faptul esențial ce se desprinde din publicarea lucrărilor lui S. Mehedinți, din acest volum, este ideea directoare din concepția lui geografică, este patriotismul cald, dublat totuși de sobrietatea argumentării științifice cu care dovedește continuitatea milenară a poporului român pe teritoriul țării noastre.

PARTEA ÎNTII

STUDII ASUPRA VIETII
ȘI OPEREI GEOGRAFICE

OMUL ȘI OPERA

Simion Mehedinți aparține pleiadei de mari oameni de cultură care au ilustrat viața intelectuală a României în prima jumătate a secolului nostru. *Deoarece în studiul de față ne ocupăm numai de latura geografică a multilateralei sale activități*, este firesc, tocmai datorită faptului că el a depășit cu mult sfera acestei specialități, căreia i s-a consacrat ca profesor și cugetător, să precedăm studiile următoare de o expunere mai amplă asupra omului și operei sale în ansamblu.

Dacă primul profesor de geografie de la Universitatea din București și-ar fi orientat activitatea de cercetare spre o anumită ramură a geografiei, și din această ramură numai o anumită problemă l-ar fi preocupat urmărind-o cu pasiunea eruditului și acordându-i centrul activității sale științifice și didactice, atunci S. Mehedinți ar fi reprezentat exact omul necorespunzător misiunii încredințate lui într-o vreme când totul era de clădit în geografia românească. Faptul că urmase, în vremea studenției, filozofia lui Titu Maiorescu, precum și faptul că menținuse legătura cu gândirea filozofică și în perioada studiilor din străinătate, alături de cunoașterea adâncă a modului de viață din satele și orașele noastre și de un excepțional tact pedagogic, l-au dus pe Simion Mehedinți la descoperirea sensului filozofic al geografiei moderne ca știință a întregului terestru și la aflarea căilor teoretice și practice de răspândire a acestei concepții în lumea profesorilor de geografie autodidacți din învățământul mediu și printre studenții săi, viitori cercetători sau profesori. Din primele articole publicate (*Locul geografiei între științe*, 1894 ; *Eterogeneitatea celor patru sfere*, 1900 ; *Problemele geografiei contemporane ca știință despre Cosmos*, 1900) și chiar din prelegerea inaugurală (*Obiectul și definițiunea geografiei*, 1901) se constată că gândirea geografică a deschizătorului de drumuri noi în geografia românească era perfect precizată și clară. În decursul anilor nici profesorul Mehedinți și nici urmașii lui nu au avut motive să-i aducă vreo modificare esențială. Bazele puse la începutul secolului au rămas aceleași pe care se clădește în continuare geografia românească.

Se ridică de la început întrebarea : cum a descoperit Mehedinți căile care l-au dus, într-o vreme cînd geografia abia se constituia ca știință modernă, la o concepție mult mai tîrziu aflată și recunoscută în această disciplină, ca fundamentală ? Răspunsul poate veni numai urmărind pregătirea și îndîrjita muncă personală a acestuia în țară și în străinătate.

STUDII ÎN ȚARĂ Simion Mehedinți s-a născut la 18 octombrie 1868 în satul Soveja de la poalele Munților Vrancei, sat care, pînă spre sfîrșitul secolului trecut, păstrase „o înfățișare cu totul arhaică“ legată de ocupația principală a locuitorilor : păstoritul. Natura locurilor natale, pe care mai tîrziu avea să le descrie cu deosebită afecțiune și măiestrie, precum și mediul social sănătos cu puternice și vechi tradiții de cultură proprie, din care nu lipseau nici preocupările de învățatură (legate în special de mănăstirea lui Matei Basarab) și nici „îndemnuri spre înnoire“, aveau să-i influențeze începuturile și să-i țină vie dragostea de țară și de popor întreaga viață. Soveja, Munții Vrancei (în sens larg) și viața locuitorilor ei au fost pentru S. Mehedinți un sprijin moral, loc de reculegere și de refacere în momentele grele, izvor de inspirație și călăuză în gîndirea lui de geograf și de educator. Contactul — la răstimpuri mai mari ori mai scurte — cu „lumea de acasă“ era pentru „fiul mocanului“ din Soveja o necesitate organică și o datorie pe care și-a îndeplinit-o, sub diferite forme, pînă spre sfîrșitul vieții sale. După propria declarație, concepția personală despre geografie ca știință a fost pe deplin clarificată, sub o formă căreia trebuia să i se aducă prea puțin corectări de formulare, în atmosfera de liniște și reculegere a pădurilor și poienilor din jurul Sovejei. Farmecul peisajului natural îmbinat cu viața localnicilor, care l-au schimbat de-a lungul secolelor, a fost simțit întîia dată și cu o intensitate nebănuț de puternică tot în locurile natale. Primul îndemn spre descrierea literară, în versuri sau în proză, tot de Vrancea sînt legate. Și nu a fost vorba de impresii ori veleități trecătoare legate de vîrsta tinereții, ci de o sensibilitate puțin obișnuită față de frumos, de manifestările geniului popular și de calități proprii pentru zugrăvirea impresiilor și sentimentelor prin cuvinte. Colecția de nuvele *Oamenii de la munte* — primită de maiestrii literaturii noastre, de la începutul secolului al XX-lea, cu elogi superlative ; paginile din *Premise și concluzii la Terra. Amintiri și mărturisiri* — transcrise după însemnări zilnice și consacrate specificului vrincean, regretul de a nu fi putut realiza proiectul de a da sub forma literară dezvoltată trecutul și prezentul „Vrancei“¹, arată clar legătura strînsă și neîntreruptă dintre geograful, gînditorul și scriitorul S. Mehedinți și „oamenii de la munte“ din rîndurile cărora făcea parte, pentru care a luptat și de care a ținut să nu se despartă niciodată.

Am insistat asupra acestei laturi a personalității lui S. Mehedinți pentru că sensibilitatea lui artistică i-a caracterizat activitatea și opera întreagă ținută în

¹ S. Mehedinți considera că bazinul superior al Șușiței, deci și Soveja, aparțin Vrancei.

cumpănă și dirijată, cu precădere, de conștiința misiunii ce i se încredințase : organizarea învățămîntului și cercetărilor geografice în România. Pentru a duce la bun sfîrșit această grea sarcină, dispunea de resurse puțin obișnuite : mare putere de pătrundere în realitățile lumii înconjurătoare, judecată limpede și sigură, hotărîrea neclintită de a duce la bun sfîrșit lucrurile o dată începute, putere de muncă și de asimilare, pe care însă le-a supraapreciat nu în privința calității ci a cantității, cu prețul sănătății, spirit critic bine cumpănit însă cu particularități care-l scoteau din comun, tact pedagogic deosebit lipsit de orice pedanterie.

Drumul pînă la punerea în mișcare a tuturor acestor calități, unele contradictorii dar pînă la urmă armonizate, și pînă la obținerea rezultatelor care au făcut din S. Mehedinți creatorul, îndrumătorul și animatorul mișcării geografice din țara noastră, a fost destul de lung și dificil. El a început — ca în mai toate școlile sătești din vremea aceea — prin învățatură silită, pe dinafară, vîrîtă, de multe ori, în capul copiilor prin metoda obișnuită — bătaia (cu destule variante), cum mărturisește însuși fostul elev al dascălilor din Soveja. După trei ani de învățatură în satul natal, își completează clasele primare la Vidra, cel mai mare sat al Vrancei, unde a avut prilejul de a cunoaște alți oameni și alte locuri, dealuri și pădure de stejari, o apă mai mare, nu ca la Soveja, munți, păduri de brad și o gîrlă neînsemnată (Dragomira) care numai în primăvară creștea, revărsîndu-se.

Aceste însemnări le-am cules din ceea ce s-ar putea numi cartea de amintiri a profesorului S. Mehedinți (*Premise și concluzii la Terra. Amintiri și mărturisiri*). Momentele reținute de acesta din trecutul formării sale ni-l arată, încă din timpul copilăriei, înclinat către observarea atentă a lumii din jurul său, cu putere de păstrare a impresiilor și cu darul înnăscut al redării acestora prin cuvinte, dar și adversar al terorii și al buchiselei. Datorită acestor calități părinții, care aveau în ascendența lor dascăli și preoți, l-au dat mai departe la carte. Mai întîi la Roman pentru a-l face preot. Dar și aici așteptările elevului Mehedinți au fost spulberate, căci tot numai „dondăneală pe de rost“ făcea, în afara orelor de istorie cu profesorul D. Grăjdeanu care, povestindu-le din cronici, deși om fără multă învățatură, a deșteptat în Simion Mehedinți dragostea pentru istorie. Interesul pentru această știință l-a manifestat chiar în timpul studenției însă, mai puțin în anii profesoratului de mai tîrziu. Elev sîrguincios care nu glumea cu învățatura — așa cum ne povestea o dată unul din colegii lui de școală (profesorul I. S. Floru) — ca toții copii cu personalitate, a dovedit puterea de a deosebi pe profesorii adevărați de cei mai puțin chemați, de a li se apropria și a se lăsa influențat de ei. Așa a fost nu numai la Roman, dar și la București unde l-a fermecat cunoscutul profesor de latină Constantin Georgian de la Seminarul central din București, „cărturar vioi, care colindase prin multe țări și ne povestea

tea câte în Lună și în Soare, când se afla în chejii lui cei buni¹. Fără să-i necăjească cu prea multă gramatică și cu cuvinte învățate pe dinafară, acesta reușise să-și deprindă elevii cu lectura curentă a textelor latinești. După câte știm profesorul Mehedinți a rămas cu înlesnirea de a citi în original autorii latini (ca și pe cei elini, de altfel).

După terminarea seminarului de patru clase din București a urmat mai întâi liceul la Focșani. Aici, un bun profesor de matematici i-a insuflat dragostea pentru această disciplină, atât de mult încât, la universitate, se înscrisese întâi la matematici. Deși a urmat cursurile numai câteva luni, el a păstrat din această știință spiritul și convingerea că, fără matematici, nici o știință nu-și poate atinge adevăratul scop. Desigur este vorba de analiza cantitativă a fenomenelor și proceselor. A terminat liceul la Sf. Sava în București, unde a fost atras de profesorul de filozofie Dimitrie Laurian care a contribuit la lărgirea culturii sale generale. După câte se pare influența lui Georgian și Laurian a fost hotărâtoare, căci atât în lecturile particulare cât și la universitate preferințele tânărului student au mers către istorie, filozofie și științele naturale.

Obținerea unei burse la Școala normală superioară, condusă de Al. Odobescu, i-a îngăduit viitorului profesor de liceu să urmeze cursurile universității bucureștene, nediferențiate la acea vreme. Mai mult decât cursurile audiate, în afara celor de filozofie ținute de Titu Maiorescu, pentru care S. Mehedinți a avut un respect deosebit toată viața, unele cărți de bază foarte căutate (Lessing, Buckle, Taine, Mommsen, August Comte, Herbert Spencer) au fost cu adevărat cele care l-au instruit și l-au influențat cel mai mult pe tânărul student avid nu numai de cunoștințe, dar și de alegerea unei specialități. I-a plăcut mult istoria și a citit foarte mult în această direcție. Ba încă după obținerea licenței cu examene trecute în „filozofie, filologie, istorie, arheologie, epigrafie, limbile latină și elină, literatura modernă, sociologie“ etc., ivindu-se liberă o catedră de istorie la Focșani, a cerut și obținut o suplinire în acel oraș.

STUDII ÎN STRĂINĂTATE. Din inițiativa lui Al. Odobescu s-a creat însă o bursă pentru studiul geografiei în străinătate, iar acesta și Maiorescu, împreună cu conducerea Societății geografice române, l-au ales pe noul licențiat al Universității București să fie trimis peste hotare în acest scop. Studenților nu li se dădea în acea vreme nici un fel de cunoștințe geografice. Nu putea fi deci vorba de o inițiere în acea direcție. Și totuși, așa cum ne informează chiar bursierul Societății geografice române, o primă inițiere nu i-a lipsit: mai întâi deprinderea, încă din copilărie, de a observa natura și, în legătură cu ea, activitatea zilnică a populației; apoi numeroasele lecturi din „Isis“ (revistă de științe naturale) și mai ales citirea atentă, cu creionul în mână, a *Istoriei civilizației în*

¹ S. Mehedinți, *Premise și concluzii la Terra. Amintiri și mărturisiri*, Academia Română, 1946, p. 15.

Anglia de Th. Buckle. Aceștia au fost factorii hotărâtori care i-au înlesnit trecerea de la istorie la geografie. Spre deosebire de alți istorici, Buckle, alături de Taine, își propunea să explice mai precis istoria prin geografie „în legătură cu mediul fizic și cu progresele științei exacte“. Era un punct de vedere care amintea tânărului Mehedinți de propriile sale observații făcute pe plaiurile natale unde urmărise încă de copil lupta „oamenilor de la munte“ cu puhoaiile, cu pădurea, cu lupii... Din Buckle a luat totuși numai ideea că geografia este o bază a istoriei nu și toate interpretările acestuia care nu totdeauna puteau fi acceptate. De pildă, Buckle căuta să explice „cultura și civilizația indiană prin natura grandioasă a Indiei, așezată la poalele Himalayei, muntele cel mai înalt al planetei“¹; însă, pe drept cuvânt, tânărul geograf se întreba: „dar și în diferite alte locuri de pe glob se întâlnesc condiții geografice asemănătoare. De ce nu s-a născut aceeași civilizație pretutindeni? Altele trebuie să fie cauzele, iar natura este numai un mediu necesar în care acționează aceste cauze“.

Obișnuit cu judecata logică pe care o deprinsese în special de la cursurile de filozofie și de la matematici, cu astfel de gânduri a plecat S. Mehedinți mai întâi la Paris (în anul 1893). Dar și aici — după ce audiase cursuri de geografie descriptivă erudite — constată că învățătura se limita de fapt la o geografie „culeasă din biblioteci sau auzită cu țirița la cursuri“. Nu se țineau nici seminarii, nu se făceau excursii. Totuși aici citise mult — printre alții și pe Hipocrate², celebrul medic elen care urmărea raporturile dintre mediul fizic și sănătatea omului, punând astfel primul probleme antropogeografice, etnografice, de geografie fizică aproape în felul în care și le punea și tânărul bursier român. Astfel la Paris, alături de Buckle, Hipocrate — citit și supus criticii personale, așa cum obișnuia să o facă în toate lecturile sale — l-a ajutat pe viitorul profesor universitar dacă nu să răspundă mulțumitor, cel puțin să formuleze enunțul problemelor pentru a căror rezolvare venise la Paris: „există o geografie, știință cu obiect și metodă proprii“? Și, dacă există, care este locul ei între celelalte științe? Cum se vede, întrebările erau clare și fundamentale.

După un an de studii însă, candidatul la doctorat ajunsese la concluzia că răspunsul la întrebările de mai sus nu poate fi găsit decât parțial la Paris, unde abia era pe cale să se constituie o școală de geografie regională modernă sub conducerea lui P. Vidal de la Blache. Pentru acest creator de școală care se afla însă la începutul carierei, S. Mehedinți a păstrat deosebită stimă și chiar afecțiune, desigur și pentru că — așa cum era să se vadă mai târziu — între felul cum avea să înțeleagă geografia profesorul și studentul său român era o mare apropiere. Și primul, și al doilea vedeau în geografie o știință complexă care

¹ S. Mehedinți, *op. cit.*, p. 26.

² Scriitorii antici (Herodot, Hipocrate, Tucidide etc.) s-au mărginit însă mai ales la demonstrarea legăturii cauzale dintre conformația fizică și psihică a oamenilor și mediul geografic (v. G. Heydn, *Critica geopoliticii germane*, Editura Politică, 1960, p. 16.)

avea ca obiect întregul teritorial de la localitate sau regiune pînă la planetă. Vidal de la Blache începea cu analiza și sinteza regională; S. Mehedinți, pornind de la faptele regionale, presupuse cunoscute, ajungea la sinteza planetei pe care o considera obligatorie pentru îndrumarea cercetărilor pe spații mai restrînse. Recunoscător pentru tot ce a învățat din audierea cursurilor și din conversațiile particulare cu profesorul, S. Mehedinți închină opera lui fundamentală *Terra* lui Ratzel, Richthofen și Vidal de la Blache. Iată ce scrie despre acesta fostul student în *Premise și concluzii la Terra*. „Încercările de orientare au mai continuat deci pînă s-a împlinit anul de ședere în Franța. Iar ultimul cuvînt l-a spus în această grea împrejurare bunul și cinstitul Vidal de la Blache. Cu vocea lui potolită în fața locului din cheminée, fără cea mai mică preocupare de amor propriu (fie personal, fie național ca subdirector al celei mai vestite școli din Franța) înțeleptul autodidact a dat străinului sfatul cel mai potrivit cu împrejurările: «allez à Berlin». Nici el nici profesorii de la Sorbona nu erau răspunzători de impasul în care ajunsese studentul venit la Paris. De vină era evoluția geografiei, o disciplină mai complexă decît toate științele concrete, silită să împrumute materiale aproape din toate, de la matematică și cosmografie pînă la antropologie, etnografie, istorie și științele sociale”¹. În acest timp, a publicat, în „Bul. S.G.R.“, primul său articol de geografie teoretică: *Locul geografiei între științe* (1894).

Dacă însă, cel puțin după aprecierea „subiectivă” a studentului român, Parisul nu l-a dus la un răspuns mulțumitor privind întrebările puse de un om hotărît să se întoarcă acasă cu ele rezolvate, cel puțin viața în acest oraș al luminii i-a dat — prin pătrunderea în trecutul lui — o viziune a raportului dintre cadrul geografic al marelui oraș și desfășurarea lui istorică. A fost încă o lecție pentru geograful aflat sub influența lui Buckle și Hipocrate. Parisul, gîndește tînărul geograf aflat încă la învățătură, „a însemnat calea unui destin geografic” legat de stăpînirea bazinului Senei de către regii Franței. Nu intenționăm să dăm aici argumentarea acestei teze, ci amintim faptul numai pentru că încă una din trăsăturile personalității lui S. Mehedinți era continua legătură între ceea ce auzea (de la profesori ori colegi), ce citea (și lectura foarte mult, notînd și reflectînd asupra celor citite) și ce vedea. Deși — cu o ușoară exagerare — se arăta în diferite situații nemulțumit de rezultate, totuși pînă la urmă acestea se dovedeau bune, ajutîndu-l fiecare la rezolvarea problemei capitale: *este geografia o știință și care-i locul ei între celelalte științe?*

Nici șederea la Paris, cu audierea cursurilor lui Vidal de la Blache, cu lecturile în Biblioteca Națională și cu reflexiile asupra „destinului geografic” al Parisului (ca aplicare a unei concepții geografice în formare), nu se poate spune așadar că i-a fost de prisos. Căutarea fără întrerupere a „căii celei mai drepte” în rezolvarea oricărei probleme, fie că era vorba de natura geografiei ca știință

¹ S. Mehedinți, *op. cit.*, p. 42.

sau de educarea poporului, fie de soarta politică a țării, această căutare neobosită l-a caracterizat pe S. Mehedinți care și-a păstrat puterea de judecată și spiritul critic, nealterate, pînă în ultima zi a vieții (14 decembrie 1962).

„În căutarea acestei căi mai drepte”, a trecut deci bursierul Societății geografice la Berlin, unde abia fusese reluat, după o întrerupere destul de mare, firul gîndirii geografice a lui Alex. von Humboldt și al cursurilor de geografie comparată ale celui alt precursor al geografiei moderne, Carl Ritter. Aici studentul român s-a pus la curent cu opera acestora și cu ceea ce publicase genialul autodidact venit de la științele juridice, Peschel cel care va netezi drumul pentru înțelegerea grandioasei concepții cosmice a lui Humboldt, geografiei comparate a lui Ritter și a ceea ce avea să devină geografia germană de mai tîrziu. La Berlin, așadar, a găsit o atmosferă de lucru și de gîndire geografică în plină înflorire, dacă nu mai limpede decît la Paris. Profesor de geografie la universitate era vestitul explorator von Richthofen care studiasse și vulcanii din Transilvania. Acesta, geolog la origine, primi să treacă la geografie în locul lui Peschel, după moartea prematură a acestuia, și-și începuse cariera de profesor de geografie prin considerații asupra obiectului și metodelor geografiei contemporane (1883) cu care prilej încercase o delimitare a geografiei de geologie. Transferat la Universitatea din Berlin, Richthofen era considerat — în vremea cînd S. Mehedinți se înscrie aici pentru doctorat — ca „protagonistul” mișcării geografice din Germania, iar în locul lui la Leipzig fusese numit naturalistul Fr. Ratzel, întemeietorul antropogeografiei.

Problemele puse și dezvoltate de Richthofen erau mai apropiate de preocupările tînărului doctorand român. Pe lîngă aceasta, aici funcționa și un seminar în care se prezentau și se discutau, de către diferiți specialiști, lucrări personale. Desigur că participarea la cursuri, la seminarii și lectura nelimitată în marile biblioteci ale orașului au contribuit mult la maturizarea și la îmbogățirea cunoștințelor celui care nu uitase o clipă scopul șederii sale în străinătate. Rezultatele, după o trecere de vreme, erau și aici altele decît cele așteptate: Richthofen aprecia că obiectul de studiu al geografiei este *suprafața empirică a Pămîntului pînă la adîncimea unde încep cercetările geologului*. Această limitare a domeniului, mai mult decît a obiectului de cercetare geografică, îl nemulțumea — și l-a nemulțumit toată viața — pe S. Mehedinți. Cum să precizezi în spațiu hotarul dintre domeniul geografiei și al geologiei? Ambele discipline au ca obiect Pămîntul în totalitatea lui nu doar părți din el (geologia — Pămîntul întreg, iar geografia — numai suprafața empirică a acestuia). Și tot, astfel, cum să separi — tot după Richthofen, dar și după Mackinder — în timp aceste două discipline? Era deci împotriva formulei: geografia este studiul prezentului (terestru) în lumina trecutului și geologia este studiul trecutului în lumina prezentului.

Nu intrăm aici în discutarea acestei probleme, care va fi dezbătută în capitolul următor, ci vrem numai să urmărim frămîntările prin care trecea — fără să-și cruțe sistemul nervos — bursierul Societății geografice române, luînd

aproape în tragic, uneori, misiunea ce-i fusese încredințată. I se părea — și pînă la un punct avea dreptate — că profesorii, atît cei de la Berlin cît și Ratzel la Leipzig, dădeau prea multă atenție descrierilor regionale geografice sau etnografice și nu se dovedeau preocupați de ceea ce aproape îl obseda pe el : *poate fi concepută geografia ca o știință unitară cu „o țintă definită și o metodă proprie“* ? Noua bibliotecă de „geografie generală“, condusă de Fr. Ratzel dădea și ea lucrări de sinteză însă pe specialități la care conclucrau meteorologi, climatologi, oceanografi, geomorfologi, naturaliști, antropologi, sociologi, antropogeografi. Această diferențiere pe ramuri specializate și servite de specialiști, care nu erau neapărat geografi, putea însă, mai degrabă, să depărteze momentul închegării unei științe geografice unitare și „de sine stătătoare“. Independența de gîndire și înclinarea spre sinteză, alături de constatarea evidentă că geografii sînt amenințați să fie copleșiți de supraabundența materialului adunat în ultimul secol sau, în cel mai bun caz, să prezinte acest material disociat pe elemente pierzînd din vedere tocmai întregul din care a fost despărțit spre analizare, l-au dus pe doctorandul nostru la concluzia că nici el și nici lumea din țara lui nu aveau în primul rînd nevoie de noianul cunoștințelor din „geografiile universale“ sau din conferințele ținute la diferitele societăți geografice, ci „mai întîi și întîi de toate de o sistematică introducere în geografie ca știință și apoi de aplicații practice pe teren“. Datorită contradicției dintre ceea ce vedea și simțea în mediul cugetării geografice de la Berlin (și apoi de la Leipzig) și ceea ce își dădea seama că îi trebuie lui pentru a-și îndeplini misiunea la întoarcere în țară, *burisierul Societății geografice române a ajuns încă de la Berlin să-și formuleze în linia mari o concepție personală asupra geografiei ca știință*.

Rămînea așadar geografului începător ca, după ce a luat cunoștință de „Sarcinile și metodele geografiei de azi“, așa cum le înfățișase Richthofen, să caute, cum se va pricepe el, firul de legătură, în acest imens tezaur de materiale, privitor la descrierea Pămîntului și a omenirii care-l locuiește. În vederea unui eventual curs într-o universitate românească îi stăteau înaintea mai multe modele : Să facă „geografie comparată“ în sensul lui Ritter cu o dublă față : una spre științele naturale (*zur Natur*), alta spre istorie (*zur Geschichte*). Dar asta ar fi însemnat să privească geografia ca o colaborare de discipline eterogene, nu ca o știință unitar constituită. (După 17 volume, Ritter lăsase opera sa neisprăvită, iar împrejurarea aceasta i se părea de rău augur celui care considera orice știință ca un sistem de gîndire, iar nu ca o ocazie de simplă erudiție într-o ramură oarecare de activitate).

Să ia ca model *Cosmosul* lui Humboldt, asta ar fi însemnat posibilitatea de a porni în largul tuturor științelor concrete, chiar cu perspectiva de a nu se mai întoarce niciodată pe același drum : «Începem, zicea Humboldt, cu adîncimea spațiului cosmic, cu regiunea celor mai depărtate nebuloase coborîndu-ne treptat prin gloata de stele care aparțin sistemului nostru solar...» „Cine începe așa de

departe, dacă nu e Humboldt, poate să se rătăcească pe drum și să nu mai ajungă niciodată...“.

Să urmărească „suprafața empirică“ recomandată de Richthofen ori să ia în șir monografiile din „Bibliothek geographischer Handbücher“, pregătită de Ratzel, ar fi fost și asta o cale posibilă în *extremis*. În ce parte însă va apuca cel doritor să ajungă la o soluție mulțumitoare ?

OPERA GEOGRAFICĂ GENERALĂ. După ce a lucrat o bucată de vreme și cu Ratzel, a trebuit să facă o pauză forțată, de aproape doi ani și jumătate, pînă să-și definească o gîndire geografică proprie care a fost cea a geografiei românești din ultimii 50 de ani. Suprasolicitarea sistemului nervos l-a dus însă la un surmenaj atît de accentuat, încît însuși profesorul său, Fr. Ratzel, la care începuse redactarea tezei de doctorat (*Die kartographische Induktion*), l-a îndrumat spre odihnă și repaus în Alpi.

Speranța de a putea reîncepe lucrul dovedindu-se însă zadarnică, studentul român se întoarce în țară și, neavînd nici un mijloc de trai, se retrage în satul de unde plecase în copilărie.

Și-a refăcut sănătatea, foarte greu de altfel, cutreierînd pădurile și munții ținutului natal. Interdicția de a citi nu a însemnat însă interdicția de a observa și a gîndi în singurătate. Și în timpul acestei crize au biruit forțele moștenite : sănătatea de muntean, voința de a se supune prescripțiilor medicale, capacitatea de a se adapta condițiilor naturale și sociale de acasă. Paginile scrise cu acest prilej sub formă de jurnal și transcrise în *Premise și concluzii la Terra* sînt poate cele mai frumoase și mai caracteristice din tot ce a dat S. Mehedinți asupra regiunii natale. „Obida lăuntrică, neuzită și nebănuită de nimeni, mi-a adus pînă sub frunte iuțea lacrimelor oprite, dar după ce a trecut ascuțișul durerii mi s-a părut că sînt ușurat de o mare greutate. Întîia oară, de cînd m-am întors acasă, m-am simțit una cu toți ai mei, cei de azi și de totdeauna¹“. Nu o spune, dar aceasta poate a însemnat începutul vindecării.

În cei aproape doi ani și jumătate de interzicere a cititului și de recreare, S. Mehedinți a avut totuși răgazul să pună ordine în materialul abundent și eterogen adunat în anii de la Paris, Berlin și Leipzig, precum și din excursiile făcute în țările respective și din peregrinările în propria sa țară, mai ales în bazinul Șușiței. Ca orice om legat de locurile unde și-a trăit copilăria, era pus acum în situația să le analizeze cu ochii artistului, și cu spiritul critic al omului de știință, elaborînd, la Soveja, prima „schemă“ a unității obiectului geografiei. Legătura strînsă dintre om și natură a simțit-o aici în pragul maturității.

„Mocanii sovejeni și cei din Brețcu care pendulau cu turmele lor din stepele pontice pînă în Munții Vrancei cunoșteau bine locurile și oamenii pe unde treceau la dus și la întors : căci dacă nu le-ar fi cunoscut se întorceau fără

¹ S. Mehedinți, *op. cit.*, p. 113.

turme, dacă s-ar fi întors și ei.“ Lupta de fiecare zi cu muntele, cu apele care veneau primăvara puhoi, cu pădurea, cu jivinele codrului nu-i îngăduia tânărului geograf să despartă populația de mediul fizic și nici de cel social înconjurător. Verificase această relație necesară pretutindeni pe unde trecuse. Se convingese astfel că dezvoltarea și rolul jucat de marile capitale, Paris și Berlin, nu erau străine de poziția lor geografică dar nici de evenimentele istorice trecute peste ele. Prima concluzie formulată definitiv, în timpul odihnei de la Soveja, fusese aceea că : geografia are un obiect propriu, unitar cu două fețe : natura și societatea (sau cum prefera el să se exprime : poporul). Unui obiect unitar, îi corespunde o știință unitară. Geografia este așadar, trebuie să fie, o știință unitară.

Venea însă a doua și cea mai tulburătoare întrebare : acest obiect unitar este însă foarte întins (planeta) și foarte eterogen și ca înfățișare, și ca procese, atât în spațiu cât și în timp. Cei mai mulți geografi, ai tuturor timpurilor, se mulțumiseră și se mulțumeau încă să prezinte — cu mai mult sau mai puțin talent, cu mai mare sau mai mică precizie — aspectele deosebite ale acestui întreg atât de complex și variabil în spațiu și timp. De milenii geografia păstrase acest caracter *informativ* prezentat de unii — oameni practici — sub formă de nume, cifre, tablouri, schițe de hartă ; de alții sub forma descrierilor, adeseori fantaziste sau încărcate de adjective. Cum se putea ajunge, în acest caz, la organizarea materiei geografice, deci la constituirea unei științe cu obiect și metodă proprii ? Am văzut că aceasta fusese întrebarea cu care studentul Mehedinți plecase la Paris și la această întrebare ajunsese să răspundă mulțumitor... la Soveja. „De altfel, nu adunarea de material era acum grija celui silit de împrejurări la o pauză fără limită, ci tocmai cernerea materialului adunat pînă atunci și sistematizarea ideilor pentru stabilirea cât mai precisă a postulatelor geografiei ca știință“¹.

Chiar în anii de „odihnă“ de la Soveja cînd timpul era împărțit între „excursii, erborizare, exerciții topografice și observări morfologice locale, oferite ochilor mai ales în urma ploilor abundente“, S. Mehedinți a elaborat primele două lucrări în care a fost cuprins „sîmburele planului întregului curs universitar“ de mai tîrziu, și anume *Eterogeneitatea celor patru sfere și Problemele geografiei contemporane...* Din aceste mici încercări a crescut, s-a adîncit și precizat *opera* sa capitală apărută abia în 1930 sub titlul : *Terra. Introducere în geografie ca știință*. „În linii mari, programul activității de mai tîrziu era acum destul de clar schițat în cele două lucrări, *atita e de adevărată observarea că opera de maturitate a cuiva nu este decît concluzia premiselor din anii tinereții*“² (*Premise...* pp. 162—163).

¹ S. Mehedinți, *op. cit.*, p. 121.

² Sublinierea ne aparține. — V.M.

În 1934 revista milaneză „Scientia“ încheie o recenzie făcută celor două volume din *Terra*, cu următoarea frază :

„Pe scurt, *Terra* nu este nici un tratat, nici un curs, ci o lucrare foarte documentată consacrată definirii obiectului și metodei geografiei, avînd ca scop perfecționarea geografiei. Este o înaltă sinteză științifică. Ea merită să fie tradusă într-o limbă de mai mare circulație“. La vremea publicării ei, *Terra* a fost considerată, în țară și străinătate, ca o foarte cuprinzătoare sinteză a cunoștințelor și gândirii geografice contemporane prezentată însă într-o formă critică și personală. Ea cuprinde, în același timp, cea mai completă și dezvoltată îndrumare metodologică și metodică în cercetările de teren și în expunerea rezultatelor obținute.

Implicațiile ideii că geografia este o știință unitară, că obiectul ei este complexul sau întregul planetar, că viața fizică și organică a Pămîntului este dirijată de anumite legi, pe care și colectivitățile omenești *trebuie să le cunoască* pentru a putea trăi și progresa, că cercetarea acestui obiect trebuie să urmeze linia dialectică a desfășurării proceselor telurice, implicațiile acestei idei au fost numeroase. Privite în ansamblul lor, ele ni-l arată pe Mehediți nu numai convins de justetea punctului de plecare în geografie, dar și consecvent în toate manifestările sale de mai tîrziu — de la cele didactice pînă la cele artistice și chiar politice — inspirate din acest punct de plecare : raportul intim dintre colectivitatea umană și natura fizică urmărit pe întreaga planetă de care istoria omenirii este din ce în ce mai strîns legată (Pămîntul oicumenic deci).

Pămîntul, în totalitatea lui, este scena pe care se desfășoară nu numai fenomenele sociale și economice, dar și cele fizice. El trebuie deci binecunoscut mai întîi în ansamblul lui, numai astfel putînd aprecia și înțelege locul fiecărei țări și funcția chemată să o îndeplinească în raporturile ei cu celelalte țări ale Pămîntului. Aceasta în ordinea practică referitoare la raportul om-natură. Am greși însă oprindu-ne la formularea de mai sus. Nu este vorba, după cum s-ar părea, de o desfășurare „fatalistă“ a acestor raporturi. Trebuie să cunoști mediul înconjurător pentru că nu poți trăi și progresa cu ochii închiși ori cu urechile astupate. Aceleași condiții geografice pot duce însă la rezultate diferite, în funcție de capacitatea poporului și de organizarea acestuia. „Omul sfințește locul“ este un proverb popular pe care ni-l amintea adesea profesorul Mehedinți. Mai spunea însă și : „Scara se mătură de sus în jos“, ceea ce însemna că, în afara virtuților poporului, el gîndea că virfurile — deci conducătorii — acestuia trebuie să dea exemplul celor mai bune virtuți, altfel se ivea necesitatea ca ei să fie „măturați“ cei dintîi. Așadar : cunoaște mediul geografic începînd cu întregul glob și terminînd cu specificul țării tale și al celor ce te înconjură ; cunoaște poporul și contribuie la educarea lui ; alegeți bine conducătorii și înlătură-i pe cei incapabili ori incorecți. Altfel nu există nici viață normală, nici progres. Iată cea mai însemnată implicație a concepției geografice pămîdită la Soveja ca urmare a îngrămădirii cunoștințelor din țară și străină-

tate și a trierii lor în liniștea și în atmosfera de acasă. Ea reprezintă un adevărat program bine gândit de activitate desfășurat pe mai bine de jumătate secol.

După reîntoarcerea de la Leipzig, unde și-a trecut teza de doctorat, distinsă cu calificativul *magna cum laude*, în 1899, sub auspiciile lui Fr. Ratzel, S. Mehedinți este numit profesor de geografie la Universitatea din București unde începe să se achite de sarcina pentru care fusese trimis în străinătate. Aici, după cum se știe, îi revenea rolul de a construi geografia românească din temelie, firește geografia ca știință avînd dublul scop : al îndrumării cercetărilor geografice și al predării cunoștințelor geografice în școlile de cultură generală, nu sub forma învățaturii pe dinafară, ci rațional, pentru instruire cît și pentru educație. Prelegerile, seminariile, colocviile, excursiile și congresele erau mijloacele prin care scopul acesta a fost atins. La toate acestea s-au adăugat manualele care, prin claritatea și stilul lor atrăgător, au contribuit cel puțin în egală măsură la schimbarea părerii pe care o aveau nu numai marele public, dar și autoritățile școlare despre geografie și despre rolul ei în educarea elevilor, a studenților și chiar a cetățenilor. Ca urmare a militării în acest sens, geografia ajunsese să fie predată nu numai pînă în clasa a IV-a gimnazială — ca în trecut — ci în tot liceul, fiind introdusă ca materie obligatorie la bacalaureat și în toate universitățile țării, precum și în fostele Academii comerciale. Organizatorul, inspiratorul și animatorul acestei mișcări a fost tot timpul S. Mehedinți care, pe lângă expunerea teoretică a concepției despre o geografie ca știință a întregului teritorial (de la planetă la regiune și localitate), a indicat și căile răspîndirii și asimilării cunoștințelor geografice, selecționate și explicate.

Dacă deci azi geografii noștri specializați pun la baza cercetării și gândirii lor nu numai înregistrarea faptelor observate, ci și înlănțuirea lor cauzală urmărită în timp și privită ca un tot teritorial organic în continuă transformare, aceasta o datorează lui S. Mehedinți. Raportînd faptul acesta la timpul cînd se constituia geografia științifică românească, ne apare, în consecință, ca un lucru secundar faptul că S. Mehedinți a depășit, în unele din lucrările sale, limitele dintre geografie — așa cum o concepea chiar el — și etnografie sau istorie.

Dacă cursurile de antropogeografie (geografia populației) au reținut relativ mai puțin atenția profesorului S. Mehedinți (între altele și pentru că după 1930 se înființase la Universitatea din București o conferință de geografie umană), în schimb el a inițiat, inspirat și discutat, în seminariile sale de la facultate, numeroase lucrări personale de teren ale studenților și ale doctoranzilor săi, grupîndu-le pe probleme. De aici a pornit de pildă teza lui G. Vălsan — *Cimpia Română*, a lui C. Brătescu asupra *Deltei Dunării*; dar tot de aici și o concepție originală asupra geografiei orașelor, mult mai tîrziu apărută în geografia mondială. El însuși a publicat o serie de lucrări cu caracter regional din domeniul antropogeografiei (*Die rumänische Steppe*, 1904; *Dacia pontică și Dacia carpatică*, 1928; *Vechimea poporului român și legătura cu elementele alogene*, 1925; *Cadrul antropogeografic al Ardealului*, 1928; *Le pays et le peuple rou-*

main, 1927; *Discordanțe antropogeografice*, 1933; *Ce este Transilvania*¹, 1940 etc.). Și în unele din aceste lucrări accentul se pune pe latura etnografică și istorică. Totuși — ceea ce este vrednic de amintit — profesorul Mehedinți a lăsat totdeauna elevilor săi libertatea unor interpretări proprii a faptelor observate de ei.

OPERA PEDAGOGICĂ. Implicațiile concepției geografice, antropogeografice și etnografice au depășit însă la S. Mehedinți preocupările lui strict geografice. Nu-i suficient, pentru a-ți îndeplini datoria de membru al unei colectivități etnice (gîndea S. Mehedinți), să cunoști caracterele specifice ale unui popor și trecutul acestuia (în speță, cele ale poporului român), ci trebuie să contribui — în măsura puterilor — la educarea acestuia. Firește, nu mai este vorba, în acest caz, de păstrarea cercetătorului și gînditorului respectiv în cadrul strict al geografiei, dar cunoașterea țărilor, și în primul rînd a României — prin geografie, și a popoarelor, și în primul rînd a poporului român — prin etnografie, a dat lui S. Mehedinți elemente noi și necesare folosite de el în misiunea de educator. Opera pedagogică — etnopedagogică, după propria expresie a profesorului Mehedinți — a fost vastă și de durată. Ea includea însă nu numai educarea maselor de școlari și cetățeni maturi, dar și observații critice asupra condițiilor pe care trebuie să le îndeplinească personalitățile conducătoare : cercetătorul, eruditul, savantul (v. *Trilogia științei*, 1939), omul politic (v. *Politica de vorbe și omul de stat*, 1920).

Activitatea în legătură cu școala și cu educația dincolo de școală încep la S. Mehedinți foarte de timpuriu. În 1892 S. Mehedinți își susține teza de licență pe care apoi o publică sub titlul *Ideile lui J. J. Rousseau asupra educației*. Văd lumina tiparului și alte lucrări : *Îndărăt spre școală* (1907), *Către noua generație* (ediția I, 1912, ediția III, 1928); *Altă creștere; școala muncii*, poate cea mai substanțială, mai bine gîndită și mai de actualitate, dintre toate lucrările pedagogice ale profesorului S. Mehedinți. O primă ediție apare în 1919, iar a V-a, în 1928. *Lucrarea Școala poporului* (1923 și 1928) cuprinde motivarea reformei școlare din 1918, cînd S. Mehedinți — în calitate de ministru al învățămîntului — introduce în școli „eforiile școlare”² devenite mai tîrziu comitete

¹ Publicată și în limbile franceză, italiană și germană.

² Socotim util pentru o mai bună înțelegere a atmosferei în care a fost votată Legea eforiilor școlare și pentru gîndurile celui ce a propus-o să dăm aici un pasaj din discursul ținut, în parlamentul țării, la Iași, de către autorul acestei legi, S. Mehedinți „...ceace urmăresc în acest moment, nu este votul d-tră, ci vreau chiar sufletul d-tră. Vreau ca fiecare, ieșind de aici, să rămînă pentru totdeauna legat cu inima de ideea acestei legi, pînă ce munca noastră comună o va duce la realizare. Vreau colaborarea tuturor nu numai a reprezentanților partidului conservator, ci a tuturor celor cari mă ascultă. Legea aceasta care mă preocupă de atîta vreme nu o consider ca o operă personală; și nici măcar de partid, ci ca o muncă de ispășire a unei

școlare, iar azi comitete de părinți. În anul următor publică volumul *Profesorul, temelia tuturor reformelor școlare* (1929). Ultima lui lucrare mai amplă, cu același caracter, însă mai filozofic, din domeniul culturii generale și al educației este *Trilogii (Știința, Școala, Viața)* cu aplicare la poporul român (1940).

Trilogiile cuprind un fel de sinteză a tot ce a scris și a gândit S. Mehedinți în materie de cultură și educație. În același timp, sînt o încercare de a răspunde marilor probleme pe care și le pun toți cei care nu trec prin viață cu ochii închiși. E de așteptat ca azi să nu fii de acord cu tot ce cuprind paginile acestei cărți, pe care nu este cazul și nici locul să o analizăm. Credem însă că, pentru cei care ar dori să pătrundă mai adînc în cunoașterea personalității culturale atît de complexe, cum a fost Mehedinți, și chiar pentru cei care ar voi să-și dea mai de aproape seama de concepția lui geografică și de persistența cu care și-a urmărit programul, fixat din tinerețe, în vederea reformei învățămîntului și cercetărilor geografice, pentru acești cititori. *Trilogiile* reprezintă calea cea mai scurtă către cunoașterea tainelor vieții interioare a acestuia. Pentru geografi și pentru etnografi merită să reținem însă, din cele peste 430 de pagini, cel puțin afirmația, categorică și de loc surprinzătoare, că dezvoltarea trebuie urmărită în legătură cu „casa de educație” care este Pămîntul, iar viitorul omenirii este căutat „în direcția științei aplicate la tehnică” (p. 401).

În strînsă legătură cu sistemul de gândire și de acțiune educativă, de la care, în linii mari, S. Mehedinți nu s-a abătut în lunga lui viață, stă și problema fundamentală a *raportului dintre geografia științifică și geografia pitorească*. De această latură a problemei geografice S. Mehedinți s-a ocupat mult și pentru că era personal înclinat și dotat în privința posibilităților de a reda, într-o formă atrăgătoare și plastică, observațiile de teren sau datele culese din lecturi. Recomandăm în această privință lectura paginilor din lucrările *Terra* (pp. 320—328) și cele din *Premise și concluzii la Terra* (pp. 190—207). Pot impresiona, la lectura acestor pagini, caracterul filipic al unor pasaje și preferințele declarate pentru „analiza scrupuloasă a faptelor și pentru caracterizările exacte pe care trebuie să se întemeieze o știință descriptivă”. Foștii studenți ai profesorului Mehedinți își amintesc de adevărata silă pe care acesta o avea pentru abuzul de adjective, pentru termenii căutați, pentru cuvintele radicale. „Descrierea naturii nu este o sarcină pentru oricine și oricînd”. De aceea recomandă în primul rînd intuirea directă a faptelor și apoi redarea lor prin cuvintele cele mai simple. „Cea mai bună asigurare contra erorilor literare este stilul liniștit, adică întrebuițarea termenilor simpli și caracteristici”. Și totuși puțini sînt geografi români care au dat mai reușite descrieri pitorești decît Mehedinți :

întregi generații pocăite, care se înfioară de greșelile trecutului și vrea să rupă definitiv cu ele. Concepută, discutată și rediscutată de atîtea ori cu colegii mei din București, în lunga claustrare în care am trăit sub ocupația străină, evident ea nu putea fi o lege de vanitate, ci o lege în care să vibreze suferința poporului nostru, înfruntat de gazetele străine care ne puseseră înaintea analfabetismul” (publicat în broșura : *Școala poporului*, București, 1923).

„Muntele e o mare panoramă în necurmată prefacere. Suirea pe piscuri, coborîrea în fundul văilor (pe alocurea se mai adaugă și peșteri) săritul peste pîraie unde piciorul abia atinge din fugă piatra pe jumătate ascunsă sub apă... toate acestea dau muntenilor o sprinteneală și prilej să ia seama la multe lucruri. Pe cîmpie, sub bolta nemărginită a cerului, omul pare un atom ; la munte, încă de copil, se simte *cineva* în mijlocul scenelor mereu schimbătoare, în care și el este actor cu sau fără voie. Spre seară, de pildă, cînd băietanul grăbește pașii să treacă mai repede culmea de pe o vale în alta, se trezește că alături de el, începe să alerge o caricatură de om care aci se ghemuiește lîngă picioarele lui, aci se lungeste pînă departe peste alte culmi și văi... un fel de Păsări-lungi-lățilă ca cele din povești, un teatru fără parale. Soarele cu razele, muntele cu umbrele și norii cu metamorfozele lor sînt ca un caleidoscop ce mută mereu planurile și schimbă neconținut dimensiunile peisajului. Dar varietatea formațiilor vegetale de la munte ! Altă panoramă plină de culoare și de mișcare. Jos, la poale, pădurile mai luminoase ale fagilor, paltinilor și mestecenilor (albi aceștia ca și făcliile de ceară albă) : mai sus, verdele întunecos al brazilor, pînă la pîlcurile de jnepeni și de ienuperi lipiți pămîntului să se apere de buchiseala vîntului. În fine sus pe culme, iarba scurtă și păroasă, cu mănunchi de afini, merișori ori bujori de munte (*Rhododendron*) sau de azalee pitice (*Azalea procumbens*) făcînd între stînci, dese ca și mușchiul — adevărate grădini liliputane — o neșfîrșită încîntare pentru ochi...”¹

Este în acest fragment de geografie pitorească sau descriptivă, aleasă la întîmplare din numeroasele și variatele descrieri geografice răspîndite în multe din operele lui S. Mehedinți, dar mai ales în manualele de liceu, un fond real de adevăr științific sprijinit pe cunoașterea peisajului și a vieții de la munte. Nu se afirmă nimic inexact ; dar limba curgătoare, cu imagini firești, face lectura plăcută și-l transpune pe cititor în atmosfera de la munte pe care nu numai că o înțelege, dar o și simte. Profesorul și educatorul, conștient de înlesnirea cu care poate comunica prin cuvinte și altora nu numai informația geografică, dar și propriile sale sentimente în fața frumuseții și măreției naturii, dă un sfat prețios : „Dacă geografia a fost și este o știință descriptivă, era de la sine înțeles că, pe lîngă calitățile științifice ale unei descrieri, oricine trebuia să considere ca un cîștig adăugirea calităților artistice... Atîta numai, că metoda descrierii artistice nu poate fi comunicată cuiva prin reguli precum în nici o ramură a artei școala nu poate da cuiva darul pe care nu-l are din naștere. Studiul maiștrilor nu poate avea decît o utilitate relativă : să deștepte talentul celor înzestrați de natură sau să împiedice pe cei fără talent artistic de a cădea în erorile pe care le comit atîția sub pretext de geografie pitorească. E cunoscut de toți abuzul de culoare și de superlative al descrierilor mediocre”. Aceasta nu

¹ S. Mehedinți, *op. cit.*, p. 193.

înseamnă însă că toți cei lipsiți de talent artistic trebuie să se lase de geografie, dar nici să-i considere pe cei talentați ca fiind mai apti — sau mai puțin apti — de a se ocupa cu știința. Pentru toți, oameni cu sau fără talent științific, rămâne exprimarea simplă și precisă. Căci este mult mai ușor să îmbraci în cuvinte obișnuite fenomenele observate cu atenția cerută de cercetarea științifică decât să le „ascunzi“ oarecum sub imagini plastice și metafore. Ca să reușești, așa cum au reușit la noi — și nici ei totdeauna sau în egală măsură, de pildă, S. Mehedinți, Ion Simionescu sau G. Vâlsan, îți trebuie o mare putere de observație, răbdarea și deprinderea unor analize meticuloase, o sensibilitate artistică reală și darul înăscut al exprimării în imagini. Chiar așa, și poți depăși măsura. Poate tocmai din această cauză atât S. Mehedinți cât și, mai târziu, fostul său student G. Vâlsan au recomandat cu căldură elevilor să se ferească de geografia pitorească dacă nu au talent.

S. MEHEDINȚI ȘI SOCIETATEA GEOGRAFICĂ ROMÂNĂ. Imaginea operei și personalității lui S. Mehedinți schițată în paginile precedente ar fi cu totul necompletă dacă am lăsa deoparte activitatea acestuia la Societatea geografică română și rolul hotărâtor pe care l-a jucat, mai ales după 1910, în promovarea mișcării geografice românești cu ajutorul „Buletinului“ și conferințelor societății. Legăturile lui S. Mehedinți cu Societatea geografică română (S.G.R.) datează de pe vremea când acesta era student în străinătate. Din acea vreme a început și colaborarea sa la „Buletin“ printr-o serie de publicații, ca : *Insula Șerpilor*, traducerea unei scrisori pe care, la anul 134 e.n. Arian, guvernatorul Bythiniei, o adresează împăratului Adrian („Bul. S.G.R.“, 1893), *Locul Geografiei între științe*, „Bul. S.G.R.“, 1894).

Mai târziu, ca profesor de geografie la Facultatea de litere din București, a cerut studenților săi să sprijine prin publicații, studii și recenzii, Societatea geografică română. Astfel din 1910, „Buletinul“ a publicat din ce în ce mai multe lucrări ale primilor geografi români formați la școala din București. Printre acestea merită o mențiune specială studiile lui C. Brătescu asupra Dobrogei și *Cîmpia Română* de G. Vâlsan.

După 1916, participarea geografilor noștri la „Buletin“ este mai redusă. Din 1921 însă conducerea efectivă a publicațiilor și a conferințelor Societății române de geografie trece în seama lui S. Mehedinți, care face din nou apel la studenți și la colegii săi de specialitate din învățământ, de astădată în calitate de președinte al comitetului de redacție al „Buletinului“. Încă din primul an al acestei schimbări, înfățișarea și caracterul conținutului acestuia se modifică substanțial fără să se înlăture însă nimic din ceea ce, în trecut, reprezenta îndeplinirea scopului principal urmărit de Societate (în primul rând informarea asupra mișcării geografice din țară și străinătate). O deosebită precădere se

¹ Din 1912 devine „Buletinul Societății române de geografie — Bul. S.R.G.“.

acordă totuși, cum era și firesc, studiilor de geografie științifică asupra Pământului și poporului român și informațiilor asupra țărilor vecine.

Este drept că, în acest timp, crescuse în țară și numărul geografilor cu o bună pregătire de specialitate. Trebuie să recunoaștem însă că-i revenea, în primul rând, președintelui Comitetului de redacție, meritul de a fi făcut posibilă, datorită personalității și înțelegerii sale, o colaborare neîntreruptă între toate centrele universitare în vederea susținerii, la nivel ridicat, a „Buletinului“ și a colecției de curînd întemeiate „Studii și cercetări geografice“¹.

Ales vicepreședinte al Societății geografice române, după moartea generalului Coandă în 1932, S. Mehedinți dă, prin planul său de activitate, un impuls nou nu numai publicațiilor, dar și conferințelor și ciclurilor de comunicări, excursiilor (între care cităm pe cea din Iugoslavia și Albania), concursurilor între elevii de liceu, luînd totodată și inițiativa unor răspunsuri de o cât mai strictă obiectivitate științifică la campaniile tendențioase duse contra noastră, înainte și în timpul ultimului război mondial. Pe această linie se înscrie și ultimul său studiu mai întins publicat în „Bul. S.R.G.“ din 1941 :

Autoritatea personală a profesorului S. Mehedinți a prilejuit, pe scurt, cea mai armonioasă și fecundă activitate în cadrul S.G.R. atât a geografilor români cât și a celor străini, care ne vizitau sau care ne apreciau în chip deosebit țara. Iată de ce hotărîrea sa de a se retrage, în 1942, de la conducerea efectivă a mișcării geografice legată de S.R.G. a fost acceptată de membrii acestei societăți cu deosebită părere de rău și numai după ce o delegație, care avea, din partea Consiliului Societății, misiunea să intervină pe lângă dînsul, s-a convins că această hotărîre, definitiv luată, era consecința logică a unei înțelepte concepții de viață.

Nu se poate spune totuși că interesul său pentru geografie să fi scăzut sau că sfatul cerut de cei rămași la conducerea S.R.G. să fi fost refuzat vreodată. Ca semn al recunoașterii meritelor din trecut și al sprijinului reprezentat de sfaturile pe care nu a încetat să le dea în calitate de vicepreședinte al S.R.G., Consiliul acesteia i-a închinat ultimul număr din „Buletinul“ său, care s-a întîmplat să fie și ultimul apărut (în 1942). Am extras de altfel scurta relatare a rolului jucat de S. Mehedinți în cadrul Societății, din introducerea la acest ultim volum al „Bul. S.R.G.“.

¹ Între 1922 și 1940 apăruseră în „Buletinul S.R.G.“, opt teze de doctorat (C. Brătescu, *Delta Dunării*; Vintilă Mihăilescu, *Vlășia și Mostiștea*; Gh. Năstase, *Peuce*; Ion Conea, *Țara Loviștei*; Victor Tufescu, *Dealul Mare-Hîrlău*; N. Lupu, *Cercetări geografice în bazinul Dărmănești*; St. Manciulea, *Cîmpia Tisei*; V. Tulescu, *Românii din Banat*); în noua colecție, care trebuia să degrezeze paginile „Buletinului“ de studii prea întinse, și-au văzut publicate tezele N. Al. Rădulescu, *Vrancea*, Tiberiu Morariu, *Viața pastorală în Munții Rodnei*, N. Popp, *Subcarpații dintre Dimbovița și Prahova*.

Înzestrat cu mare putere de muncă organizată, stăpîn pe principiile filozofiei antice și moderne, dotat cu o memorie puțin obișnuită și cu o capacitate de selecție și de ordonare logică a cunoștințelor eterogene acumulate încă de copil, deosebit de sensibil la frumos și dăruit cu talent artistic la care se asociază înclinarea spre analiza precisă, matematică, S. Mehedinți rămîne, în cultura românească a secolului nostru, o personalitate complexă — nu lipsită de contradicții — dar capabilă de sinteze în domenii variate: filozofie, geografie, etnografie, pedagogie, istorie, literatură. În prima linie trebuie considerat însă geograf, etnograf și pedagog. Geograf, a fost printre primii savanți moderni care a conceput geografia ca o știință analitică unitară a întregului planetar, absolut indispensabilă pentru a păși cu succes la geografia regională. Ca etnograf și pedagog, pornind de la relația pămînt-popor, a pledat pentru cunoașterea cît mai adîncă a poporului și pentru „o nouă creștere” prin „școala muncii” a acestuia și a conducătorilor lui.

CONCEPȚIA ȘI METODA ÎN OPERA GEOGRAFICĂ A LUI S. MEHEDINȚI

Pentru geografii mai vechi care cunosc operele fundamentale ale lui *S. Mehedinți*, ori care au avut prilejul de a urmări prodigioasa activitate desfășurată de acest mare animator în îndrumarea numeroaselor generații de studenți sau a maselor largi de profesori de geografie din întreaga țară, este un adevăr neîndoielnic că întemeietorul geografiei moderne în România este Mehedinți. După o perioadă de oarecare uitare însă, generațiile mai tinere de cercetători nu pot întui proporțiile reale ale contribuției acestui om de știință decît cu unele lămuriri și cu oarecare călăuzire pe firul trecut al evoluției gîndirii geografice. Aceasta deoarece ideile cuprinse în operele sale sînt atît de limpezi și par astăzi atît de firești, încît mulți ar fi îndemnați să creadă că ele au existat dintotdeauna și că nu reprezintă o elaborare a minții lui luminoase.

Este, de altfel, un fenomen obișnuit în evoluția ideilor și a cunoștințelor omenești. Marile adevăruri îmbracă adesea forme simple astfel că numai cu greu poți desluși eforturile de gîndire ori de cercetare care au dus la descoperirea lor. Ulterior pătrund atît de mult în folosința comună, încît în perspectiva timpului par să-și piardă sorgintea, ideile rămînînd oarecum anonime, desprinse de cel care le-a făurit.

Așa s-a întîmplat cu multe dintre ideile de bază din opera lui Mehedinți, însușite și folosite ca fond comun al gîndirii geografice actuale. Pentru scoaterea lor la lumină este necesar a cerne opera aceasta prin împletitura largă, abia înfiripată a cugetării geografice din pragul veacului nostru. În această încercare sîntem înlesniți chiar de unele lucrări de analiză retrospectivă pe care S. Mehedinți le-a scris la anumite etape de bilanț al vieții sale: una la retragerea de la catedra universitară (1938) pe care a ilustrat-o cu prestigiul marelui sale personalități aproape patruzeci de ani. *Geografie și geografi la începutul secolului al XX-lea* (1938), a doua cu ocazia reluării lucrărilor sale pentru publicarea operelor complete, cerute de o instituție editorială în 1946, *Premise și concluzii la Terra. Amintiri și mărturisiri*. Și una, și alta dintre aceste scrieri sînt pătrunse

de căldura depănării unor amintiri și chiar a unor mărturisiri, ceea ce este aproape surprinzător la omul atât de reținut și sobru, care prefera să nu vorbească despre sine.

În aceste lucrări în care întâlnești pagini de antologie literară, ca imagini, limbaj și fond umanist, se face de fapt o analiză critică ascuțită — poate pe alocuri puțin subiectivă — a atmosferei nepropice de la care se pornea în deslușirea a ceea ce trebuie să fie geografia, a ideilor ei de bază, a definirii obiectului său și a limitelor față de celelalte științe.

În tinerețea celui care trebuia să devină îndrumătorul geografiei românești, geografia ca știință se întrezărea vag ca o imagine ștearsă în ceață mai mult ca o bănuială din aburirea care o învăluia. Ea începuse însă a se face simțită, ca o necesitate, din marginile locului gol pe care încă nu-l ocupa între științe. Îndeosebi se făcea simțită pentru istorie care încerca să lege și să explice înșiruirea evenimentelor petrecute în timp de scena pe care ele s-au desfășurat, deci de *teritoriu*. Se făcea, de asemenea, tot mai simțită necesitatea de informare asupra țărilor depărtate și asupra imaginilor exotice ori asupra bogățiilor fabuloase din ținuturi în care pătrundea tot mai mult omul cu cascheta colonială, în perioada de intensă expansiune imperialistă a unor țări vest-europene. Oamenii se arătau dornici să cunoască orizonturile Terrei care se lărgeau prin știri aduse de ziare și de exploratori. Dar, cel puțin în țara noastră, geografia nu se desprinsese încă din umbra începuturilor pentru a-și arăta limpede conturile și posibilitățile. Nici măcar cele două trăsături pe care le vădeau necesitățile de geografie mai sus menționate — ca disciplină spațială și disciplină de informare — nu erau prea lămurite pentru cărturarii noștri. Ele erau însă oarecum recunoscute în școală, unde geografia se preda ca o disciplină auxiliară istoriei, care voia să-și fixeze *unde* s-a petrecut cutare sau cutare fapt (deci simplă localizare spațială, fără prea multă corelare cu condițiile naturale ale locului respectiv), și ca disciplină *de informare* bună doar pentru clasele gimnaziale, dar și aceasta în forme seci, neatrăgătoare, ca o „înșirare de nume proprii și de cifre statistice“.

Mai mult chiar, întrucât geografia nu se preda încă la Universitate, în legătură cu această disciplină rămânea imaginea săracăcioasă și deformată din clasele gimnaziale.

Față de această situație Mehedinți mărturisește că pentru îndrumarea lui spre geografie au fost hotărâtoare în afara intuițiilor pe care i le deșteptase ideile unor filozofi ca *Thomas Buckle* (care corela evenimentele istorice cu condițiile naturale ale locurilor pe care ele s-au desfășurat), „îndemnul părintesc“ al unuia dintre profesorii săi cu largi orizonturi de gândire, *Al. Odobescu*.

Dar numai îndemnul nu sînt suficiente în făurirea unor concepții proprii; este nevoie și de o călăuză pentru orientarea în știința respectivă mai ales cînd aceasta prezintă probleme fundamentale nelămurite. Școala nu-i dăduse o asemenea îndrumare. Ea se mîrginea doar la o învățătură pe de rost a unor nume

de munți, de ape, de țări și capitale, liste întregi; și bineînțeles nu-l făcuse să îndrăgească geografia care nici nu era considerată o știință. Ceea ce se preda sub numele acesta nu-i arăta întru nimic conținutul, problemele proprii, principiile de bază, căci avea scopul unic de a localiza teritorial nume, eventual din veacurile trecute, ca o «servă» a istoriei cum se exprimă însăși Mehedinți.

Mai exista însă, în acea perioadă, în țara noastră o instituție care putea da unele orientări într-ale geografiei: Societatea geografică română întemeiată din 1875 și care a avut fără îndoială un rol însemnat în promovarea studiilor de specialitate. Ea era însă alcătuită pe atunci din oameni de știință care, deși însuflețiți de năzuințe frumoase pentru promovarea geografiei, nu aveau pregătire geografică, mulți dintre ei fiind cărturari de seamă cu contribuții fundamentale în alte specialități: *Al. Odobescu* — arheolog, *Gr. Ștefănescu* — geolog, *V. A. Urechia* — istoric, *dr. Felix* — medic, *St. Hepites* — meteorolog etc. Persista la majoritatea acestor progeografi ideea humboldtiană a universalității preocupărilor geografiei: de la astronomie pînă la geologie și studiul reliefului și apelor, de la studiul plantelor și animalelor pînă la cartografie, geodezie și topografie.

Pe de altă parte, geograful trebuia să fie — în concepția acelor vremuri — un explorator și Societatea geografică română a și făcut eforturi însemnate în această direcție subvenționînd cu fonduri călătorii în ținuturi depărtate puțin cunoscute, a răspîndit prin publicațiile ei, ori prin conferințe publice, rezultatele unor exploratori și călători, ca *Iuliu Popper* în Podișul Patagoniei și *Țara de Foc*, *G. Assan* în nordul canadian, *D. Ghica-Comănești* în Somalia, *Em. Racoviță* în Antarctica, sau ale neobositului călător *Th. Burada* care a cutreierat prin Istria, Moravia, Ucraina și alte locuri pînă în Arabia în cercetarea răspîndirii unor forme și influențe de folclor românesc. Paralel cu aceasta, Societatea geografică română a contribuit cu dărnicie la dezvoltarea cercetărilor în multe științe dinafara granițelor geografiei¹, a adus mari contribuții de ordin teoretic la ridicarea hărții topografice a țării, dovedind tocmai prin aceasta faptul că nu-și putuse preciza sfera preocupărilor, nu putuse lămuri care este obiectul geografiei și raporturile ei cu științele ajutătoare. A făcut progrese mari și pe linia cercetărilor regionale, realizînd mai multe monografii locale și începînd publicarea dicționarelor geografice pe județe. Dar și aceste lucrări purtau aceeași amprentă a universalității geografiei, trecînd lesne la istorie, statistică, arheologie etc. Nu se ajunsese așadar la o concepție teoretică privitoare

¹ Vezi pentru aceasta studiile întreprinse sub auspiciile Societății geografice în geologie de către *Gr. Ștefănescu* în fostele județe *Vâlcea*, *Argeș* și *Dîmbovița* în 1883 și altele ulterior, *Matei Drăghiceanu* începînd de la 1872 la *Tg. Ocna*, 1876 la *Bahna* etc., studiile întreprinse în botanică de către *Brîndză* (1876), în istorie de către *V. A. Urechia*, *Ionescu-Gion ș.a.*, în arheologie de către *Cezar Bolliac*, *Al. Odobescu ș.a.* (Mult mai numeroase și mai ample exemplificări pentru această temă, în lucrarea lui *Gr. Tocilescu*, privitoare la istoricul Societății geografice române, publicată în „*Bul. S.G.R.*“, an. XXVIII, nr. 2/1907).

la obiectul, principiile și metoda, deci la definirea a ceea ce este și ce nu este geografie.

În această situație, — a lipsei de răspuns la o mulțime de întrebări ce făurea mintea iscoditoare a tînărului în legătură cu studiile ce-l preocupau, — îndreptarea spre universitățile apusene, unde geografia ocupa deja un loc între disciplinele ce se predau, pare firească. Acolo, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, Mehedinți găsi același fond de gândire humboldtiană. Ea se sintetizează bine în cuvintele profesorului Ludovic Drapeyron: „la géographie, bien comprises centralise toutes les sciences humaines!”¹ Ideea aceasta de enciclopedism — de care au păcătuit și alte științe în faza inițială a precizării cîmpului lor de cercetare — începea totuși să facă loc unor preocupări de limitare a domeniului de cercetare geografică la ceea ce e propriu ei, atît în ceea ce privește spațiul, cît și în selecția problemelor de cercetare. Așa au început să se individualizeze două direcții clare de dezvoltare: una a *geografiei regionale* strălucit reprezentată de mintea luminoasă și de pana talentată a lui Elisée Réclus, alta a *geografiei pe ramuri* reprezentată fie prin F. von Richthofen care pornind de la geologie și cercetînd teritorii foarte diferite pînă în China, ajunge prin interpretare comparată și selecționare a materialelor la definirea *geomorfologiei*, fie prin Fr. Ratzel care pornind de la zoologie ajunge la precizarea trăsăturilor principale ale *geografiei populației* (Antropogeografie).

Pe de altă parte, un material informativ tot mai amplu se acumula din multe părți ale globului prin exploratori. Hărți de detaliu (topografice) se ridicau în mai toate țările europene, în America de Nord, Australia ba și prin celelalte continente. Stațiile meteorologice formau o rețea din ce în ce mai deasă, iar observațiile oceanografice impuse de necesități economice (transporturi, pescuit etc.) se înmulțiseră. O pleiadă de tineri geografi se orienta spre cercetările de teren, furnizînd mereu elemente și explicații noi care aveau să întărească această orientare spre precizarea domeniilor de preocupări ale geografiei. Se corectau unele concepții rigide, teleologice și deterministe din opera lui C. Ritter construită pe baze ale filozofiei idealiste, se tria materialul din vasta operă a lui A. von Humboldt pentru a-i da o formă mai accesibilă și mai unitară scuturînd-o de materialele aparținînd altor științe¹. Totuși vederea de întreg asupra geografiei și ordinea logică în analiza fenomenelor, nu ajunsese a se face. Nici măcar o definiție mulțumitoare a geografiei nu se dăduse. Făcînd suma celor aflate la universitățile din apus, — și îndeosebi la cele din Germania (din Franța a păstrat doar imaginea luminoasă și unele îndrumări ale tînărului profesor de pe atunci Vidal de la Blache) — Simion Mehedinți își punea întrebarea fundamentală: pe care cale trebuia să apuce pe cea indicată de „Cosmosul” lui Humboldt? Să pornească pe calea deschisă de Ritter în care, sub

¹ La aceasta o contribuție însemnată a avut *Oskar Peschel* o minte genială cum îl arată Mehedinți.

îndemnul unei geografii comparate se ajungea de fapt mai mult la „o colaborare de discipline eterogene” decît la o știință unitar constituită? Ori să ia una dintre căile mai noi care se precizau în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea: cea a cercetărilor concrete de ramură fără preocuparea continuă de întregul complex geografic, cum făcuse Richthofen în cercetările lui de geomorfologie din China sau în alte părți ale globului, ori Ratzel cu ramurile geografiei omului, sau să se îndrepte spre latura geografiei regionale, geografia țărilor și continentelor în care deschisese drum luminos Réclus?

Nici una dintre aceste căi nu părea conformă firii raționaliste și mereu iscoditoare față de tainele naturii pe care o vădea tînărul geograf român, după cum nu păreau conforme nici formației lui filozofice prin filtrul căreia încerca să pună ordine logică în întreaga sa gândire științifică. A simțit de la început necesitatea unei sistematizări a vastului material încă necoerent care era tratat sub titulatura de geografie. Multiplele întrebări pe care și le-a pus mereu de cînd a primit misiunea de a se pregăti în această știință nouă (care este obiectul geografiei? care este locul ei între științe? în ce ordine de cauzalitate trebuie să rînduiască geograful faptele cercetate? etc.) au început să se lămurească pentru el încă din vremea șederii la Berlin (unde a lucrat sub îndrumarea lui Richthofen) și s-au limpezit mai mult încă la Leipzig (unde a fost îndrumat de Ratzel). Ceea ce trebuie subliniat în mod deosebit, este faptul că el nu a urmat calea deschisă de alții, chiar dacă acei învățați au contribuit direct la formația lui geografică și i-au creat orizonturi în cugetarea geografică, ci a *deschis el însuși o cale nouă în geografie*, o cale proprie.

La multe din învățăturile citite în cărți și la cele primite de la profesorii audiați — mari geografi ai lumii în epoca respectivă, — ori recepționate printr-un fel de osmoză spirituală din atmosfera cărturărească în mijlocul căreia a trăit patru ani (la Paris, Berlin, Leipzig), s-a adăugat încă o mare experiență, care a contribuit nu atît la formarea unei gândiri științifice, cît mai ales la făurirea unor prețioase *intuiri* a fenomenului geografic, a corelărilor și comparațiilor între fenomene, la ierarhizarea lor pe scara însemnătății fiecăruia și la contopirea lor într-un sistem de cugetare geografică, *a contribuit însăși natura*, terenul văzut în variatele lui înfățișări schimbătoare după loc. *Mehedinți* însuși subliniază însemnătatea acestui fapt încă din timpul șederii la Paris cu ieșiri prin împrejurimi. „O interesantă lecție de geografie fizică au fost pentru străin ploile bogate, venite dinspre Atlantic — o imensă pulverizare de apă, repetată nu știu de cîte ori pe zi în iulie și august, cînd răsăritul Europei simte uneori foarte greu seceta stepei. Față de ploile de vară, scurte și grele din țara noastră, asta era o mare noutate pentru cel deprins pînă atunci numai cu climatul continental”. Era o adevărată lecție de geografie comparată intuită cu propriile lui simțuri.

Acestea au fost căile și împrejurările în care s-au făurit concepțiile despre geografie ale tînărului învățat român. Începînd încă cu teza sa de doctorat,

apoi în lecția inaugurală ținută la Universitatea din București (3 noiembrie 1900) în care a tratat despre obiectul și definiția geografiei, și într-o serie de studii și articole publicate în aceeași perioadă, concepția sa despre știința căreia i se dedicase, apare bine încheată.

Ca punct de plecare în formarea concepției sale despre geografie ca știință, S. Mehedinți a pus un adevăr neîndoielnic către care convergeau și rezultatele cercetărilor anteriori: Pământul privit ca *unitate*, dar nu o unitate oarecare inertă, ci un adevărat *organism* cu viața lui proprie, cu mișcările lui și schimbările suferite în timp, cu o organizare interioară specifică. „Asemănarea planetei cu un *organism*, scria el, nu e o metaforă sau o simplă analogie verbală, ci o realitate a naturii”¹.

Dar unități, în unele privințe asemănătoare, sînt și celelalte planete precum și alte corpuri cerești, care se leagă în sisteme tot mai vaste pînă cuprind întreaga nemărginire. Ce revine geografiei ca îndatorire de studiu? Fără îndoială nu întreg cosmosul cum încercase Humboldt în grandioasa lui construcție de gândire. Mehedinți mărginește hotărît domeniul acesta la *Terra*, așa cum arăta și străvechea denumire a științei căreia se consacrase (geografie); bineînțeles fără a rupe legăturile de interdependență cu restul Universului, guvernat de aceleași legi ale mișcării și, de unde se cerne pe Pământ o adevărată ploaie de radiații, de meteoriti, de înrîuriri vădite sau încă nebănuite.

Renunțarea la universalitate nu trebuie considerată ca o scădere, ci ca un câștig: o clarificare necesară tocmai procesului de dezvoltare a acestei științe. Nu numai geografia se ocupă cu studiul Pământului, ci și alte științe: geologia, geofizica, geochimia, geodezia, geognozia ș.a. Și este firească această concentrare în cercetarea tuturor părților care alcătuiesc globul pămîntesc, întrucît acesta este doar „casa” de care se leagă existența noastră („casa de educație a genului omenesc”, cum spunea Ritter, sau „locuința a vieții”, cum o definea Davis), ori în sens mai figurat nava imensă pe care plutim în nemărginire. Dacă fiecareia dintre aceste științe îi revine îndatorirea de a studia cîte „o parte” din întreaga alcătuire a Pământului — părți diferențiate spațial sau numai ca domenii de cercetare — atunci ce rămîne geografiei?

Prin aceasta se deschisese mai de mult o problemă de mare gravitate, sorginte de nedumeriri și de întrebări ce păreau fără de răspuns, care au făcut pe unii cercetători grăbiți să alunece pînă la contestarea geografiei ca știință².

¹ S. Mehedinți, *Terra. Introducere în geografie ca știință*, vol. I, 1930, p. 40.

² Se pot cita multe exemple de asemenea încheieri superficiale în legătură cu geografia considerată „o adunare de fapte demonstrate și concluzii probabile din diferite științe care și-au atins obiectul lor (*Arch. Geikie*, 1879) sau variante ale acesteia”. Este semnificativ însă

S. Mehedinți soluționează această dificilă problemă fără a mai lăsa echivocuri. El arată că geografia nu se poate ocupa doar cu una sau mai multe părți alcătuitoare ale organismului terestru, cum fac fiecare dintre științele concrete mai sus menționate, ci cu *întregul organism terestru*.

Trebuie ea înțeleasă atunci ca o însumare a cunoștințelor dobîndite de celelalte științe? Ori trebuie să se suprapună domeniilor de cercetare ale acestora și să tindă a deveni *o știință a științelor*, o știință unică cum o concepușe Humboldt? Sensul acesta se dovedise nerealizabil prin însăși vastitatea și complexitatea domeniului de cercetare și prin specializarea pe care și-o croiseră științele în secolul al XIX-lea. A le cuprinde pe toate într-o singură minte nu mai era cu putință. (Titlul de „secretar al naturii” acordat lui Aristotel în antichitate nu putea depăși limitele acelor vremuri). Idealul nu mai era împărțit de geografii de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, dar mai persista încă în concepția conducătorilor autodidacte și a unor societăți geografice din lume, între care și a celei din țara noastră.

Logica perfectă a gândirii lui Mehedinți a respins de la început acest punct de vedere. Nu suprapunerea cu celelalte științe, ci „studierea dintr-un punct de vedere propriu” al Terrei: *așadar o știință a relațiilor dintre părți*. Calea aleasă acum mai bine de șase decenii s-a dovedit realistă. Astăzi lucrurile sînt pe deplin clarificate prin orientarea acestei științe de către Mehedinți: *domeniul* de cercetare al acestor științe este comun — *Terra*, dar *obiectul* fiecăreia dintre ele este deosebit, fiecare cercetează altă componentă a organismului terestru. Geografiei îi revine studiul întregului, studiul tuturor învelișurilor planetare în corelările lor complexe. Nici una dintre științele arătate nu se ocupă de așa ceva. Dar, întrucît nu este vorba de un domeniu de cercetare delimitat spațial față de al celorlalte științe, ci de un larg cîmp al sintezelor, într-un vast angrenaj de cunoștințe despre Pământ, geografia trebuie să fie în același timp o știință selectivă: nu acumulare de materiale analitice preluate de la celelalte științe (cele ce se ocupă cu părțile), ci urmărirea firului conducător al cauzalității fenomenelor ce rezultă din aceste relații între învelișurile planetare. Geografii care uită această menire a științei lor și nu reușesc a fi suficient de selectivi, sau nu au elasticitatea sintezelor, riscă lesne să se suprapună preocupărilor științelor parțiale: să facă meteorologie pură, geologie etc.

Am insistat asupra punctului de vedere actual, legat de precizarea locului geografiei între științele ce se ocupă cu studiul Pământului, tocmai pentru a sublinia rolul pe care l-a avut S. Mehedinți în fixarea unei idei de bază în această clasificare. El a deschis drumul; urmașii l-au bătătorit.

că în întreaga listă a celor ce au ridicat încheieri de acest fel, nu figurează nume de oameni de știință pe care filtrul vremii să le fi păstrat ca pe ale unor adevărați creatori în știință, ci doar oameni care căutau să facă impresie prin calambururi cvasiștiințifice.

Dar despovărea geografiei de dubla universalitate pe care i-o atribuiseră Humboldt (cea spațială în limitele cosmosului și cea de obiect al contopirii tuturor științelor) nu reprezintă decât un punct de plecare în concepția despre geografie a lui S. Mehedinți. Analiza materialelor și cunoștințelor geografice l-a dus la stabilirea unor *principii* care fundamentează întreaga lui operă. Ilustrative pentru concepția autorului ni se par următoarele :

Complexitatea progresivă a sferelor. După S. Mehedinți cele patru învelișuri ale Pământului — atmosfera, hidrosfera, litosfera și biosfera — rezultă din distribuirea materiei planetare în mod concentric în ordinea complexității lui, mai accentuate de la periferie spre zona lor de interferență. Gradul de complexitate este urmărit prin triplul criteriu al formei, compoziției și mișcării interioare. În raport cu acestea, autorul consideră atmosfera drept învelișul cel mai simplu — un sferoid alcătuit din vâul diafan al aerului, atât de simplu în aparență, încât multă vreme a fost considerat ca *element* nebănuindu-se că ar fi un amestec de mai multe gaze. Conform acestui principiu, complexitatea crește treptat la hidrosferă alcătuită dintr-o vădită diferențiere : bazine oceanice și maritime, păienjeniișul apelor curgătoare de pe continente, pânzele și vinele apelor subterane, calotele glaciare ; în cadrul fiecărei categorii o diversitate de încărcătură în săruri, particule solide, gaze etc. antrenate în mișcări felurite. Se ajunge după litosfera, cu alcătuire, formă și structură mai complicată, la o maximă complexitate în învelișul vieții, biosfera. Fără îndoială, legea implacabilă a gravitației a impus rânduirea materiei planetare a Terrei, în învelișuri din ce în ce mai ușoare, în stări de agregare mai slabă spre periferie, de unde valabilitatea în linii mari a principiului. Unele retușuri pot fi aduse acestuia datorită descoperirilor din ultima vreme. Cu decenii în urmă însă, când în legătură cu părțile superioare ale atmosferei existau doar presupuneri sau raționamente pe bază de calcul, se putea vorbi cu mai multă siguranță despre „simplitatea” și „liniștea” învăluită în „taine” a acestor spații. În prezent însă, numeroasele înregistrări directe prin rachete și sateliți artificiali au pus în evidență un înveliș nebănuit pe atunci, al *ionosferei*, cu complexitatea extremă a reacțiilor ce se produc în acest „filtru” al înălțimilor alcătuit din infimi corpusculi, care cern ploaia neconținută a radiațiilor astrale, sediul producerii aurorelor polare și al tuturor fenomenelor care imprimă „pulsul” schimbător al vieții pe Pământ. Toate acestea fac să apară destul de relativă „simplitatea” învelișului atmosferic. De asemenea, cercetările întreprinse prin mijloace moderne în adâncurile mărilor până-n gropile abisale, care au dat la iveală o lume nebănuită de complexă — un adevărat univers al viețuitoarelor, al formelor de relief și al modurilor în care se prezintă acumulările de fund — fixează, de asemenea, un grad de relativitate în considerarea hidrosferei ca fiind mai simplă decât litosfera. Cu toate aceste adaptări și retușuri aduse de cunoștințele recente, nu se poate contesta că, prin starea de agregare a materiei

(gazoasă, lichidă, solidă) impusă de gravitație și prin răsfrângere și prin compoziția ei etc., principiul își menține în mare parte valabilitatea.

Subordonarea cauzală a învelișurilor planetare constituie al doilea principiu după care nici un înveliș planetar nu poate fi înțeles dacă nu ținem seamă de fenomenele din învelișurile supraordonate. Atmosfera, învelișul din afară, ar putea exista după S. Mehedinți, chiar dacă nu s-ar fi diferențiat învelișurile inferioare, și ca dovadă unele corpuri cerești care în întregul lor sînt alcătuite numai dintr-o îngrămădire de gaze. Pe cînd toate celelalte sînt strict condiționate de existența celor superioare (de exemplu învelișul apelor nu poate fi conceput pe o planetă fără atmosferă. „Dacă ar pieri atmosfera, scria Mehedinți, ar pieri îndată și învelișul apelor”). Dinamica atmosferei se răsfrînge în mișcările apelor (valuri, curenți), iar a amîndorura în schimbările de înfățișare a scoarței pămîntești, prin însăși construirea ei cu participarea largă a apelor (depunerile sedimentare) sau a atmosferei (depunerile eoliene), prin formele de relief exogen rezultate de pe urma modelării apelor curgătoare, marine, a ghetarilor, a agenților atmosferici (dezagregare, alterare, forța eoliană). Mai departe biosfera conjugă influențele tuturor celorlalte învelișuri la interferența lor.

Fără îndoială că principiul acesta nu trebuie înțeles rigid, întrucît influențe puternice se exercită și în sensul invers de la învelișurile „subordonate” spre cele „supraordonate”. De exemplu, răspîndirea mărilor și uscaturilor joacă un rol fundamental în privința dinamicii atmosferei, catenele muntoase provoacă așa-numite plozi de relief etc. Fără a înlătura așadar influențele reciproce dintre învelișurile planetare indiferent de orînduirea lor spațială, principiul enunțat de S. Mehedinți își păstrează miezul de adevăr, contribuind prin aceasta la făurirea ideii *unității* de organism cosmic al Terrei.

Prin cele două principii enunțate, S. Mehedinți considera că a aflat „firul certitudinii în explicarea cauzală a ghemului de fenomene numit Terra” și că la capătul firului cauzelor se află atmosfera „filtrul prin care planeta primește zilnic energia solară, fără de care Terra ar ajunge repede un astru mort”.

Subordonarea cauzală a zonelor geografice (pe orizontală) din ținuturile ecuatoriale considerate a fi principalul „centru de acțiune” — *primum movens* — spre cele temperate și apoi polare constituie un al treilea principiu, după care fenomenele ce se produc în zone de latitudini mai mari „nu se pot înțelege fără cunoașterea prealabilă a unor fenomene a căror cauze inițiale își au obîrșia la ecuator” (de exemplu : curenții calzi, sistemul general al vînturilor ș.a.). Pe baza acestei reguli, S. Mehedinți consideră obligatorie și o anumită ordine de tratare în geografia regională (chorografia, cum se numea aceasta pe vremuri), legată de explicații cauzale. (El începea cu Africa, continentul zonelor calde, trecînd la cele ale masei eurasiatice, la Americi etc.)

În concepția după care întreaga mișcare a fenomenelor terestre nu se desfășoară, cum se credea mai demult, între un punct inițial de obîrșie și unul final la celălalt capăt, ci este antrenată în vaste *circuite* (cel al vînturilor, al

curenților calzi și reci, însăși circuitul apei în natură etc.) cu revenirea masei în mișcare la locurile de plecare, existența unui „primum movens” nu pare prea convingătoare, întrucât fiecare punct de pe un circuit poate fi obârșie și final. O anumită ordine este fără îndoială necesară în tratarea regională; dar firul unei succesiuni logice a tratării regiunilor terestre poate fi legat și de alte raționamente, ceea ce nu face indispensabilă exclusiv o anumită regulă implacabilă, ci posibilitatea unor corelări complex interconținute și mult mai nuanțate între componente.

În raport cu principiile enunțate, S. Mehedinți arăta că însăși desfășurarea istorică a cunoștințelor despre Pământ s-a făcut în aceeași ordine a subordonării învelișurilor terestre. Nu a fost cu puțință explicarea fenomenelor hidrosferei pînă nu s-au lămurit cele din atmosferă, și nu s-a putut da interpretarea cuvenită celor ale litosferei pînă nu s-a cunoscut dinamica și modurile de manifestare a fenomenelor din învelișul apelor.

Concepția despre geografie a lui Mehedinți, logică în întregul ei, ar putea să pară unora dintre geografii de astăzi dezmințită în unele exemplificări de rezultate noi de cercetare. Ar fi nedrept să judecăm o concepție, făurită cu mai bine de jumătate de veac în urmă, în lumina rezultatelor surprinzătoare pe care le-a cucerit știința în ultimele decenii. Totul trebuie văzut în perspectiva timpului. Ca mulți dintre oamenii de știință din pragul secolului al XX-lea, S. Mehedinți caută certitudinile în raționamente mai mult decît în cercetarea directă a faptelor în natură. Uneori însă raționamentele nu se potrivesc realităților naturii. Faptele concrete culese de pe teren aduc adesea surprize care răstoarnă judecățile teoretice cu care pleacă cercetătorul în natură. De aceea și multe dintre încercările de definire a geografiei făurite pe vremea aceea par rupte de realitate. Logica strînsă a gîndirii lui Mehedinți l-a ferit însă de construcții hibride. Adaptări și completări se pot aduce principiilor enunțate de el, fără însă ca fondul acestora să fi pierdut din actualitate. Tocmai aceasta considerăm că reprezintă valoarea contribuției sale la întrebările pe care și le puse încă din tinerețe ca învățăcel: care este *obiectul* propriu al geografiei și care este *locul* acesteia între științe?

Lămurirea proprie — „aflarea firului certitudinii”, cum se exprima el însuși — în aceste probleme importante l-au putut conduce la o definiție a geografiei care rămîne și astăzi de o valoare incontestabilă. După aceasta, geografia nu cercetează fiecare dintre învelișurile planetare în ele însele, ci *relațiile* dintre acestea. Sau cum o formulează S. Mehedinți: „Geografia este știința care cercetează relația dintre masele celor patru învelișuri planetare, atît din punct de vedere static¹, cît și din punct de vedere dinamic”².

Această concepție fixează un loc aparte geografiei între științe. Un loc nu de supraordonare față de celelalte științe concrete care cercetează parte cu parte organismul terestru, ci de sinteze și de relații între faptele aduse de ele. Întrucît stabilește punți de legătură între acestea, geografia ar putea fi considerată o *știință de contact*. Dar chiar între diversele științe de contact, — care stabilesc de regulă legături bilaterale — geografia are un loc deosebit, întrucît statornicește legături multilaterale cu un întreg șir de științe, nepierzînd însă din vedere întregul terestru pe care-l consideră în continuă transformare ca un organism, un organism planetar.

Se cerea totuși lămurită ideea că geografia studiază *Terra dintr-un punct de vedere propriu* care o diferențiază de celelalte științe referitoare la părți ale globului terestru. Clarificînd în ce constă aceasta, se definea însuși *obiectul* și *preocupările* geografiei. În această privință S. Mehedinți stabilește trei categorii de preocupări specifice în cercetarea geografică: masa, complexitatea reală și localizarea în spațiul concret.

1. Pentru științele care se ocupă cu studiul unora dintre învelișurile terestre, interesează componentele fiecărui înveliș (specii, elemente sau compuși ale acestora). Fizica și chimia se ocupă de compoziția aerului ca despre oricare gaz și ar studia oxigenul sau azotul — ca să folosim expresia lui Mehedinți — chiar dacă pe planeta noastră s-ar afla doar 1 m³ din aceste gaze. Geografia se ocupă de *întreaga masă* atmosferică, nefiindu-i indiferente nici dimensiunile, adică grosimea acestui imens filtru terestru, nici variațiile compoziției sale pe verticală, întrucît și una și alta au înrîuriri asupra cantității de energie solară (lumină, căldură sau alte categorii de radiații) ce ajunge pînă la fața Pămîntului. De aceea, geografiei nu trebuie să-i scape nici deosebirile de grosime ale diferitelor pături atmosferice între zona ecuatorială și cele polare, nici chiar deosebirea în răspîndirea și concentrarea în particule ionizate ale ionosferei etc. Aceasta, deoarece geografia trebuie privită ca *știința relațiilor dintre învelișurile* terestre.

La fel mineralogia și geologia se ocupă cu mineralele și respectiv cu rocile care alcătuiesc scoarța terestră, cu fiecare în parte indiferent de masa acestora („Dacă pe toată fața Pămîntului, scria Mehedinți, ar fi numai un bulgăre de aur sau un bloc de granit, ori altă rocă, mineralogul și petrograful ar putea totuși completa catalogul speciilor minerale sau petrografice”). Geografia se ocupă de modul de îmbinare a rocilor în complexe reale care pot da o anumită rezistență specifică la eroziune, ceea ce se răsfrînge în tipuri de relief diferite (granitic, calcaros, argilos etc.). Pe geograf îl interesează așadar însușirile diferențiale ale complexelor de roci față de eroziune. Duritatea, coerența, omogenitatea etc., însușiri matematic stabilite în petrografie pentru fiecare mineral în parte, dau variante (în cazul aceluiași mineral) cînd se îmbină mai multe din-

¹ Al distribuiri în spațiu.

² S. Mehedinți, *op. cit.*, vol. I, p. 61.

tre acestea într-o rocă¹ și-și pierde aproape semnificația când mai multe roci se îmbină în moduri diferite la alcătuirea terenurilor. Geografia urmărește chiar stabilirea unor *indici de rezistență morfologică* a terenurilor, care nu corespund cu suma algebrică a rezistențelor mineralelor întrunită, fiind total diferite.

La fel și cu învelișul vieții unde botanistul și zoologul se ocupă cu speciile, pe când geograful ține seamă de întreaga grupare de specii și asociații, de explicația cauzală a repartiției lor teritoriale în raport cu cerințele lor ecologice și condițiile complexe ale mediului geografic.

Așadar „la fiecare înveliș planetar se preocupă întâi de toate, de *masă*“, adică de *întregul* aceluia înveliș și, adăugăm, de relațiile multilaterale dintre masele diverselor învelișuri.

2. În legătură cu *complexitatea reală* a fiecărui înveliș terestru, Mehedinți arată că în vreme ce pe diverșii specialiști îi interesează starea pură sub care se prezintă diversele componente ale învelișului terestru (de exemplu, pe fizician și chimist atmosfera în forma de aer pur, hidrosfera sub forma de apă pură etc.) geograful se preocupă de complexitatea reală, inclusiv „impuritățile“ care aduc schimbări atât de însemnate. De exemplu, se preocupă de conținutul în praf, în polen și microorganisme, în particule de fum etc. ale atmosferei, întrucât prin ele poate explica ploile de praf, acumulările eoliene, răspîndirea pulberilor de spori și polen etc. La hidrosferă se preocupă nu de starea pură a apei, ci de apa reală, cu conținutul ei în săruri și cu particulele amestecate în ea tîrîte sau purtate în suspensie, care explică depunerile marine, lacustre, fluviale. De regulă „complexitatea reală“ la care se referă Mehedinți reprezintă tocmai interferența învelișurilor. Vaporii, praful și microorganismele din atmosferă sînt prelungiri ale celorlalte sfere în învelișul gazos; aerul, aluviunile și materialul detritic sau marea variație de faună și floră din ape reprezintă pătrunderea celorlalte trei sfere în domeniul hidrosferei. Și la fel cu celelalte învelișuri. Complexitatea reală subliniază așadar tocmai *relațiile* dintre învelișurile terestre, de aceea este o preocupare pur geografică.

3. *Localizarea în spațiul concret* a fenomenelor cercetate este latura cea mai necontestată a geografiei. Și specialiștii din alte științe localizează (botanistul consemnează locul unde a găsit o specie vegetală, geologul fixează, și pe orizontală și pe verticală, locul de unde a desprins o rocă cu forme fosile caracteristice etc.); localizarea teritorială în geografie nu reprezintă doar materializarea pe hartă sau prin relatări textuale, ci în mod obligator: *stabilirea arealului* de răspîndire a fenomenului cercetat, *stabilirea complexului de elemente* care alcătuiesc ambianța specifică (geobiocenoză), *integrarea* în spații largi cu corelări ce se impun. O asemenea analiză în legătură cu localizarea geografică a fenomenului reprezintă o cale pentru precizarea caracteristicilor și, în mare mă-

¹ Aceleași minerale intră în alcătuirea granitului, porfirului, bazaltului, andezitului etc. și totuși cite deosebiri ca înfățișare și rezistență între ele.

sură, chiar pentru deschiderea unor noi orizonturi de cercetare, pentru noi întiriri de probleme.

Prin perspectiva acestor principii, se înțelege de ce S. Mehedinți se ridicase împotriva grănițurii rigide a domeniului de cercetare a geografiei doar la *suprafața Pământului*, mai la adînc urmînd domeniul geologiei etc. Chiar în înțelesul acelei „suprafețe empirice“ pe care o concepuse F. Richthofen ca zonă-limită de interferență a învelișurilor terestre — unde au loc fără îndoială cele mai specifice procese geografice — i se pare restrictivă, întrucît corelările firești, și deci explicațiile fenomenelor ce se petrec acolo, necesită mai totdeauna cunoașterea întregului.

„Numai cine ține socoteala de aceste puncte de vedere va putea explica aspectul fiecărui înveliș planetar în fiecare regiune, precum și legăturile de la un înveliș la altul. Iar pe calea aceasta, Terra va fi în adevăr considerată ca un organism viu și va fi posibilă o știință despre acest organism, adică o geografie, deoarece *nici o altă disciplină, nici teoretic, nici practic, nu se oprește la aceste puncte de vedere*“¹.

Dacă în concepția despre geografie ca știință S. Mehedinți făcuse lumină, aflîndu-i sensul adevărat în studierea relațiilor dintre masele celor patru învelișuri terestre, părintele geografiei moderne românești își dădea seama de dificultățile pe care le-ar întîmpina orice tînar cercetător care ar dori să dezbata teme geografice, datorită complexității fenomenelor cercetate și noutății ideilor. Îndrumarea trebuia așadar dusă mai departe, deschizînd calea cercetărilor prin punerea la îndemîină a unei metode cît mai clar expuse. Iată de ce o bună parte din lucrarea sa fundamentală *Terra* se ocupă tocmai cu definirea metodei geografice și cu modul de a o folosi. Prin *metodă*, S. Mehedinți nu înțelege așa cum se presupune în genere doar totalitatea procedeele practice folosite în predarea unei științe, ci „șirul de intuiții speciale și de legi care procură minții cea mai sigură înțelegere a fenomenelor de care se ocupă știința respectivă. Metoda este, cu alte cuvinte, *ideea generatoare care ne înfățișează obiectul unei științe ca ceva organic*“. Așadar o înțelegere mult mai cuprinzătoare a noțiunii, o împletire organică a metodei cu însuși specificul științei.

S. Mehedinți pune la baza metodei sale observarea și descrierea geografică, pe care le consideră mijloacele esențiale cu ajutorul cărora geograful poate lămurii — din punctul său propriu de vedere, deci fără a aluneca în domeniile de cercetare ale altor științe — fenomenele geografice, selecționînd din caerul atît de complex și multilateral condiționat al elementelor naturii pe cele ce dau sens

¹ S. Mehedinți, *op. cit.*, vol. I, p. 55.

și unitate firului conducător pentru geografie. Întrucît, așa cum se exprimă el însuși, „științele care se ocupă cu o sferă de fenomene complexe, cum e geografia, se izbesc de un haos inextricabil, dacă observarea și descrierea nu au la îndemînă firul unei metode clare“.

Observarea bine condusă ajunge să fie „o descriere în gînd, însoțită de o explicare genetică a fenomenelor“. Ea aruncă lumină asupra tainițelor umbrite ale naturii, dă la iveală elemente pe care trecătorul obișnuit poate că nici nu le ia în seamă, desleagă întrebări care par fără de răspuns, deschide luminos orizontul cercetării geografice. Observarea poate fi de două feluri. În cercetarea spațiilor largi, întrucît observarea directă nu este posibilă, se folosește în geografie ca prim mijloc de intuire *harta*. Aceasta este de fapt „un artificiu“, o imagine sintetică a naturii, ce schimbă intuiția directă și succesivă pe care o capătă geograful cînd parcurge terenul cu una indirectă, mai sărăcită de elemente. Cu toată artificializarea pe care o impune, observația aceasta indirectă își are valoarea ei netăgăduită tocmai prin cuprinderea simultană a elementelor geografice, care dă posibilitatea de a le orîndui și clasifica, de a stabili prețioase corelări între ele.

Observarea directă, care nu este totuna cu o simplă contemplare a naturii, trebuie să constituie o *interpretare* a peisajului geografic, cu identificarea obiectivelor de cercetare, cu descifrarea și consemnarea tuturor componentelor lor caracteristice (de regulă și cu desenarea lor), cu compararea elementelor care fac parte din aceeași categorie și integrarea tuturor în ansamblul elementelor corelative. În legătură cu toate acestea, S. Mehedinți a dat îndrumări folositoare (modul cum se face analiza formelor, determinarea materialului etc.).

Descrierea fenomenelor observate, considerată fără temei de unii cercetători o treaptă științifică inferioară, este privită de Mehedinți drept un element esențial, căruia îi și acordă o mare atenție. El arată că, pentru a-și îndeplini scopul, descrierea trebuie să îndeplinească anumite condiții. Să fie în primul rînd exactă, adică să exprime cantitativ fenomenele și procesele cercetate; să le măsoare și să le localizeze cu precizie, raportîndu-le la întreg. În al doilea rînd să fie completă, urmărind fenomenele atît prin raportarea la întreg spațiul geografic (hologeic), cît și în timp (holocronic), cu determinarea a ceea ce numea Mehedinți „timpul concret“, deci cu stabilirea noțiunii de *stadiu* în cadrul evoluției fenomenelor cu răsfrîngere în noțiunea de ciclu. În al treilea rînd unei bune descrieri i se cere să fie caracteristică, adică să scoată la iveală elementele cele mai specifice și să le prezinte comparativ pentru a putea da proporțiile reale ale fenomenului.

În legătură cu latura comparativă a descrierii, întrucît limita dintre caracterele specifice individuale este greu de definit, se ridică o problemă care era adesea soluționată în mod nesatisfăcător: unde trebuie să se oprească de fapt această grănițuire? Scepticii considerau că singura orientare justă este cea spre *geografia regională*, dincolo de care geografia n-ar putea păși. Fără a contesta

însemnătatea acesteia, Mehedinți arată că este posibilă și o sistematizare pe întreg globul pămîntesc și deci o tratare generală a fenomenelor geografice, deci justificarea *geografiei generale*. Chiar dezvoltarea noțiunilor geografice relevă faptul că geografia este prin însăși esența ei o știință comparativă, iar unele analogii cu încercări mai vechi nereușite de a da un caracter artificial comparațiilor (C. Ritter, O. Peschel) nu trebuie să zdruncine ideea în sine¹. „Geografia poate și trebuie să fie o știință comparată“, scria S. Mehedinți, întrucît ea poate înfățișa pentru fiecare fenomen serii întregi de forme reale care lămuresc evoluția fenomenului respectiv, nu numai regional, ci și pe întreg globul terestru.

Cu toată atenția ce acorda descrierii geografice, Mehedinți nu considera geografia doar o știință descriptivă. Împotriva unei astfel de tendințe s-a ridicat cu toată convingerea, arătînd că însăși descrierea geografică trebuie să fie *explicativă*, deci cauzală, căutînd să lămurească în primul rînd geneza caracterelor specifice ale peisajului geografic. Dar nu numai atît, întreaga analiză pe care fundamentează Mehedinți cercetarea geografică, cu multiplele corelări pe care le necesită, arată că, în concepția sa, nu-și putea găsi loc ideea depășită a unei geografii pur descriptive.

În felul acesta *descrierea* preconizată de S. Mehedinți ajunge un adevărat îndreptar pentru organizarea logică a gîndirii geografice. El tratează diferențiat descrierea analitică de cea sintetică: strîns legate totuși una de cealaltă. Prima trebuie să urmărească, după acest autor, subordonarea cauzală a fenomenelor, pornind întotdeauna de la cauze la efecte. Cea de-a doua, descrierea sintetică, îndrumază spre stabilirea tipurilor de peisaj, care la rîndul lor conduc la diferențierea *tipurilor de regiuni ideale*, cum le numește Mehedinți. Subliniem în mod deosebit că prin ideea aceasta, care dă naștere în prezent unui adevărat flux spre o nouă fundamentare științifică a geografiei regionale, S. Mehedinți a avut luminoase intuiții, precedînd cu cîteva decenii ideile ce se frămîntă astăzi ca foarte noi. „Descrierea analitică, scria el acum trei decenii și mai bine, este singurul drum spre determinarea unor *regiuni naturale* pe fața planetei și spre *descrieri regionale*, care nu pot fi decît sintetice“².

¹ Ritter explica civilizația europeană ca un efect al creșterii amănunțite a țărmurilor Europei. „Asta nu e geografie comparată“, accentua cu hotărîre Mehedinți, „Creșterea țărmului european și civilizația europenilor sînt două lucruri deosebite“. (*Premise și concluzii la Terra*, pp. 56—57). Mai tîrziu O. Peschel, cu toate că era o minte deosebit de ascuțită, încerca analogii tot atît de naive între forma unor insule (de pildă, între Sulawesi, sau Celebes cum se numea pe vremuri, și Halmahera, ambele de forma literei K) și geneza lor. „Un spirit atît de ager, scria Mehedinți, ar fi trebuit însă, din capul locului, să-și dea seama că linia conturului acelor insule este un element secundar. E destul să se coboare ori să se ridice nivelul apei oceanului cu cîteva zeci ori sute de metri, iar insulele ar căpăta îndată alte forme, așa că asemănarea încetează“ (*Ibidem*, pp. 57—58).

² S. Mehedinți, *op. cit.*, cap. „Descrierea analitică și sintetică“, p. 303.

Foarte interesantă și necesară pentru a sta în atenția multora dintre geografi ni se pare și o altă latură a descrierii pe care o tratează Mehedinți, și anume aceea a *descrierii estetice*. Pe întreg firul dezvoltării geografice, descrierea estetică și-a avut contribuția ei fie în popularizarea marilor descoperiri de teritorii (scrieri cu înflorituri de stil și deseori cu exagerări ca o pictură expresionistă), fie în propagarea ideilor geografice. Ea a slujit în primul rînd geografia regională, dar n-a lipsit total nici din domeniul geografiei generale (mai ales în descrierea unor fenomene mai puțin obișnuite: erupții vulcanice, cutremure, uragane etc.). Însuși Humboldt o folosește, dar cu sobrietate, lăsînd unele pagini pline de farmec în care se vedește marele său talent de scriitor. Și după el au folosit-o mulți dintre marii geografi ai lumii. Dar în această direcție unii au exagerat și mai cu seamă cei lipsiți de talent literar care, așa cum scria Mehedinți, încearcă să uimească pe cititor cu o mare inflație de adjective. „Păcatul stilului *voit*, adică «făcut», nu născut din pornirea talentului real, s-a generalizat pînă într-atîta, încît am putea spune că trăim într-o epocă de scriin-teală literară”. Prin acest procedeu mulți caută „să acopere lipsa faptelor și a ideilor cu surogatul ieftin al stilului”¹.

În această latură marele nostru înaintaș a avut o atitudine hotărîtă. „Descrierea estetică este o operă deosebit de grea. Ea nu merită deplin acest nume, decît atunci cînd *invie spațiul*, adică ne face să vedem fenomenele nu ca pe un glob sau pe o hartă, ci aproape de realitate, adică cu ochii celui ce trăiește *acolo*...”². Mehedinți însuși a lăsat admirabile pagini de descriere estetică în care folosește un stil simplu, complet lipsit de înflorituri, dar tocmai prin aceasta atrăgător, plin de farmec și foarte expresiv.

Dăm aici cîteva mici pasaje întrucît altele mai ample apar în paginile alese din a doua parte a lucrării:

Coborîrea vitelor de la odăile de fîn, unde stăteau toată iarna, este prinsă atît de măiestrit doar în cîteva rînduri, cu întregul ei dinamism și freamăt la care dă naștere, încît poate sta alături de cele mai alese descrieri ale lui Alphonse Daudet: „23 aprilie — ziua clopotelor...! Toate vitele coboară de la odăi spre izlazul de la marginea satului. Clopote și iarăși clopote: tălănci și cioi mari și mici, sunînd și răsunînd unele pînă departe peste culmi și peste văi. Doar cățelul pămîntului, care aude și cum crește iarba, dacă ar putea să le deosebească pe fiecare din ce parte vine. Spre seară, cînd s-au apropiat de sat, mugetele și larma umplea toate curțile. Copiii țipă de bucurie, cînd intră pe poartă vacile cu vițeii care nu cunosc împrejurimea și se opresc locului prosticiei... Cîinii sosiți cu vitele se încaieră cu cei din sat. Na Corbea, na Dolca... Lătrat, muget, chiuit, clopote și iarăși clopote, o răscolire de bucurie în tot

¹ S. Mehedinți, *Premise și concluzii la Terra*, p. 190.

² *Ibidem*, *Terra*, vol. I, p. 328.

cuprinsul — a început primăvara. Odăile rămîn toate pustii, să crească iarba, pînă la vremea de coasă, după Sunchetru (cum se zice aici în loc de Sîn-Petru)”¹.

Sau admirabila descriere a schimbării peisajelor de munte în decursul timpului: „Trecînd pe valea Chiua (la poalele Răchitașului. — *V.T.*), am găsit tot dealul plin de ienuperi. Mare pagubă pentru islazul vitelor! De unde atîta năvală? Pădurarul Nedelcu bănuiește că sturzii vor fi împrăștiat sămînța. Dar înainte vreme nu erau sturzi? De ce islazul era curat ca-n palmă? Știe el, Nedelcu, multe de toate, de cînd colindă pădurile statului, cu pușca atîrnată de umăr, luînd seama nu numai la copaci, dar și la burueni, ba și la pietrele din pîraie; dar una tot n-a aflat-o el: că au și codrii veleatul lor și pravila lor. Odinioară au fost pe culmile cele mai înalte ale munților noștri zîmbri — cu lemn tare ca fierul și bine mirositor. Azi, pe aici, au pierit; a mai rămas cîte un pîlc, în locuri mai ferite. Pe urmă a venit rîndul pădurilor mari de tisă, — iarăși lemn tare, bun de făcut și cuie pentru bătut șindrila pe casă. (Pe valea Putnei, un munte se cheamă și azi Tisar, dar tisă pe el mai de loc.) Pe urmă a venit la rînd moliftul, a cuprins el coastele munților, strîmtorînd bradul alb, cu cetina lată, bună de făcut mături. Și iată acuma, se îndeasă ienuperul, umplînd poienele. Trec împărățiile copacilor, cum trec și ale oamenilor, fiecare cu timpul și veleatul lor; ba încă «între Făcaie», am găsit și două tufe de ienuperi cu frunza mărunță, în felul celei de chiparos...

Au pierit zîmbrii (*Pinus cembra*), a pierit tisă, pierie ienuperul cel cu frunza moale, s-a stins neamul brebilor, al zimbrilor și al bourilor din timpul lui Dragoș-Vodă; e gata să se stingă și al cerbilor... Au toate rîndul lor în cartea vieții și a morții. Pînă și munții au rînduiala lor, cum se vede la fața locului. După munții de gresie din apusul Vrancei, s-a adăugat brîul munților de clisă amestecată cu sare și gips, apoi brîul și mai nou al Răchitașului și Măgurei Odobeștilor care crește și acuma. Ceasornicul veșniciei nu bate la fel pentru toți. Pentru munți, crugul veacurilor se schimbă domol, ca și mersul stelelor pe cer; pentru copacii pădurilor mai repede; pentru vietățile codrului și mai repede, iar pentru oameni — repede de tot. De la dacii lui Decebal pînă la bacii stînilor din munții de azi ai Vrancei, au trecut doar cîteva săptămîni de veacuri. De la Dragoș, vîntătorul de zimbri și de tătari, pînă la popa Șerban care le-a dat de hac volintirilor risipiți prin Vrancea în timpul Zaveriei au trecut numai trei veleturi de om, iar în Vrancea de jos, unde începe podgoria, timpul curge repede, ca și apa Putnei. Nepoții nu mai cunosc nimic din vremea bunicilor. În orașe, zilele trec ca și nisipul spulberat de vînt; omul moare, fără să știe că a trăit. Dacă n-ar mai fi cîte un colț de țară ca Vrancea, cine ar mai ști cum a fost traiul bunilor și străbunilor noștri”².

¹ S. Mehedinți, *Premise și concluzii la Terra*, p. 99.

² *Ibidem*, pp. 103—104.

O altă latură a metodei asupra căreia insistă S. Mehedinți este aceea a *categoriilor geografice* pe care trebuie să le aibă în vedere geografii în studiile lor. Dacă la prima vedere lumea concretă din jurul nostru se prezintă ca „un haos de senzații“, intervine disciplina științei care pune ordine în această complexitate și în fluxul continuu de schimbări ce se produc în natură și societate. Fiecare dintre științe își selecționează fenomenele care intră în obiectivul preocupărilor ei și le organizează conform principiilor ei de bază. Din rînduirea acestora, rezultă categorii considerate de S. Mehedinți „un fel de pîrghii sufletești care ajută jocul reprezentărilor noastre despre lume și-i dă o relativă stabilitate“¹, întrucît compararea mai multor lucruri dintr-un anumit punct de vedere — în cazul de față cel geografic — este un adevărat *fir conducător* care leagă pe toate împreună într-o rînduire logică. „Pentru cel care are la îndemînă astfel de concepte-categorii, fenomenele telurice nu-i mai trec pe dinaintea ca ceva difuz, pestriț și anarhic, ci poate pași la descrierea planetei, știind mai dinainte ce are de căutat, sistematizînd progresiv fenomenele și prin urmare ideile pe care și le face despre ele“².

Pornind de la acest mod de gîndire S. Mehedinți consideră că, pentru a da geografiei o temelie științifică certă, înlăturîndu-se aprecierile subiective în care ar putea aluneca unii cercetători în analiza și descrierea fiecărui înveliș terestru, trebuie urmată o anumită schemă firească în care obiectele sau procesele care le intercondiționează să fie tratate „în ordinea în care însăși natura le-a produs“. Așa cum în zoologie se începe cu protozoarele și se urmează întreaga scară evolutivă pînă la vertebrate, tot astfel și în celelalte științe, materialul trebuie rînduit în ordinea firească pe care o indică legăturile genetice dintre fenomenele naturale. Pentru aceasta stabilește *categoriile* ce trebuie urmate în cercetarea fenomenelor geografice, împărțindu-le în statice și dinamice. Primele pot fi la rîndul lor cantitative (forma, dimensiunile și poziția) sau calitative (temperatura, compoziție, densitatea, culoarea). Acestora trebuie să li se adauge neapărat și categoriile dinamice (direcție, intensitate, ritm de dezvoltare), întrucît fenomenele naturii se află în continuă mișcare, în continuă transformare, dinamismul acesta corelîndu-le și constituind punți de legătură genetică între fenomene.

În felul acesta, rostul categoriilor geografice nu este numai de îndrumare a observației și de ordonare a materialului într-o formă logică, ci în aceeași măsură ele servesc la găsierea „centrelor de acțiune“ și a „formulelor de convergență“ care înlesnesc înțelegerea subordonării cauzale a învelișurilor planetare și deci concepția despre Terra ca „organism“ cosmic.

În infinitatea de imagini vizuale, de senzații auditive, motrice etc. pe care le răsfrînge un peisaj în conștiința noastră, la care aceasta răspunde cu un re-

¹ S. Mehedinți, *Terra*, vol. I, p. 476.

² *Ibidem*.

flux de senzații, percepții, judecăți, sentimente și acte de voință, cercetătorul s-ar rătăci dacă n-ar putea selecționa dintre aceste imagini pe cele care trebuie să stea mai mult în atenția observației științifice. „Izolînd un fapt și dîndu-i un nume, îl fixăm, cum fixezi o insectă cu acul pe un carton pentru a o examina pe îndelete și a o cataloga, subliniind atributele sale cele mai caracteristice“. În chipul acesta încadrăm static un fenomen cu ajutorul categoriilor cantitative (formă, dimensiuni, poziție) pentru a-l determina după aceea colectiv (ca temperatură, compoziție, densitate și culoare), ceea ce dă puțința de a-l compara cu un număr cît mai mare de înfățișări luate de fenomenul respectiv și a ajunge astfel la imaginea generalizată alcătuită numai din elementele comune care constituie *noțiunea* sau *conceptul despre acel fenomen*. De la categoriile statice¹, se trece apoi la cele dinamice cu ajutorul cărora putem urmări fenomenul în mișcare, ajungînd să descoperim în cadrul fiecărui înveliș terestru *centrelor de acțiune* care-l dinamizează, stabilind astfel corelările dintre fenomene.

În această înlănțuire logică, metoda de cercetare geografică preconizată de Mehedinți apare firească tocmai pentru că prin intuiții juste autorul ei s-a apropiat de cunoașterea intimă a desfășurării fenomenelor în natură. Se pot aduce desigur unele obiecții de amănunt acestei metode (îndeosebi în ce privește *categoriile*); fără îndoială că apare pe alocuri cam rigidă, natura prin complexitatea ei nelăsîndu-se întru totul încorsetată în categoriile stabilite, ceea ce necesită o metodă mai elastică pe care să o poți mula cu mai multă ușurință pentru cuprinderea fenomenelor cercetate, cu toate acestea, construcția metodică a lui Mehedinți rămîne o luminoasă bază de îndrumare în cercetarea științifică în care sînt posibile multe rătăcirii.

CONCEPȚIA ANTROPOGEOGRAFICĂ ȘI ETNOGRAFICĂ. Nu putem încheia aceste considerații asupra concepției și metodei în opera lui S. Mehedinți fără a menționa pe scurt și contribuția însemnată pe care acesta a adus-o în domeniile *geografiei populației* și în *etnografie* care i-au fost apropiate și pentru care a dovedit aceeași pricepere și măiestrie ca și în problemele geografiei generale. În cursurile sale universitare, mereu reînnoite cu fapte și observații prețioase, precum și în diverse publicații, a adus, de asemenea, contribuții însemnate și în aceste ramuri ale științei.

La baza concepției de geografia populației (desemnată pe vremuri fie sub denumirea răspîndită în Franța de *geografie umană*, fie sub cea rezultată din împerecherea unor cuvinte din vechea greacă *antropogeografie* folosită de germani și însușită și de Mehedinți), el pune această gîndire: în măsura înmulțirii oamenilor și lărgirii limitelor oicumenei, în măsura înaintării omenirii pe treptele civilizației aceasta a căpătat o însemnătate tot mai mare, dînd posibilitate omului să acționeze asupra naturii, să o transforme și să-și creeze noi condiții de

¹ Al distribuiri în spațiu.

existență. Prin aceasta omeniirea a căpătat o importanță netăgăduită în interferența celor patru învelișuri naturale ale globului terestru. Prin dinamica ei proprie omeniirea a pricinuit schimbări însemnate în peisajul natural. Iată pentru ce în concepția despre geografia generală unitară, Mehedinți rezervă un loc populației globului, pe care o vede în manifestările ei complexe, de la cele care preocupă pe geograf, la cele de etnografie și pe alocuri chiar de sociologie, urmărindu-le toate nu numai în prezent, ci în dezvoltarea lor istorică. Sfera preocupărilor despre geografia populației era astfel mult lărgită în concepția lui Mehedinți față de cea actuală; dar în toate componentele el urmărea raporturile strânse cu geografia (de unde propunerea unor geografi de mai târziu pentru o etnogeografie, sau cea de geografie istorică dezvoltată chiar ca o ramură bine individualizată). De altfel analiza de pe baze geografice aplicată și desfășurării în timp a problemei populației, i-au dat lui Mehedinți acea clară viziune și-n interpretările sale asupra istoriei.

Colonizarea romană privită nu ca o nouă *plantație* cu nimicirea vechiului fond autohton, cum o arătasera pe vremuri latinizării în secolul al XVIII-lea, ci ca o contopire intimă, o înfrățire între aceste componente și deci cu continuitate de viață de la „vechiul substrat preistoric pînă astăzi”¹. Nu atît muntele (și el în măsura în care oferea locuri bune pentru așezare și trai întemeiat: prin depresiuni și văile largi) ci mai ales *codrul* a constituit locul de refugiu în perioade grele ale istoriei; așadar o întindere echivalentă apoape cu întreaga țară, a constituit zona de permanență a poporului nostru. A lămurit, de asemenea, înțelesul noțiunilor de transhumanță și nomadism, care mai înainte se amestecau, ultimul fiind adesea aplicat — tendențios ori din neștiință — poporului nostru. Și la acestea am putea adăuga multe alte contribuții în legătură cu satul românesc, cu locuința, cu îmbrăcămintea ș. a.²

Tocmai pentru că era un fin observator al faptelor, pînă la cele de amănunt, o predicție deosebită a manifestat Mehedinți și pentru etnografie, pe care o vedea în permanente și strînse corelări cu geografia. A ținut cursuri pe această temă și își propusese să întocmească o mare operă, *Ethnos* care nu a fost realizată în întregul ei, dar din numeroasele articole și studii publicate în legătură cu această ramură a științei³, se pot desprinde ideile sale de bază. O mică sinteză a acestora se poate urmări în acel manual pentru cursul superior de liceu — intitulat *Antropogeografia* — admirabil scris ca formă și ca bogăție de conținut.

¹ S. Mehedinți, *Vechimea poporului român și legătura cu elementele alogene*, București, 1925.

² S. Mehedinți, *Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca și uneltele sale*, București, 1920.

³ *Aplicări antropogeografice în sfera etnografiei, istoriei și a altor științe învecinate*, 1910; *Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca și uneltele sale*, 1920; *Premise etnografice la istoria românilor*; *Din literatura etnografică a limbii*, 1927; *Coordonate etnografice. Civilizația și cultura*, 1930; *Rumänische Volkskultur*, 1929; *Trilogii: Știința, Școala, Viața*, 1941.

Multe dintre ideile cuprinse acolo sînt folosite în mod curent și astăzi, considerate ca făcînd parte din patrimoniul gîndirii universale.

■

Într-una dintre scrierile sale cu considerații retrospective, S. Mehedinți încearcă un fel de bilanț a ceea ce s-a putut înscrie ca progres în geografia noastră de la deschiderea primului său curs în această specialitate, ținut la universitatea bucureșteană, și constată, după patru decenii, că munca a fost grea nu numai în ce privește creația în sine, dar adesea mai ales prin strădaniile ce-au trebuit depuse pentru a îndrepta unele erori înrădăcinate în mintea oamenilor. Cu deosebită clarviziune, Mehedinți arată că „adevăratele cîștiguri în creația științifică par generațiilor următoare atît de firești, atît de simple, încît ne mirăm că au costat atîta silință și timp”. Și nu atît cu resemnare, ci cu mulțumirea finală de a fi urmat și el ordinea firească a progresului științei în care toate contribuțiile se contopesc într-un fond general de cunoștințe, adaugă: „acesta e rostul obișnuit al trebilor omenești; iar dacă amintim unele mărunțișuri din trecut, asta nu e de prisos, ci folosește la ceva: să deprindă pe urmași cu ideea că *toate se învechesc și se uită*: putem spune că *progresul s-ar putea măsura tocmai prin uitare*, adică prin sentimentul că un lucru este atît de ușor, încît credem că s-a făcut de la sine”¹.

Nu acesta este gîndul cu care privim acum opera marelui nostru înaintaș. În știință trecerea timpului aduce modificări mai însemnate decît în alte domenii de creație omenească. Zidarii au înălțat cetăți și metereze a căror mărturii au dăinuit peste veacuri, și chiar dacă au fost năpădite de mușchi și edera se profilează și astăzi pe cerul albastrii sau întunecat ca un simbol al trăinicieii. O operă literară, dacă este străbătută de puterea geniului, rămîne peste secole și chiar peste milenii pildă a înțelepciunii ori a frămîntărilor de simțăminte omenești din totdeauna. La fel și cu alte opere de artă. Știința își are însă un drum al său propriu. Înnoirile se produc în acest domeniu atît de repede, vădite chiar în timpul unei vieți omenești, încît unele idei noi și strălucitoare se ofilesc cu timpul sau se perimează prin descoperiri neașteptate, iar altele se înalță viguroase deasupra lor lăsîndu-le în umbră. Dar ce este cîștig netăgăduit *rămîne*. Cu timpul se contopesc în ansamblul anonim al cunoștințelor omenești. Așa cum apele unui rîu sprinten de munte se adună treptat cu ale afluenților, pînă se varsă în mare contopindu-se în intimitatea ei fluidă, totuși vinișoara de apă de la obîrșie chiar încorporată în întreg rămîne un dar al rîului de munte, tot astfel creația părintelui geografiei românești, înmănuncheată cu a urmașilor săi, va rămîne pentru știință o contribuție valoroasă, una dintre acelea care înseamnă punct de plecare, șuvoi de gîndire creatoare, îndemn și călăuză, care au dus toate la o netăgăduită înnoire a geografiei noastre, la crearea geografiei moderne în România.

¹ S. Mehedinți, *Geografie și geografi la începutul secolului al XX-lea*, București, 1938, pp. 113—114.

LOCUL LUI SIMION MEHEDINȚI
ÎN GEOGRAFIA SECOLULUI XX

S. Mehedinți a publicat relativ puține lucrări în limbi străine¹, iar opera lui fundamentală *Terra*, cu toată dorința autorului și sugestiile unor recenzenți străini, nu a fost însă tradusă într-o limbă de mare circulație. Nu putem deci aprecia măsura în care opera și concepția geografică a profesorului Mehedinți au putut influența direct dezvoltarea geografiei mondiale în prima jumătate a secolului al XX-lea. Avem așadar o singură cale pentru a putea aprecia obiectiv locul ocupat în geografia mondială de primul nostru geograf modern, și anume aceea de a compara opera, și în special concepția lui geografică binecunoscută la noi în țară, cu opera și concepția principalilor geografi contemporani. Ne referim în special la acei geografi francezi și germani cu care S. Mehedinți a avut mai strânse legături în vremea studenției sau mai târziu (Vidal de la Blache, Richthofen, Ratzel) și care, de fapt, sînt, alături de Humboldt și de Ritter, ctitorii geografiei moderne.

Tabloul gândirii geografice la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea reflectă contradicțiile existente în gândirea filozofică burgheză din vremea aceea. Diversificarea tot mai accentuată a geografiei în numeroase științe geografice pune la îndoială aspectul unitar al geografiei și chiar caracterul ei de știință independentă.

Iată cum înfățișează S. Mehedinți situația geografiei și a învățămîntului geografic în Europa și la noi în țară spre sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru.

¹ *Quelques mots sur le peuple roumain*, în *L'illustration économique et financière*, Paris, 1925; *Geographical notes of Roumania*, în *Quartly Review*, New York, 1930; *Die kartographische Induktion*, Leipzig, 1899; *Die rumänische Steppe*, Leipzig, 1904; *Le pays et le peuple roumain* Bucarest, 1927; *Was ist Siebenbürgen*, București, 1941 (publicată mai înainte și în l. franceză și italiană); *Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke*, Jena und Leipzig, 1936 etc.

„La începutul secolului de față, geografia era o biată cenușeasă nu numai la noi, ci și în alte țări. Catedre pentru această ramură a științei erau numai câteva în universitățile Europei, iar profesorii erau toți autodidacți. La Berlin, un singur dascăl (Ferdinand von Richthofen) venit și acela de la mineralogie și geologie. La Leipzig, tot unul singur (Fr. Ratzel) fost zoolog în tinerețe. La Sorbona, un bătrîn istoric (Aug. Himly), iar în vederea examenelor de agregatie candidații ascultau conferințele unui tînăr arheolog (Marcel Dubois), autor al unui studiu despre Strabo. În sfîrșit, la Școala normală superioară, cu lecțiile de geografie era însărcinat Vidal de la Blache, apropiat la început mai mult de studiile istorice...

Pe la noi, nici urmă de vreun curs universitar, iar în gimnazii studiul geografiei ajungea numai pînă în clasa a patra. Profesorii, fiind toți autodidacți — cei mai mulți fără altă pregătire decît absolvirea liceului — și neavînd la îndemînă o înșirare analitică a materiei de fiecare clasă, făceau lecții după chibzuința lor personală. Calapodul era cam același pentru toți: școlarul trebuia să găsească pe hartă numele țărilor, orașelor, rîurilor, munților etc. Geografia era o știință enumerativă: înșirare de nume proprii și cifre statistice.

La acestea vom adăuga că, în afara unor descrieri geografice făcute fără preocupări științifice, nu existau cercetători în domeniul geografiei.

În primele două studii ale acestei lucrări a fost arătat locul lui S. Mehedinți în promovarea unei concepții geografice noi și în dezvoltarea unui curent de gândire și de cercetare geografică la noi în țară. Aici ne propunem să urmărim numai, în linii mari, evoluția gândirii geografice mondiale în paralel cu definirea și desăvîrșirea — autonomă — a concepției geografice la S. Mehedinți, concepție aplicată prin el în învățămîntul geografic de toate gradele și în îndrumarea cercetărilor geografice la noi în țară.

Dacă situația geografiei în Europa, la începutul secolului al XX-lea cînd tînărul bursier al Societății geografice române se întorcea de la studii din străinătate, era aceea a tuturor începuturilor, cu lipsuri și greutate inerente, învățămîntul și cercetarea geografică și-au urmat drumul lor progresiv în principalele țări ale globului, și, în primul rînd, în Franța și Germania, cu a căror literatură geografică au fost mai familiarizați atît profesorul Mehedinți, cît și elevii săi. Principiile geografiei moderne, așa cum le vedea Mehedinți, se găsesc exprimate clar în studii scurte publicate de acesta înainte sau imediat după 1900, adică într-o vreme cînd preocuparea de a prezenta geografia ca „un sistem unitar de gândire“ nu era încă bine definită în știința mondială.

Concepția pe care o aveau mulți dintre geografil apuseni, și nu numai elevii lui Ritter ci și unii din școala franceză, era aceea că geografia este o știință unitară centrată pe oicumen. După aceștia geografia are ca obiect nu Pămîntul, ci omenirea (oicumenul). Este o concepție care nu corespunde celei la care se oprise S. Mehedinți încă din preajma anului 1900. După cum am văzut, pentru el,

geografia era studiul relațiilor dintre cele patru învelișuri, populația globului făcând parte și ea din biosferă și fiind cercetată ca produs și factor al întregului complex terestru. S. Mehedinți recunoaște că populația globului este o parte și un factor de extremă importanță al întregului planetar, dar nu mai mult decât o parte și decât unul dintre factorii vieții telurice. Astfel că S. Mehedinți, consideră populația globului ca o „formație biogeografică”, firește însă deosebită de lumea plantelor și animalelor datorită legilor sociale care o conduc.

Să urmărim însă mai de aproape mișcarea geografică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din prima parte a secolului al XX-lea.

În Franța, întemeietorul și îndrumătorul geografiei moderne, P. Vidal de la Blache, deși a pus accentul pe cercetările analitice și pe sintezele regionale, totuși, prin unele articole publicate în „Annales de Géographie” și prin *Tableau de la géographie de la France*, 1911, dovedește o înțelegere superioară a geografiei ca știință a întregului planetar: „L'idée qui plane sur tous les progrès de la géographie est celle de l'unité terrestre. La conception de la géographie comme un tout dont les parties sont coordonnées, où les phénomènes s'enchaînent et obéissent à des lois générales dont dérivent les cas particuliers, avait, dès l'antiquité, fait son entrée dans la science par l'astronomie. Mais la conception de l'unité terrestre... n'a pris corps dans les autres parties de la géographie que de nos jours et surtout par la connaissance de la circulation atmosphérique qui préside au lois du climat”¹. Acest sens al geografiei ca știință a unității terestre ale cărei părți sînt coordonate e firul conducător în caracterizările de ansamblu ale diferitelor „pays” din care-i constituită Franța, mai mult o geografie a peisajului transformat de om. Vidal de la Blache caută în condițiile fizice a acestor „țări”, dar, nu mai puțin, în trecutul și în populația lor, explicarea peisajului și proceselor fizice, sociale și economice legate de ele. Din asocierea om-natură iese unitatea teritorială pe care Vidal de la Blache o numește „țară geografică” (ex. „la Beauce comme type de pays géographique”). Pentru geograful francez așadar este vorba de întreguri sau complexe teritoriale, care, pentru a fi prezentate ca „personalități geografice” (tot după expresia lui Vidal de la Blache), trebuie zugrăvite și explicate prin urmărirea „fenomenelor (naturale și sociale) care se pătrund și se influențează reciproc”. În aceste interacțiuni, populația locurilor respective joacă un rol activ care se sprijină însă pe cunoașterea condițiilor locale de la natura terenului, la ape, climă, vegetație, tehnică de utilizare a acestor condiții. Obiectul geografiei este așadar Pămîntul — în diferitele lui combinații regionale — însă *Pămîntul* care nu poate fi conceput fără om și fără contribuția lui deosebită la schimbarea peisajului.

Ca mod de a înțelege raportul dintre natura terestră și populația lui umană, vedem o apropiere destul de sensibilă între ceea ce gîndeau fostul profesor fran-

¹ P. Vidal de la Blache, *Principes de géographie humaine*, Paris, p. 5.

cez și elevul său de la Dunărea de Jos. Deosebirea principală este însă că marele geograf francez proceda prin exemplificări variate, îndemnînd și pe studenții săi să urmeze această cale, iar tînărul geograf român se ridica la viziunea de ansamblu a geografiei planetare, deducînd din aceasta metoda de cercetare regională și de predare a geografiei în școlile de învățămînt superior și secundar.

Pentru aprecierea justă a locului ocupat de S. Mehedinți în geografia modernă — chiar dacă acțiunea lui s-a limitat aproape exclusiv la lumea din țara sa — tocmai aceste dezvoltări autonome și sincrone trebuie scoase în evidență și recunoscute fără ezitare.

Școala franceză inspirată de Vidal de la Blache, care-i și întemeietorul cunoscutei colecții de „Géographie universelle”, a urmat și urmează și azi linia trasă de inițiatorul ei: dovedește preferințe pentru geografia regională, o geografie regională, inspirată însă din principii de geografie generală foarte apropiate de cele preconizate la noi de S. Mehedinți și inspirate din concepția lui Humboldt despre unitatea cosmosului. Pe cînd însă la noi S. Mehedinți recomanda pentru stringerea materialului și pentru prinderea șirului cauzal al proceselor telurice analiza complexelor teritoriale după „categoriile geografice” și „în ordinea subordonării învelișurilor de la atmosferă spre biosferă”, școala geografică franceză preconiza — nu fără excepții — scoaterea în evidență a specificului regional, care polarizează în jurul lui toate celelalte caractere ale complexului geografic. Mai tîrziu, acest principiu era să fie numit de Spethmann în Germania principiul geografiei dinamice, iar azi, el este universal recunoscut și aplicat. Teoretic ar putea fi mai precis formulat: *principiul integrării și polarizării geografice*. Ce rol mai acordăm, în acest caz, principiului de geografie generală, adică analizei sistematice în geografie, așa cum este ea recomandată la noi de S. Mehedinți? Un rol indiscutabil: ea înfățișează calea cea mai sigură în etapa strîngerii analitice a materialului necesar sintezei geografice regionale. Importanța acestei metode se înțelege de la sine și ea a reprezentat și reprezintă în țara noastră o anumită ordine în gîndirea și analiza geografică.

În special manualele de geografie pentru învățămîntul mediu, din trecutul nu prea depărtat (după 1950), cursurile de geografie fizică generală, numeroase colecții de geografie informativă au aplicat și încă aplică linia expunerii sistematice și organice a datelor geografice (date spațiale, climă, ape, relief, vegetație, animale, populație, așezări, economie). În special lucrările cu caracter monografic adoptă, aproape pretutindeni, acest mod de prezentare a conținutului geografic nu numai în cazul Pămîntului întreg dar și în cazul geografiei continentelor, țărilor, regiunilor și chiar localităților. De milenii, geografia informativă e înțeleasă astfel. Deosebirea față de trecut este totuși clară: în timpurile noastre, subordonarea capitolelor este o urmare a analizei complexului terestru pe componente și a concluziei că toate aceste componente sînt legate între ele într-o anumită ordine din care rezultă unitatea organică a Pămîntului nostru. De acest mecanism general al vieții planetei atîrnă și complexe regionale sau

chiar locale, care nu pot fi înțelese fără integrarea lor în marea unitate planetară. Fără îndoială că plantele și animalele, posedă capacitatea de a se adapta mediului. Omul, pe diferite trepte de dezvoltare istorică, folosește și transformă mediul natural cu mijloace de acțiune în continuă perfecționare.

Principalele elemente ale mediului geografic, constituind o condiție indispensabilă și permanentă a vieții materiale a societății omenești, sînt transformate în procesul producției tot mai mult de către oameni. Astfel pe măsură ce societatea evoluează, dependența directă a omului de natură scade, dar cresc gradul de utilizare de către societate a elementelor mediului geografic și complexitatea legăturilor dintre om și natură.

Către sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea — ca urmare a aplicării fără discernămint a schemei de geografie generală (planetară) — s-a ajuns la declanșarea unei adevărate campanii împotriva acesteia în favoarea geografiei regionale: pentru că țările și regiunile globului erau descrise și explicate după un plan devenit — la unii — aproape șablon, diferențele locale, adică tocmai asocierea pe spații restrînse a componentelor geografice, sau se pierdeau cu totul, sau rămîneau pe un plan secundar. Susținută de geografi cu vază (cel mai pornit, Alfred Hettner, începînd încă din 1898) critica adusă, geografiei generale a depășit însă măsura, deși a adus și lucruri bune. S-a imputat încercării de a cuprinde într-o schemă largă toate procesele fizice și umane care se desfășoară la suprafața globului că îmbrățișează un cîmp de observații prea întins în spațiu și în timp, riscînd astfel să ajungă la concluzii premature.

În partea constructivă a acestei critici (unii „adversari” susțineau că nici nu există o geografie generală) au fost indicate și remediile crizei.

— O restrîngere a *domeniului* de cercetare geografică directă la ceea ce Richthofen numea suprafața empirică a planetei, iar mai tîrziu a fost cuprins sub numele de *zona de interferență* a învelișurilor planetare urmărită pe plan vertical și pe plan orizontal. Mult mai tîrziu au fost propuse și cifre limitative-variabile de la autor la autor (prin 1955, S. V. Kalesnik este pentru o medie de 30—35 km) și unele expresii (înveliș geosferic, înveliș landsaftic etc.).

— Păstrarea liniilor mari ale fizionomiei și proceselor terestre și a principiului integrării regiunilor în complexul teluric total pentru a evita căderea în cealaltă extremă: a ruperii vieții locale și regionale de ansamblu globului.

— Intensificarea și generalizarea cercetărilor și prezentărilor de geografie cu scoaterea în evidență a specificului acestora.

Nu se poate spune despre S. Mehedinți că a respins criticile aduse geografiei generale sau analitice. A rămas însă credincios convingerii sale că din haosul faptelor de observație făcute fără plan și doar cu gîndul utilitar al informării asupra tuturor lucrurilor care se pot spune despre țările, popoarele și resursele globului, se poate ieși numai printr-o cernere critică a acestor date geografice adunate și prin raportarea lor la întregul planetar. Nu se poate renunța adică la principiul humboldtian al „înțelegerii unității (terestre) în diversitatea ei

(*Einheit in Vielheit*)“ și nici la principiul care-și făcuse drum în geografia modernă că „scopul geografiei este să studieze legarea într-o unitate a diverselor fenomene de pe suprafața Pămîntului” (cf. Hartshorn, p. 30); dar la această înțelegere se poate ajunge numai prin urmărirea acestor fenomene în angrenarea lor pe suprafața întregului glob și prin raportarea fenomenelor asociate regional la ansamblul planetar. Ar fi fost o jalnică pierdere pentru geografia științifică renunțarea la aceste axiome. Viziunea întregului planetar rezultată din diversitățile regionale reprezintă condiția de bază a formării spiritului geografic; iar calea cea mai bună și mai sigură pentru a ajunge la acest rezultat, fără care nimeni nu se poate numi geograf, este aceea a asimilării noțiunilor fundamentale de geografie generală (analitică). Este încă unul din meritele lui S. Mehedinți că nu s-a lăsat impresionat de criticile aduse geografiei generale. Elevii lui (G. Vâlsan¹, C. Brătescu²...) l-au urmat pe acest drum, contribuind la păstrarea tradiției introduse în geografia românească.

În Terra se găsesc numeroase pasaje care discută observațiile lui Hettner și ale altor geografi contemporani. De pildă, la întrebarea dacă geografia, cuprinzînd o sferă prea vastă, ar mai putea fi stăpînită de geografi, S. Mehedinți răspunde: „specializarea geografică asigură această «stăpînire» a materiei pentru că «esențialul este ca geografia să aibă în examinarea fenomenelor sale un punct de vedere propriu care să o deosebească de celelalte științe și să aplice metode proprii de cercetare și descriere», iar la acest punct de vedere propriu nu se poate ajunge observînd teritoriul restrînse din suprafața Pămîntului, ci ansamblul acestuia”. S. Mehedinți nu putea fi astfel de părerea lui Hettner care susținea tocmai contrariu, și anume că „noțiunile generale pot fi mai ușor comunicate auditoriului cu ocazia descrierilor de geografie regională unde ai o bogăție de viață mai mare și vezi mai direct legăturile dintre cauză și efect”. Fără îndoială, lucrul este adevărat pentru fenomenele locale privite în amănuntele lor, dar nu este valabil pentru generalizarea și aprecierea importanței lor relative și nici pentru integrarea în ansamblu planetar. Hettner pleda astfel pentru o „închidere în specificul regional sau local, slăbind ideea legării într-o singură unitate planetară a diversităților locale...” Evident, punctul acesta de vedere utilitar nu poate fi decisiv pentru definiția logică a unei științe. De altfel autorul se grăbește să adauge că o sinteză, ca cea din *Cosmos* al lui Humboldt, ar trebui să fie reluată din timp în timp. Se înțelege că *trebuie*, iar numeroasele lucrări de geografie generală (Supan, S. Günther, H. Wagner, Philippson, Emm. de Martonne, Passarge etc.) și interesul tot mai viu cu care ele sînt primite dovedesc că direcția aceasta este în plină dezvoltare. De altfel este ușor de văzut că aci este, după părerea noastră, singura perspectivă pentru existența geografiei ca știință autonomă. După cum

¹ G. Vâlsan, *Sensul geografiei moderne*, în „Bul. S.R.G.”, LVII, București 1938 (postum).

² C. Brătescu, *Istoria, obiectul și metodele geografiei*, Cernăuți, 1925.

o vertebră sau o falcă sau altă parte a unui schelet e ceva ciudat sau chiar absurd cît timp nu o pui la locul cuvenit în osatura animalului respectiv, tot astfel descrierea unei regiuni (continent, mare, țară, insulă etc.) devine aproape imposibilă dacă nu o legăm de cadrul geografiei generale ca un fragment din alte forme mai mari și ca o îmbinare a energiei legate de dinamismul forțelor telurice. Iată de ce, în fața șovăirilor lui Hettner, credem că se poate afirma, pe temeiul faptelor înșirate pînă aici, că geografia generală, așa cum am definit-o în lucrarea de față, este : *logic necesară ; istoricește-reală și practic-folositoare*. Iar afirmația noastră nu este izolată. Recunosc și alții că „fără un nivel înalt al geografiei generale, e cu neputință geografie regională”¹.

Păstrăm din cele de mai sus ideea că S. Mehedinți a încetățenit la noi — prin lucrări și gândire personală împotriva unui curent nefavorabil existent în vestul Europei — convingerea că geografia generală dă geografului pregătirea de bază în cercetările lui de geografie regională și că-l deprinde cu ideea legăturilor dintre complexul proceselor geografice locale sau regionale și cele petrecute pe spații din ce în ce mai întinse din jurul teritoriului studiat pînă la spațiul cel mai întins și cel mai complex, planeta. În același timp însă este bine să păstrăm din critica adusă geografiei generale că studiul de geografie regională trebuie să urmărească, în primul rînd, specificul combinațiilor dintre componente în cadrul teritorial respectiv și schimbările pe care fenomenele fizice și umane de pe spații mai întinse le provoacă, dar le și suferă în timpul contactului lor cu condițiile concrete ale regiunii studiate. Sînt de observat în această privință mai ales schimbările pe care le suferă clima, regimul apelor, asociațiile vegetale și animale, modul de utilizare a terenului etc. Critica adusă geografiei generale nu a urmărit, din partea geografilor cu adevărat spirit critic, negarea valabilității acesteia ca ipostază a gândirii geografice, ci doar să atragă atenția asupra unor aplicări pripite și prea comode a principiilor ei la cazurile regionale, *scopul cercetării și descrierii geografice fiind punerea în evidență a echilibrului — relativ — dintre componentele locale între ele și dintre rezultanta lor și fenomenele terestre generale*. În lucrările lui personale, S. Mehedinți în felul acesta a înțeles să aplice principiile geografice regionale (v. *Le pays et le peuple roumain ; Dacia pontică și Dacia carpatică ; Ce este Transilvania ? ; Discordanțe antropogeografice*).

De cînd există geografia, i s-a cerut sau s-a așteptat de la ea să dea informații despre toate : pămînt fizic, popor, resurse. Cînd, sub influența evoluționismului, au început și geografii să caute legăturile dintre faptele descrise și au constatat că acestea se leagă — în spațiu și timp — unele cu altele nu numai între limitele unei localități sau regiuni mai restrînse, dar și în cadrul Pămîntului întreg, au apărut din ce în ce mai numeroase și mai evidente dificultățile cunoașterii datelor și înțelegerii raporturilor dintre ele de către o singură persoană

¹ Hettner, Lauteneger, *Begriff, Stellung und Einteilung der Geographie*, Gotha, 1922, p. 102.

sau chiar de către un colectiv de persoane nespecializate. Geografia trebuie să intre deci și ea în etapa istorică, de specializare. Specializare însă putea să însemne riscul ruperii unității acestei discipline tocmai într-o vreme cînd, sub influența lui Humboldt, geografia începuse să fie considerată o știință unitară a Pămîntului privit ca întreg. Am văzut că la noi S. Mehedinți era nu numai apărătorul acestui punct de vedere, dar și contribuise cu lucrări originale la demonstrarea și răspîndirea acestei concepții. Punînd, în țara noastră, bazele geografiei analitice, era natural să preconizeze și diferențierea geografiei în ramuri atît pe plan teoretic, cît și pe plan aplicat (la studii de teren). La acea vreme, cînd mișcarea aceasta era generală în toate țările Europei și dincolo de ocean, S. Mehedinți și-a trimis elevii peste hotare să se perfecționeze în direcția studiilor de geografie regională specială, iar pe cei din țară i-a îndrumat tot în această direcție, paralel cu o bună pregătire de geografie generală și informare din literatura de specialitate străină. De asemenea, cînd Emm. de Martonne a fost invitat să țină cursuri la Cluj și să facă excursii în țară, au fost sfătuiți să se înscrie, printre participanți, și colaboratorii săi din București. Fostii săi studenți au rămas cu impresia că profesorul lor, care din motive de sănătate (vedere foarte slabă) nu-și putea însoți elevii pe teren, a căutat toate mijloacele să-i pună în legătură cu specialiștii cei mai cunoscuți din țările unde cercetările de geografie regională erau mai dezvoltate. Aceasta pe planul aplicării principiilor metodologice la cazuri concrete regionale ; pe plan teoretic însă contribuția lui S. Mehedinți la dezbaterile problemei limitei specializărilor în geografie a fost personală și deosebit de importantă.

În acea vreme, discuțiile teoretice erau foarte aprinse în Germania, în Franța, în Anglia, în Statele Unite. Specializarea în analiza cutărui sau cutărui element din complexul teluric presupunînd cunoașterea elementului respectiv (ca formă, mărime, culoare, temperatură, mișcări etc.), perspectiva de a trece în domeniul de cercetare al celorlalte științe, care și ele se ocupă cu descrierea pămîntului (fizica și chimia globului, geologia, botanica, zoologia, sociologia, istoria etc.), părea de neevitat. Specialiștii se și plîngeau de aceste imixtiuni, iar geografii trebuiau să găsească un mijloc de a nu-și părăsi propriul lor domeniu de studiu, mai ales că două specializări principale se definiseră încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea : geografia fizică și antropogeografia (geografia populației).

Geografia fizică s-a dezvoltat ca știință de sine stătătoare de fapt spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, adică după ce progresele realizate în științele naturii (meteorologie, hidrografie, geologie, biologie) și în cartografie (hărțile topografice) au făcut posibilă și necesară sinteza cunoștințelor fizice și biologice despre glob. Ca urmare au apărut, în Germania și Franța, mai ales, primele tratate de geografie fizică (Supan, Günther, Wagner, Lapparent, Emm. de Martonne). Ne oprim puțin asupra tratatului de geografie fizică al lui Emm. de Martonne recomandat la noi de către S. Mehedinți să fie analizat în presemnării cu studenții. Încă din primul capitol — evoluția geografiei — este pusă problema delimitării

geografiei fizice față de celelalte științe telurice. Sînt menționate încercările lui Richthofen, care elimină din studiul geografiei fizice subsolul, rezervîndu-l geologiei, și ale lui Mackinder, care definea geografia ca știință a prezentului în lumina trecutului și geologia ca știința trecutului în lumina prezentului. Ajunge însă la încheierea — aceeași ca și a lui Mehedinți — că, „în realitate, limitarea exactă a cîmpului de cercetare geografică este o întreprindere himerică. Această știință vine în contact cu prea multe științe și are — cum o dovedește istoria ei — prea mult interes pentru a păstra aceste contacte ca nici măcar să nu dozească această limitare“.

Concluzia este că singura garanție a păstrării sensului geografic al cercetărilor este să stăpînești principiile metodei geografice. Mehedinți scria cu mult înainte, așa cum am văzut : „principalul este să ai, în cercetarea geografică, un punct de vedere propriu“ ; în aplicare însă, punctul de vedere geografic înseamnă metoda geografică. Emm. de Martonne amintește principiile metodei geografice : principiul extensiunii sau al suprafeței (bine pus în lumină mai ales de Ratzel) ; principiul geografiei generale (adică al raportării la globul întreg) formulat prima dată de Ritter apoi, sub o formă nouă, de Vidal de la Blache ; principiul cauzalității aplicat în chip strălucit prima dată, în geografie, de Humboldt. Fără îndoială nici unul din aceste principii nu aparține exclusiv geografiei. După cum observă și de Martonne : „cartografie și geografie nu sînt sinonime și ca să fii geograf nu-i suficient să reprezinți extensiunea unui fenomen oarecare. Preocuparea de legi generale este un principiu științific ; căutarea cauzelor, o preocupare filozofică. Însă geograful este singurul savant care-și propune, în același timp, să cunoască repartiția spațială a fenomenelor fizice, biologice sau economice, să afle cauzele acestei repartiții legîndu-le de legi generale, și urmărindu-le efectele. Ajunge astfel să deosebească combinații de influențe locale, a căror complexitate depășește tot ce poate preocupa pe fizicieni, botaniști, statisticieni. Suprafața pămîntului este laboratorul său, minunat cîmp de experiențe, unde este realizată o uimitoare varietate de tipuri regionale, pe care el trebuie să le depisteze explicîndu-le originalitatea“¹.

Deci tot „secretul geografiei“ este să nu pierzi din vedere niciodată întregul teritorial (de la regiune la planetă) în timpul analizei componentelor acestuia. „Avertismentul“ acesta este cuprins și în definiția dată geografiei de S. Mehedinți în prelegerea lui inaugurală din 1900 : „geografia este știința pămîntului considerat în relația reciprocă a maselor celor patru învelișuri atît din punct de vedere static² (al distribuirii în spațiu), cît și din punctul de vedere dinamic (al transformării în timp)“. Din orice latură ai cerceta Pămîntul, această

¹ Emm. de Martonne, *Traité de géographie physique*, ed. a IV-a, 1925, p. 23.

² În realitate sînt categorii dinamice, întrucît în natură nu există nimic static, ci totul este în continuă mișcare și transformare. — V. M.

latură (să spunem, de pildă, atmosfera) trebuie urmărită în relațiile ei cu celelalte învelișuri, adică trebuie raportată la întreg.

Cum aplică de Martonne principiile de mai sus în tratatul lui de geografie fizică ? Ocupîndu-se „mai puțin de proprietățile elementelor fizice care intră în compoziția suprafeței terestre și mai mult de reacțiile care se constată la contactul dintre aceste trei elemente, adică într-o zonă care coincide aproximativ cu suprafața Pămîntului, domeniul de studiu propriu geografiei“.

La îndoiala că geografia ar putea să se substituie științelor care-și aleg cîte un element al complexului teluric și-l analizează în el însuși și pentru el însuși, Emm. de Martonne, în Franța, răspunde în 1912 (prima ediție a tratatului de geografie fizică), așa cum a răspuns la noi S. Mehedinți cu 12 ani mai înainte : „geografia (în speță, geografia fizică) nu studiază aerul, apa, uscatul pe fiecare în ele însele, ci relațiile dintre ele sau, cu alte cuvinte, reacțiile fiecărui element cînd vine în contact cu celelalte“. Și tot astfel, în ordinea adoptată în tratarea marilor capitole corespunzătoare învelișurilor terestre (aer, apă, uscat, viețuitoare). Emm. de Martonne adoptă aceeași succesiune de subordonare ca și S. Mehedinți, și anume : clima (adică partea cea mai geografică din studiul atmosferei), hidrografia (descrierea explicativă a hidrosferei), relieful terestru (latura geografică a litosferei), biogeografia (în colaborare cu doi naturaliști). În *Abrégé de géographie physique* însă, se adaugă părții biogeografice un ultim capitol rezervat raporturilor dintre om și natură (*L'homme et la Nature*). Așa cum observă și S. Mehedinți, după milenii în care geografia a fost subordonată istoriei și considerată mai mult ca un cadru al acesteia, această disciplină științifică își recunoaște obiectul (Pămîntul) și-l tratează ca un întreg din care populația umană este numai o parte, foarte importantă, însă numai o parte atașată biogeografiei (în gruparea pe mari capitole a geografiei fizice). Sub influența lui Humboldt și a evoluționismului, se ajunsese așadar la concepția unei geografii cu obiect propriu : *Pămîntul din care nu putea să lipsească omul*. Această concepție s-a încetățenit la noi prin S. Mehedinți într-o vreme cînd abia începuse să fie formulată în literatura geografică mondială. Ea a rămas ca un bun cîștigat, fiind reluată și precizată relativ recent, de pildă, și de geograful sovietic S. V. Kalesnik (v. *Bazele geografiei fizice generale*).

Există în acest caz, o singură știință geografică așa cum ar fi logic să deducem din indivizibilitatea obiectului, ori se pot admite mai multe științe geografice, și în acest caz cum împăcăm contradicția ? S. Mehedinți, Emm. de Martonne ca și numeroși alți geografi din prima jumătate a secolului nostru, recunoscînd categoric necesitatea unei geografii fizice generale în care să fie cuprins și omul, nu ezitau, totuși, să admită că, alături de geografia fizică, sînt deosebite și alte „geografii“, între care, în primul rînd, geografia umană sau antropogeografia. Într-adevăr, a nu admite dezvoltarea, din trunchiul geografiei, a unor ramuri atît de importante încît să poată fi considerate chiar științe geografice particulare, ar însemna să nu întrevezi specializarea în geografie și deci pro-

gresul acestei științe. Totuși, discuțiile asupra uneia sau mai multor științe geografice și — în legătură cu acestea — asupra celei în jurul problemei apartenenței geografiei la mai multe grupe de științe — discuții foarte vii în prima jumătate a secolului nostru — sînt continuate cu aceeași aprindere și azi. Ne-am putea întreba : de ce ? Pentru că — peste toate argumentele aduse în favoarea unui obiect unic și indivizibil al geografiei (Pămîntul inclusiv omul) — analiza acestui obiect impune desfacerea lui în elementele componente, deci divizarea lui. De aici marea dilemă a geografiei moderne : dacă nu divide obiectul geografiei, ci îl păstrează mereu întreg în fața ochilor săi chiar în timpul analizei, riscă să rămîină superficială ; iar dacă îl divide, riscă să-i piardă unitatea și să pătrundă în domeniul de studiu al altor științe tehnice.

Ieșirea din dilemă este totuși posibilă, deși îndoielile asupra acestei perspective au devenit aproape cronice. De milenii se spune : obiectul geografiei este Pămîntul, iar scopul ei, descrierea Pămîntului. Pe măsura acumulării de cunoștințe asupra obiectului și repartizării sarcinii de a le descoperi și explica, la mai multe discipline științifice „speciale“ (meteorologie, hidrologie, geologie, biologie, sociologie, economie etc.), obiectul — unic — al geografiei a apărut — pentru geografi chiar — prea întins și prea complex. Întinderea obiectului a putut fi biruită prin împărțirea sarcinii pe regiuni de dimensiuni deosebite (de la localități la continente și oceane), fără descompunerea complexelor teritoriale respective, în elemente constitutive. Adică păstrarea unității — prima condiție a oricărei descrieri și explicări geografice — părea să fie astfel asigurată. Contestării geografiei ca știință i s-a răspuns astfel prin cultivarea, cu precădere, a geografiei regionale și prin scăderea interesului, iar de către unii, prin negarea posibilității de a crea o geografie generală științific valabil (de ex., Banse, pentru care geografia generală este „un copil născut mort“ iar geografia regională, singura admisibilă — v. *Terra*, pp. 320—321). Am văzut că S. Mehedinți s-a ridicat contra acestor afirmații, pe baza adevărului, incontestabil, că regiunea, mică sau mare, este cuprinsă între alte regiuni și influențată de viața fizică, organică, socială și economică care se desfășoară pe întreaga suprafață terestră. În afară de aceasta, geografia generală pune ordine în descrierea regională și dă cadrul explicării particularului prin general. Este drept că diversitatea regională pînă în amănunte este cea de care trebuie să țină seama locuitorii globului și că această diversitate — specificul regional — trebuie cunoscut în primul rînd ; dar nici fără stabilirea similitudinilor pe globul întreg și fără cunoașterea relațiilor geografice care acoperă, ca o rețea deasă, planeta noastră legînd firele locale cu cele universale, nu se poate nu numai înțelege realitățile geografice regionale, dar nici nu se poate trăi. Deși încă se discută asupra validității geografiei generale, putem conchide așadar că — datorită, la noi cel puțin, în primul rînd operei lui S. Mehedinți — cauza geografiei generale și a raporturilor ei reversibile cu geografia regională este cîștigată.

Dar dacă s-a văzut salvarea geografiei ca știință, în concentrarea forțelor asupra studiilor de geografie regională — păstrînd din geografia generală atît cît este necesar fără să i se frîneze nici acesteia progresul ca știință — s-a constatat tot atît de repede că nici geografia regională nu poate înainta în cercetările ei de teren fără desfacerea și analizarea fiecărui component al întregului teritorial respectiv, adică fără a preceda de analiză, sinteza — specifică prezentărilor finale în geografia regională. Aici se ivește așadar din nou dilema geografiei sub forma întrebării : cum analizăm întregul teritorial (de la localitate la planetă) fără să-i pierdem din vedere unitatea ?

Nimeni nu poate contesta că „realitatea geografică“ este una și indivizibilă în ea însăși. Vorbim de pildă de peisaj natural și de peisaj umanizat. În realitatea lucrurilor există însă numai „peisaj geografic“, adică împletirea, pe teren, a efectelor acțiunii forțelor naturale și sociale. Trebuie să existe o disciplină științifică hotărîită să studieze această realitate în ansamblul ei și să o și prezinte așa cum se desfășoară și cum funcționează ea de fapt. Această disciplină științifică a fost și este geografia. Necesitatea este incontestabilă ; și azi — cînd problema utilizării optime a planetei noastre se pune acut — cunoașterea echilibrului atît de variabil și labil dintre natură și om se impune cu mai multă forță. Pentru cunoașterea și păstrarea — în forme schimbate — a acestui echilibru au pledat toți geografilor secolului nostru, iar la noi S. Mehedinți și elevii lui (G. Vălsan, în primul rînd). Dacă însă, în timpul analizei regionale, geograful ar pierde din vedere întregul, ar uita adică de principiul interdependenței învelișurilor formulat printre primii geografi ai lumii de S. Mehedinți, iar azi universal valabil, s-ar spune pe drept cuvînt despre acel geograf că a părăsit cîmpul cercetării geografice, deci și-a trădat disciplina.

Criza geografiei care n-a fost lichidată în prima jumătate a secolului nostru și nu este terminată nici azi derivă din dificultatea de a păstra caracterul unitar al științei geografice ; căci una este *formularea metodei* de cercetare geografică (raportarea părților la întreg și urmărirea combinațiilor specifice regionale dintre elementele complexului teritorial) și alta este *aplicarea ei în practică* fără să disociezi obiectul „unic“ (pămîntul de la regiune la planetă) și „indivizibil“.

Geografii din trecutul apropiat — inclusiv S. Mehedinți — au urmat două direcții deosebite : unii au apărut caracterul unitar al cercetărilor geografice asigurat de „construirea“ edificului unei geografii teoretice generale (Mackinder, S. Mehedinți, Emm. de Martonne, Passarge, Hartshorne) etc. Pentru acestia și pentru numeroșii lor adepți, obiectul geografiei era indivizibil chiar în cazul studiilor regionale, fiecare teritoriu, oricît de restrîns ar fi, avînd legăturile lui directe sau indirecte cu întregul spațiu terestru. A doua direcție dezvoltată în geografia modernă chiar din a doua jumătate a secolului al XIX-lea consideră obiectul geografiei ca divizibil cel puțin în două domenii principale de studiu aflate fiecare sub comanda unor legi deosebite : domeniul fizic și cel biologic,

adică domeniul activității fizice și cel al activității organice, înăuntrul acestuia deosebindu-se cel al activității sociale.

În 1882 apare prima ediție a *Antropogeografiei* lui Fr. Ratzel. Ca naturalist, el pornește de la axioma că omul face parte dintre viețuitoare, că el are necesități fiziologice, pe care, ca și plantele și animalele, și le satisface prin schimbul de elemente între natură și organism. În acest sens, omul aparține biosferei. În consecință, studiul raporturilor dintre el și mediul terestru trebuie considerat ca un capitol mare al biogeografiei. De aici și caracterul general al modului cum Ratzel înțelege geografia umană: folosind metodele de cercetare proprii științelor naturale, antropogeografia începe prin a-l considera pe om în raport cu mediul terestru, în ansamblul acestuia, apoi, analitic, pe elemente (aer, apă, relief și natura terenului, vegetație și animale). Populația globului dispune de posibilități structurale și sociale de a utiliza resursele globului, însă între anumite limite. „Nici o voință omenească nu poate mări suprafața globului sau modifica întinderea calotelor glaciare ori îndesi aerul de pe înălțimile unde viața nu-i posibilă“. În decursul mileniilor, omenirea a ajuns să se stabilească pe cea mai mare parte a Pământului (oicumenul). Lupta pentru valorificarea și păstrarea teritoriului este înscrisă în istoria fiecărui popor sau fiecărei grupări omenești. Istoria deci nu poate fi înțeleasă fără de geografie (adică fără de cunoașterea condițiilor în care se desfășoară, local, viața). Așadar, după Ratzel, antropogeografia are ca obiect *omul* — mai exact, populația umană — urmărită în acțiunea ei de ocupare și folosire a Pământului, mai pe scurt în lupta ei de adaptare la mediul terestru; adică în locul Pământului ca obiect „unic“ și „indivizibil“ al geografiei apare un al doilea obiect: populația umană considerată de Ratzel ca una din componentele biosferei în luptă pentru spațiu și resursele lui (ca și celelalte viețuitoare, însă dotată cu voință, inteligență și capacitate de organizare superioară acestora). „Se înțelege, scrie Mehedinți referindu-se la Ratzel, detaliile pot fi discutate și au fost discutate; dar, în întregimea ei, opera... (lui Fr. Ratzel) însemna o nouă perspectivă în sfera studiilor noastre. Prin ea, geografia a scăpat întâia oară — și cred pentru totdeauna — de alternativa de a fi unilaterală, devenind o roabă a științelor naturii precum era în primejdie cu școlarii lui Humboldt sau de a deveni, cum mai fusese pe vremea lui Strabo, o roabă a istoriei, cum se îndruma iarăși cu ucenicii lui Ritter“ (*Antropogeografia și întemeietorul ei* (Fr. Ratzel).

Elev al lui Ratzel, S. Mehedinți rămâne însă numai relativ sub influența acestuia în tot ce scrie asupra antropogeografiei și etnografiei. Ca și întemeietorul antropogeografiei, el consideră pe om ca o parte esențială a întregului terestru însă — în opoziție cu alți elevi ai acestuia, care au exagerat latura adaptării pasive prezentată critic în opera profesorului lor — S. Mehedinți se ferește de determinismul vulgar și pune accentul pe necesitatea de a cunoaște specificul fiecărui popor dacă vrem nu numai să înțelegem modul său de comportare în raporturile lui cu natura, dar să și prevedem cum se vor dezvolta

aceste raporturi. Prin aceasta, *Mehedinți trebuie considerat ca adept al unei antropogeografii având mai strânse legături cu științele sociale decât cu cele naturale*. Vom vedea puțin mai departe cum se împacă această atitudine cu afirmația că „omul este o parte, esențială, a organismului terestru“ și că geografia este știința Pământului considerat în relație reciprocă a maselor celor patru învelișuri (în care este inclusă și omenirea).

Approape paralel cu școala antropogeografică a lui Ratzel din Germania se dezvolta în Franța școala de geografie umană a lui Vidal de la Blache. Pentru aceasta, geografia umană (termen care traduce în limba franceză expresia — grecească și mai greoaie — antropogeografie) „nu se opune unei geografii din care ar lipsi elementul uman; așa ceva nu există decât în spiritul unor specialiști exclusiviști. Ci ea aduce o concepție nouă asupra raporturilor dintre Pământ și om, concepție sugerată de o cunoaștere mai sintetică a legilor fizice care stăpinesc sfera noastră și a relațiilor dintre ființele vii care o populează“¹. Ca și Ratzel, Vidal de la Blache, considerând că „faptele de geografie umană sînt legate de un ansamblu terestru și se explică numai prin el“, definește geografia umană ca o știință a raporturilor dintre om și mediu. Spre deosebire însă de Ratzel, geograful francez apreciază că omul — în formele lui de acțiune față de condițiile naturale, luîndu-și ca aliați plantele și animalele (domesticite) și silind forțele fizice să lucreze pentru el — dovedește o putere de adaptare *activă* din ce în ce mai evidentă în măsura progreselor tehnice și sociale. Prin modificările aduse concepției lui Ratzel, S. Mehedinți ne apare — în multe din lucrările sale — mai apropiat de școala franceză decât de cea germană. Într-adevăr, S. Mehedinți limitează influența mediului înconjurător la acțiunea exercitată de acesta asupra „vieții vegetative a popoarelor“ și vede în studiul geografic al populației mai mult urmărirea formelor pe care le îmbracă *lupta* ei pentru asigurarea adăpostului, îmbrăcăminte, hranei și *transformările* aduse de ea — nu rareori fără prevedere — peisajului terestru.

Mai târziu (1910) în prima ediție a cărții sale, *La géographie humaine*, Jean Bruhnes caută să imprime geografiei umane o direcție mai apropiată de obiectul „unic“ al geografiei, „Pământul“, considerînd ca obiect al geografiei umane nu societatea umană și nici chiar omul ca element al biosferei integrat în mediul terestru prin necesitățile lui fiziologice, ci, în primul rînd, peisajul modificat de om, adică peisajul umanizat prin acțiunile neproductive (case, drumuri), productive (cîmpuri cultivate și animale domestice) și distructive (despăduriri, exploatarea minerală, vînațoare etc.). Jean Bruhnes motivează în modul următor ceea ce și la noi — prin observația verbală — S. Mehedinți a considerat ca o restrîngere excesivă a sensului geografiei umane și o încercare de a-l scoate pe om din geografie: „Geografia umană este în primul rînd geografie și nu psihologie,

¹ Vidal de la Blache, *Principes de géographie humaine*, p. 3.

sociologie sau istorie“¹. Fără îndoială aceste discipline nu pot face abstracție de mediul terestru și de legăturile omului cu acesta dacă vor să-și explice integral formarea și evoluția societății umane, diferitele evenimente istorice, diferite fenomene psiho-sociale etc.

Este evident că Jean Bruhnes redă unitate obiectului geografiei fără ca, prin aceasta, geografia lui umană să poată fi confundată cu geografia fizică sau să subaprecieze capacitatea de adaptare activă a omului la mediul înconjurător și posibilitățile lui de a schimba total peisajul și chiar mersul unor procese naturale. Într-adevăr, geograful francez, prin concentrarea atenției asupra peisajului umanizat, indica punctul de plecare cel mai sigur și mai ușor de analizat în cercetările de geografie umană, fără ca, prin aceasta, să neghe importanța și valabilitatea analizelor unor relații mai fine în care este mult mai greu să faci parte justă faptelor de resortul sociologiei, istoriei sau psihologiei și celor de resortul geografiei. A fost o încercare de a-i aduce pe geografi la ei acasă și de a frâna, pe cât posibil, tendința disocierii geografiei în mai multe științe particulare. Mai mult, putem afirma că Jean Bruhnes se păstrează în limitele unei geografii unitare, cu obiect și metodă proprii, în sensul vederilor lui S. Mehedinți, Emm. de Martonne etc. și, mult mai târziu, chiar ale lui S. V. Kalesnik. El doar dezvoltă ideea că populația umană este o parte integrantă și un factor activ de transformare a suprafeței terestre urmărind, în tratatul său de geografie umană, efectele prezenței și activității acesteia asupra sferei de interferență a învelișurilor. Este clar așadar că Bruhnes nu părăsește obiectul propriu al geografiei: complexul terestru, și nici nu-l elimină pe om din geografie, ci dimpotrivă îl consideră ca un factor esențial și hotărâtor în viața acestuia, rămânând ca nu geografia, ci sociologia să se ocupe de populația umană organizată (societate), atât în ea însăși, cât și în privința influențelor exercitate asupra ei de mediul terestru natural. Și totuși atât S. Mehedinți la noi, cât și Emm. de Martonne în Franța, precum și alți geografi de mare renume, n-au fost de acord cu Jean Bruhnes. Această atitudine, care-i pune pe geografii respectivi într-o aparentă contradicție cu propria lor concepție (geografia o știință unitară, cu obiect propriu) are o singură explicație: punctul de vedere geografic (deci metoda geografică) conferă caracter geografic oricărui obiect particular care se integrează — mai mult sau mai puțin net — în obiectul general, Pământul. Nu-i recomandabil deci să-l scoatem pe om din analiza întregului teritorial (de la localitate la planetă), reducând integrarea populației în ansamblul terestru la urmele pe care activitatea acestuia le lasă la suprafața globului.

Și în această privință S. Mehedinți, așa cum se poate deduce și din manualul său de antropogeografie, a sesizat că influențele reciproce om-natură (legătura între om și mediul geografic, cum atîrnă omul de mediul geografic și cum a reacționat omul asupra mediului geografic) formează obiectul geografiei umane

¹ J. Bruhnes, *La géographie humaine*, 1910, ed. a III-a, p. 60.

(antropogeografiei). Antropogeografia este — pentru el — partea din geografie consacrată ecologiei umane și peisajului umanizat, adică omenirii considerate ca „formație biogeografică“ (așa cum se exprimă categoric S. Mehedinți încă din 1909 cînd — de acord cu Fr. Ratzel — definea antropogeografia ca „studiu al relațiilor dintre fața Pământului și omenire considerată ca formație biogeografică“).

Dacă însă S. Mehedinți ar fi redus relația societate-natură numai la reacțiile societății dictate de necesitățile ei „vegetative“, ar fi dat dovadă de unilateralitate, de neînțelegere a complexității acestei relații.

În rezolvarea problemelor pe care poziția și condițiile mediului înconjurător le pun diferitelor grupări umane, intervin nu numai efortul și posibilitățile de adaptarea biologică la mediu și nu în primul rînd acestea, ci factorii de ordin social — forma de organizare socială, nivelul tehnicii și științei; însușirile psihologice ale grupului etc. Este adevărat însă că din lucrările lui S. Mehedinți nu reiese că acesta a sesizat totdeauna rolul primordial al factorilor obiectivi, ținînd de existența socială, în valorificarea spațiului terestru de către societate.

S. Mehedinți înclina să confere etnografiei un rol important în studiul relației grupurilor umane cu condițiile locului unde au apărut și s-au dezvoltat.

În felul acesta, incursiunile făcute nu numai de S. Mehedinți, dar și de mulți alți savanți, în domeniul istoriei, etnografiei, economiei, mai mult decît s-ar fi așteptat de la un geograf, erau explicabile și nu reprezentau o contradicție față de principiile geografiei generale, pentru că disciplina în care lucra (în speță etnografia) era privită ca o disciplină de hotar între științele naturii și cele sociale.

În concluzie, S. Mehedinți trebuie considerat ca unul dintre primii geografi moderni care — la curent cu ceea ce se discuta și cu ceea ce se publica pe planul geografiei teoretice — a participat la soluționarea problemelor esențiale dezbătute mai ales în Franța și Germania. El a demonstrat validitatea unei geografii analitice (generale), fixîndu-i principiile și considerînd-o ca bază a cercetărilor de geografie regională. Savantul român marchează în geografia mondială a secolului nostru, trecerea de la o geografie subordonată istoriei la o geografie generală cu obiect (Pământul în ansamblul lui) și cu metodă proprie (urmărirea relațiilor dintre masele celor patru învelișuri terestre). În această geografie, omului i se rezervă un loc important —, corespunzător rolului jucat de el în transformarea planetei și eforturilor lui de utilizare a spațiului terestru.

Asimilarea principiilor geografiei generale stă la baza oricărei cercetări geografice fie a unităților regionale în ansamblul lor, fie a componentelor acestora analizate în raporturile lor cu întregul teritorial respectiv.

Oricît de departe i-ar duce pe geografi specializarea în cîmpul științelor vecine, aceasta nu înseamnă însă că nu există o geografie cu obiect și cu metodă proprie. Geografii specializate într-o anumită disciplină geografică rămîne geograf dacă cunoaște principiile geografiei și dacă face din ele firul conducător

în cercetările respective. Experiența ne dovedește că principiile de geografie generală sînt greu de respectat cînd, în căutarea cauzelor fenomenelor de altă natură decît cea geografică, cercetătorul pătrunde prea adînc în domenii de cercetare străine.

Totuși, din trecutul în care se înscrie și opera de cugetare geografică a profesorului S. Mehedinți, rămîne un lucru fundamental : ideea de unitate (a obiectului și a metodei) la care trebuie raportate — ca factori sau componente — toate fenomenele desfășurate pe suprafața globului. Pe această idee, humboldtiană, a unității terestre se sprijină și etnografia care, este studiul social al planetei, urmărit regional, deci în condiții teritoriale și istorice deosebite.

S. Mehedinți a remarcat faptul că dezvoltarea științelor geografice s-a desfășurat în legătură unele cu altele și cu alte științe. În dezvoltarea ei istorică, geografia, oricît s-a diferențiat pe ramuri, rămîne un sistem unitar : „...sistemul cunoștințelor geografice poate fi clădit pe baze proprii și că el are linii arhitecturale sigure... liniile acestea au rezultat pe încetul din însăși acumularea și elaborarea materialului geografic, iar nu din niscaiva încercări de a fixa apriori mărginile științei noastre”¹.

¹ S. Mehedinți, *Terra*, vol. I, p. 12.

ȘCOALA GEOGRAFICĂ ROMĂNEASCĂ
FORMATĂ DE SIMION MEHEDINȚI

GEOGRAFIA ÎN ȚARA NOASTRĂ LA 1900. Prima catedră universitară de geografie în România a fost înființată în anul 1900 sub bune auspicii. Facultatea de litere și filozofie, în cadrul căreia urma să funcționeze și geografia, era înzestrată cu un corp didactic, de elită, ilustrat de personalități ca : Titu Maiorescu, N. Iorga, Ovid Densusianu, Ion Bogdan, Dimitrie Onciul, Pompiliu Eliade, Grigore Tocilescu ș.a. O atmosferă de activitate, plină de avînt, stăpînea corpul didactic. Titularul catedrei de geografie venea să se integreze în această strălucită comunitate de muncă, aducînd cu sine remarcabile însușiri personale, o temeinică pregătire de specialitate și un mare elan. Trebuie să adăugăm însă că situația sa era mai grea decît a tuturor celorlalți colegi de facultate.

În timp ce titularii catedrelor de istorie, filologie, filozofie etc. mergeau pe căi bătătorite mai de mult, avînd preocuparea de a duce mai departe, pe aceleași căi, firul unor activități cu tradiție, profesorul de geografie trebuia să-și croiască singur drumul pe care avea să apuce. În timp ce în domeniul limbii și istoriei naționale, apăruseră multe și importante lucrări, geografia țării, de la *Descriptio Moldaviae* încoace nu înregistrase decît note sporadice : cîteva rînduri în *Cîntarea României*, *Descrierea Ardealului* de N. Bălcescu, pusă de el în fruntea capitoului despre Unitatea Națională, lucrările lui Ion Ionescu de la Brad asupra Dobrogei și *Bărăganul* lui Al. Odobescu, adevărat model de descriere geografică pitorească. Școala ardeleană neobosită în căutarea de argumente pentru dovedirea descendenței noastre din daci și romani și a continuității poporului român pe acest pămînt, a omis să apeleze și la geografie în acest scop. Este adevărat, că în anul 1875 a luat ființă Societatea geografică română, în scopul de a studia și a face cunoscut în țară și peste hotare, patria noastră. Inițiatorii erau pătrunși de cele mai bune intenții, dar nici unul dintre ei nu era geograf. Una din primele realizări ale Societății a fost editarea *Marelui dicționar geografic al României*. Privită în perspectiva timpului, cînd a fost creată, și în raport cu greutatea în care s-a desfășurat, din lipsa unor colaboratori cu pregătire necesară, lucrarea

merită toată prețuirea. În școlile medii geografia era predată de autodidacți și se oprea la clasa a IV-a. Manualele erau sub orice critică. Își poate închipui oricine, cu ce cunoștințe aperceptive se prezentau studenții, din primele serii, la cursul de geografie al Universității din București. Să ne mai gândim apoi că nou înființata catedră era lipsită la început de orice material didactic, ca hărți, bibliotecă, colecții, instrumente. Localul însuși se reducea la sala de prelegeri, folosită cu rîndul de mai mulți profesori. Cele câteva hărți, care formau materialul didactic a geografiei, erau mutate dintr-un colț în altul al cancelariei profesorilor. A trebuit să treacă zece ani pînă ce s-a putut elibera o cameră de la parterul universității, prin mutarea colecției de roci a catedrei de mineralogie (L. Mrazec) în localul nou al Institutului geologic de la șosea. Abia acum deveni Seminarul de geografie, ceea ce profesorul urmărea să fie de la început, un atelier de lucrări practice pentru studenți, în care aceștia să se inițieze în cititul și executarea hărților, în lucrarea de profiluri geomorfologice, vederi panoramice, reliefuri în gips etc.

Comparînd această stare de lucruri cu situația înfloritoare în care se afla geografia, în momentul cînd profesorul S. Mehedinți se despărțea de catedră (1938), e firesc să ne întrebăm cum a fost cu puțință o astfel de schimbare într-un timp relativ așa de scurt? La această întrebare a ținut să răspundă profesorul însuși. În volumul *Geografie și geografi la începutul secolului al XX-lea*¹ și apoi, cu 10 ani mai tîrziu, în *Premise și concluzii la Terra*, el a zugrăvit cu multe amănunte situația geografiei la începutul secolului nostru, arătînd în același timp lupta pe care a dus-o pînă la încoronarea finală a străduințelor sale. Cele două cărți sînt scrise atît de sugestiv și de convingător, încît fac superfluă orice altă încercare de a mai căuta răspunsul la întrebarea de mai sus. S-a crezut totuși oportun să se asculte și mărturiile unora dintre foștii săi discipoli, în cazul de față ale aceuia dintre ei, care a putut urmări de la primele lecții toată strădania și treptata ascensiune a acestei strălucite cariere profesionale. Vom stăruii mai mult asupra acelor fapte, pe care autorul însuși, din motive lesne de înțeles, le-a menționat numai în treacăt sau nu le-a amintit de loc.

ACTIVITATEA LA CATEDRĂ. Studenții novici, nepreveniți, nu puteau bănuii, ce surpriză le rezerva prima oră de geografie, obiect despre care aduceau din liceu amintiri neplăcute, cu liste de nume și cifre, balast pentru memorie. La ora anunțată se adunară în sala nr. IV, rezervată cursurilor mai frecventate, și așteptau lecția fără iluzii, curioși totuși să vadă, cam ce putea să le spună noul lor profesor, despre care aflaseră doar că sosise de curînd cu titlul de doctor în geografie de la Universitatea din Leipzig. Sala avea un aer sărbătorec, datorită prezenței printre alte persoane străine de curs, și a bătrînului profesor de filo-

¹ București, 1938.

zofie și logică Titu Maiorescu, venit să asiste la prima lecție a fostului său elev. La ora fixă apărură pe ușă un bărbat tînăr, svelt, care se îndreaptă spre catedră cu pași ușori și siguri. Avea înfățișarea distinsă a unui adevărat intelectual. Părul, puțin ondulat, lăsa să iasă în evidență liniile armonioase ale capului cu fruntea proeminentă. Barba retezată scurt dădea figurii o notă de energie. Prin ochelarii, purtați în permanență, străbătea o privire ageră.

Începu să vorbească liber, cu o remarcabilă ușurință, fără sfiala obișnuită a începătorilor. Avea vocea clară, sonoră, pronunța cuvintele răspicat și scurt. De la prima frază se stabili contactul între sală și vorbitor, care plin de vioiciune își urmărea firul ideilor cu o logică strînsă, ce captiva atenția ascultătorilor. Folosea o limbă literară aleasă, ocolind pe cît putea neologismele¹. Nu lipseau nici figuri de stil, puse ici colo, la loc potrivit și în măsura pe care i-o dicta un simț deosebit de fin pentru o formă desăvîrșită.

Alături de acest mod de expunere, atît de atrăgător, fondul se dovedea cu atît mai captivant cu cît era mai puțin așteptat. Nici unul dintre studenții aflați atunci în sala de curs nu auzise ceva despre cele patru învelișuri, despre relațiile între ele, despre descrierea genetică a fenomenelor geografice etc. Sub bagheta magistrului, geografia își arăta frumusețile ei necunoscute pînă atunci, după cum sepalele și petalele unei flori se desfac pe rînd la lumina și căldura Soarelui. Cînd au ieșit de la ora de curs, studenții erau entuziasmați de noul lor profesor și de noua știință descoperită.

Cine a asistat, pentru prima dată, la o oră de curs a profesorului S. Mehedinți se simțea îndemnat să-l asculte în continuare, chiar dacă nu avea geografia printre obiectele de examen. Lecțiile sale erau atrăgătoare și pentru alte motive decît cele arătate mai sus. În ele problemele de geografie erau prezentate de obicei în evoluția lor istorică, ceea ce stimula curiozitatea ascultătorilor. Profesorul făcea mici incursiuni în domeniul filozofiei și al literaturii, se referea la anumite fapte istorice, dovedind o vastă cultură. Din tezaurul său de cunoștințe, el împrăstia cu dărnicie bogate raze, care luminau mintea învățăceilor. Lecțiile erau nu numai plăcute, ci și ușor de reținut. În momentele libere, studentul revenea în gînd, fără voia lui, la conținutul ultimei lecții, care-l urmărea adesea pînă la obsesie.

S. Mehedinți n-a fost numai un mare geograf și un om de înaltă cultură, ci a fost și un mare pedagog. Statornica preocupare pentru pedagogie, care l-a

¹ Preocuparea pentru o limbă literară cît mai aleasă a avut-o profesorul S. Mehedinți tot timpul activității sale. Inzestrat cu un simț literar și cunoscînd bine limba poporului, el a lăsat în scrierile sale adevărate modele de limbă românească. Barbu Delavrancea ascultînd un articol închinat lui Al. Odobescu, citit de S. Mehedinți, a exclamat: „O astfel de limbă poate fi cîntată la vioară“.

În geografie profesorul S. Mehedinți a încetățenit termeni foarte potriviți, aleși din graiul poporului, cum este „cumpăna apelor“ (Wasserscheide, ligne de partage des eaux), uluc (Korridor, couloir) firul apeii ș.a.

duș pînă la urmă la concepția unei discipline noi, a „etnopedagogiei“, se manifestă și în activitatea de la catedră, nu numai în modul cum își pregătea fiecare lecție în parte, ci în felul cum își împărțea materia pe fiecare an și pentru toată durata de trei ani a cursului.

Situația nu era ușoară. Geografia este o disciplină vastă, cu multe contingente, care reclamă o pregătire multilaterală în domeniul științelor ajutoare (istorie, etnografie, sociologie, geologie, științele naturii ș.a.). Ce putea face profesorul în fața enormului material de cunoștințe, răspîndite prin mari tratate și prin tot felul de publicații, ce reprezenta disciplina cam difuză a geografiei? Adăugăm că în programul *biologiei moderne*, unde geografia era trecută ca anexă, nu erau prevăzute decît două ore pentru acest obiect. Orarul însuși era destul de încărcat, cu opt-zece obiecte de învățămînt¹, dintre care unele nu aveau nici o legătură cu geografia, iar altele, absolut necesare pentru pregătirea unor viitori geografi, cum e geologia de pildă, nu putea figura în programa filologiei moderne.

Așadar materie multă, neorganizată și risipită prin tratate și reviste, ore de predare puține, studenți lipsiți de baza necesară la acest obiect. Acum i-a venit în ajutor lui S. Mehedinți munca de documentare, desfășurată cu atîta stăruință în anii de studii la universitățile străine, precum și răgazul de la Soveja. Profesorul de geografie nu s-a pierdut în marea masă a chestiunilor de amănunt, de care geografia e atît de bogată. A avut în vedere știința geografică, așa cum o concepea el, ca întreg organic, urmărind mai mult ideile conducătoare, după cum arhitectul își concentrează principala atenție asupra coloanelor de susținere și asupra traverselor de legătură ale unei clădiri. Dacă acestea sînt bine studiate și se fixează solid, ulterior se pot adăuga elementele secundare ale construcției, cu amănuntele de decor, asigurîndu-i-se acesteia pe lîngă soliditatea necesară și înfățișarea unei unități bine armonizate. După trei ani de studiu, absolvenții cursului de geografie constatau, cu satisfacție, că sînt stăpîni pe o știință, logic legată în elementele ei, și că pot judeca fenomenele geografice limpede, în lumina acelei „cugetări geografice“, despre care îi vorbise studiosului ucenic îndrumătorul său de la Universitatea din Leipzig.

Pentru motivele arătate mai sus lecțiile de geografie aveau o mare putere de atracție asupra studenților. Cursul de geografie era printre cele mai frecventate. Nu arareori se întîmpla ca studenți înscriși la alte secții, să le părăsească și să treacă la geografie. Este elocvent în această privință cazul lui G. Vâlsan, care în universitate fusese înscris la filozofie, unde a audiat regulat cursurile pînă la luarea licenței. De la o vreme urma însă cu aceeași regularitate lecțiile de geografie, despre a căror frumusețe le vorbea adesea colegilor de la filozofie.

¹ Iată de curiozitate obiectele prevăzute pentru studenții anului IV, 1904—1905, de la filologia modernă: istoria literaturii române, filologie romanică, istoria universală modernă, estetica, istoria românilor, istoria filozofiei contemporane, limba latină, geografia.

Descrierea captivantă, de la înălțimea catedrei universitare, a fenomenelor geografice trezise în sufletul sensibil al poetului un puternic ecou. Iată cum se pronunță în această privință Vâlsan însuși: „În această rătăcire (de la un curs la altul, — N.O.), cel care vă vorbește și-a descoperit menirea adevărată a vieții sale ascultînd cursurile atît de înviorătoare și cu perspective admirabile ale profesorului Mehedinți, care fără să bănuiască, îndrepta irezistibil un suflet îndrăgît din copilărie de poezia naturii, către cercetarea științifică a priveliștilor țării noastre“¹.

Un caz analog cu al lui G. Vâlsan este acela al lui C. Brătescu, care venise de la Tulcea hotărît să urmeze secția clasică, precum și acela al lui Vintilă Mihăilescu, care a trecut la geografie venind de la istorie.

În concluzie voim să subliniem că *avîntul geografiei în țara noastră, după 1900, se datorește și puterii de atracție exercitată asupra studenților de primul profesor universitar de geografie, atît prin farmecul exterior al lecțiilor sale cît și prin conținutul lor*. Am stăruit asupra acestui fapt, deoarece darul de a atrage elevii și a le comunica o dată cu elementele științei și rîvna de a contribui prin activitate proprie la progresul ei, nu-l au decît puțini profesori.

SEMINARUL DE GEOGRAFIE : PRIMELE REVISTE GEOGRAFICE. Pentru o cît mai temeinică pregătire a viitorilor geografi, profesorul S. Mehedinți a găsit necesar să-și extindă activitatea și în alte direcții decît cursul propriu-zis. O atenție deosebită a acordat „Seminarului de geografie“, pe care l-a înființat încă de la începutul activității sale didactice. Ideea salutară a seminariilor universitare a fost adoptată la universitățile noastre, din Germania. În 1900 funcționa pe lîngă mai multe catedre de la Facultatea de litere și filozofie din București, cîte un seminar unde studenților li se prezenta ocazia de a desfășura o activitate personală, cu caracter practic, în legătură cu cursul audiat. Unele din aceste seminarii cum erau cele de Istoria românilor sau de estetică, frecventate cu mult interes de către studenți, au dat rezultate apreciabile.

Profesorul S. Mehedinți aducea din patria de origine a seminariilor universitare o experiență, pe care n-o putea aplica în București. Seminariile lui Richthofen și Ratzel erau un fel de ședințe academice, la care luau parte oameni cu studii înaintate, mulți cunoscuți prin publicațiile lor. Ratzel, în special, avea obiceiul să discute, cu membrii seminarului, propriile sale lucrări în curs de pregătire. La București Seminarul de geografie avea în primii ani, ca membri, tineri cu studiile abia începute. Seminarul trebuia să servească la completarea pregătirii lor teoretice în laturile de care profesorul nu se putea ocupa mai pe larg la curs. Membrii seminarului dezvoltau subiecte distribuite individual de profesor,

¹ G. Vâlsan, *Sensul Geografiei Moderne*, lecție inaugurală, ținută la 23.I.1930 cu ocazia deschiderii cursului de geografie fizică la Universitatea din București. Editura Științifică, București, 1963.

de preferință, la început, din domeniul geografiei generale cu aplicări antropogeografice (ca de ex. vîntul și utilizarea lui de către om; apa și importanța ei pentru viața omenească; stepele și formele de viață omenească legate de ele), precum și din chorografie (ca de ex. Burundi, Rwanda și Ecuadorul, asemănări și deosebiri etc.). Pentru fiecare subiect profesorul obișnuia să recomande bibliografia necesară. Pe calea aceasta studenților li se dădea posibilitatea de a lua cunoștință cu lucrările mai importante ale literaturii geografice. Mai tîrziu, profesorul obișnuia să aleagă pentru lucrările de seminar tot mai multe subiecte privitoare la pămîntul și viața poporului nostru, ca de pildă: probleme de geomorfologie — ca Delta Dunării, împrejurimile Cîmpulungului, pasurile carpatice, probleme de etnografie ca purtarea vaselor pe cap și aria de răspîndire a acestui obicei, transhumanța la români etc. Printre membrii seminarului erau și studenți de la alte secții universitare, cărora profesorul le recomanda subiecte din specialitățile lor, urmînd a fi tratate din punct de vedere geografic. Seminarul de geografie a fost o admirabilă școală practică pentru formarea viitorilor geografi, inițindu-i în metodele de lucru ale acestei discipline multilaterale.

Încă mai de mult se constata că unele din lucrările de seminar meritau, prin calitatea lor, să vadă lumina tiparului. Profesorul s-a gîndit să asigure apariția în acest scop a unui organ de publicitate. Simultan cu organizarea pe baze noi a seminarului, a apărut și primul număr al *Anuarului de geografie și antropogeografie* (1910) sub direcția lui S. Mehedinți. În primul volum, profesorul a publicat sub titlul *Aplicări antropogeografice în sfera etnografiei, istoriei și a altor științe învecinate* un fragment al conferinței cu care a început cursul de Antropogeografie în 1909.

Acest articol¹, cuprinde un program de lucru cu multe indicații și îndemnuri pentru viitorii colaboratori ai „Anuarului de geografie și antropogeografie”. A fost ca un ordin de mobilizare a tinerilor geografi formați în prima decadă a activității didactice a profesorului S. Mehedinți. Cuvîntul îndrumătorului a avut ecoul cuvenit. Cele patru volume ale „Anuarului” cuprind 29 de articole. Cele mai multe tratează despre primele formațiuni politice prestatale românești, iar altele se ocupă de vechile drumuri de țară, analiza unor așezări omenești (București—Ploiești) ș.a. Se vede limpede că tînăra școală geografică românească, în curs de formare, era îndreptată pe un drum propriu, imprimîndu-i-se un caracter strict național.

După primul război mondial „Anuarul”, legat la început de seminarul de geografie, n-a mai apărut, pentru că acum existau mai multe reviste de specialitate, în care geografilor își puteau tipări lucrările. În fruntea acestora era „Buletinul Societății geografice române” care, începînd cu data de 11 februarie 1912²,

¹ Republicat în partea a II a acestei lucrări.

² Din 1912 „Bul. S.R.G.”.

cînd comitetul Societății a încredințat conducerea redactării lui profesorului S. Mehedinți, și-a schimbat complet conținutul, ajungînd la nivelul publicațiilor similare din străinătate. În tomul din 1915 (936 pag.) a fost tipărită și teza de doctorat a lui G. Vâlsan *Cîmpia Română*. Buletinul Societății a servit ca admirabil mijloc de difuzare a cunoștințelor geografice printre profesorii din învățămîntul secundar, care îl primeau în mod gratuit în calitate de membri ai Societății. La bogata rubrică de fapte, recenzii, cronici și dări de seamă, scriau și membri mai vechi, colaboratori ai Seminarului de geografie.

E locul să amintim că după primul război mondial s-au mai adăugat la „Buletinul Societății române de geografie” și revistele geografice ale celorlalte universități din țară (Lucrările Institutului de geografie, Cluj și din 1936 *Lucrările Societății geografice „D. Cantemir”, Iași*). În 1938 a apărut și o revistă susținută și condusă de N. Al. Rădulescu (*Revista geografică română*) care a reușit să adune în jurul său un grup de tineri geografi. Mai e de adăugat că revistele regionale, care apăreau în diferite orașe ale țării, aveau printre colaboratorii lor și geografi. Așa erau Milcovia (Focșani), Arhivele Olteniei (Craiova), Țara Bîrsei (Brașov) și cu deosebire *Analele Dobrogei*, revistă cu caracter mai mult geografic în care, întemeietorul și directorul ei, C. Brătescu a publicat numeroase din articolele sale privitoare la Dobrogea.

Toate aceste publicații periodice constituie o dovadă, mai presus de orice îndoială, despre existența unei școli geografice românești, a cărei activitate sporea grăbit de la un an la altul.

Nici studenții n-au rămas în afară de acest curent din ce în ce mai intens. La 25 februarie 1929 s-a constituit în București Societatea studenților în geografie *Soveja*, care a editat și o revistă proprie cu același nume. În această revistă, la a cărei întreținere profesorul a contribuit cu o importantă sumă de bani, au apărut numeroase descrieri de excursii și încercări de analize geografice regionale. Unii din geografilor de mai tîrziu și-au început cariera, ca asidui colaboratori, la *Soveja*.

EXCURSIILE. Cu privire la excursii profesorul S. Mehedinți s-a întors din străinătate cu o tristă experiență. Nici F. Richthofen și nici Fr. Ratzel n-au făcut o singură excursie, în tot timpul studiilor sale la Berlin și Leipzig. Cu drept cuvînt se plîngea de această lacună, gîndindu-se, ce mare profit ar fi putut avea pe urma experienței lui Ferdinand von Richthofen, care călătorese prin diferite părți ale globului, studiase loessul din China, munții vulcanici din Transilvania și scrisese admirabilul îndreptar *Călăuză pentru călătorii cercetători*. Adeseori chiar exemplele negative sînt izvor de învățătură. Pentru studenții din București devenise familiar aforismul „geografia se măsoară cu kilometrul” al magistrului, care susținea că nu se poate cunoaște exact decît ceea ce se vede cu ochii. Iată convingerea sa expusă mai pe larg în articolul

Metoda și Metodica, scris cu ocazia împlinirii a 300 de ani de la apariția operei *Discours de la méthode* a lui Descartes :

„*Singura geografie care se lipește de suflet nu e cea din cărți sau din prelegeri, ci aceea pe care o culege cercetătorul însuși din intuiția directă a naturii.* Marea nu există cu adevărat decît pentru cel care a trăit pe malul său sau în largul ei. Muntele, cîmpia, rîul — la fel : cîte mări, cîți munți și cîte cîmpii, tot atîtea «personalități». Pe hartă, rîurile sînt niște biete linii strîmbe. În realitate sînt ființe vii, cu obiceiurile și cu capriciile lor. Pînă și ghețarii, care par de departe morți, sînt cum nu se poate mai vii și deosebiți. Cine n-a stat zile întregi în fața amfiteatrului alb, de unde se adună domol zăpada, prefăcîndu-se în gheață ; cine n-a călcat peste crăpăturile verzi ca sticla și adînci ca un puț, al cărui fund nu-l poți zări ; și cine n-a urmărit scena de la capătul ghețarului, care nu se isprăvește totdeauna cu un bot teșit, acoperit de noroi și de stînci, ci arată uneori o rîpă înaltă, cu portaluri de gheață, din care țîsnesc cascade de ape turburi și zgomotoase, însoțite cîteodată de stînci care sosesc săltînd de pe coama ghețarului, ...nici pe departe nu bănuiește ce este un ghețar. Ce să mai zicem de vulcani ! Cine nu s-a apropiat de craterul în care saltă lavele cu un zgomot surd și n-a privit volbura fumului și a norilor sălbatici de deasupra, acela nici în vis nu-și poate croi o imagine ca aceea pe care i-o dă realitatea vulcanului. Am putea zice : *geograful atîta știe, cît a văzut.* Cine nu crede, să asculte măcar mărturia filozofului Descartes cu privire la imensa superioritate a învățaturii din natură, față de surogatul ce se cheamă carte ori povestire din gura altora. (Privind căderea Rinului la Schaffhausen, însuși *Goethe* mărturisește *neputința* de a cuprinde în vorbe — oricît de meșteșugite — marile fenomene ale naturii”¹.)

Excursiile pe care obișnuia să le organizeze profesorul S. Mehedinți erau de două feluri. Unele aveau o durată scurtă, o zi sau chiar numai cîteva ore, la distanțe mici, în împrejurimile Bucureștiului. Ele aveau un caracter *didactic* și răspundeau unor nevoi ale cursului, ca pregătire intuitivă în vederea predării, ce urma să aibă loc, a unor probleme de geografie generală, sau ca aplicare a unor lecții predate anterior. În ambele cazuri, aceste mici excursii urmăreau scopul de a obișnui pe studenții în geografie cu observarea terenului și de a discerne în mod analitic fenomenele geografice. Subiectele unor lucrări de seminar erau alese în vederea aceleiași obișnuințe. Subiectul *Bucureștii din punct de vedere geografic* încredințat lui G. Vâlsan, l-a obligat pe poetul subtil, licențiat în filozofie, să iasă de nenumărate ori la marginea Bucureștiului, să studieze cu atenție secțiunile din gropile de nisip, spre a-și aduna materialul necesar pentru prima lui lucrare geografică *Temelia Bucureștilor*, publicată în primul nu-

¹ S. Mehedinți, *Metoda și Metodica*, în partea a doua a acestei lucrări, p. 225.

măr al „Anuarului de geografie și antropogeografie“, 1910. Lărgind sfera acestei prime lucrări, Vâlsan a ajuns la concepția tezei sale de doctorat *Cîmpia Română*.

Numărul excursiilor organizate în jurul Bucureștiului creștea în fiecare an. Absolvenții cursului de geografie se alegeau de pe urma acestor excursii cu imagini clare despre așezarea geografică a capitalei. Ei se obișnuiau să ia fotografii, să deseneze schițe, să facă scurte dări de seamă, să adune diferite probe pentru colecțiile seminarului. Studenții se familiarizau astfel cu noțiunea „orizontului local“, care urma să aibă o importanță tot mai mare în predarea metodică a lecțiilor de geografie. La Congresul profesorilor de geografie de la Constanța (30.IV—2.V.1913) s-a exprimat dezideratul ca fiecare profesor să studieze cît mai atent împrejurimile orașului unde funcționa și să compună o călăuză, pe clase, pentru excursiile care se făceau, în scop didactic, cu elevii școlii. Profesorii au primit cu simpatie acest îndemn. Unii dintre ei au compus acele inventarii de excursii scurte, alții au elaborat chiar mici lucrări asupra orizontului local.

Excursiile la distanțe mai mari erau și ele de două feluri. Unele, în grup restrîns, aveau ca scop *investigații științifice*. În această direcție vom cita excursia de la Constanța. În iarna anului 1911, ziarele din București publicară, într-o zi, știrea că a înghețat Marea Neagră. A doua zi, profesorul S. Mehedinți, însoțit de personalul ajutător al catedrei, a plecat spre Constanța, pentru observarea acestui fenomen, care nu se repetă prea des. Aspectul mării înghețate, care luase înfățișarea unor soluri poligonale, era deosebit de interesant și de atrăgător. Ușoara legănare a sloiurilor producea un zornăit metalic.

Aproape în fiecare an avea loc și cîte o excursie mare, care dura mai multe zile, și la care participau în special studenții din ultimii ani. Scopul acestui fel de excursii era vizitarea unor regiuni mai întinse din țară. Organizarea lor reclama multă muncă și tot felul de intervenții pentru asigurarea mijloacelor de transport, a cazării și alimentării. Vom descrie pe scurt o astfel de excursie, care a avut loc în zilele de 20—25 iunie 1912, în Delta Dunării și la care a fost invitat, să ia parte, și semnatul acestor rînduri, pe acea vreme profesor la Constanța.

Îmbarcarea pe vapor s-a făcut la Galați. Timpul era frumos și călătoria foarte plăcută. Excursionistii, bine dispuși, priveau cu atenție cînd la stînga spre malul tăiat, la vale de Reni, în formă de rîpă, cu frumoase secțiuni, cînd la dreapta, unde în fund se profila horstul dobrogean care în acea zi însorită părea mai degrabă o arătare de „fata morgana“ decît forme reale de relief. Un popas la centrul pescăresc Crapina, le-a dat excursioniștilor ocazia, să asiste la predarea de către pescari a unor mari cantități de pește, prins în cursul acelei zile. Am trecut prin fața Isacpei, unde regiunea inundabilă e redusă la o secțiune îngustă de numai 5 km, ceea ce explică importanța istorică a acestui vechi vad de trecere a Dunării (Noviodunum). Tulcea a impresionat pe excursioniști prin caracterul său semioriental, cu clădiri de pe vremea turcilor păstrate și în port.

Pentru observarea în detaliu a Deltei, itinerarul a fost fixat pe brațul Chilia, și apoi pe un braț secundar, unde s-a putut observa mai bine modul de formare a digurilor naturale, fluviatile. Tocmai se retrăseseră apele și se vedeau malurile cu mîl proaspăt, mai înalte în apropierea canalului navigabil, înclinate spre exterior. S-a vizitat apoi Chilia Veche, unde brațul Chilia străpunge „cîmpul“ cu același nume, înaintat adînc în Deltă și trece printr-un canal unic dintr-o vastă regiune de brațe și bălți, în alta. O explicare mulțumitoare a acestui fenomen nu s-a putut da nici pînă astăzi. Spre a avea o intuiție mai clară a structurii Deltei în interiorul ei, excursioniștii au vizitat, pornind din Chilia Veche, Balta Jidanului și Lacul Antipa. O ultimă oprire la Periprava a avut drept scop vizitarea dunelor și a pădurii de la Letea. Tot cu ocazia aceasta, înaintînd cu bărcile fantastice insule plutitoare, pe care vîntul le poartă de la un loc la altul pe luciul apei. La înapoiere s-a vizitat din nou Tulcea, iar de aici, înaintînd pe brațul Sulinei, s-a ajuns în portul cu acest nume. În itinerarul excursiei era trecută și vizitarea Insulei Șerpilor. Comandantul vasului ne-a atras atenția că marea e agitată (avea hulă) și că ne expunem la neplăceri. Majoritatea stăruia însă pentru plecare și profesorul a cedat, după o vădită ezitare. Mulți dintre noi eram curioși să vedem vestita bară, linia de despărțire a apelor Dunării de ale mării, ceva din complexitatea fenomenelor de la această rîspîntie a apelor. N-am putut observa nimic. Abia ieșit în larg vaporul a început să se clatine amețitor, săltat de valurile scurte și neregulate ale hulei. Excursioniștii noștri, atît de viteji la plecare, se așternură pe punte, care pe unde a apucat, în chinurile răului de mare. Dintre toți, cel mai mult a suferit profesorul. Am înteles atunci ezitarea, cu care s-a supus voinței majorității. Excursia s-a terminat cu drumul pe mare de la Sulina la Constanța. A fost o adevărată minune. Marea se potolise ca prin farmec. Nici cele mai slabe undiri nu-i tulburau netezimea de oglindă. Soarele scâldea într-o lumină orbitoare marea și uscatul din apropiere. Vaporul părea că stă pe loc. Numai alergarea grăbită în urmă a priveliștilor pline de farmec exotic ale dublului țarm dobrogean, ne arăta că vaporul alunecă totuși spre sud. Din cînd în cînd liniștea era întreruptă de cîte un geograf mai inimos, care adresa întrebări comandantului de vas. Acesta, stînd tot timpul în mijlocul geografilor, devenise idolul lor. La un moment dat, profesorul, cuprins de același avînt, luă cuvîntul și într-o splendidă improvizație adresă entuziaste urări pentru marina română și calde mulțumiri pentru comandantul care ne cucerise inimile. La Constanța ne-am despărțit, păstrînd cu toții cele mai frumoase impresii din această neuitată excursie.

Evident că excursiile, organizate în număr mare și folosite de profesorul S. Mehedinți ca mijloc de învățămînt, au constituit o fericită întregire a activi-

tății sale didactice de la catedră. Numeroșii săi elevi, rîspîndiți în țară, unii din învățămîntul superior, cei mai mulți ca profesori la școlile secundare, au folosit la locurile lor de muncă modul de lucru al îndrumătorului. Prin exercițiul continuu al „cugetării geografice“, ca și prin întreținerea, cu ajutorul excursiilor, a unui contact strîns cu natura, ei au transformat geografia dintr-un obiect silnic, care încărcă memoria fără folos, într-un studiu viu, îndrăgit de școlari. Excursiile folosite intens ca mijloc de învățămînt, sînt o altă nouă caracteristică a noii școli geografice întemeiată de S. Mehedinți.

MANUALELE ȘCOLARE ÎNTOCMITE DE S. MEHEDINȚI. De la înălțimea catedrei universitare, prin articolele și cărțile publicate de S. Mehedinți, ideile noi în geografie au ajuns la cunoștința corpului didactic. Profesorul își dădea seama că progresul geografiei nu poate fi asigurat, numai de catedrele universității, fără o acțiune de înnoire și în școlile secundare și primare. Cel mai sigur mijloc în această privință era întocmirea unor manuale corespunzătoare. Prilejul de a interveni efectiv, și în această direcție, i l-a dat, chiar de la începutul activității sale didactice, ministrul învățămîntului, Spiru Haret, care l-a rugat să elaboreze manualele de geografie pentru cursul secundar în conformitate cu programele analitice, introduse atunci pentru prima oară în școala noastră de grad mediu (v. *Spiru Haret, Opere complete*, vol. XI). A fost o mare realizare pentru învățămîntul geografic de atunci, gîndindu-ne mai ales la ce ar fi urmat, dacă în școlile secundare ar fi continuat să se folosească manuale lucrate de autodidacți, ca pînă atunci.

Începutul la făcut cu manualul pentru clasa întii și cu cel pentru clasa a cincea de liceu, în care geografia se introdusese de curînd. Au urmat apoi pe rînd și manualele pentru celelalte clase, seria încheindu-se cu *Antropogeografia*, manual apărut în 1937. La cererea Consiliului permanent al învățămîntului, profesorul universitar a scris și manuale pentru învățămîntul elementar, completînd astfel seria pentru amîndouă aceste trepte de învățămînt.

Ce aduceau nou manualele lui S. Mehedinți? Cei care au predat, ani de-a rîndul, geografia în învățămîntul secundar după aceste manuale și-au dat bine seama de calitățile lor. Partea cea mai valoroasă a manualelor lui S. Mehedinți a fost fără îndoială textul îngrijit, compus de cineva care stăpînea materia în chip desăvîrșit, direct de la izvoare. Această cunoaștere i-a permis să selecționeze și să rînduiască problemele tratate, ținînd seama atît de programa analitică, cît și de cei care aveau să folosească manualul, elevi și profesori. Întregul text era împărțit în unități potrivite pe măsura timpului de predare a unei lecții pentru profesor și a puterii de reținere, fără efort mare, pentru elevi. Mai ales, în întocmirea acestor manuale, și-a dovedit profesorul S. Mehedinți talentul său de pedagog și temeinica sa pregătire în acest domeniu. În text erau intercalate pasaje cu litere mărunte, care cuprindeau scurte bucăți de lectură, completări suplimentare sau unele probleme de interes secundar, care puteau fi omise, după

aprecierea profesorului sau silința elevului. O altă mare calitate a acestor manuale era limba lor frumoasă și aleasă, atât de atrăgătoare, încît nu e de mirare că unii dascăli puneau elevii să învețe anumite aliniate pe dinafară. O inovație mai era folosirea schițelor de hărți, precum și fotografiile cu vederi caracteristice.

Mai presus de toate acestea, ceea ce forma farmecul deosebit al manualelor lui S. Mehedinți, era spiritul nou în care erau tratate diferitele fenomene geografice, punîndu-se accentul pe legătura cauzală dintre ele, pe explicarea lor genetică. În acest mod lecția de geografie era vie, atenția elevilor era mereu încordată, iar apelul continuu la judecata lor le ascutea mintea. Este elocvent în această privință cazul unui bătrîn profesor din București, care ajutat numai de manual și-a schimbat modul de predare, în locul metodei mnemotehnice folosind noua metodă explicativă¹. *Alături de prodigioasa activitate de înnoire, pornită de pe catedra universitară, manualele profesorului S. Mehedinți au fost o puternică pîrgie de ridicare a nivelului învățămîntului geografic în școlile secundare și primare.* Această importantă investiție avea să constituie un mare ajutor și pentru învățămîntul geografic de la universitate, căci acum începură să vină din liceu absolvenți cu altă pregătire decît studenții din primele serii care erau lipsiți de cunoștințele elementare în această materie.

Mai subliniem faptul că manualele profesorului S. Mehedinți, datorită bogătelor observații originale ce le conțin, au și o valoare științifică. Așa de exemplu manualul de Antropogeografie din 1937 e un mic tratat original, care poate fi trecut la activitatea științifică a autorului. Iar despre manualul de Geografie a României pentru ultima clasă de liceu iată ce afirma profesorul M. David de la Universitatea din Iași :

„Trebuie să amintesc, dintre manualele de geografie, mai ales pe cele privitoare la Patria noastră. Totdeauna am considerat aceste lucrări didactice și de un deosebit interes științific. În adevăr în aceste manuale, mai ales în acel al geografiei României destinat cursului superior de liceu, s-au pus pentru prima oară probleme de un vădit interes științific privind ființa etnică a neamului românesc, căreia îi lipsea pînă la apariția acestei lucrări didactice, temelul geografic al înțelegerii depline și reale”².

COLOCVIILE LUNARE. Profesorul S. Mehedinți a fost, în tot timpul activității sale, viu preocupat de a menține legătura cu foștii săi studenți și după ce aceștia plecau de sub aripa proteguitoare a universității. Cu mulți dintre ei a continuat această legătură pe cale de corespondență. Gîndul care-l anima pornea tot de la interesul pentru geografie. Uneori printre rînduri, alte ori mai pe față, strecura în scrisoarea către fostul ucenic și îndemnul de a nu se lăsa pe

¹ S. Mehedinți, *Geografie și geografi la începutul secolului al XX-lea*, p. 102.

² M. D. David, „Omagiul profesorului Simion Mehedinți”, în „Lucrările Soc. geogr. Dim. Cantemir”, 1939.

tînjeală. Ba se întîmpla să-i propună chiar cîte un subiect de studiu, ca și cînd ucenicul ar fi continuat să fie membru al Seminarului de geografie. Unii dintre foștii studenți, veniți cu treburi în București, nu pregetau să treacă pe la universitate sau chiar prin str. Dimitrie Racoviță nr. 12, să-și revadă profesorul.

O ocazie foarte bună de întîlnire a foștilor elevi cu profesorul lor au fost *Colocviile lunare*, ținute totdeauna în ziua de 15 a fiecărei luni. Ele erau destinate lămuririi profesorilor, din învățămîntul mediu, pentru ridicarea nivelului lor de înțelegere a geografiei moderne, pentru însușirea noilor metode de predare în școală. La data și ora știută se întruneau la universitate nu numai profesori de geografie, ci și de alte materii înrudite, precum și intelectuali din diferite domenii, preocupați de probleme geografice. Ședințele aveau la ordinea zilei două feluri de lucrări : comunicări și referate. Primele tratau subiecte variate din tot cîmpul geografiei. Multe din aceste comunicări erau lucrări de reală valoare științifică, și au fost publicate prin diferite reviste. Referatele aveau menirea de a ține pe membrii colocviilor la curent cu progresul cercetărilor geografice.

Ținute în decurs de 30 de ani, cu regularitatea care a caracterizat de altfel toată activitatea profesorului S. Mehedinți, e lesne de înțeles că aceste ședințe au contribuit și ele la progresul științei geografice în țara noastră. Trebuie să mai adăugăm că astfel de colocvii nu s-au ținut pe lîngă nici o altă catedră de la Universitatea din București.

CONGRESSELE ANUALE ALE PROFESORILOR DE GEOGRAFIE. Mijlocul cel mai eficace la care a recurs profesorul S. Mehedinți spre a lua contact direct cu profesorii de geografie din școlile de grad secundar, în vederea înviorării învățămîntului geografic în aceste școli, au fost *Congresele anuale ale profesorilor de geografie*. Un prim scop, ce se urmărea prin organizarea acestor congrese, era să se dea profesorilor ocazia de a cunoaște cît mai bine diferitele regiuni ale țării, participanții completîndu-și astfel cunoștințele cu informații primite la fața locului, din izvoare competente. În urmărirea acestui scop congresele se țineau în fiecare an într-un alt oraș, care devenea apoi punct de plecare pentru excursii în împrejurimi. Procedîndu-se astfel s-a ajuns la rezultatul că studenții din seriile mai vechi ale profesorului, care au luat parte la excursiile din universitate și apoi la cele organizate cu ocazia diferitelor congrese, au putut vedea aproape toată țara.

Aceste întîlniri anuale, în diferite părți ale țării, erau organizate cu multă atenție, pentru ca folosul lor să fie cît mai mare. Se recurgea la ajutorul localnicilor nu numai pentru unele înlesniri de ordin gospodăresc (ca asigurarea cazării, alimentației, a mijloacelor de transport în împrejurimi etc.) ci și pentru completarea programei ședințelor. Acestea erau publice avînd, ca primă parte a ordinei de zi, comunicări cu privire la orașul vizitat și a împrejurimilor lui, din punct de vedere geografic, istoric, economic etc. Mai ales pentru această parte a programei congresului se făcea apel la colaborarea intelectualilor din localitatea

respectivă. Mai târziu, după ce reuşise să-şi organizeze seminarul temeinic, profesorul era însoţit de un grup de tineri geografi, dintre care se recruta cel puţin o parte a conferenţiarilor ştiinţifici. Congresul constituia astfel un mijloc de difuzare a cunoştinţelor geografice şi participanţii se întorceau totdeauna cu un spor de învăţătură. Geografii care însoţeau profesorul se foloseau şi de ocazia de a face cercetări în regiune, iar rezultatele apăreau sub forma unor dări de seamă, tot mai ample, în Buletinul Societăţii geografice (de remarcat sînt însemnările lui Vintilă Mihăilescu după congresele din Maramureş şi Năsăud, precum şi dările de seamă semnate de Ion Conea, Nicu Popp ş.a.). Congresele geografice au contribuit astfel şi la îmbogăţirea literaturii de specialitate.

În afară de latura ştiinţifică instructivă, partea esenţială a ordinii de zi a congreselor, în programa acestora mai figurau discuţii cu privire la diferite probleme de ordin profesional, în special cu privire la programa de învăţămînt. Ani de-a rîndul profesorii de geografie, întruniţi în congresele lor, sub conducerea profesorului S. Mehedinţi, au luptat pentru îmbunătăţirea programei, cerînd introducerea în toate clasele de liceu a acestui obiect de învăţămînt.

La congres se ţineau regulat lecţii model, urmate de discuţii, precum şi concursuri cu premii oferite de Societate. Problemele de metodică erau uneori abordate cu multă animaţie.

Ecoul congreselor profesorilor de geografie, trecea dincolo de cercul participanţilor de drept. La şedinţele de deschidere, care aveau loc într-o atmosferă solemnă şi la care lua parte şi intelectualitatea oraşelor vizitate, se ţineau cuvîntări, dintre care nu lipsea nici o dată aceea a preşedintelui. Cu verva lui strălucită, el da expresie sentimentelor ce-l însufleteau pentru interesele ţării şi ale poporului nostru. Congresele profesorilor de geografie erau evenimente culturale, care lăsau amintiri durabile, ele constituind un puternic îmbold pentru ridicarea nivelului pregătirii ştiinţifice şi a creării gustului pentru geografie în mase tot mai largi de oameni.

Primul congres a avut loc la Iaşi, în 1904. După o pauză de 8 ani, determinată de împrejurări nefavorabile, s-a ţinut Congresul de la Cîmpulung în 1912, la care profesorii au răspuns cu entuziasm, proclamîndu-l pe S. Mehedinţi preşedintele permanent al tuturor congreselor de geografie.

Inovaţia profesorului S. Mehedinţi de a organiza şi conduce, cu atîta perseverenţă, aceste congrese a fost o realizare unică de acest fel în istoria învăţămîntului nostru mediu. Nici un alt obiect de învăţămînt nu s-a bucurat de o astfel de favoare. În al doilea rînd, în afară de contribuţia lor la ridicarea nivelului de pregătire profesională, despre care am vorbit mai înainte, aceste congrese aveau ca notă distinctivă, caracteristică lor, o atmosferă de colegialitate, de plăcută colaborare, de caldă comunicativitate. Congresiştii se despărţeau întotdeauna cu dorinţa de a se întruni din nou la congresul din anul următor, în jurul profesorului lor stimat şi iubit.

Aşa s-au succedat cele douăzeci de congrese organizate şi conduse de profesorul S. Mehedinţi. La Congresul al XXI-lea, care a avut loc la Alba Iulia, în 1938, preşedintele „perpetuu” nu s-a mai prezentat, ci a trimis o emoţionantă scrisoare, prin care îşi lua rămas bun de la familia geografilor. Ulterior a apărut şi broşura, amintită de altfel pînă aici *Geografie şi geografi la începutul secolului al XX-lea*, care se încheie cu următoarele cuvinte: „Cel care rămîne pe ţărm, cînd vede depărtîndu-se în larg vasul, pe care a călătorit şi el cîndva, nu poate să nu dorească foştilor soţi de drum, decît un lucru: să nu le fie contrar nici vîntul, nici valurile”. Cu inima strînsă au luat cunoştinţă profesorii de hotărîrea magistrului. Urmaşii la conducere s-au angajat să ducă mai departe în acelaşi spirit frumoasa tradiţie lăsată de marele înaintaş. Cele trei congrese, care s-au mai putut ţine (după cel de la Alba Iulia) pînă la cel de al doilea război mondial, au decurs, într-adevăr, după acelaşi program şi în aceeaşi atmosferă, ca cele precedente, conducătorii lor arătînd tot respectul cuvenit tradiţiei moştenite.

La despărţirea sa de catedră, profesorul S. Mehedinţi, privind în urmă, de-a lungul celor aproape patru decenii de activitate didactică, a comparat anii grei ai începutului cu un urcuş în Carpaţi, unde „drumul cel mai greu e în ceasurile dimineţii: jos pădure, urcuş anevoios şi orizont îngust, mai ales dacă e ceaţă”¹. Dar de la un timp ceaţa începe să se împrăştie, orizontul se lărgeste, iar poteca, repede la început, se transformă în plai domol, care suie pe nesimţite spre culme. Călătorul poate cuprinde acum într-o singură privire atît valesul îngust şi adînc de unde a pornit, cît şi frumoasa panoramă a golurilor de munte desfăşurate în jurul piscului, spre care a năzuit. Oboseala urcuşului îi e răsplătită din plin.

Aşa a fost mersul geografiei româneşti în primele patru decenii ale secolului nostru. Profesorul plecase singur la drum. Abia după cîteva ani izbuti să-şi asigure cîteva ajutoare, printre care doi asistenţi, aleşi dintre cei mai buni elevi ai săi (obişnuia să spună, că focul nu se poate face cu un singur lemn). Prin stăruinţa sa luă fiinţă şi la Iaşi, în 1904, o catedră de geografie, în cadrul Facultăţii de ştiinţe.

Primele semne ale înfiripării, cu elevi de ai săi, a unei şcoli geografice româneşti, a fost apariţia celor patru volume ale „Anuarului de geografie şi antropogeografie” în anii 1910—1914, precum şi colaborarea începută cam în acelaşi timp a tinerilor geografi la Buletinul Societăţii geografice române². Tot cam în acest timp au început să se publice — aşa cum s-a menţionat — şi pri-

¹ S. Mehedinţi, *Geografie şi geografi la începutul secolului al XX-lea*, 1938, p. 5.

² Această publicaţie ajunsese în anii următori — şi a rămas pînă la ultimul ei volum (1942) — tribuna principală la care au colaborat cei mai activi dintre foştii elevi ai profesorului S. Mehedinţi. În feul acesta, mişcarea geografică românească datoreşte, în mare parte, posibilităţile ei de afirmare fostei Societăţi geografice române.

mele teze de doctorat — dovezi indubitabile ale existenței unei activități geografice originale în România. „Buletinul“ a devenit treptat o publicație de mare însemnătate, căpătând astfel un rol conducător în îndrumarea unei întregi pleiade de noi cercetători. După primul război mondial se înființează un nou centru de învățământ universitar la Cluj, unde la catedra de geografie este numit G. Vâlsan ca profesor titular. La Iași a fost numit aproape în același timp M. David, geograf cu pregătire geologică (elev al lui I. Simionescu). A pornit acum o nobilă emulație între geografii celor trei cetăți universitare, avînd în frunte pe dirigitorul încercat din București, al cărui elan din tinerețe nu l-a părăsit pînă la încheierea activității sale didactice.

Un curent nou în viața culturală a unui popor își dovedește existența și își justifică numele prin realizările lui. Care era situația geografiei în momentul cînd profesorul S. Mehedinți s-a despărțit de catedra sa? Vom încerca să răspundem foarte pe scurt la această întrebare¹.

E de relevat mai întîi existența unei bogate literaturi geografice originale, sub forma de articole în reviste, broșuri, cărți, teza de doctorat etc. Punctul culminant al tuturor acestor realizări, picul de care vorbeam mai sus — este *Terra*, opera capitală a geografului S. Mehedinți, apărută în două volume în 1930.

Lucrările de investigație și analiză geografică în țara noastră au înaintat treptat, pornind de la centrul universitar București, unde luase ființă prima catedră universitară de geografie². Această muncă a fost continuată apoi de fiecare centru universitar, în raza sa proprie de activitate, cu o stăruință tot mai mare și cu rezultate tot mai evidente. Se poate afirma că în momentul cînd profesorul S. Mehedinți s-a despărțit de catedră, principalele jaloane ale geo-

¹ Pentru informații mai complexe cităm, pe lângă menționatele broșuri ale lui S. Mehedinți, „*Geografie și geografi la începutul secolului al XX-lea*“, 1938 și „*Premise și concluzii la terra*“, București, 1946, următoarele izvoare:

S. Mehedinți, *Mișcarea geografică în România*, dare de seamă făcută în ședința din 8 martie 1935 a Societății române de geografie, cu ocazia împlinirii a 60 de ani de la înființarea Societății în „Bul. S.R.G.“, T.LIV, 1935.

Vintilă Mihăilescu, *Raport asupra mișcării geografice din România din ultimii 10 ani*, prezentat în aceeași adunare din 8 martie 1935 și publicat în „Bul. S.R.G.“ T.LIV, 1935, București. Textul e însoțit de o hartă, în care se arată situația investigațiilor geografice din diferite părți ale țării pînă în anul 1935.

Vintilă Mihăilescu, *Considerații retrospective asupra dezvoltării geografiei românești în ultimii 90 de ani*. Acad. R.P.R., Bul. științ., secția de științe geologice și geografice, 1. T. II, 1957, București.

Victor Tufescu, *Schiță asupra evoluției învățămîntului nostru geografic*, „Rev. geogr. română“, T. IV, 2—3, 1941.

² Geografii români datoresc, în această privință, foarte mult nu numai profesorului S. Mehedinți, dar și marelui savant francez Emm. de Martonne care a contribuit, în largă măsură, prin tratatul său de *Geografie fizică*, prin studiile asupra României, prin excursiile și conferințele sale, la formarea cercetătorilor noștri de teren mai ales în domeniul geomorfologiei.

grafiei României erau fixate. Nu exista colț în țară, care să nu-și aibă bibliografia lui geografică. Dezideratul „Societății geografice române, care la întemeierea ei își propusese ca țel „să scoată țara din necunoscut“, era astfel îndeplinit. Mai multe alte semne arată starea înfloritoare în care ajunsese geografia la noi pînă în acel moment. În școlile medii se predă, acest obiect, în toate clasele numai de către profesori cu examen de capacitate și după manuale lucrate cu cea mai mare îngrijire, conform cerințelor pedagogice. În învățămîntul superior funcționau catedre de geografie, la toate universitățile din țară, cu mai multe ramuri, avînd la dispoziție publicații de specialitate, în care apăreau lucrări cu conținut științific la un înalt nivel. Pentru organizarea și stimularea activității științifice postuniversitare a luat ființă un Institut de cercetări geografice. Rezultatul cel mai îmbucurător al acestor eforturi a fost formarea unui număr impunător de geografi bine pregătiți, cărora viitorul apropiat le rezerva cele mai frumoase perspective. Geografii din școala profesorului S. Mehedinți au pornit cu însuflețire la muncă în noile condiții create în anii puterii populare, care a imprimat activității științifice, ca în genere tuturor manifestărilor vieții noastre culturale, un ritm de dezvoltare accelerat, mai presus de orice așteptări. Noile generații de geografi n-au uitat și nu vor uita că frumoașele lor realizări înfloresc pe pămîntul fecundat de strădania înaintașilor.

SIMION MEHEDIŢI
DESPRE ROLUL FACTORULUI GEOGRAFIC
ÎN ISTORIA POPORULUI ROMÂN¹

Apăruse, nu de mult, primul volum din tratatul de Istoria României². Şi, de atunci, nu se întâmpla să vină cineva să-l vadă şi să nu vadă, în acelaşi timp, pe masa de lucru a profesorului Mehedinţi şi acest volum — adnotat, cu fiecare zi nouă, mai mult decât în ziua precedentă.

Aşa şi în ziua aceea frumoasă, de primăvară, una din multele în care m-am dus să-l văd, de când simţisem cu toţii că boala este fără întoarcere : primul volum din *Istoria României* pe masă, deschis la capitolul în care C. Daicoviciu discută „problema numărului geto-dacilor”. Dar n-avea să fie vorba, totuşi, în acea zi, despre volumul acesta de istorie. A întins mîna spre el, l-a ridicat de pe birou şi mi l-a dat cu — introdus de el la o anumită pagină — un „semn de carte” de circumstanţă : o jumătate de coală de hîrtie, scrisă de el. Mi-a spus : „aici e traducerea făcută de mine azi, în fugă, a pasajului din Camille Jullian, despre care am mai vorbit ; te rog să reţii dumneata această hîrtie din partea mea, cu rugămintea ca, fie dumneata, fie oricine dintre elevii mei, să-l reproduceti în vreunul (să zic mai bine, în toate) din manualele de istoria sau geografia patriei, pe care eventual le veţi scrie. Pentru că e de mirare, în adevăr, şi cel puţin tot atîta şi de regretabil şi de neexplicat, cum — eu şi mulţi alţii ca mine — am trăit şi am scris atîtea manuale pentru tineret, fără să reproducem, măcar unul din noi, şi măcar o singură dată, acest inegalabil, în atîtea privinţe, pasaj privitor la geţi şi daci”³.

¹ Capitolul dă într-o formă vie — păreri argumentate ale profesorului S. Mehedinţi privind marile probleme de geografie istorică românească. Cele câteva comentarii din note înlesnesc o comparare cu textele şi argumentele din cercetările mai recente istorice şi arheologice apărute în ţara noastră în ultimii 20 de ani. — N.R.

² *Istoria României*, Editura Academiei, vol. I, 1960.

³ Faptul, istoriceşte sigur, că Cezar hotărîse o campanie contra dacilor justifică admiraţia şi simpatia arătată de marele istoric francez, geto-dacilor. De altfel, faptele invocate de acesta sînt exacte (v. *Istoria României*, I, p. 255—338). Fără îndoială constatăm şi puţină exprimare poetică

M-a rugat să citesc pasajul (ca să discutăm, după aceea, ca şi altă dată, asupra lui). Mi-a cerut deci să citesc tare, să asculte şi el :

„Un trib modest, la început. Dar, un complex de împrejurări fericite şi cîţiva şefi abili făcură din aceşti daci, pe vremea lui Pompei, cea mai mare putere a Europei.

Olbia, care pînă atunci rezistase nu mai puţin de cinci secole la migraţia popoarelor, fu cucerită de ei — şi distrusă — şi, de atunci înainte, stăpîni ai ţărmului mării, ai gurilor marilor fluvii (din nord-vestul Pontului Euxin) şi stăpîni, încă, peste pămînturile cele roditoare din sudul Rusiei de astăzi, putură ridica pretenţii pentru un rol suveran. Pe Dunăre în sus, urcară spre Europa Centrală ; înfrîseră repede pe *galii-scordişci* din părţile Belgradului de astăzi ; cuceriră Cîmpia Panonică de la ultimii stăpînitari ai celtului Segovesius, înfrîseră pe *boii* din Boemia şi pe *noricii* din Stiria ; *galii* fură şi ei bătuţi în lupte sîngeroase (...). Din Viena şi pînă la Odessa de astăzi, statul dacilor stăpînea cele mai importante drumuri şi vaduri comerciale, ca şi teritoriile cu solul şi subsolul cel mai bogat din Europa Centrală. În jurul lui Burebista şi al lui Deceneu, dacii fremătară de entuziasm şi de încredere în puterile lor timp de trei decenii, în care aceste trei decenii — cît a durat domnia lui Burebista — acesta şi cu dacii lui nu fură învinşi nici măcar o singură dată : ils ne furent vaincus pas une seule fois”.

Aici am încheiat. Şi am ascultat, în continuare : „Este — începu el — aşa de frumos scris pasajul acesta (v., mai ales, originalul în limba franceză !), încît parcă ţi-e teamă că, scriind astfel, marele istoric a sacrificat — sau, cel puţin, a exagerat — dacă putem spune aşa — adevărul. Ar fi, adică, ceva în felul reproşului adus lui Eduard Suess de unii adversari ai lui, că geniala operă principală a acestuia : *Das Antlitz der Erde* nu e geologie, ci... geopoezie — şi aceasta, pentru motivul, se vede, că — după aceştia — ştiinţa ar exclude poezia, ca şi cînd... ; ca şi cînd ar trebui (aşa cum observă undeva geologul francez Pierre Thermier tocmai în legătură cu acest caz) să-i reproşăm vulturului că... de ce zboară vultureşte, adică în slăvile cerului, şi nu zboară ca păsările de curte : cu puţin pe deasupra gardului”. Şi, în continuare :

„Să nu ne lăsăm, deci, nici noi furaţi de frumuseţea pasajului, despre daci, din Camille Jullian şi să încercăm cîteva comentarii asupra lui, convinşi de la început că marele istoric francez n-a avut nici un motiv să scrie, în legătură cu dacii, altceva decât adevărul, că — adică — tot ce se spune în acest pasaj este adevăr istoric, fapţuitorii acestui extraordinar film eroic de la Olbia (de atunci) la Viena (de azi) au fost dacii, primii strămoşi ai poporului român.

În pasajul citat, dar fondul istoric este — în linii mari — admis şi de istoricii actuali. De altfel în comentariul acestui text, S. Mehedinţi nu-şi permite să ia „ad litteram” afirmaţiile lui Jullian ci caută să le sprijine şi pe dovezi mai sigure. — N.R.

Despre daci, în acest pasaj, Camille Jullian face numai afirmații, neoprinde-se să le și dovedească. El nu ne dă, cu alte cuvinte, și *explicația* acestei mărețe succesiuni ca-n film, de fapte istorice. Pentru că ce dă el ca explicație : «un complex de împrejurări fericite și câțiva șefi abili» nu este nici pe departe de ajuns. De aceea, să căutăm să arătăm noi de ce afirmațiile lui sînt și adevărate ; să arătăm — adică — prin ce trebuie explicată, în *primul rînd*, epopeea dacică din timpul celor trei decenii de domnie a lui Burebista.

Explicația — dacă istoricul francez ar fi fost în situația de a trebui să ne-o dea (dar n-a fost !), ar fi găsit-o... aici aproape, adică la Strabo, pe care, de altfel, l-a urmat el și în prezentarea desfășurării epopeii dacice de la Olbia la Viena. În adevăr, Strabo este și cel care, vorbind despre Burebista, ne spune — între altele — și cîți luptători ar fi putut acesta ridica în totul, din neamul lui dacic, la caz de nevoie : două sute de mii ! Cifră care — continuă profesorul — pe unii i-a speriat : Cum ? două sute de mii numai luptători ? — cînd toți geții și dacii nu par să fi fost mai mulți — cu bătrîni, femei, copii — mai mulți de... o sută de mii ?¹ Cunoșc discuțiile. E clar, însă, că peste părerea lui V. Pârvan nu se poate trece : «Tradiția literară antică — spunea acesta — acordă regatului geto-dacic al lui Burebista o forță ofensivă de două sute de mii soldați (Strabo, pag. 305), ceea ce face — după sistemul de mobilizare barbar — cam a cincea parte a populației totale, care astfel s-ar fi ridicat la circa un milion de locuitori. Avînd în vedere desimea așezărilor preistorice din regiunea carpato-danubiană, această cifră nu e exagerată în plus, ci mai degrabă modestă, — tot așa cum cifra păstrată pentru *illyro-pannonii* dintre Adriatica și valea Moravei (Appian, *De reb. illyr.*, 22) de o sută de mii de luptători, respectiv cinci sute de mii populație, e de asemenea sub realitate».²

Am intervenit, aici, arătînd cum unul dintre elevii lui Pârvan — Radu Vulpe, „fost totodată elev și al dumneavoastră” — aduce un puternic argument în plus pentru teza lui Pârvan : el, anume, vine cu referința pe care ne-o dă Tucidide asupra numărului tracilor-odrisi. Vorbind despre invazia regelui acestor traci în Macedonia, întreprinsă — *cu patru secole înainte de Burebista* — în *fruntea unei armate de o sută patru zeci de mii de ostași*, Tucidide spune că invazia s-a terminat cu un eșec — și aceasta, pentru motivul că Sitalces n-a avut cum hrăni o sută patruzeci de mii de luptători în același timp într-o țară invadată și, deci, cu populația total ostilă. Și dacă — spune Radu Vulpe — dacă Sitalces, care domnea numai peste traci sud-dunăreni, a căror țară nu era nici pe jumătate cît aceea a Daciei, dacă și *el* a putut ridica (și — încă — aceasta cu patru secole înainte de Burebista, cînd popoarele din sud-estul Europei erau mult mai puțin dezvoltate din punct de vedere social-economic și, deci, și în

¹ V. discuția în această problemă la C. Daicoviciu : *Problema numărului geto-dacilor*. Extras din rev. „Gînd românesc” nr. 6/1934, Cluj, 1934 (notă ulterioară).

² V. Pârvan, *Getica*, p. 30.

ceea ce privește numărul locuitorilor —), o sută patruzeci de mii de soldați, aceasta înseamnă că estimația lui Pârvan (atît în ceea ce privește numărul luptătorilor geto-daci ai lui Burebista : cifra două sute de mii de ostași, cît și în ceea ce privește cifra populației geto-dace totale — circa un milion de locuitori), în adevăr că nu trebuie considerată ca exagerată în plus, ci trebuie — mai degrabă — considerată „modestă”.

„Iar dacă este să mai rămînem cu discuția la Strabo — reluă profesorul Mehedinți — atunci ar mai fi de reținut de la el și faptul că, vorbind despre fărâmițarea puterii geților după Burebista, Strabo ne mai spune că, deși această putere se împărțise, acum, între cinci succesori, geții tot mai puteau ridica, totuși, chiar și în aceste condiții, o armată de patruzeci de mii de oameni ; ceea ce — și acesta e un lucru, de asemenea, important de reținut — înseamnă că Strabo, chiar dacă nu constituie totdeauna o sursă documentară de rigurozitate științifică a lui Tucidide, înseamnă că el *gîndea*, totuși, cifrele demografice pe care le da, de unde concluzia — așa dară — că și pe Strabo putem pune temei sub acest raport. Iar concluzia ultimă — și totodată explicația, pe care am căutat-o, trebuie să fie aceasta : faptele de arme — expedițiile și cuceririle geților sub Burebista, desfășurate pe imensul spațiu care se întinde între gura Bugului și Viena — nu au putut fi decît opera unui popor *mare ; mare, adică în primul rînd, prin numărul lui* ; numai așa putîndu-se explica, încă odată, cum dacii ajunseră — atunci — vorba lui Camille Jullian — «cea mai mare putere continentală a Europei». Dar, prin toate cele pînă acum spuse, noi n-am arătat altceva decît că este extrem de probabil că Strabo, ca și învățații moderni care-l urmează, nu face decît să spună *adevărul* atunci cînd afirmă că Burebista putea ridica, la nevoie, pînă la două sute de mii de ostași *geți și daci*, de unde — indirect — concluzia pentru noi că poporul geților și dacilor număra cel puțin un milion de locuitori¹. Dar aceasta vine cu o altă întrebare : De unde, un popor atît de numeros, *atunci*, aici în cetatea carpatică și la gurile Dunării ? Răspunsul nu poate fi decît acesta : numărul mare se explică,

¹ Desigur, nu se putea vorbi, la acea vreme, de un popor perfect unitar ca limbă, moravuri, conștiință în sensul de azi al cuvîntului, ci numai de un consimțămînt — obținut parțial și prin forță — de a se supune — între limite teritoriale aproximative — unui singur conducător (în speță Burebista). Armata acestuia putea cuprinde așadar și elemente alogene, ceea ce înseamnă că nici milionul de care se vorbește nu era format exclusiv din geto-daci ; putem fi siguri, însă că aceștia formau majoritatea în țara dintre Carpații NV, Haemus și Olbia. Criticismul nu trebuie nici el împins prea departe ; altfel ar trebui să renunțăm la evaluarea — prin natura ei, foarte aproximativă — a numărului de locuitori pentru toate popoarele din antichitate pînă în timpurile moderne dinaintea organizării statisticelor. De altfel, dacă ne îndoim de existența celor un milion de geto-daci, de ce nu ne-am îndoii — pe baza altor argumente de cît cele istorice — că această cifră nu ar fi *prea mică* pentru vremea părăsirii Daciei de administrația și armata romană ? — I.C.

desigur, în primul rând prin *vechimea* mare a geto-dacilor, prin adâncimea lor istorică¹.

În adevăr — am întrerupt eu — dumneavoastră și mai înainte, în multe ocazii și în multe chipuri, ați susținut că și *vechimea* mare, ca popor carpatic, a geților și dacilor, trebuie luată în considerare când e vorba de numărul lor mare, pentru că numai un popor vechi poate fi numeros. După cum, totodată, ați mai adăugat, ca o «cauză» a numărului lor mare, pe lângă vechime, și «cu intenție umană» ale pământului dacic: întinderea lui și înzestrarea lui cu resurse naturale excepționale, de «țară constituită ca după dorință, parcă în virtutea unei previziuni inteligente» de unde și aderența, lipirea omului dac de acest pământ, din care el și-a făcut patrie. Așadar: un popor mare prin numărul celor care-l compun, avînd o mare vechime, stăpîn peste o țară întinsă, de care-l legau adînci și puternice rădăcini.

„Să amintim, însă, aici, și ce spune un om de știință străin — antropologul Eugène Pittard — cu privire la vechimea geților și dacilor în țara pe care ne-au lăsat-o, spune profesorul. Era în timpul primului război mondial, cînd apărea lucrarea lui E. Pittard: *La Roumanie* (Paris, 1917), la a cărei pagină a 17-a iată ce se poate citi asupra vechimei poporului român: «Le peuple roumain est d'une très ancienne origine, plus ancienne encore peut-être que nous ne le pensons aujourd'hui». Iar un popor atît de vechi, trăind într-o țară întinsă și atît de înzestrată cu tot ce este necesar vieții («Ce pays est extrêmement fertile en tout ce qui est nécessaire à la vie» — avea să spună Marsigli către 1690, cu privire la Transilvania) nu putea fi, în vremea de care vorbim, altfel decît foarte numeros, un popor — cu alte cuvinte — care nu a putut fi... exterminat în cele două războaie cu romanii (cum spune Eutropius că a fost), de unde concluzia că, supraviețuind, trunchiul etnic al dacilor a constituit baza etnogenetică a poporului român“.

Argumentul numărului folosit și în discuțiile cu privire la evacuarea Daciei de către administrația și armata romană în 271.

Între argumentele în favoarea tezei continuității daco-romane, invocat a fost — și pe bună dreptate — din nou, și numărul — de data aceasta, numărul daco-romanilor. Și tot V. Pârvan a fost acela care a folosit, și de rîndul acesta, numărul, ca argument în sprijinul tezei continuității.

„Pentru că, iată, în adevăr, — a continuat profesorul S. Mehedinți — cum raționează el: «Cele trei țări numite („Transilvania între cele patru ziduri de munți, Banatul și Oltenia“ — cum spusese Pârvan mai înainte) aveau împreună o suprafață de peste o sută de mii de kilometri pătrați¹. Astăzi (V. P. scria acestea prin 1920) trăiesc la noi pe kilometru pătrat cam 60 de locuitori. Atunci, ca și azi, la munte populația era mai rară; la cîmp, însă, mai ales în Oltenia,

¹ „adică — am intervenit noi — cam a treia parte din Dacia lui Burebista“. — I.C.

era foarte deasă; nu e loc mai de seamă astăzi în Oltenia, unde să nu găsim în pămînt și urme de așezări romane. Și dacă luăm de kilometru pătrat numai zece locuitori, ceea ce e prea puțin, dar vrem să nu fie chip să ni se răspundă cu ceva la socoteala noastră¹, avem pentru Dacia lui Traian un milion de locuitori la anul cînd a venit poruncă de la împărăție să părăsească toți țara². Și — scrie în continuare arheologul român — să se bage de seamă că n-am socotit nici un locuitor pentru Muntenia și nici pentru Moldova, unde de asemenea știm că au fost destui, după ruinele ce ni s-au păstrat, cum vom vedea (...). Și zicem noi: dacă milionul acesta de oameni a trecut tot la miazăzi de Dunăre, cum spun cele vreo două-trei izvoare vechi, după care s-au luat învățații cei noi, atunci nu s-ar fi putut să nu găsim dincolo de Dunăre, pe ruinele și pietrele scrise ce ni s-au păstrat destul de multe din vremea aceea, semne că la anul 270 e. n. populația de acolo s-a înmulțit dintr-odată cu un milion. Dacă nu orașe, măcar sate mai multe... etc. etc.» (*Inceputurile...* pag. 9) Și reluînd vorba:

Ar rîde, în adevăr, pînă și «neștiutorii de săpături la cetăți vechi», dacă (...). Și am rîde și noi, geografil, dacă arheologii n-ar admite cu toții, pentru Dacia romană la anul evacuării, măcar zece locuitori pentru kilometru pătrat. Am rîde, în adevăr, pentru cît de «neștiutori» ai geografiei pămîntului Daciei s-ar dovedi arheologii, dacă nu i-ar «da» acestui pămînt, măcar un milion de locuitori pentru anul 271!

Cei o sută de mii de kilometri pătrați ai Daciei romane trebuie, deci, considerați nu numai în cifra lor seacă, ci și în conținutul lor, geografic, adică — în primul rînd — economic. Nu numai *cîți*, ci și *ce fel*. Și, încă, din totalul de o sută de mii de kilometri pătrați ai teritoriului pe care îl părăseau romanii, cel puțin o jumătate (deci, cincizeci de mii din el) erau teritorii de munte, dar de un munte în cea mai mare parte productiv și locuibil. Erau, adică, munții din sud-vestul Daciei, de care spunea istoricul roman Florus că se țineau dacii ca lipiți. Ce vreau să spun? Pe de o parte, că oricui nu i-ar fi plăcut să plece, putea foarte bine să rămînă pe loc. Și, pe de altă parte, întrebarea: dar *cine* ar fi vrut, *cîți* ar fi vrut să plece, să părăsească o «așa frumusețe și bogăție de țară» și — încă — la urma urmei — pe cîți din ei aveau interes să-i ia și să-i ducă romanii dincolo de Dunăre?

Și — am cerut eu să adaug — ar fi aici locul să cităm și cuvintele lui Iorga, în legătură cu așa zisa părăsire a Daciei: «O populație nu părăsește de loc, chiar în fața celor mai grave adeversități istorice, chiar în fața negării celei mai înverșunate din partea forțelor naturii, pămîntul în care ea a coborît rădăcini

¹ Mai înainte, V. Pârvan scrisese — de asemenea: „Socoteala noastră nu e prea grea; căci noi luăm numărul de locuitori (pentru un kilometru pătrat) cel mai mic cu putință (că de l-am lua și mai mic, ar rîde chiar și neștiutorii de săpături la cetăți vechi) și așa: nu putem greși“. (*Inceputurile vieții romane la gurile Dnării*, 1923, pag. 7. — I.C.).

² Adică, observăm noi, același număr de locuitori pe care — cum am văzut — îl avusese, cu peste trei secole mai înainte, Dacia, sub Burebista. — I.C.

profunde ; să ne gândim la Napoli trăind sub vulcan, la Messina refăcută pe ruinele cutremurului de pământ, la Lisabona renăscută, la insulele japoneze. Ea revine la amintirile sale, la opera sa, care a ajuns s-o domine».

„Am întrerupt deunăzi convorbirea noastră — reluă profesorul Mehedinți — când discutam despre evacuarea de către romani a Daciei. De atunci mi-au venit în minte încă multe altele, între care și felul, slab, în care a fost folosit pînă azi, de noi, argumentul toponimic (care, zic unii, pledează aproape total împotriva tezei continuității, dar care, spun eu, nu pledează de loc în acest sens). Și se cade, aici, să-i dăm mai întîi toată dreptatea lui Vâlsan, adică celui care, dintre geografii români, a fost preocupat cel mai mult de această mare problemă de știință românească, interesînd atît de aproape istoria poporului român“. Aici, mi-a întins textul lui Vâlsan și mi-a cerut (ca și data precedentă, când am citit pasajul din Camille Jullian), să citesc : „citește, dar nu numai pentru dumneata, ci tare, ca să ascult și eu“.

În textul pe care acum îl aveam în mînă și-l citeam, Vâlsan — după ce amintește că bogăția toponimiei noastre slave «este un argument capital, cel mai serios, al partizanilor teoriei lui Roesler» — spune în continuare următoarele :

«Dar s-a studiat vreodată serios (a studiat, adică, cineva în profunzime și sub toate aspectele — I. C.) această problemă a toponimiei noastre, atît de... complexă¹ ?

„Cît de mult are Vâlsan dreptate ! a întrerupt profesorul²“ Și, în continuare : „De cîte ori nu ne-am pus — mulți dintre noi — aceste, sau asemenea întrebări : Oare cînd se va purcede la studierea sistematică și aprofundată a toponimiei noastre, atît de bogată și, sub atîtea aspecte, atît de interesantă, și — mai ales — încă atît de necunoscută sub aceste aspecte ? Am fost și eu solicitat odată, de un intelectual din provincie, să spun — sub formă de prefață la o lucrare a lui — un cuvînt privind toponimia românească din colțul lui de țară, ceea ce am și făcut, numai că exprimîndu-mi și unele păreri asupra întregii noastre toponimii — atît a toponimiei în sensul de «totalitatea numelor (noastre) geografice», cît și a toponimiei în sensul de «știință care se ocupă cu studiul acestor nume». Și, fiindcă socot că aceasta interesează discuția noastră, te rog să citești pasajele subliniate, în textul pe care ți-l dau și în care este vorba despre documentul toponimic în discuția privind problema continuității“.

Textul citit — din acea prefață — a fost următorul :

„Unii istorici, care cred exagerat în cerneală și hîrtie, spun așa : Ai document, bine ; n-ai document, n-ai nici cuvînt ! (...). Dacă am lua în seamă sofisma naivă că lipsa documentului înseamnă numai decît și lipsa lucrului despre care

¹ G. Vâlsan, *Mediul fizic extern și capitalul biologic național* (extras), Cluj, 1928, p. 18.
² De atunci au apărut luminoasele studii asupra toponimiei noastre slave ale acad. Emil Petrovici.

e vorba, atunci nici America n-ar fi existat înainte de Columb (...). Sînt însă și cercetători care, în lipsa documentelor din arhive, mai caută mărturii și aiurea : în geografie, etnografie, antropologie, filologie, preistorie, folclor (...). Și nici toponimia nu e de lăsat la o parte în unele cazuri (...). De ex., cînd trunchiul numelor *Tisei*, *Someșului*, *Crișului* (...) s-a păstrat neschimbat de două mii de ani, e aproape de înțelegerea noastră a tuturor că numele acestea nu s-ar fi păstrat dacă n-ar fi stăruit la fața locului un substrat etnic, a cărui circulație în lungul rîurilor respective să poată asigura păstrarea numirilor antice, date de autohtoni (...).“ A urmat un pasaj cu o serie de considerații, între care și acelea, de pildă, privind insuficiențele studiilor de toponimie pînă acum efectuate, insuficiențe datorite în primul rînd faptului că materialul toponimic pînă acum studiat a fost cules în cea mai mare parte nu de pe teren, din viață, cum ar trebui, ci din dicționare și de pe hărți cu totul generale și pline de greșeli, hărți care, în plus, nu cuprind nici pe departe întreg materialul toponimic respectiv (mai ales cînd e vorba de foile topografice reprezentînd teritoriile muntoase). Și, după toate acestea, finalul textului citit : „Așadar, formula simplistă *n-ai document scris, n-ai cuvînt*, e semn de fetișism naiv față de cerneală și hîrtie din partea erudiților-condicari. Metoda cercetării științifice presupune un orizont mai larg și o scrupuloasă ierarhie a probelor, începînd cu reconstituirea mediului geografic, în care s-a petrecut un eveniment (...).“

La textul citit — figurînd drept prefață¹, la o broșură privind toponimia veche și actuală din istoricul *Cîmp al lui Dragoș* din părțile Pietrii-Neamțului, autorul lui a adăugat, acum, următoarea întrebare : „Cum își poate cineva închipui, cum și-au putut lingviștii noștri-toponimiști închipui, că numele noastre mari hidronime (cele trei amintite de noi, și alte cîteva) s-ar putea să existe numai ele... singure, fără a fi însoțite, fiecare, de cîte un mănunchi și de alte toponime de aceeași origine, și cum pot avea liniște specialiștii noștri cît timp le știu pe acestea nu numai încă neidentificate, dar nici măcar căutate ? Cînd se va porni pe urmele lor, pe teren ?“

Argumente etnografice. Sînt, după aceea, dovezile sau argumentele din lucrarea etnografică.

„Noi, geografii, sîntem aproape singurii care am pus pînă azi accentul și pe faptul etnografic, ca argument în favoarea continuității. Am făcut acest lucru, în ceea ce mă privește, între altele și în lucrarea mea : *Ce este Transilvania*² ?“

Aici am întrerupt pe profesor, cerîndu-i lucrarea, pentru ca, de data aceasta, să-mi exprim în continuare însumi dorința că vreau să citesc. Dorința mea i-a făcut plăcere și a fost satisfăcută. Și, astfel, am citit :

¹ Din prefața la broșura : C. Mătașă, *Cîmpul lui Dragoș (toponimie veche și actuală din județul Neamțului)*, București, 1943, p. 3.

² S. Mehedinți, *Ce este Transilvania ?* București, 1940.

„Ca dovadă despre arhaismul populației carpatice și, deci, a legăturii și a stabilității sale geografice excepționale, avem și alte fapte ușor de observat. Un document cu deosebire semnificativ este ceramica rurală. În unele sate (din Transilvania), anume feluri de mîncare nu se pregătesc în orice fel de vase, ci numai în oale sau tigăi *lucrate cu mîna*. Oalele acestea sînt modelate în chip foarte original: lutul se pregătește din argilă amestecată cu nisip, apoi se subție ca aluatul în forma unei funii destul de lungi, ca să ajungă facerea unei oale. Procederea e aceasta: se face mai întii fundul, încolăcind mereu capătul în chipul unui șarpe. După ce spirala fundului e destul de mare, funia de lut urmează mai departe încolăcirea, înălțînd mereu spirale, spre a face și pereții oalei, pînă ce ajunge la gură. Vasul, se înțelege, nu-i tocmai simetric, de aceea olarul îl mai netezește cu degetele, apoi îi adaugă și două toarte (dimensiunile sînt variabile: de la o ulcică de băut, pînă la «oioae» care pot să cuprindă 10—15 litri de apă).

Dar, nu numai atît. Alături de această ceramică arhaică, de caracter pur utilitar, există și o ceramică rurală cu oarecare ornamentație. Și e bătător la ochi faptul că motivul spiralei, atît de caracteristic pentru epoca neolitică din Carpați, se repetă și la oalele și străchinile *lucrate azi de săteni*¹.

Faptele acestea dovedesc că populația care lucrează astfel de *olărie n-a fost niciodată nomadă*. Etnografii știu că *nomazii n-au și nici nu pot avea ceramică*². Mai întii, fiind mereu pe drum în urma turmelor, ei nu pot duce cu dînsii lucruri atît de fragile, cum sînt vasele de lut. Al doilea, chiar la populațiile sedentare, ceramica cere legătură statornică cu anumite localități, fiindcă nu peste tot se poate găsi lut potrivit pentru facerea oalelor, străchinilor etc. Prin urmare, dacă aflăm azi în Carpați o zonă de ceramică rurală care n-ar fi exclus să continue pe cea preistorică, iar în inima Transilvaniei o ceramică lucrată numai cu mîna și chiar în funii încolăcite în chip de spirală, aceasta e o dovadă concretă că populația respectivă are o continuitate (*Bodenständigkeit*) milenară. Numai puțin să fi lipsit această populație din Carpați, pentru a rătăci ca nomazii, și obiceiurile acelea străvechi s-ar fi pierdut. Dacă neamul carpatic românesc ar fi venit în Transilvania numai de cîteva secole ori chiar (numai) de o mie sau două de ani, atunci cum ar fi putut el să nască tocmai metoda primitivă a formării unei oale dintr-o spirală de lut, cînd i-ar fi fost mai ușor... etc. etc. ?³

¹ Spirala se întîlnește pe tot globul din neolitic pînă în zilele noastre. Aceasta nu însemnează însă că țărani români din Carpați nu ar fi putut să o fi moștenit de la neolitici. Nu putem respinge net această ipoteză verosimilă pe care o confirmă și alte fapte etnografice, între care unele invocate chiar de S. Mehedinți în timpul convorbirilor cu autorul. — *N.R.*

² Azi nu se mai poate afirma atît de categoric așa ceva. Este de crezut că popoarele migratorii au cunoscut și folosit ceramică, după ce au venit în contact cu sedentarii (cum este dovedit faptul, de pildă, chiar pentru popoarele migratorii din Dacia). — *I.C.*

³ S. Mehedinți, *Op. cit.*, p. 21—22.

Am trecut după aceea mai departe, la considerațiile — în aceeași lucrare — privind vechimea portului popular românesc:

„Încă din antichitate, geografii și istoricii băgaseră de seamă că localnicii (autohtonii carpatici) se țin de pămîntul țării lor cum se ține copacul cu rădăcinile de pămînt (*montibus inhaerent Daci*). Iar urmașii dacilor au făcut la fel. Avem și aici o dovadă dintre acelea, pe care nimeni nu o poate tăgădui: Columna lui Traian ne arată și azi, în mijlocul Romei, scenele vieții carpatice de acum două mii de ani. Între altele, această Columnă ne arată — prin intermediul imaginilor de viață dacică, pe care le poartă — că dacii din vremea cuceririi romane aveau *același port ca țărani Transilvaniei de azi*. Nicaieri în Europa populația rurală de azi n-a păstrat costumul pe care-l purtau strămoșii ei de la începutul erei noastre, cum s-a întîmplat la noi în Carpați. Etnograful, istoricul și arheologul pot găsi în România de astăzi comentariul cel mai lămurit al scenelor de pe Columna ridicată la Roma, la sfîrșitul războaielor cu dacii. Începînd cu *sandala* (opinca) legată cu sfori ori curele de talpa piciorului, pînă la cămașa lungă și largă, încinsă la mijloc cu o curea, pînă la părul lung (*daci comati*) încă păstrat la bătrîni, asemănarea e deplină între vechii daci și urmașii lor de astăzi¹.

M-am oprit aici, exprimîndu-mi dorința că vreau să fac o completare la argumentul acesta, al portului: Ași avea — am spus — de adăugat două lucruri la cele ce scrieți *despre această aproape identitate* dintre unele principale piese ale portului dacic și cele, corespunzătoare lor, din portul popular românesc de astăzi din unele regiuni carpatice:

Am avut odată ocazia să ascult — la Institutul nostru de istorie națională „N. Iorga” — o conferință deosebit de interesantă (a tratat tocmai problema continuității daco-romane), ținută de profesorul de istorie Wilhelm Weber de la Universitatea „A. Humboldt” din Berlin, urmașul la catedra de istorie antică pe care a onorat-o marele său înaintaș Mommsen. Vă redau numai cîteva cuvinte din notele mele luate la această conferință: „D-voastră căutați, și eu vă înțeleg — spunea conferențiarul — căutați peste tot argumente în favoarea continuității; dar de ce nu vă opriți și asupra următorului «argument», atît de neglijat pînă azi, dar care, totuși, trebuia de mult să conteze printre cele dintîi în sprijinul tezei dumneavoastră: este, anume, vorba de omul carpatic român din ceea ce numiți dumneavoastră Țara Hațegului (și, desigur, și din alte asemenea «țări»; dar eu vorbesc numai de Țara Hațegului fiindcă numai pe ea am cunoscut-o), adică de omul de munte din exact regiunea unde s-au dat luptele cele mai crîncene între daci și romani în ambele războaie și care se pare a fi fost cea mai dens populată regiune naturală din Dacia atît înainte de cucerirea Daciei, cît și după aceea (prin masiva colonizare înfăptuită de romani acolo). Uitați-vă și la tipul fizic al omului și uitați-vă și la portul lui și veți vedea cît

¹ S. Mehedinți, *op. cit.*, p. 17.

de mult seamănă (ași zice că este același!) omul hațegan de astăzi cu dacul «hațegan» de atunci. Cred că este cazul să fie numaidcât întreprins un studiu antropologic și etnografic serios în Țara Hațegului și regiunile montane înconjurătoare¹.

Prin urmare — am continuat — ce spunea Wilhelm Weber este ce spuneți și dumneavoastră : că nu e nevoie să căutăm prea mult și prea departe, ca să găsim argumente dintre cele mai puternice în sprijinul tezei continuității.

Acestea, de la Wilhelm Weber. Și, acum „lucrul“ al doilea :

Dați-mi, anume, voie să vă prezint și argumentele etnografului ardelean pe care l-ați numit adineauri — Romulus Vuia, argumente privind tot tipul antropologic și tot portul popular din Țara Hațegului. Romulus Vuia azi nu mai este, dar extraordinara lui colecție de fotografii antropologice și etnografice (tipuri de oameni, elemente de port, ustensile gospodărești, tipuri de case din așezările omenești de prin toți munții Transilvaniei etc.) îi va supraviețui totdeauna și va fi din ce în ce mai apreciată. În această bogată colecție — pe care am avut ocazia să o cercetez — de fotografii antropologice și etnografice de pe tot cuprinsul Transilvaniei, există și două *piese* de valoare excepțională. Una din ele este o reproducere a unui relief de pe Columna lui Traian, iar cealaltă este fotografia unui grup de munteni din masivul Poiana Ruscăi. Alăturind aceste două fotografii, observi că piesele de port popular local de astăzi, cu care sînt îmbrăcați muntenii „pădureni“ din care Romulus Vuia și-a făcut grupul, sînt parcă aceleași în care sînt îmbrăcați țărani — munteni daci din fotografia ce reproduce numitul relief al Columnei lui Traian. Și, încă, dacă ar fi numai atîta ! Dar Romulus Vuia a mai făcut, înainte de a căuta și găsi piesele de port actuale, identice cu cele de pe Columnă, și altceva, încă și mai important : a căutat și a găsit un număr de tot atîția „pădureni“ din Poiana Ruscăi (în satul Lunca Cernei), care seamănă pînă aproape de identitate, fiecare din ei, cu corespondentul lui de pe Columnă¹.

„Este deosebit de interesant ce aflu — spuse profesorul. Și, în continuare, al glugă : rețin totul — și vom mai vorbi despre toate acestea. Acum, însă după ce mi-ai vorbit dumneata de muntenii noștri hațegani și de cei «pădureni» din masivul Poiana Ruscăi de alătura, să-mi dai voie, un moment, să aduc și eu un document de continuitate, tot cu oameni, din aceeași regiune. E vorba,

¹ Recent, cele două fotografii au apărut, pe două pagini față în față, în broșura lui Romulus Vuia publicată nu cu mult înaintea morții autorului : *Portul popular din Țara Hațegului*. Editura Meridiane, București, 1962, pp. 32 și 33. Impresionează, în aceste fotografii, în chip deosebit, așa numita (piesă de port) *glugă*, pe care s-ar părea că dacii din fotografia cu relief de pe Columnă și-au împrumutat-o de la țărani din fotografia cu actualii „pădureni“ — și vice versa. *Gluga*, se știe, este poate elementul de îmbrăcăminte română muntenască cel mai arhaic și cel mai interesant : este piesa de îmbrăcăminte, este pelerină de ploaie cu glugă specială, este straiță (săcui) de purtat în ea alimentele, este pătură de așternut, stat și dormit pe ea. — I.C.

cum vei vedea, de o descriere făcută acum cîteva decenii de un intelectual sas din Transilvania (Sibiu), privind aceeași populație de «pădureni» din Munții Poiana Ruscăi.

După cîteva clipe, profesorul Mehedinți pune pe masă următorul text, repetînd vechea rugăminte : te rog să citești rar și tare, așa ca să pot asculta și eu :

Populația — mai ales cea din partea de mijloc a Munților poiana Ruscăi — ne oferă, de asemenea, cîteva aspecte interesante. Este foarte sărăcăcioasă și are o robustețe primară, care întrece cu mult pe cea a celeilalte populații — de ori unde — din munții României. În primul rînd este foarte caracteristic portul. Și mai ales îți atrag atenția ciudatele scufițe ale femeilor și fetelor. Sub ele se găsește fixat în păr un dispozitiv de sîrmă, care se termină cu niște apendice asemănătoare unor coarne de capre negre. Scufița (local : *căița*) albă brodată se adaptează acestei forme așa fel, încît întreaga populație feminină apare încornorată, ca și în Munții Apuseni. Bărbații poartă o cămașă groasă, care atinge aproape gleznele. Se aseamănă mai mult cu o haină din eroica antichitate, care acoperă partea de sus a corpului, decît cu o cămașă. Cămașa, purtată peste pantaloni, pare a fi ca și la țărani sași o rămășiță a acelei haine (Obergewand), care s-a purtat pe vremuri drept singură îmbrăcăminte.

La portul de sărbătoare al femeilor se văd cîteodată rînduri întregi de monede. Viața întreagă a acestor oameni are un caracter extraordinar de patriarhal. Nicăieri în alte părți ale Transilvaniei sau Banatului nu sîntem atît de departe, ca aici, de viața orășenească și de tot ce se numește «civilizație». Aceasta se referă mai ales la o localitate mică de tot numită *Méria*, care se găsește la nord de *Lunca Cernei de Jos*, pe dealul de deasupra văii Cernei. Populația acestui sat arată și deosebite particularități antropologice. Oamenii aceștia se disting prin obrajii extraordinar de osoși, printr-o piele a feței de o culoare deosebit de închisă și un păr negru, apoi printr-o simplitate extremă în felul de a trăi, ca și printr-o mare înclinație pentru podoabe. Am văzut o fetiță — micuță de tot — care era supra-încărcată cu panglici și zorzoane în culori stridente și cu monede. Și autorul încheie cu următoarea frază :

„Se zice că aici, la *Méria*, s-ar păstra o ultimă rămășiță a locuitorilor daci, băștinași ai Transilvaniei“¹.

„Ceea ce trebuie remarcat mai întîi — asupra conținutului acestui text — spuse, după un moment de tăcere, profesorul S. Mehedinți — este faptul că el trădează clar, în adevăr, o populație relictă *sedentară*. Nimic din ce se spune în text nu arată că ar fi vorba de o populație fostă nomadă, ci totul — încă o

¹ Acest articol — intitulat : *La Pădureni din Munții Poiana Ruscăi* și apărut în „Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpathenvereins“ XXXVIII Jg. 1925 — este semnat de K o n r a d M ö c k e l —, numele, ni se spune, al unui geolog sas din Sibiu.

dată — caracterizează populația supraviețuitoare dintr-un popor lipit din totdeauna de această regiune a «pădurenilor». Totul e interesant, începînd chiar cu această denumire de «pădureni» (ei spun *padureni*, cu a), denumire care — fie că a fost primită de la alții, fie că și-au dat-o înșiși cei așa-numiți — pornește de la cuvîntul *pădure*, care și acesta la rîndu-i, ori că provine din lat. *paludem*, fie că este de origine *dacică*“.

Și, în continuare : „dar argumentele în favoarea continuității mai sînt de căutat, încă, și în alte locuri sau domenii. Astfel, în studiul meu : *Cadrul antropogeografic*¹ am invocat, în același scop, și elementul românesc din secuime, în forme și aspecte pe care țin să le prezint și aici. Studiile geografului clujean Sabin Opreanu ne furnizează, pentru aceasta, fapte și materiale peste care nimeni nu poate trece. Iată, de pildă : din totalul de 404 comune rurale, cîte existau în secuime în 1761, un număr de 382 aveau, e drept, mai multă populație unguească, dar toate aveau, în același timp, și populație românească. Dar iată că, în 1927, în 40 din cele 382 comune (care la 1761 erau formate din populație mixtă maghiară și română) nu mai exista nici un român și, încă, nu numai că nu mai existau români, dar nici chiar amintirea lor nu mai exista. După aceea : existența unor ruine de biserici românești în unele sate secuiești, în care azi nu mai există populație românească, nu dovedește, de asemenea, alceva decît că o atare populație a existat totuși, cîndva, în acele sate. În același sens vorbesc, după aceea, și cimitirele românești, care încă se mai păstrează, total ruinate sau abia mai recunoscîndu-se, în unele sate sau regiuni în care acum, de asemenea, nu mai există de loc populație românească. Și, în sfîrșit, în secuime se mai păstrează și unele elemente de port, de obicei (colinde etc.), care, ca și unele elemente de arhitectură țărănească (cum sînt de pildă porțile de lemn sculptate, cerdacul la case etc.), dovedesc, de asemenea, în chipul cel mai categoric că și acest sector din circumvalația carpatică a teritoriului vechii Dacii a fost odinioară românesc.

De obicei, atunci cînd se discută problema raporturilor dintre populația secuiască și cea românească din secuime, istoricii (și ceilalți specialiști) care vorbesc în numele populației de limbă română, folosesc toate faptele de mai sus, doar ca argument pentru teza că, alături de secui, au trăit cîndva, în secuime, și români. Or, aceasta înseamnă a nu duce pînă la capăt (și deci, a nu rezolva) problema. Vreau să spun că cine dovedește (ceea ce nu este greu) că mai veche este, în secuime, populația de limbă română decît cea de limbă maghiară, acela dovedește ipso-facto mult mai mult : *anume că și regiunea secuiască este — pur și simplu — o regiune de continuitate daco-romană*.

În adevăr, din cele arătate reiese în mod categoric, mai întîi, că alături de populația secuiască din regiunea Ciucului și a celor Trei Scaune, a trăit și o populație românească. Or, dacă este așa, aceasta înseamnă, mai departe, că acea

¹ Apărut în *Transilvania, Maramureșul, Crișana, Banatul*, vol. I, București, 1928.

populație românească a trebuit să fie ea mai veche în regiune decît cea secuiască, pentru că nu e de închipuit că peste populația secuiască — presupunînd că aceasta s-ar fi stabilit prima în regiune — ar fi putut veni și ar mai fi fost primită (pentru a se stabili, acolo, ulterior) și o populație românească. Cunoscut fiind statutul social și politic al românilor din Transilvania, față de acela al secuilor «privilegiați», această diferență de situații în defavoarea celei românești nu poate duce decît la concluzia că ipoteza unei veniri ulterioare a românilor în secuime este de neînchipuit : nimeni n-ar fi permis «confiscarea» unei părți de bunuri și drepturi ale populației secuiești, pentru a fi trecute (atribuite) după aceea românilor. Astfel că, încă odată, toate cele spuse nu pot să însemne altceva decît că, atunci cînd au venit în regiune secuii, ei i-au găsit aci pe români, ambele aceste populații rămînînd după aceea împreună. Și, raționînd mai departe : dacă românii sînt mai vechi, aceasta înseamnă, nici mai mult nici mai puțin, decît că ei trebuie considerați ca fiind o parte din populația băstinașă daco-romană «părăsită» în Transilvania răsăriteană de către romani, în 271, la evacuarea Daciei și găsită aici de secuii colonizați la începutul secolului al XIII-lea“.

Am amintit profesorului S. Mehedinți că, în același studiu al său : *Cadrul antropogeografic*, se mai spune, între altele, că va veni o zi, cînd teza continuității va mai putea fi susținută și pe bază de materiale antropologice. Și în continuare, i-am amintit între altele că — acum mulți ani, odată — geologul și geograful nostru moldovean, regretatul Ion Simionescu, a publicat un text (asupra unei călătorii prin țară), interesant în primul rînd prin însuși subiectul lui : *Tipul antropologic românesc*. Ion Simionescu arăta (aceasta o făcea într-unul din săptămînalele lui foiletoane de gazetă)¹ că un tip antropologic românesc există ; un tip care nu e nici slav (nordic sau sudic), nici cu trăsături maghiare, nici turcești, ci un tip, ca să repet, cu trăsături aparte, caracteristice. Am precizat că una din principalele regiuni în cauză este cea care se situează de o parte și de alta a Oltului după ieșirea acestuia din Carpații Meridionali și pînă unde, spre sud, se desfășoară dealurile Piemontului Getic, adică erau, cu alte cuvinte, în special fostele județe Vîlcea și Argeș — tocmai regiunea, deci, de unde a pornit statul Țării Românești. Dar mi-aminteam totodată, spunînd acestea, și de aceea ce am reprodus mai sus despre «pădurenii» care păzesc dinspre nord Țara Hațegului.

„Poate că este cazul să ne amintim, aici, — întrerupse profesorul — și de ceea ce spune Ferdinand Lot, cu privire la... distanța pe care țineau s-o păstreze, între ei și populațiile autohtone europene, cei mai mulți dintre invadatorii —

¹ După cîte ne aducem aminte, articolul apăruse în ziarul „Viitorul“, dar, deși pînă în momentul cînd scriem acestea, am cercetat această gazetă pe un număr important de ani, încă n-am putut descoperi textul căutat (care, totuși, n-ar fi exclus să fi apărut într-o altă gazetă decît cea citată : în „L'indépendance roumaine“ sau în „Universul“). Vom continua, însă, cercetările. — I.C.

migratori: «Et c'est pourquoi ces Khans tatars, loin de songer a s'installer chez les civilisés (*popoarele sedentare*, pe care le invadau și prădau — și lângă care, uneori, se instalau — I. C.) comme font les Germains, se tiennent prudemment à l'écart et imposent à leurs peuples la continuation de la vie pastorale»¹. Înseamnă, cu alte cuvinte, — ar însemna, mai bine spus — că populația autohtonă din Dacia nu s-a amestecat atât de mult, pe cât greșit se crede, cu migratorii și că, în consecință, nici n-a asimilat totdeauna (din toți) un număr prea mare. Astfel că, cel puțin în unele regiuni carpatice, trebuie să se fi păstrat și unele mari insule etnice autohtone. Și, în sfârșit, să nu uităm încă ceva: faptul, anume, că autohtonii din Dacia au fost, totdeauna, mult mai numeroși decât migratorii poșoși lângă ei, așa că, plăcându-le sau neplăcându-le, migratorii rămași definitiv alături de autohtoni n-au putut niciodată termina altfel decât pierzându-se ei între aceștia»².

„Astăzi, când ne vedem pentru a treia oară în problema noastră — încep profesorul — ași dori ca discuția să fie exclusiv despre rolul factorului geografic în istoria poporului român. Am putea vorbi — ca geografi îndrăgostiți de istorie, ce sîntem — despre acest subiect, chiar multe zile în șir. Să încercăm, însă, să ne limităm la ceea ce este esențial.

Să pornim de la caracterizarea pe care o face poporului și pămîntului țării noastre, din punctul de vedere al așezării lor geografice, G. Vâslan³. Este, dintre toate caracterizările în această privință, din literatura noastră geografică, sigur cea mai reușită — mai concentrată, mai frumoasă. S-o citim împreună:

«În răsăritul Europei peninsulare, la marginea imensei cîmpii ruso-siberiene, acolo unde Carpații se încovoie într-un arc vast spre a se uni cu Balcanii, acolo unde Dunărea — «regele fluviilor Europei» — se varsă în Marea Neagră, locuiește cel mai depărtat și mai stingher vlăstar al rasei latine: poporul român. Strînși în ghem, parcă instinctiv alegîndu-și, împotriva atîtor năvăliri și dușmăanii, forma cea mai potrivită pentru rezistență etnică, românii sînt înrădăcinați pe bastionul ocolit de munți al Transilvaniei, revărsîndu-se pe povîrnișurile din jur».

¹ Ferdinand Lot, *Les invasions barbares*, II, p. 95.

² La argumentele geografice, etnografice, toponimice, etc., citate de S. Mehedinți în sprijinul continuității, cercetările istorice și arheologice din ultimii 20 de ani au adăugat fapte incontestabile care întăresc punctul de vedere al marelui nostru geograf și etnograf. (v. *Istoria României*, vol. I și mai ales, G. Protase, *Problema continuității în Dacia*, București, 1966). Autorul nu dezbate aici, cu mijloace actuale, această mult discutată și oțioasă problemă, ci expune doar preocupările lui S. Mehedinți în această direcție. Nu este deci cazul unor comentarii mai dezvoltate care să actualizeze problema. — N. R.

³ În studiul: *Transilvania în cadrul unitar al pămîntului și statului român*, apărut în *Transilvania, Maramureșul, Crișana, Banatul*, vol. I, București, 1928, p. 146.

Eu văd viitoarea ediție a primului volum din tratatul de Istoria României începînd cu un capitol: *Așezarea geografică și istorică a pămîntului și poporului român*. Cu aceasta trebuie să se înceapă. Niciunul din capitolele principale ale acestui volum nu poate fi realizat la nivelul cerut, dacă autorii respectivi nu vor fi avut mai înainte în față acest prim, indispensabil capitol. Noi, aici, nu vom face decît să-l schițăm.

Am citat mai înainte, între lucrările mele, în care spuneam că m-am ocupat de raporturile istorice dintre pămîntul și poporul românesc, și o comunicare, pe care am făcut-o la Universitatea „Alexander von Humboldt“, din Berlin: *Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke* — titlu pe care l-aș traduce în românește astfel: *Raporturile și influențele reciproce dintre poporul român și mediul lui geografic*. Citind această expunere rezumativă asupra unei probleme de care am fost preocupat viața mea întreagă, cititorului nu-i va fi greu să cadă de acord cu autorul — cel puțin așa speră acesta — începînd cu prima teză, chiar: aceea că însăși nașterea poporului român nu poate fi înțeleasă fără luarea în considerare și a pămîntului acestui popor, adică a principalelor lui însușiri sau caracteristici, începînd cu însăși așezarea lui, atît în geografie cît și în istorie, dacă mă pot exprima astfel. E reprodușă, acolo, o hartă «după Strabo». Și stă scris, în legătură cu ea, în text: hărțile, pe care le-a avut Traian sub ochi pe vremea lui, arătau — în ceea ce privește continentul nostru — că, în partea lui estică, Marea Azovului se întindea spre miazănoapte pînă unde se află azi Moscova: cu alte cuvinte, că această mare închidea «de la natură» aproape complet, accesul popoarelor migratoare către Europa centrală și vestică și către, mai ales, jumătatea de răsărit a imperiului roman. Aceasta, pe de o parte. Pe de alta, românii știau — acum (pe vremea lui Traian) — că Dacia este, prin partea ei centrală în primul rînd, o cetate geografică ce acoperea Dunărea, pe atunci graniță în această parte a imperiului roman. Așa că nu i-a fost greu lui Traian să priceapă că, asaltului migrator de curînd început dinspre nord-est, i se poate rezista mult mai eficient din cetatea carpatică decît de pe linia Dunării. De unde, concluzia: cucerirea Daciei devenise o necesitate imperioasă, vitală pentru imperiu. În afară de aceasta, firește, nu trebuie uitat nici aurul din munții dinspre apus ai Daciei, care a avut și el un cuvînt — și încă greu — de spus.

În concluzie: dacă românii n-au rămas cu granița imperiului pe linia Dunării, este printre altele și pentru că din cetatea carpatică imperiul roman îi putea mult mai ușor «conteni» pe «migratorii» care asaltau, din acea direcție, partea lui din răsărit. Factorul geografic este, deci, obligatoriu de luat în considerare, cînd e vorba de nașterea poporului român, sub un dublu aspect: 1) sub acela al așezării teritoriului Daciei (în extremitatea nord-estică a Europei de atunci, de unde acest teritoriu acoperea linia Dunării) — și 2) sub acela al caracterului (construcției) de cetate geografică (naturală) a acestui teritoriu. Deci numai considerate împreună, aceste două caracteristici geografice ale teri-

toriului Daciei ne explică de ce au trecut romanii Dunărea și au cucerit Dacia, unde știau că vor mai găsi și aurul ei.

Dar, cucerirea Daciei și colonizarea ei, ce altceva au putut să însemne dacă nu, în primul rând, crearea condițiilor pentru nașterea unui popor nou în această parte a Europei: viitorul popor român?

Aceste condiții, însă, *n-ar fi putut continua* să rămână valabile, adică să existe și pe toată durata de timp câtă a fost necesară pentru a se naște viitorul popor român, *dacă* — în cei o mie de ani după evacuarea Daciei de către romani, cât au mai durat migrațiile (invaziile) dinspre răsărit — *pământul Daciei n-ar fi fost construit în acel chip de cetate geografică, de care vorbeam*. În adevăr, nimic mai ușor de înțeles: dacă în locul cetății carpatice s-ar fi întins un teritoriu de stepă, care să fi constituit o legătură între stepa imensă euroasiatică, din est, și cea panonică din vest, — atunci, chiar dacă ne-am închipui că, prin imposibil, un popor român s-ar fi putut totuși naște mai înainte în acest loc, el n-ar mai fi putut în nici un caz rezista și supraviețui pe aceste locuri în perioada migrațiilor, ci ar fi fost spulberat spre vest, către Adriatica și Alpi.

Iar dacă, dimpotrivă, poporul român — născut în lăuntru cetății carpatice — a putut supraviețui și s-a putut dezvolta în continuare pe aceleași locuri, este tocmai pentru că această cetate însăși, în care el s-a născut, l-a și apărât după aceea, l-a ocrotit și i-a asigurat păstrarea ființei proprii. Aud, în legătură cu toate acestea, că un autor rus a evocat, într-o lucrare asupra Moldovei estice, apărută după cel de-al doilea război mondial, cuvintele prin care cronicarul nostru moldovean Grigore Ureche a caracterizat așezarea în istorie a pământului și poporului român: «*în calea răutăților*», referindu-se, adică, cronicarul, tocmai la acel mileniu de invazii, ale căror valuri se loveau în primul rând de zidurile cetății care ocrotea în lăuntru ei poporul român. Această evocare nu trebuie să ne mire — și ea este de natură să vină ca o confirmare în plus, dacă mai era nevoie, că am avut dreptate ori de câte ori — în lucrările mele sau la cursuri — am arătat că *aceasta* a fost una din caracteristicile principale ale istoriei — vechi și medievale — a poporului român: *așezarea în calea răutăților*¹.

Dar pământul țării noastre, prin așezarea lui *în geografie*, cum am zis, unită și cu așezarea lui în istorie, ca și, mai ales, prin construcția lui atât de unitară, a mai îndeplinit și o altă funcție istorică, pe lângă cele două deja evocate: aceea de a fi păstrat și asigurat *unitatea* poporului român.

¹ Autorul sovietic, la care se referea profesorul S. Mehedinți, este A. Odud, care într-o prezentare geografică a Republicii Socialiste Sovietice Moldovenești: *Sowjet Moldawien* (deci ediția germană a lucrării, apărută mai întâi în limba rusă), Berlin, 1949, scrie între altele la pag. 14—15: „Nach einem bildlichen, aber zutiefst wahren Ausdruck des moldauischen Chronisten Grigore Ureche war Moldawien, das Land auf dem Wege allen Unheils“. — I.C.

În adevăr, una din caracteristicile geografice cele mai importante ale teritoriului țării noastre este — cum știu toți geografii, dar nu se știe în ce măsură știu și alții — *construcția lui unitară*.

El, adică, se prezintă ca un întreg organic dacă-l privim în ansamblu, în totalitatea lui, deși e foarte divers dacă-l privim în construcția lui de amănunt.

Teritoriul țării noastre oferă, în adevăr, un exemplu geografic clasic, de unitate în diversitate. M-a preocupat în mod deosebit și această caracteristică a teritoriului țării noastre — caracteristică a lui, geografică, însă și cu o foarte importantă consecință etnografică — și de aceea i-am rezervat și ei, totdeauna, un loc aparte în lucrările mele tipărite, sau în cursurile la Universitate. Odinioară, unii autori — geografi, istorici — căutau să scoată în relief numai diversitatea geografică dinăuntru hotarelor teritoriului României, uitând cu totul, în schimb, de unitatea lui în ansamblu.“

Convorbirea se apropia de sfârșit. Aveau să mai urmeze în încheiere, numai puținele cuvinte, pe care le vom reda în continuare, ale celui care ca nimeni altul, pînă azi, a gândit și a scris mai mult (și s-a adresat, vorbind, la atîta de mulți: toate generațiile de studenți care i-au audiat prelegerile!) *despre* raporturile dintre poporul și pământul românesc, de astăzi și în primul rând din trecut.

„Convins — a reluat, în încheiere — că nimic din cele spuse de mine în cadrul celor trei întîlniri ale noastre nu poate fi etichetat drept ceea ce aud că numesc unii determinism geografic (cu cît adîncește cineva mai mult lucrurile, cu atîta constată — în problema aceasta a raporturilor dintre poporul român și pământul între hotarele căruia el s-a născut și s-a dezvoltat — cu atîta va constata mai mult că «în spatele» istoriei românești a fost mereu prezent și *pământul românesc*), — convins, deci, că cei ce mă vor acuza de determinism geografic românesc, nu cunosc suficientă istorie și nici suficientă etnografie românească, că nu cunosc, într-un cuvînt, poporul român, — voi încheia cu afirmația că chiar și *unitatea* poporului român, pe care nu există om de știință obiectiv care să n-o recunoască, se datorește, în bună măsură, și ea, *tot geografiei, adică... unității pământului țării noastre*.

Se încheagă, în adevăr, acest pământ, într-un tot atât de unitar și de o simetrie aproape unică în construcția lui, încît nu știm care alt teritoriu național — nu numai de pe continentul nostru, dar și de pe toate celelalte — îi mai poate fi pus alături. Un mare podiș la mijloc, încins cu o centură de munți care cad spre exterior în trepte concentrice din ce în ce mai joase, ultima fiind a cîmpurilor periferice... O hartă geologică a acestui teritoriu, hartă în care diversitatea rocilor este exprimată prin culori diferite, ne arată aceeași simetrie inelară, aceeași dispoziție în amfiteatru concentric descendent a formațiilor litologice, care se succed spre exterior cu regularitatea cu care s-au succedat una pe

alta și în vreme, în epocile de formație și depunere geologică. Se găsește un-deva, într-unul din „Buletinele“ noastre vechi de geografie, mărturisirea unui savant francez, consemnată de Ion Simionescu într-o convorbire cu el, mărturisire — zic — a aceluia, că el, «dacă n-ar fi francez» ar recunoaște deschis (dar că, francez fiind, prea își iubește mult țara ca să nu rețină... pentru ea, toate atributele) «ar recunoaște că România e țara cea mai frumoasă și cea mai simetric construită din lume». Această mărturisire ne-a transmis-o Ion Simionescu și ea poate fi citită de oricine în textul publicat de el și intitulat : *Dacă n-ași fi francez*¹... — dar, în ceea ce privește simetria și unitatea pământului țării noastre, din nimic nu reiese și nu se văd acestea, mai mult ca dintr-un profil în curmezișul lui, al acestui pământ, fie pe direcția nord-sud, fie pe cea est-vest, fie pe oricare alta, intermediară. O infinită diversitate de forme și peisaje, care se completează unele pe altele și se încheagă într-o unitate, din care aproape nimic, geologic și geografic, nu lipsește.

Iar peste această unitate geografică, telurică (să mai zicem), iat-o, suprapunându-i-se, unitatea poporului, care acoperă fidel, ca o haină un corp, unitatea de sub ea, telurică. De altfel, unitatea poporului român este din ce în ce mai mult recunoscută și afirmată nu numai în țară la noi, ci și peste hotare. Iată, de pildă, recunoașterea acestei unități în prezentarea care se face României în colecția *Handbuch der geographischen Wissenschaft; Die Länder der Erde in Natur, Kultur u. Wirtschaft*² : «Cu toată împărțirea lui politică (între state diferite) milenară, poporul român este, prin limba, cultura și felul lui de viață, perfect unitar și este pătruns de un puternic simțământ național, deopotrivă de viu peste tot»³. Și mărturisirea (recunoașterea) este cu atât mai prețioasă, cu cât autorul ei — geograful Heinrich Wachner — a fost un german care a trăit între românii din Transilvania, adică în țara noastră, și a putut — astfel — cunoaște de aproape poporul român.

Și acum, un cuvânt de încheiere :

Aud vorbindu-se mereu de așa-zisul determinism geografic, de care am fost și eu, ca și unii din cei mai buni elevi ai mei, acuzați. Eu aștept aici, și voi aștepta și dincolo — peste *pragul cel mare* — ceea ce știu bine că are să vină : recunoașterea că nu eu și ceilalți vizați odată cu mine ne-am făcut vinovați de așa zisul determinism geografic, ci s-au făcut vinovați de necunoaștință de problema cei care ne-au învinovățit pe noi de acest soi nou de determinism.

¹ Bul. S.R.G., 1922 — I. C.

² *Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion M.B.H. Wildpark — Potsdam, Lieferung 31, Südost- und Südeuropa, Heft 2, p. 4.*

³ „Frotz tausendjähriger staatlicher Trennung, ist das rumänische Volk nach Sprache, Kultur und Lebensführung durchaus einheitlich, kräftiges nationales Empfinden überall gleichlebendig“ (Op. cit., Lieferung 31 — Südost u. Südeuropa, Heft 2, p. 47).

A scoate în evidență, — în mod just și pînă la capăt — rolul extrem de important al factorului geografic în istoria poporului român, nu înseamnă determinism geografic.

Teritoriile geografice naționate ale popoarelor sînt toate diferite între ele, nu numai prin așezarea lor — așa zice : așezare dublă și concomitentă, adică, odată, așezarea geografică sau în *geografie* și, după aceea, așezarea în *istorie*, — ci și prin factura lor geografică de ansamblu, ca și prin cea a structurii lor geografice de amănunt, din lăuntru. Și nu există două „medii geografice“ naționale identice, ci există o infinitate de astfel de „medii“ — atîtea, cîte teritorii geografice naționale, fiecare influențînd în felul lui (unic, în ansamblul general) poporul care trăiește între limitele teritoriului național respectiv.

Și, în aceste condiții, a fost firesc ca istoria poporului român să rămînă incomplet înțeleasă, atîta timp cît, fie din neștiință, fie din teama de a nu cădea în determinism geografic, factorul natural nu a fost luat îndeaproape considerare și invocat oridecîteori el s-a dovedit prezent, adică activ.¹

Și — astfel, și aici — s-a terminat ultima lecție de geografie, pe care am audiat-o la întemeietorul științei geografice moderne în România, profesorul S. Mehediți.

INCHEIERE

Pe scurt, S. Mehediți a reușit să inițieze — încă de la începutul secolului nostru — un mediu de gîndire geografică modernă, expunînd — în studii teoretice, scurte dar substanțiale și convingătoare — o concepție geografică proprie care astăzi stă la baza cercetărilor de teren și învățămîntului geografic de toate gradele din țara noastră.

El se numără printre primii geografi ai lumii care a demonstrat că geografia, ca știință, are un obiect precis exclusiv al ei : *întregul planetar* (cu diviziunile lui regionale) și o metodă proprie : — *analiza* relațiilor dintre cele patru învelișuri terestre.

S. Mehediți a formulat, clar și definitiv, această concepție într-o vreme cînd erau încă la începutul lor discuțiile asupra desprinderii geografiei din ti-

¹ Fiecare teritoriu pune poporului său, probleme generale și specifice pe care acesta le rezolvă diferit în spațiu și timp potrivit realităților sociale, istorice și geografice. Interpretarea științifică a vieții popoarelor nu poate și nu trebuie să facă abstracție de nici unul din acești factori și nici să pornească, în analiza cazurilor concrete, de la idei preconcepute. În acest sens este de considerat poziția lui S. Mehediți față de „determinismul geografic“ despre care — așa cum se exprima într-un articol din *L'Humanité* cunoscutul geograf francez Jean Dresch, s-au scris „vrute și nevrute“ (à tort et à travers). — N. R.

parele ei milenare informative — seci sau anecdotice — și asupra constituirii sale ca știință modernă cu obiect și metodă proprii. De aici interesul istoric al primelor sale studii de geografie teoretică pe care — și din acest motiv — le publicăm în partea a doua a acestei lucrări.

Meritul lui S. Mehedinți ar fi fost mare și indiscutabil chiar dacă s-ar fi limitat la enunțări teoretice clare. El însă a și militat cu convingere, energie și talent pentru ideile sale răspîndindu-le prin toate mijloacele : lecții de la catedră, conferințe și comunicări publice, orientarea și conducerea publicațiilor Societății române de geografie, colocvii, congrese, manuale — cele mai bune la vremea lor.

Desigur elevii lui au contribuit mult la aplicarea concepției magistrului dar acestuia îi rămîne gloria de a fi deschis, construit și netezit drumul modern al cercetării și învățămîntului geografic românesc. Tot atît dacă nu și mai mare i-a fost meritul de a fi transformat geografia în instrument de educare patriotică a poporului din care făcea parte și pe care l-a iubit și servit cu convingerea și pasiunea caracteristice marilor oameni ai fiecărei națiuni.

PARTEA A DOUA

DIN OPERA GEOGRAFICĂ

DISERTAȚIA INAUGURALĂ. OBIECTUL GEOGRAFIEI ¹

„Wir beginnen mit den Tiefen des Weltraums und der Region der fernsten Nebelflecke, stufenweise herabsteigend durch die Sternschicht, der unser Sonnensystem angehört, zu dem luft- und meerumflossenen Erdsphäroid, seiner Gestaltung, Temperatur und magnetischen Spannung, zu der Lebensfülle, welche, vom Lichte angeregt, sich an seiner Oberfläche entfaltet“.

Cosmos, I, 80

Geografia mnemotehnică: înșirare de nume și de locuri (locorum nuda nomina). Geografia ca știință explicativă. Originea Pământului; ipoteza lui Kant și Laplace. Sorii se nasc din materia nebulară, apoi îmbătrînesc, schimbîndu-și culoarea: albi, galbeni, roși și negri (stînși). Terra și celelalte planete născute din Soare. Diferențierea materiei telurice în patru învelișuri: gazos, lichid, solid și organic. Corelația dintre cele patru învelișuri, atît în sens progresiv, cît și regresiv. Complexitatea crescîndă: compoziție, formă, mișcări. Simplificare și regresivitate. Geografia ca știință a evoluției Pământului, urmărită în relația reciprocă dintre masele celor patru învelișuri, atît din punct de vedere static, cît și dinamic.

Geografia — disciplină educativă: pregătire spre a nu lăsa să treacă zadarnic momentul unic din viața fiecărei națiuni.

Începînd un curs de geografie la universitatea noastră, mărturisesc că mă simt într-o situație nu tocmai ușoară, considerînd pe de o parte, și mai întîi, lipsa mea de obișnuință cu ținerea de prelegeri universitare, iar pe de alta cugetînd și la probabila d-voastră lipsă de deprindere cu niște studii, pe care cei mai mulți le veți fi părăsit din cei dintîi ani ai gimnaziului.

¹ Publicînd întîia conferință de geografie, amintirilor mele se înfățișează înaintea de toate figura răposatului profesor Alex. Odobescu, de la care am primit cel dintîi îndemn spre studierea acestei științe.

Din întîmplare, profesor de arheologie, iar din fire artist și mare admirator al clasicismului, cînd aproape de bătrînețe zarea vieții începuse a se umbri, i s-a întîmplat și lui, să caute și să afle o tîrzie mîngiere în mici îndeletniciri cu științele exacte. Printr-o ciudată potrivire a soartei, pe care ar putea-o doar explica numai iubirea lui pentru natură și cunoașterea de aproape a frumuseților țării noastre, el găsi odihna anilor săi din urmă în meditații asupra geografiei, înseninîndu-și sufletul prin contemplarea nemărginitelor perspective, cu care știința aceasta ademenește privirile pînă dincolo de spațiul luminilor văzute. Din obișnuință ieși sim-

Geografia deci ar putea să pară unora din auditori, ca un fel de *scientia nova*. Ar fi fost așadar mai potrivit din punct de vedere practic, dacă aceste prelegeri s-ar fi inaugurat sub auspiciile unui geograf cu cât mai multă experiență.

Dar împrejurările sînt „cum sînt“ : și geografia e o disciplină științifică nouă în universitatea noastră, și cel însărcinat cu prelegerile încearcă acum pentru întâia oară să țină o conferință într-un institut de înaltă cultură. De aceea, alegerea temei pentru această prelegere mi-a fost grea, mi s-a înfățișat ca un adevărat caz de conștiință.

Mi-am pus întrebarea : Despre ce să fie oare vorba la început, ca nu cumva, din vina conferențiarului, știința noastră să pară altceva decît ceea ce este și trebuie să fie ?

Dar oricare ar fi fost împrejurările inaugurării acestui curs, mi-am dat seama că sînt și alte împrejurări mai generale, și tocmai acelea trebuiau să hotărască tema prelegerii de azi.

În adevăr, faptul că acest curs nu se poate întemeia pe nici o tradiție în țara noastră îmi impune, mi se pare, în mod normal, nevoia unei lămuriri prealabile asupra însuși obiectului științei noastre. Și de aceea, oricare va fi fost ademenirea gîndului de a alege pentru azi un subiect interesant prin el însuși, și prin urmare interesant pentru toți, am socotit că e mai potrivit să ne ocupăm în această prelegere cu definițiunea obiectului geografiei, — ceea ce probabil nu poate fi interesant decît pentru auditorii care și mai tîrziu se vor îndeletnici cu studiul acestei științe.

patia, iar din aceasta se născu iubirea. Și astfel, încetul cu încetul, închipuirea artistului ajunsese a vedea în geografie un fel de știință-podoabă, o filosofie a întregului *Cosmos*.

În ore de liniște, în mijlocul întreruptelor convorbiri asupra artei clasice, am fost împreună cu alții martor al cugetărilor sale despre știința Pămîntului și a Cerului.

Aducînd — poate prea tîrziu — memoriei magistrului prinosul unei pioase recunoștințe, pentru îndemnul entuziast cu care mi-a arătat calea spre geografie, începătorul acestui curs la universitate și cei care vor găsi împreună cu dînsul o oarecare mulțumire în studiul acestei științe nu-și vor putea stăpîni niciodată o adîncă părere de rău pentru sfîrșitul timpuriu al acestui ales bărbat al neamului nostru. Fără el, am rămas pentru totdeauna lipsiți de o operă asupra țării, care, dacă n-ar fi interesat mult știința, ne-ar fi interesat fără seamăn pe noi români, cît timp și noi, și urmașii noștri vor avea sub ochi măiastra sa pagină cu descrierea Cîmpiei Bărăganului.

Căci între știință și poezie, între realitate și iluzie sînt nuanțe nesimțite ca verdele ușor schimbător din fața apelor adînci. Și de aceea, cît timp va dura limba noastră și cît va fi de vie iubirea pentru frumusețile ei, amintirea paginilor lui Odobescu — chiar și pe geograful cel mai pătruns de impersonalitatea științei — pe nesimțite îl va ademeni spre lumea iluziilor, întocmai ca acele „arătări diafane“ care în largul cîmpiilor amăgesc privirea pînă dincolo de hotarele realității. Și acesta va fi semnul cel mai doveditor că, și din viața sa, ca din viața tuturor celor aleși, a rămas măcar o parte spre pilda și îndreptarea urmașilor.

(Inchinate „Lui Alexandru Odobescu“
tipărită în fruntea conferinței inaugurale).

Geografia a fost pînă în timpurile din urmă o știință descriptivă, cam în felul botanicei și al zoologiei, cu singura deosebire că acestea, chiar în copilăria lor, au fost înviorate de priveliștea totdeauna însuflețită a naturii vii, pe cînd geografia, pînă mai acum vreo sută de ani, iar pe unele locuri poate și mai tîrziu, a fost o disciplină seacă, rezemată pe un obositor exercițiu al memoriei. Nume și numere. Și apoi iarăși : numere și nume. Longitudini, latitudini, nume de munți, nume de vîrfuri de munți, de cîmpii, de rîuri, mări, strîmtori, capuri, insule, orașe, popoare... cu un cuvînt, după nimerita expresie a lui Plinius, *locorum nuda nomina* : vorbe goale cu privire la locuri... și atît. Goethe, pînă la bătrînețe, își aducea aminte de geografia în versuri, pe care o învățase în copilărie¹. Geografia întemeiată pe prosodie ! Tot așa de baroc ca și cum ai zice : matematică ori fizică întemeiate pe prosodie.

Din fericire, cu Carl Ritter și Alex. von Humboldt, și mai ales în a doua jumătate a veacului care e pe sfîrșit, după marile lucrări ale lui Oskar Peschel, Ferd. von Richthofen, Fr. Ratzel și Ed. Suess — acești din urmă trei, contemporani ai noștri — geografia a scăpat definitiv de robia vorbelor deșarte.

Asemenea altor științe ale naturii, ea a început și a izbutit să depășească descrierea pasivă și fără legătură cauzală a fenomenelor. Cercetînd în seria timpului transformările planetei, ea a ajuns să lumineze cu ajutorul trecutului legătura dintre fenomenele actuale, ba chiar să ne facă posibilă în oarecare măsură o intuiție a desfășurării lor în viitor, — cea ce nu se poate afirma despre toate științele naturii. Cu alte vorbe, geografia, potrivit timpului, a intrat în vederile concepției filozofice a evoluționismului. Aceasta e cea dintîi mărturisire cu care știința noastră întîmpină pe cei ce-și aduc aminte de vechile ei scăderi.

Ca să vedem întrucît geografia se supune la canoanele filozofiei evoluționiste, și întrucît ea este sau nu o știință în adevăratul înțeles al vorbei, să aruncăm o privire mai de aproape asupra fenomenelor pe care le cercetează și, în felul acesta, vom face posibilă, sper, o definiție clară a obiectului de care ea se ocupă.

Să schițăm mai întîi, în cîteva cuvinte, istoria formării planetei noastre.

Pămîntul, după ipoteza lui Kant² și Laplace³, este o mică parte din nebulosă care a dat naștere Soarelui, planetelor, sateliților și asteroizilor — într-un cuvînt : întregii familii de aștri ce compun sistemul nostru solar.

¹ Goethe, *Dichtung und Wahrheit*, I, p. 31 : „Aveam și o geografie în versuri mnemotehnice, unde rimele cele mai nesăbuite ne întipăreau ceea ce trebuia să ținem minte. De ex. : Ober-Yssel, viel Morast

Macht das gute Land verhasst“.

² Im. Kant, *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*, 1775.

³ Laplace, *Exposition du système du monde*, 1843, Note VII-e.

Cum va fi fost materia în starea ei haotică, ne este greu să ne închipuim ; presupunem că era împrăștiată în spațiu sub forma de particule foarte fine, mișcându-se cu iuțeli și direcții deosebite... și că, de la o vreme, în jurul unor puncte de concentrare, particulele acelea au început a se aduna ; strângându-se apoi neconținut, tot mai aproape, o parte a mișcării s-a prefăcut în căldură, și astfel s-a ivit din haos prima licărire de lumină.

Cu cât concentrarea creștea, cu atât a crescut lumina și, în același timp, încetul cu încetul întreaga masă a nebuloasei a prins a se învîrți în jurul ei, din ce în ce mai iute, devenind din ce în ce mai luminoasă. (După oarecare probabilitate de calcul, aceasta s-ar fi întâmplat cam cu cinci milioane de secole în urmă). Învrîtindu-se astfel tot mai repede, pe lângă puterea care atrăgea atomele spre centrul nebuloasei, a început a se manifesta o nouă putere, ce caută să le depărteze pe unele de centru ; iar rezultatul acestei forțe centrifugale a fost formarea unui inel de materie incandescentă la periferie și, în cele din urmă, dezlipirea lui de corpul rotunzit al nebuloasei. Crescînd apoi din nou și condensarea și iuțeala, s-a desprins un al doilea inel, apoi altul și altele, pînă ce s-au format toate inelele din a căror formare, prin o nouă concentrare a materiei din fiecare inel, s-au născut rînd pe rînd toate planetele surori. Dar, cum și ele au început a imita mișcările nebuloasei, s-au născut și din ele niște inele mai mici, care s-au fărîmat iarăși și, din concentrarea acestor fragmente, ies sateliții — cei din urmă născuți¹. Iar în mijloc, ca ultim rest al nebuloasei, a rămas Soarele pe care îl mai vedem și azi tot aprins².

Ce s-a întâmplat acum cu Pămîntul nostru după dezlipirea lui de Soare ?

La început, el forma pentru sine un mic soare, răspîndind în spațiu o frumoasă lumină albă. Și dacă cineva din alte lumi ar fi putut privi spectrul dat de lumina razelor sale, l-ar fi găsit bogat în fășii violete, cum sînt azi spectrele dobîndite din lumina tuturor soriilor tineri, adică a mai tuturor stelelor ce se văd cu ochii liberi.

Pierzînd însă prin radieră o parte din căldură, de la o vreme a devenit mai puțin strălucitor, căci scoborîrea temperaturii a permis atomelor de minerale să se adune sub forma de aburi ; și atunci pămîntul-soare a început a se îngălbeni, căpătînd pe încetul culoarea portocalie, pe care o are azi soarele central. Răcindu-se apoi și mai mult și sporind treptat condensarea materiei, afinitățile chimice au început să-și manifeste puterea, strîngînd în combinații anumite ceea ce fusese pînă atunci împrăștiat fără ordine în masa haotică a micului soare ; iar

¹ Wolf, *Les hypothèses cosmogoniques*, 1886. Vezi modificările ipotezei lui Kant și Laplace de Kirkwood, Trowbridge, Newcomb și Faye, pp. 32, 62.

² Aceasta firește este o ipoteză numai. Laplace însuși o prezintă cu neîncrederea pe care trebuie să o inspire tot ce nu e un rezultat de observare ori calcul (p. 450, *op. cit.*). Totuși, experiența lui Plateau (o picătură de ulei, care învîrțită în apă, se turtește, formează un inel, iar acesta se rupe și dă naștere la sfere mici, continuînd mișcarea împrejurul celei din mijloc) pare un fel de verificare empirică a ipotezei lui Kant și Laplace.

el, care din alb ajunsese galben, devine roș, își pierde lumina — cum i se întâmplă uneori Soarelui nostru pe timp de iarnă, cînd se arată prin neguri ca un disc roș sau foarte palid. În fine, răcindu-se mereu, a slăbit și lumina tot mai mult, pînă cînd în cele din urmă soarele pămîntesc sau pămîntul-soare s-a stins de tot, s-a *integrit*, rămînînd să fie luminat cînd pe o parte, cînd pe alta, de lumina Soarelui central sau altor sori mai depărtați, precum și de lumina împrumutată a Lunei, pe care chiar o negură ușoară o împiedică să mai ajungă pe fața acestui astru stins și răcit.

Aceasta ar fi în câteva cuvinte istoria străveche a planetei noastre.

Și acum — adică, acum un milion de secole, după Thomson¹ — începe în cuprinsul planetei stinse o perioadă de diferențiere, care o face interesantă și pentru geografie.

Căci ajungînd la o răcire ceva mai considerabilă, globul astrului stins a început a prinde o coajă. Ce fel a fost această coajă, ne putem închipui cu oarecare aproximație, observînd lăvele care se răcesc astăzi : se face o peliță, se îngroașă, apoi se rupe ; lava umple iarăși golurile, se întărește din nou și astfel se formează un înveliș solid, sub care lava rămîne încă mult timp în stare fluidă.

Tot astfel, învelișul solid, care s-a format împrejurul Pămîntului, s-a răcit, s-a îngroșat, pe încetul s-a rupt ; bucățile, unele s-au ridicat, altele s-au cufundat și, în cele din urmă, au ajuns să se echilibreze, făcînd o coajă tare, pietroasă, pe care o numim *litosferă*². E însă așa de lung timpul, de cînd s-a întâmplat acest fenomen al întăririi scoarței, și au fost așa de dese zbuciumările ei de atunci încoace, încît nu e nicăieri un singur punct pe fața globului, unde să poți afirma cu siguranță : iată aici este un fragment păstrat neatins tocmai din cea dintîi coajă a planetei.

Destul că această scoarță întărindu-se și răcindu-se mereu, apele, care rătăceau în chip de abur, s-au putut coborî pe ea, dînd naștere astfel unui al doilea înveliș, cel lichid, pe care îl numim *hidrosferă*. Și atunci a rămas deasupra numai învelișul fin al *atmosferaei*, compus din materia gazoasă, ale cărei molecule au o foarte slabă coeziune. S-a întâmplat, cu alte cuvinte, în toată masa planetei un proces de diferențiere prin segregare, potrivit stării fizice a materiei : deoparte s-a adunat materia grea și s-a învelit într-o coajă solidă ; mai sus a rămas pătura mai ușoară a apelor ; și tocmai sus, învelișul de tot ușor al gazurilor.

În sfîrșit, de la o vreme — ce mici sînt măsurile noastre față de marile evenimente cosmice ! — (de la o vreme care pentru noi se pierde în depărtări ce dau iluzia eternității), la cele trei învelișuri s-a adăugat un al patrulea : al plantelor și animalelor, un adevărat vestmînt pestriț, care a acoperit întreaga pla-

¹ W. Thomson (Lord Kelvin), *Conférences scientifiques*, 1893, p. 237. Vezi și Tornquist, *Neuere Beobachtungen über das geologische Alter der Erde*, în „Pet. Mitteilungen“, 1901, p. 70.

² λιθος = piatră.

netă și, schimbându-se neconținut în cursul secolelor, i-a dat tot alte înfățișări pînă la aceea pe care o vedem în *biosfera* de astăzi.

Această diferențiere a Pămîntului în patru învelișuri e faptul capital, de care se interesează geografia, deoarece toată evoluția mai departe a planetei, considerată ca *organism cosmic*, atîrnă în mod nemijlocit de raportul cantitativ și calitativ al acestor învelișuri sferoidale.

Tot cursul de geografie va fi o verificare constantă a acestei afirmări. Iată totuși cîteva exemple de pe acum.

Unul cu privire la litosferă; să se ridice sau să se cufunde într-un singur loc învelișul pietros al planetei, și vom avea îndată în acel ținut o schimbare corelativă în toate celelalte sfere. Să presupunem că aci, aproape de orașul unde ne aflăm, s-ar ridica prin vreo minune un munte de cîteva mii de metri. Îndată: alta ar fi cantitatea de ape ce s-ar opri lîngă orașul nostru; altfel ar curge această apă; alta ar fi starea atmosferei cu privire la umezeală, la temperatură și chiar cu privire la compoziția amestecului gazurilor și la dinamica lor (vînturile); alta ar fi în fine și *biosfera*: în loc de vegetația mediocră, pe care o vedem în jurul capitalei noastre, am avea o frumoasă pădure de conifere sau, poate, chiar și toate zonele de vegetație ale Alpilor. Într-un cuvînt, acest mic ținut al planetei ar avea cu desăvîrșire altă înfățișare.

Ori să piară de pildă o parte a hidrosferii. Să zicem Marea noastră Neagră. Îndată, schimbare inevitabilă în toate celelalte învelișuri. *Fundul*, astăzi neted din pricina sedimentelor, rămînînd în fața aerului și al ploilor, ar fi în cîteva zile pe cale de diferențiere. În loc de *aerul* de azi — atmosfera obișnuită din largul mărilor — am avea un aer ca cel de pe continente: cu altă umezeală, altă temperatură, alt grad de puritate. Și învelișul organic, plantele și animalele, în locul cuprins acum de apele acestei mări, ar fi altele. Azi, în deosebire de alte mări (veți vedea mai tîrziu pentru ce) în marea noastră viețuitoarele nu pot trăi decît în pătura de apă din față¹, și anume pînă la 180 m adîncime. Dedesubtul acestei mări vii este o mare moartă, lipsită cu desăvîrșire de viață. Cînd apa ar dispărea, evident, biosfera s-ar întinde iarăși peste fundul acestei mări părăsite. Cu alte vorbe iarăși, de azi pe mîine, toată înfățișarea planetei în acest ținut învecinat ar fi cu desăvîrșire deosebită.

Alt exemplu — aceasta privitor la atmosferă. Să înceteze numai cîtva timp alizeul de NE, una din cauzele principale de care atîrnă seceta Saharei. Imediat: *dunele* s-ar statormici, *rîurile* ar crește, iar umezeala, chemînd *plantele* și *animalele*, ar înveseli pustia atît de tristă astăzi.

În sfîrșit, să presupunem că ar pieri undeva întreg învelișul organic; să stîrpicim pentru cîtiva ani toată vegetația unei țări. Îndată vom avea: alt regim hidrografic, altă stare atmosferică și altă înfățișare a scoarței solide, adică a litosferii

¹ „Revue scientifique“, 1897, II, p. 598.

din acel ținut. E de ajuns puțină atenție pentru ca relația sau, mai bine, corelația acestor patru învelișuri, să devină un fapt evident pentru orișicine.

Și anume o mică paranteză.

Dacă diferențierea aceasta a materiei planetare în patru sfere e faptul capital de care se leagă interesul geografiei — și cum veți vedea îndată și definițiunea ei — o legitimă curiozitate ne îndeamnă să ne întrebăm: Nu cumva, planeta noastră, pe lîngă aceste învelișuri, va mai căpăta și altele? Nu cumva procesul de diferențiere a materiei cosmice, izolată în pămînt, va merge și mai departe?

La această întrebare, răspundem așa:

Întrucît e vorba să judecăm după analogia celor constatate în alte corpuri cerești, e probabil că o diferențiere mai departe nu se va întîmpla și că, de bună seamă, în ce privește segregatia materiei în învelișuri deosebite, planeta și-a atins de mult **maturitatea sa**.

Fiecare înveliș în parte se mai poate încă diferenția.

Litosfera ar putea să formeze alte *continente*, alți *munți*, alte *peninsule*, *golfuluri* și *insule*, iar pe cele de azi să le piardă sau să le schimbe.

Hidrosfera poate să se împartă în chip de alte *mări*, alte *rîuri*, alte *lacuri*, alți *ghețari*, alte *izvoare*... modificînd sau pierzînd pe cele actuale.

Atmosfera, de asemenea, va putea să-și schimbe compoziția și desimea ei relativă, dînd naștere la alte mișcări de echilibru sau alte vînturi.

În fine, biosfera poate să piardă unele specii și să cîștige altele noi, cu altă distribuție pe fața Pămîntului. Dar, să se nască din corpul planetei o altă sferă materială, cu o stare fizică deosebită de a acestor patru, pomenite pînă aci, — aceasta ne este greu să ne închipuim.

Mai întîi, știm prin analiza spectrală că materia e aceeași sau aproape aceeași în toate corpurile cerești. Al doilea, telescopul — atît cît ne ajută să privim în univers — nu ne înștiințează că vreun corp ceresc ar fi trecut undeva peste stadiul de diferențiere al planetei noastre. În adevăr, o litosferă bine caracterizată se vede în cîteva planete vecine și mai ales în satelitul nostru, *Luna*. O hidrosferă se vede bine în *Venus*¹ și în *Marte*² ai căror poli sînt înghețați ca și ai Pămîntului; atmosfera e bine constatată și în planetele superioare. Ba chiar și o biosferă pare a exista în *Marte*³. Cînd apa mării se retrage, țărmlul înverzește, ceea ce ar fi poate un analogon al vegetației noastre. Dar încă o sferă, pe lîngă aceste patru, nu se mai vede nicăieri.

Dacă însă e foarte probabil ca o a cincea sferă să nu se mai adauge la cele patru, e și mai probabil că acestea nu vor rămînea cîte sînt, ci se vor pierde cu timpul; că, prin urmare, planeta noastră se va dezorganiza, străbătînd în mod

¹ St. Meunier, *La géologie comparée*, 1895, p. 116.

² C. Flammarion, *La planète Mars*, 1892, pp. 278, 279, 281, 307, 399, ș.a.

³ *Bull. de la soc. astronomique de France*, 1898, p. 472.

descendent alte faze spre o simplificare tot mai mare. O singură privire în familia Soarelui, și încă nu departe, ne dovedește aceasta aproape neîndoios.

Luna, tovarășul Pământului, e un astru mort.

Aer, de loc sau aproape de loc¹. Apa lipsește cu desăvârșire — deși unele fotografii par a ne arăta urma unor vaduri seci. Scoarța sau litosfera e liniștită (moartă și ea), cu toate că numai pe partea întoarsă spre noi are peste 100 000 de conuri vulcanice. Ce intensă trebuie să fi fost o dată activitatea vulcanică pe acest astru de 50 de ori mai mic decât Pământul !

Cît despre plante și animale, nici un semn².

Astfel stînd lucrul, e destul să privim în Cosmos numai la astrul vecin, și o evoluție regresivă a planetei ne apare ca ceva foarte posibil ; iar dacă cercetăm cu luare aminte cele ce se petrec pe fața Pământului, această evoluție regresivă — spre moarte — ni se înfățișează chiar ca foarte probabilă.

În adevăr, dacă considerăm mai întîi de toate hidrosfera, vedem că ea este expusă pieirii, deoarece apa pătrunde neconținut în scoarța Pământului ; iar aceasta probabil că se îngroașe neconținut, și totuși nu-i nici o adîncime din cele cunoscute pînă azi, unde să nu se fi găsit litosfera umezită de apă. Cît privește suprafața Pământului, aci apa intră în fel de fel de combinațiuni, așa că zi cu zi o parte din elementul lichid iese pe încetul din circulație, devine adică un capital pierdut pentru hidrosferă³. E drept, vulcanii compensează în parte aceste pierderi, trimițînd neconținut aburi la suprafața planetei ; dar activitatea vulcanică pare a fi în descreștere și ne putem lesne închipui că, de la o vreme, lipsind compensația pentru pierderile învelișului lichid, acesta va dispărea, oricît de considerabil ni se pare nouă apa mărilor și a oceanelor contemporane.

Și dacă ne ridicăm privirile spre atmosferă, vedem și aici același mers regresiv — spre împuținare. Gazurile care compun amestecul atmosferei pot intra — și de fapt intră — în combinațiuni care le fixează sub formă solidă, eliminîndu-le din circulație. Mai ales se pierde lesne prețiosul oxigen. După calculele făcute mai de curînd⁴, oxigenul prins în scoarță e de 12 000 de ori mai mult decât cel ce a rămas în atmosferă, chiar dacă am admite că litosfera nu are o grosime mai mare de 27 km⁵. Și, de asemenea, foarte lesne se pierde nu mai puțin prețiosul acid carbonic. Orice copac îngropat în pămînt, orice coral căzut în fundul mării, orice carapace calcaroasă, orice schelet acoperit de sedimentele apelor... înseamnă o parte de acid carbonic prinsă în scoarța solidă. Iar de curînd s-a găsit mijlocul

¹ Comstock, observînd apropierea stelelor de discul Lunii, a găsit diferențe de timp din cauza refracțiunii, ceea ce indică și în Lună o atmosferă foarte rară ; — de vreo 5 000 de ori mai rară decît a noastră. Cf. „Bull. de la soc. astronomique“, 1899, p. 135.

² „Revue scientifique“, 1903, p. 343. Pickering afirmă totuși că ar fi zăpadă în Lună și chiar organisme. Cf. „La nature“, 1902, II, pp. 15 și 300.

³ Ratzel, *Die Erde*, 1902, II, 28, 496.

⁴ Stoney, *Die Umschau*, III, 1899, p. 833.

⁵ Unii admit grosimea de 1 560 km. Cf. Brückner, *Allg. Erdkunde*, II, p. 100.

de a se consuma și azotul atmosferei, care pînă acum era indiferent „economic“¹.

Nu-i vorbă, vulcanii, prin emanațiunile lor gazoase, dau și atmosferei o serioasă compensare, cît timp activitatea lor va mai dura ; dar se poate prevedea și aici un sfîrșit².

Iar cît privește biosfera, adică învelișul plantelor și animalelor, se înțelege de la sine, ea va scădea proporțional cu scăderea apei și a aerului pentru a pieri înainte de dispariția lor desăvîrșită — poate mai întîi din cauza lipsei de căldură, căci de aer unele organisme inferioare (*anaerobii*) se pot dispensa.

Va rămînea deci numai litosfera, din ce în ce mai groasă, din ce în ce mai amortită. Prăbușiri și încrețituri, din care să se nască munți și văi, nu vor mai fi posibile. Asperitățile de azi ale scoarței vor fi pînă atunci cărate de apă și de vînt spre fundul mărilor. În fiecare ciclu de 12 milenii, întreaga suprafață a uscatului scade cu un metru, căci în fiecare an rîurile duc spre bazinul mărilor un volum de 10 kc³ ; așa că scoarța, atît de diferențiată azi, va fi netezită cu desăvîrșire, după ce mai întîi Pământul va trece prin faza actuală a vecinului nostru Marte, al cărui aer rar și ale cărui continente tocite sînt un semn de vădită îmbătrînire.

Și, în sfîrșit, ajunsă în adînci bătrînețe, planeta noastră, cînd îi va veni rîndul, va cădea ca și celelalte în Soare, pentru ca materia cosmică imobilizată în Pămînt, aprinzîndu-se din nou, să înceapă iarăși același ciclu de forme, căci în eternitatea timpului și în imensitatea spațiului, ea e în veșnică prefacere ; „*un soare dacă pierie în cer, se naște iarăși soare*“.

Oricare ar fi însă adevărul ultim cu privire la aceste depărtate schimbări, cele înșirate pînă aci ne dau dreptul să considerăm planeta noastră ca un adevărat organism, care a avut un *inceput*, o *dezvoltare progresivă prin diferențiere*, și care probabil tinde, după analogia altor corpuri cosmice, spre o *dezagregare și o simplificare iarăși progresivă*.

■

Și atunci, deoarece înfățișarea planetei într-un moment dat atîrnă de treapta de evoluție a fiecăruia din învelișurile sale ; și deoarece viața planetei în genere nu e altceva decît transformarea treptată și treptat corelativă a acestor învelișuri (care, dacă se schimbă unul, cu necesitate trebuie să se schimbe și celelalte), mi se pare că, în loc de a defini știința noastră, afirmînd că geografia e „știința Pământului“ — ceea ce în realitate nu-i decît o definiție verbală foarte vagă — e

¹ „La nature“, 1902, II, p. 237. O companie „Atmospheric Product Company“ a instalat o uzină lângă Niagara, pentru a prinde azotul atmosferei în interesul agriculturii.

² St. Meunier, *op. cit.*, p. 233.

³ Penck, *Morphologie der Erdoberfläche*, I, p. 381 și F. Toula, *Die Entstehung der Kalksteine*, 1891, p. 10.

mult mai cuprinzător și mai aproape de o vedere analitică asupra fenomenelor naturii, dacă am defini-o astfel: *Geografia e știința evoluțiunii Pământului considerat în relațiunea reciprocă a celor patru învelișuri, atât din punctul de vedere static, cât și din punctul de vedere dinamic.*

Dar nici atîta nu-i de ajuns. Căci se naște întrebarea: nu cumva mai sînt și alte științe, care să se ocupe de aceste învelișuri ale planetei? Bunăoară învelișul organic, al plantelor și animalelor, nu este el studiat în botanica și zoologia despre care pomeneam la început? Și atunci, de ce să-l mai studieze și geografia?

Vom încerca într-una din prelegerile viitoare să stabilim: care și unde este granița dintre știința noastră și științele învecinate. Pentru azi va fi de ajuns, cred, să indicăm unde e limita dintre geografie și științele descriptive, care se ocupă de învelișul organic. Și astfel vom vedea ce trebuie să mai adăugăm spre a completa și preciza definițiunea noastră.

Fără îndoială, de plante și de animale se ocupă mai întîi de toate botanica și zoologia — acestea sînt științele speciale. Dar nici una, nici alta nu se ocupă de învelișul organic al planetei.

În adevăr, ce-l interesează pe botanist și ce atrage privirea sa, cînd cercetează plantele? Se înțelege, individul. Din fiecare varietate vegetală, lui nu-i trebuie decît un exemplar, și toată știința sa poate fi constituită. Dacă undeva, într-o grădină botanică, ne-am închipui realizate toate condițiunile atmosferice, care ar permite tuturor plantelor să trăiască, începînd cu plantele ecuatoriale și sfîrșind cu speciile care trăiesc pe zăpada și ghețurile polare, evident toată lumea botanistului s-ar putea mărgini între zidurile acelei minunate grădini.

Nu tot așa e cu geografia plantelor. Pe geograf nu-l mai interesează individul, ci totalitatea făpturilor vegetale; nu-l mai interesează *varietatea, specia, genul, familia*, ci-l interesează numai masa plantelor ca *înveliș organic*, și felul cum acest înveliș e distribuit pe glob. Un exemplu: La ecuator, pe insule, ca și pe continente (în Brazilia și Congo), scoarța Pământului e acoperită de păduri foarte întinse. Ce problemă își pune acolo botanistul? numai atît: cîte specii sau cîte exemplare de plante specific deosebite se găsesc în acea regiune. Și, dacă întîmplător le-ar afla pe toate înșirate la marginea pădurii ecuatoriale, restul i-ar rămîne indiferent. Nu-i tot același caz cu geograful. Alceva se întreabă el: *De ce acolo e o pădure, adică o îngrămădire la un loc a plantelor mari*, și de ce, după ce înaintezi cîteva grade spre nord sau spre sud, deodată pădurea încetează, iar fața Pământului e acoperită numai de ierburi care, în deosebire de copaci, își trăiesc toată viața lor în scurtul timp al unei veri? De ce această caracteristică grupare de plante, care dă loc în două ținuturi vecine la o înfățișare așa de deosebită și creează omului și altor animale condițiuni de trai atît de felurite? Aceasta este întrebarea geografului, iar pentru a o dezlega, adică pentru a găsi condițiunile fizice care au determinat o astfel de distribuire a plantelor în *formații vegetale* deosebite, el trebuie să țină mai întîi seamă de toată masa acestor plante, fără să întrebe cîte și care sînt speciile ce o compun.

El nu va cerceta prin urmare varietățile, speciile, genurile, familiile etc., ci va studia formațiile vegetale: *pădurea, stepa, savana, tundra* etc. Și de aceea, pe cînd botanistul s-ar putea mărgini la nevoie între zidurile unei grădini ca aceea despre care vorbeam, geograful trebuie să țină seamă pentru știința sa de toată fața planetei, pentru a vedea care sînt grupările învelișului vegetal și ce fel au variat ele în *spațiul geografic* și pentru ce.

Dar să nu anticipăm asupra chestiunilor din prelegerile viitoare. Sînt destule, socot, aceste cîteva cuvinte spre a vă face să vedeți ce însemnătate covîrșitoare au pentru geografie considerațiile privitoare la masa materiei planetare din fiecare înveliș și la distribuirea ei în spațiu.

Și atunci, e lesne de înțeles că definițiunea dată adineauri va avea o formulare mai completă, numai dacă accentuează punctul de vedere special geografic, al masei. Vom zice prin urmare: *geografia este știința Pământului considerat în relația reciprocă a maselor celor patru învelișuri, atât din punctul de vedere static (al distribuirii în spațiu), cât și din punctul de vedere dinamic (al transformării în timp).*

Astfel stînd lucrurile, vom împărți toate problemele privitoare la geografia generală, o dată pentru totdeauna, în patru mari capitole. Unul se va ocupa cu atmosfera, altul cu hidrosfera, al treilea cu litosfera, și cel din urmă cu biosfera. Iar în fiecare din aceste mari diviziuni ale obiectului geografiei, vom avea de studiat învelișul respectiv mai întîi din punct de vedere static, apoi din punct de vedere dinamic.

Așa, la atmosferă, vom cerceta mai întîi dimensiunile ei, compoziția amestecului gazos, distribuirea fiecărui gaz în sens vertical, stratificarea întregului înveliș după înălțime și împărțirea în sens orizontal (cu privire la maxima și minima). Iar cînd această cercetare va fi gata, vom trece la dinamica atmosferei: ne vom întreba în ce chip, pentru care cauze, și după care legi se mișcă atmosfera, cu alte cuvinte, vom studia sistemele vînturilor.

La hidrosferă vom urma aceeași cale. Întîi vom considera învelișul lichid din punctul de vedere static: al distribuirii apei în mări, lacuri, rîuri, zăpadă, ghețuri etc.; apoi vom face un pas mai departe și vom examina cum se mișcă apa în curenții mării, în rîuri, ghețari, ploii, neguri și vom căuta legile după care se împlinește această circulație neodihnită între ocean și părțile uscate ale litosferei.

La aceasta din urmă, vom păstra aceeași normă. Unele chestiuni vor fi privitoare la statică (distribuția în sens orizontal: continente, peninsule și insule; apoi în sens vertical: cîmpii, dealuri, munți, podișuri, văi etc.). Și cînd aceste forme vor fi clasificate din punct de vedere pur morfologic, vom trece la dinamica litosferei și ne vom întreba: cum se mișcă, și mai ales cum s-a mișcat coaja globului de a produs munții, văile, insulele și prăbușirile (în care s-a adunat apa mărilor) și cum s-au născut toate formele plastice, pe care le întîlnim pe fața uscatului sau în fundul oceanului.

În fine, ajungînd la biosferă, vom cerceta întinderea formațiilor vegetale ori animale — o rasă, un popor, un stat sînt și ele formații animale¹ — apoi ne vom întreba : cum s-au născut, cum s-au întins, cum s-au restrîns aceste formații în spațiul geografic și care sînt cauzele unor astfel de schimbări.

Și cînd toate aceste probleme vor fi limpezite, atîta cît ne vor permite mijloacele noastre de cercetare, veți cîștiga o vedere sintetică asupra organizării întregii planete și veți admite fără metaforă că pămîntul nostru are viața sa proprie ; că, împreună cu noi și chiar prin noi, el trăiește o viață nemăsurat mai complicată decît a oricărei individualități lesne trecătoare. Iar mai tîrziu, cînd veți urmări complexitatea crescîndă și ca compoziție, și ca formă, și ca mișcări, începînd cu atmosfera și sfîrșind cu biosfera, acei care veți avea ocaziunea să vă familiarizați mai de aproape cu minunata perspectivă, pe care o dă asupra cunoștințelor omenești ierarhia științelor stabilită de Aug. Comte, veți avea o privire neașteptat de limpede asupra vieții individului cosmic, de care ne vom ocupa².

Acesta este obiectul științei noastre, și singur felul acesta de a înțelege și defini geografia ne poate da dreptul de a-i alătura frumosul epitet, pe care Humboldt mai acum vreo 50 de ani l-a pus în fruntea marelui sale operă, numînd-o cu un cuvînt grecesc *Cosmos*, adică *podoabă* și *ordine*. Astfel concepută, geografia va putea prin studiul planetei noastre — singurul corp ceresc mai lesne de cercetat — să devină pentru noi un fel de cheie spre a înțelege, măcar prin analogie, viața altor corpuri cerești, începînd cu cele mai apropiate de familia noastră planetară și sfîrșind cu cele ce stau departe pierdute în imensitatea spațiului cosmic.

Acesta e în cîteva cuvinte obiectul de studiu cu care se vor îndeletnici cei ce vor profesa de pe această catedră.

Deprinși însă a privi geografia ca o disciplină educativă, cum e îndeosebi istoria patriei și studiul limbii materne, vă veți mira, poate, că în cea dintîi prelegere, cel ce începe acest curs de geografie n-a găsit nimerit să vă pomenască nimic cu privire la studiul acelei părți de pămînt, de care este legată viața istorică a neamului din care facem cu toții parte !

Nu e locul, nici timpul să înșir pînă în amănunțimi toate categoriile de probleme, pe care știința noastră le urmărește cu privire la biosferă ; și aceasta cu atît mai mult, cu cît înapoi am lăsat la o parte — pentru a-i da mai tîrziu

¹ Punct de vedere personal al lui S. Mehedinți care atestă faptul că nu-i era clară deosebirea dintre forma biologică și forma socială de mișcare.

Punctul de vedere sus exprimat este o consecință a tezei că societatea este o „formațiune biogeografică“, teză pe care a susținut-o în lucrările sale. — N. R.

² Este cunoscut faptul că această clasificare a științelor care aparține lui Aug. Comte, nu a rezistat timpului. — V.M.

relieful cuvenit — problema relației dintre om și pămînt, care ea singură, sub numele de antropogeografie, cuprinde aproape jumătate din întreaga literatură geografică.

Țin totuși să vă declar de la început că, într-un veac ca al nostru, cînd istoria a devenit universală în plinul înțeles al cuvîntului ; cînd ceea ce se întîmplă peste mări și peste țări : în China, Japonia, în Africa, în Australia și în depărtata Americă interesează zi cu zi viața fiecărui popor din Europa ; într-un secol, cînd istoria ajungînd universală a devenit în același timp *intensiv geografică*, este firesc ca știința noastră, și în țară la noi, ca și aiurea în alte țări, va trebui, pe lîngă problemele generale geografice, să caute a lămuri și probleme mai mărginite. Prin urmare, ea se va ocupa cu deosebită luare aminte și de cele privitoare la evoluția neamului nostru, în legătură cu ținutul planetei pe care locuim.

Și aceasta nu numai din punct de vedere național-egoist, ci din considerații culturale de o înaltă valoare științifică.

Căci, dacă în adevăr trebuie să credem în generalizările filozofiei evoluționiste, oricine zice progres, acela trebuie să zică numai decît : diferențiere. Fără diferențiere, adică fără specializarea organelor și a funcțiilor, e imposibil progresul și nici nu poate fi altfel. Ideea vă este familiară de la cursurile de filozofie asupra evoluționismului.

Și dacă astfel stă lucrul, înțelegeți bine că acela care înlesnește și asigură individualizarea unui popor, adică diferențierea lui de celelalte, acela, prin chiar această diferențiere, asigură continuitatea progresului, mersul înainte al civilizației omenești. Fiindcă orice popor bine diferențiat, cu un caracter național răsplat, are aplecări aparte și deci menirea sa specială, reprezentînd o nouă posibilitate de cultură.

De aceea, de cîte ori un popor se primejduiește, totdeauna poate rămîne bănuială, dacă nu cumva o mare misiune istorică a rămas neîmplinită, și dacă din această cauză, civilizația n-a rămas cumva săracă de o nuanță, care era să fie, dar nu va mai fi niciodată. Căci după cum o specie vegetală ori animală, pierdută, nu se mai creează din nou, de asemea și o varietate etnică, avînd calitățile sale specific deosebite, cînd se pierde, pierdută rămîne pentru totdeauna, pierdută rămîne pentru civilizație.

Iată de ce, din punct de vedere, nu numai practic, ci abstract științific, mi se pare că pentru orice om de știință, problema cea mai înaltă cu privire la înaintarea culturii este să-și dea toată măsura puterilor sale, în sfera științei sale, pentru ca să asigure continuitatea, apoi un maximum de dezvoltare a varietății etnice din care face parte. Și aceasta nu cu liniștea academică a celui ce privește nepăsător pe deasupra veacurilor, ci cu mare luare aminte și în fiecare moment. Căci, după cum zice Hegel, și după cum trebuie să bănuiască orice om de știință, care meditează asupra probabilităților istorice, fiecare

popor are un *singur* moment istoric¹, care este momentul lui... Acesta, o dată trecut, dacă misiunea aceluia popor n-a fost împlinită, neîmplinită rămîne pentru totdeauna, fiindcă în evoluția unui neam, ca și în viața unui individ, e un moment numai — și nici nu poate fi altfel — cînd toate sînt mai potrivite decît orișicînd înainte, și decît orișicînd după aceea, pentru ca poporul, ca și individul, să atingă perfecțiunea cea înaltă, cea mai deplină manifestare de energie. Iar fatalitatea istorică, izvorîtă din legile fizice ale planetei, nu așteaptă niciodată pe cei zăbavnici și nedumeriți.

Iată pentru ce, ca o candelă totdeauna aprinsă, meditația liniștită a omului de știință... trebuie să vegheze la interesele superioare ale omenirii, îngrijind și dezvoltînd pas cu pas germenii de progres specific sădiți în poporul din care face parte.

Prin urmare, după puterea ei, în sfera ei, geografia în noul curs care începe azi se va ocupa cu o serioasă luare aminte și de problemele privitoare la pămîntul și la neamul românesc din toate țările românești. Iar ca chestiune de metodă, vom căuta să cunoaștem faptele în toată realitatea lor concretă, ținîndu-ne deopotrivă departe, atît de încrederea naivă a celor ce au afirmat acum vreo 50 de ani cu ochii închiși că „Românul nu piere”, cît și de scepticismul acelora care, din nevoie de eleganță logică și din slăbiciuni pentru finețe de argumentare, înconjoară orice afirmare cu nenumărate rezerve, pînă ce seacă și în ei și în alții izvorul energiei și credința în viitor.

Și acuma, încheind cea dintîi prelegere de geografie în universitatea noastră, vă rog să-mi îngăduiți încă un minut pentru îndeplinirea unei datorii personale: sufletește mi-e cu neputință să nu pomenesc măcar în cîteva cuvinte ceva și despre împrejurările, în care s-a pregătit înființarea acestei catedre.

Sînt acum opt ani, de cînd, în același timp, după cîte îmi aduc aminte, și universitatea, și Societatea regală de geografie au socotit că a venit vremea ca studiile geografice să fie introduse în programul învățămîntului superior, pentru ca și universitatea noastră să urmeze pilda altor instituții similare din străinătate.

Prezența aici a cîtorva din domnii membri ai comitetului Societății geografice îmi reamintește o mare și grea datorie de recunoștință, pe care numai activitatea științifică a celui ce începe azi prelegerile, rămîne să cerce a o plăti în forma convenită, la timpul și locul convenit. Azi îi rog pe domnii membri, care au avut bunăvoința să fie de față la inaugurarea acestui curs, să primească expresiunea adîncilor mele mulțumiri. Îndeosebi, sînt dator să aduc mulțumirile mele domnului secretar al societății, care întotdeauna, cu multă bună-

¹ Hegel, *Philosophie de l'esprit*, 1869, II, LXV, LXX, 420.

voință, mi-a stat gata de ajutor și a reprezentat pentru mine întreaga societate geografică.

Aici, în universitate, mulțumirile mele, pline de cea mai adîncă recunoștință, se îndreaptă mai întîi de toate către d-l profesor Titu Maiorescu. Cu o neadormită bunăvoință și un neînduplecat optimism, domnia sa, ca îndreptător al culturii noastre românești, m-a încurajat în tot timpul studiilor, așteptînd ca și geografia la rîndul ei să contribuie cu ceva nu numai la dezvoltarea culturii noastre în genere, dar în același timp să pună în relief și ceea ce e specific românesc, cînd va veni vorba despre țările locuite de români.

Ca o lumină depărtată, dar totdeauna egală cu sine însăși, sfatul d-sale m-a urmărit în alte universități ani și ani de zile, iar disciplina filosofică, pe care am cîștigat-o în această universitate, mi-a fost întîiul fir conducător la haosul de amănunte al literaturii geografice, înlesnindu-mă să găsesc chiar de la început destulă claritate în perspectivele așa de variate ale unei științe aproape necunoscute mie. Și de aceea, dacă ici și colo, în șirul acestor prelegeri, vreo generalizare cît de modestă va veni să înviezeze cu lumina ideii inerția faptelor brute, d-sale aveți, avem să-i mulțumim.

Alături de d-sa, și în universitate, și la domnii miniștri de instrucție din anii de pe urmă, am întîmpinat atîta bunăvoință, încît mi-ar fi cu neputință să mulțumesc în parte tuturor. Pe toți îi rog să primească viile mele mulțumiri.

De altfel, deasupra numelor și deasupra persoanelor, simt că se ridică ideea datoriei pentru datorie. Și-mi dau foarte bine seama că adevărata recunoștință n-o voi putea dovedi față de nimeni, decît printr-o activitate luminată de ideea că ceea ce sîntem datori trebuie să facem, mai întîi fiindcă sîntem datori față de noi înșine și față de neamul din care am ieșit — în afară de care neînsemnata noastră individualitate dispăre, după cum se împrăștie și piere un mic izvor, cînd n-are norocul să-și încredințeze apele sale rîului, care singur el le poate duce mai departe¹.

¹ Ca director al Școalei Normale Superioare, Odobescu simțise viu lipsa de pregătire în geografie. Programa acestui studiu se oprea la cele patru clase gimnaziale. De aci, stăruința lui de a face loc geografiei la universitate, pentru pregătirea profesorilor. Ca o datorie de pietate, întîia prelegere universitară a fost închinată „Memoriei lui Alex. Odobescu”. Ni s-a părut așadar îndreptătită reproducerea acelor rînduri în prima pagină a volumului de față.

ASUPRA OBIECTULUI GEOGRAFIEI, DEFINIȚIUNEA EI¹

Dovedire empirică a ipotezei lui Kant-Laplace: experiența fizicianului Plateau. Concor- danța acestei ipoteze cosmogonice cu concepția evoluționistă a lui Herbert Spencer. Diferen- țierea materiei telurice în patru învelișuri concentrice: atmosfera, hidrosfera, litosfera și biosfera. Sferoid și geoid. Turtirea regiunilor polare. Invelișurile sint întregi. Întinderea atmosferei, a apei, a uscatului și a hainei organice (vegetație și animale). După diferențierea progresivă va urma o probabilită simplificare (regresiune). Kant considera posibile transfor- mări ale materiei planetare în chip de cicluri evolutive. Masa e punctul de vedere special al cercetărilor geografice. Relațiunea maselor din cele patru învelișuri cu temei pentru definiția geografiei.

Definițiuni verbale ca acestea: antropologia este știința omului, geografia este știința Pământului și altele de același gen nu dau o idee despre științele respective decât acelora, care o au mai dinainte printr-o privire analitică a fenomenelor ce formează obiectul acelor științe.

Este necesar, prin urmare, să arătăm de la început, într-o repede ochire, sfera fenomenelor geografice, pentru a înlesni acea privire generală, din care să iasă o definițiune lămurită. Aceasta este cu atât mai necesar, cu cât în lite- ratura geografică contemporană chiar și problema definiției științei noastre prezintă încă oarecare nesiguranțe.

1. Pământul, cu toată minunata lui varietate de forme, a fost odinioară împrăștiat în uniformitatea haosului, în care nimica nu începuse încă „a fi“. În întinderea nemărginită a spațiului, elementele materiei erau amestecate fără nici o diferențiere; nici o calitate specifică nu era manifestată, așa că despre toată starea aceea primitivă nu e nimic în lumea actual sensibilă, care să ne poată da o reprezentare măcar prin analogie. De aceea, de când inteligența

omenească a început a cerceta „cauzele lucrurilor“, enigma cea dintâi și cea mai mare de care s-a împiedicat a fost însăși problema originilor. Cu ea încep invariabil toate sistemele religioase; cum a fost lumea la început și cum a ajuns să fie așa cum este?

În cosmogoniile religioase, explicarea era însă ușoară: creațiunea toată era o minune făptuită prin voința și puterea supranaturală a zeilor. Greutatea a început abia atunci, când oamenii de știință au căutat, lăsând la o parte ipoteza unei creațiuni instantanee, să-și dea seamă, după legile observate în natură, în ce chip și în ce împrejurări s-au putut forma și s-au legat între ele, cu atîta armonie, părțile acestui minunat cosmos, pe care îl vedem înaintea ochilor. În acel moment, a început adevărata dificultate a problemei și de acest stadiu în evoluția științei se leagă interesul geografului cu privire la literatura despre originea pământului.

Acest moment hotărîtor în istoria ideilor despre originea sistemului nostru planetar (și prin urmare și a Pământului) este a doua jumătate a seco- lului trecut.

Preocupat de ideea spațiului, pentru întemeierea filosofiei sale, Kant a fost condus să mediteze nu numai asupra spațiului abstract, ci și asupra celui concret¹. El este cel dintâi, care închipuiește o normă, după care haosul s-ar fi limpezit de amestecul atomelor sale spre a forma armonia sistemelor solare; așa cum le vedem azi.

„Eu presupun, zice Kant, că toată materia din care se compun sferile siste- mului nostru solar ... la început umplea întregul spațiu, în care se învîrtesc aceste astre. Starea aceea a naturii, considerată în sine și în afară de orice sistem, mi se pare cea mai simplă, dintre toate cîte au putut să urmeze Nean- tului. În acel timp, nimica nu luase încă o formă. ... Atracțiunea a măturat apoi acest spațiu și a strîns materia în mase izolate ... mișcîndu-se de aici înainte într-un spațiu fără rezistență“².

După Kant, veni rîndul lui Laplace să susțină (cu oarecare deosebiri) aceeași teorie, în cunoscuta sa operă *Exposition du système du monde*. Astfel, ceea ce fusese un mister adînc pentru toate secolele de mai înainte devine în secolul nostru o idee familiară pînă și în literatura didactică, unde în mod dogmatic ni se spune de cîte ori este vorba despre originea planetei noastre, că „la început“, împrejurul unor puncte de atracție, materia cosmică s-a adunat pe încetul, formînd un fel de negură deasă, adică o nebuloasă rotundă, care a prins a se învîrți și a se strînge din ce în ce mai mult din cauza răcirii; apoi din repezițiunea învîrtirii a urmat o umflare la ecuator și s-a desprins cu vremea un inel, care, nefiind omogen în toate părțile și nerăcindu-se deopotrivă peste tot, s-a rupt, iar din bucățile lui s-a format sferile planetare, care la

¹ Publicat prima dată în „Convorbiri literare“, 1901.

¹ A ținut ani întregi prelegeri de geografie la universitate.

² Kant, *Allg. Naturgeschichte und Theorie des Himmels*, 1755, p. 95.

rîndul lor din aceleași cauze au format iarăși inele — cum le vedem încă la Saturn. În sfîrșit, prin o nouă fragmentare au dat naștere la sferile mai mici numite sateliți etc.¹. Ba încă după experiența extraordinar de simplă a fizicianului Plateau (cu picătura de untdelemn, care pusă în anumite condițiuni și învîrtită devine sferică, se turtește, face un inel din a cărui rupere ies sfere mititele, ce se învîrtesc împrejurul celei mai mari), ideile cosmogonice ale lui Kant și Laplace au căpătat chiar un fel de verificare empirică. În felul acesta, problema de tot întunecată a cosmogoniei deveni în secolul nostru obiectul unei demonstrații în adevăr familiară.

Mai mult. Teoria aceasta cosmogonică s-a alipit de un sistem filosofic, ceea ce a mărit și mai mult însemnătatea ei pentru gîndirea omenească.

Căutînd legea „redistribuirii neîncetate a materiei și a mișcării”² Herbert Spencer, în *Primele sale principii* a fost nevoit să atingă, din capul locului, problema originii sistemului nostru solar și să arate în ce chip, pe încetul, materia, din cauza nestabilității oxigenului, a trecut de la „starea difuză imperceptibilă la o stare concentrată perceptibilă” în urma unui proces de integrare a atomelor și a unei pierderi concomitente a mișcării inițiale. Astfel, formarea sistemului solar dintr-o nebuloasă, depășind însemnătatea mărginită a unei probleme de cosmografie, deveni în sistemul filosofic a lui Spencer dovada cea mai luminoasă în sprijinul doctrinei filosofice a evoluționismului.

Din cele ce preced, reținem deci, în vederea dezvoltărilor ce ne vor întîmpina în paginile ce urmează, că Pămîntul este o parte a Soarelui, la fel ca materie, ca formă și ca origine cu toți tovarășii săi mai mici și mai mari, cu care împreună dă ocol astrului ce ocupă centrul sistemului întreg.

2. Dar procesul evolutiv al materiei astfel diferențiate s-a urmat și mai departe în fiecare astru. După deslipirea lor din Soare, fiecare planetă a format un soare mai mic, învîrtindu-se și în jurul său, și în jurul Soarelui central, și răspîndind în spațiu o lumină frumoasă albă ca a tuturor soriilor tineri. Apoi, cu trecerea vremii, căldura fiecăruia s-a împușinat, s-a pierdut în spațiile interplanetare, iar Terra, planeta noastră, s-a îngălbenit (cum sînt încă azi o treime din sorii cîți se văd pe cer) și, răcindu-se tot mai mult, s-a făcut roșu, s-a stins, a pierdut lumina sa proprie, rămînînd să primească rînd pe rînd, cînd pe o parte, cînd pe alta, lumina de împrumut trimisă de soarele din centru, iar noaptea cîteva raze slabe de la sorii mai depărtați.

Ajuns în acest stadiu de astru stins, pierderea progresivă a căldurii a permis o integrare mai energetică a atomelor, potrivit afinităților lor chimice³ și astfel

¹ A. Supan, *Grundzüge der physischen Erdkunde*, L, 1896, p. 2.

² H. Spencer, *Premiers principes*, 250, 253, 277.

³ Combinațiile între diferitele elemente și prin urmare o integrare apreciabilă începuse deja în stadiul de soare roșu, după cum dovedește analiza spectrală. Cf. M. Neumayr, *Erdgeschichte*, Leipzig, 1896, I, p. 64 și u.

din starea gazoasă a nebuloasei primitive Pămîntul a devenit lichid, iar într-o fază de bătrînețe mai înaintată, el ajunse să se învelească de jur împrejur cu o coajă subțire, la început instabilă, apoi din ce în ce mai groasă și mai rezistentă, pînă ce a ajuns să formeze litosfera solidă și rece de astăzi.

Nu însă toată materia din corpul planetei a trecut prin aceste trei stări. Căci, dacă lăsăm la o parte ipotezele asupra proprietăților fizice ale miezului planetei și ne mărginim numai la ceea ce este imediat observabil în fenomenele de la suprafață, vedem că aici întîlnim mai întîi de toate o masă de gaze a cărei grosime nu este încă precis determinată, dar care ar ajunge după unele măsurători grosimea considerabilă de 300 km peste coaja pămîntului¹. Prin urmare, față de raza globului pămîntesc (6 378 km), pătura aceasta a *atmosferei* ar reprezenta încă o însemnată parte din volumul planetei, de care stă lipită.

Mai jos decît masa gazelor stă apoi o groasă pătură de materie lichidă (compusă în cea mai mare parte din apă). De ar fi deopotrivă împrăștiată, masa aceasta ar face de jur împrejurul planetei o mare adîncă peste tot de 2 500 m. De aceea geografii, pe lîngă sfera gazelor sau atmosfera, mai vorbesc și de sfera lichidă pe care o numesc *hidrosferă*.

E drept însă că o bună parte din acest înveliș lichid, sub influența frigului de pe uscat, a trecut în cele două ținuturi polare la starea solidă; s-a lipit pentru totdeauna de coaja globului numită *litosferă* și vremelnic, în fiecare iarnă, cînd spre un capăt cînd spre celălalt capăt al Pămîntului, o parte din învelișul apos se solidifică, luînd forma de ghețuri și zăpadă. Totuși, în faza actuală a planetei, poate fi încă vorba de o sferă lichidă peste sfera solidă a coajei sau litosferă.

În fine, la aceste trei mai trebuie să adăugăm și învelișul organismelor, care a îmbrăcat globul pămîntesc din timpuri foarte vechi, de cînd scăderea temperaturii a făcut posibilă apariția vieții pe pămînt. Cînd și această pătură a organismelor a apărut, formînd așa numita *biosferă*, Pămîntul a atins culmea evoluției cu privire la diferențierea maselor sale materiale, iar despărțirea aceasta în patru sfere este forma cea mai complexă din cîte cunoaștem și bănuim că ar mai fi undeva în Univers.

Deoarece însă diferențierea celor patru sfere și legăturile lor reciproce vor interesa nu numai definiția științei noastre, ci și multe din dezvoltările ce vor urma mai departe, ni se pare necesar să insistăm încă asupra noțiunii fiecărei sfere, cu atîta mai mult, cu cît la prima vedere s-ar părea că asimilarea acestor învelișuri cu niște sfere nu corespunde totdeauna (bunăoară în cazul apelor) cu realitatea.

Să le examinăm deci pe fiecare mai de aproape. Că *litosfera* sau coaja Pămîntului are forma sferoidală, aceasta este pînă la evidență probat pentru

¹ Azi această grosime, în urma măsurătorilor, este mult depășită. — V.M.

oricine își recapitulează dovezile materiale aduse în sprijinul acestei păreri de câteva sute de ani încoace.

Măsurătorile moderne, ce este drept, au avut ca rezultat uimitoarea descoperire că nivelul mărilor nu este același (și ceea ce e mai mult : că nici chiar în aceeași mare, fața apei nu e peste tot la aceeași înălțime, așa că pe apă ar fi văi ca și pe uscat). De aceea, aceste măsurători ne fac, când vorbim astăzi de litosferă, să întrebuițăm termenul mai nou : *geoid*, care să ne aducă aminte că Pământul în realitate are o formă unică, imposibil de asimilat cu vreun corp geometric oricare ar fi el. Totuși faptul că, alături de vorba *geoid*, subsistă încă termenii mai vechi : *geosferă* și *litosferă*, este o dovadă că nu comitem o eroare, dacă *grosso modo* considerăm globul pământesc ca un corp sferoidal. Singura nedumerire ce ar mai rămânea s-ar naște poate cu privire la marile neegalități ale scoarței, adică la munți și la abisurile oceanice, care ar putea știrbi oarecum rotundimea litosferei. Aceste creștături sînt însă fața de volumul planetei cu desăvîrșire neînsemnate. Din vârful Munților Himalaya (8 840 m) pînă în fundul Pacificului, la Tonga-Butu, unde sonda a atins acum cîțiva ani adîncimea cea mai mare din cîte cunoaștem (9 430 m)¹, este în totul o diferență de 18 km, așa că, chiar de ar fi abisul acela la piciorul muntelui Himalaya, față de raza Pământului, acea diferență este atît de mică, încît pe orice sferă construită de mîna omenească abia s-ar putea vedea.

Rămîne așadar ca ceva admis pentru geograf, că — după toate probabilitățile matematice — chiar și în părțile care n-au fost cercetate de om, planeta are aproximativ forma unui sferoid puțin turtit la cei doi poli ($\frac{1}{300} - \frac{1}{299}$).

Că această litosferă este apoi continuă, adică fără nici o soluțiune de continuitate, e mai presus de orice îndoială. Toate prăbușirile și crăpăturile scoarței sînt accidente cu desăvîrșire superficiale ; fiind plastic, învelișul acesta (care, practic vorbind, ni se pare foarte solid) îndată ce într-un loc, din pricina vreunui cutremur sau din altă cauză, s-a dislocat o parte a coajei globului, ținutul dinprejur tinde să o astupe, astfel că nicăieri nu e un singur loc pe fața Pământului, unde despicătura scoarței să ne poată da speranțe, de a afla măcar grosimea ei, necum să ghicim și ce se găsește dedesubt. Singurele spărturi sînt doar cele făcute de mîna omenească. Cea mai adîncă abia trece de 2 000², o adevărată întepătură față de scoarța azi foarte groasă a pământului.

Litosfera este așadar un solid rotund, care ocupă mijlocul, și anume partea cea mai mare din volumul planetei. Și, cu toată nesiguranța ce avem asupra stării fizice a materiei din mijlocul ei, o putem totuși considera ca un corp solid, căci un lucru este sigur : chiar dacă miezul ar fi în stare gazoasă³, pre-

¹ În prezent altitudinea Munților Himalaya este de 8 848 m, iar adîncimea maximă de 11 516 m în Fossa Filipine. — N. R.

² La Parussovitz în Silesia.

³ E. d. Brückner, *Allg. Erdkunde*, Wien, 1897, p. 100.

siunea va trebui să fie așa de mare și gazul acela atît de des, încît din punct de vedere geografic el poate fi privit ca solidificat, deoarece greutatea specifică a materiei din centru știm că întrece cu mult chiar pe aceea a substanțelor solide ale coajei.

Dacă trecem acuma la învelișul apelor, asemănarea lui cu o sferă întîmpină în reprezentarea noastră despre ocean, mări și râuri iarăși oarecare greutate.

Aceasta este o iluzie născută din marea noastră obișnuiță cu imaginile uscatului. În realitate, nicăieri pământul nu ni se pare și nici nu este mai rotund ca în mijlocul mărilor ; încît, dacă am numit coaja litosferă, cu atît mai potrivit este să numim hidrosferă și învelișul apei, — mai ales că 7 părți din 10 ale întregului glob sînt acoperite numai de acest lichid. În adevăr, dacă privim un glob geografic, așezînd în mijlocul feței întoarse spre noi insula N. Zelandă, vedem că mai tot Pământul ni se arată acoperit de albastrul apelor. De n-ar fi micul continent australian, am avea iluzia că mai tot globul e acoperit de ocean ; iar mobilitatea elementului lichid ne îngăduie să ne reprezentăm fața planetei ca asemănătoare cu a vechiului sferoid de revoluție, pe care îl formase globul pământesc pe cînd era încă în stare fluidă. Privind planeta din acest punct de perspectivă, evident, avem dreptul să vorbim de o „hidrosferă“, căci fluxul și refluxul, ba chiar furtunile (ale căror valuri n-ating înălțimea de 15 m decît foarte rar), nu pot să turbure în mod simțitor echilibrul general al suprafeței apelor, care, în orice caz, se apropie cu mult mai mult de netezimea unui sferoid decît fața uscatului cu munții, văile și depresiunile sale.

Dacă întoarcem însă globul și așezăm la mijloc, în dreptul ochilor, arhipelagul britanic (cu antipozii Zelandezilor) înfățișarea se schimbă : afară de Oceanul polar arctic și de valea largă a Oceanului Atlantic, jumătatea aceasta de pământ e acoperită în cea mai mare întindere nu de ape, ci de uscat. Astfel se pare că am fi nevoiți să constatăm că hidrosfera, cu toată superioritatea ei ca formă, față de neregularitățile litosferei, totuși nu e așa de împlinită, să poată forma un înveliș sferic pe deasupra litosferei. Intuiția globului ne-ar constrînge deci să mărturisim că hidrosfera nu e completă.

Cu toate acestea, în realitatea naturii, sfera apelor este tot așa — sau aproape tot așa — de continuă ca și a uscatului. În adevăr, dacă părăsim mările și ne suim pe continente, vedem că expresia „uscat“ (cum se numesc la un loc continentele și insulele) nu e decît foarte relativă. Căci apa se întinde și peste el, cuprinzîndu-l într-o rețea de lacuri, râuri, fluvii, izvoare ..., iar dacă rețeaua se pare cumva prea rară, nu trebuie să uităm, că apa ploilor acoperă măcar periodic (în unele locuri permanent) și ținutul dintre râuri. Apoi nu putem face iarăși abstracție că peste tot scoarța Pământului este umedă, deoarece apa, grație capilarității sale extraordinare (întreit mai mare decît a eterului) străbate pînă la golurile cele mai ascunse ale rocilor, necum în păturile superficiale, de obicei înfoiate. Această umezeală, care de la oarecare adîncime se

găsește și în pustii, întregește așadar rețeaua râurilor, a lacurilor, a ploilor și a izvoarelor, mai mult decât ni se pare la prima vedere, fiindcă în reprezentarea cartografică o mare parte din această apă lipsește. Prin urmare, pentru a întregi emisfera apelor, trebuie să ținem seama și de apele împrăștiate pe continente și, în același timp, să nu uităm nici pe cele ascunse în scoarța Pământului, care în mișcările lor subterane constituiesc o rețea lichidă bogată, cu forme foarte curioase. Geograful de fapt nu poate lăsa aceste ape afară din cadrul hidrosferei generale; ele nu-s decât ape ale oceanului, venite din ocean și pe cale de a ajunge iarăși într-insul. De aceea, când în lungul unui „oued“ saharian, vedem șirul oazelor în reprezentarea globală a hidrografiei, e ca și cum am urmări curgerea unei ape subterane, pe care în nici un chip n-o putem exclude din rețeaua râurilor, lacurilor și izvoarelor de pe continent.

Dar dacă nici apa lacurilor, nici apele subterane nu-s de ajuns spre a întregi învelișul apelor pe deasupra litosferei, trebuie să ne mai aducem aminte și de umezeala împrăștiată în atmosferă, de aburii care, ca o haină fină, îmbracă Pământul de jur împrejur; în fine, de haina mai vădită a negurilor, a norilor, a ghețurilor și a zăpezilor eterne, care învelesc vîrfurile munților înalți și cele două regiuni polare. În sfîrșit, să ne aducem aminte de vestmîntul alb al omătului — adesea gros de mai mulți metri — care pe rînd în fiecare jumătate de an, acoperă cînd pe o parte, cînd pe alta a continentelor din cele două emisfere. Sub toate aceste forme, geograful vede una și aceeași *hidrosferă* care, din tinerețea planetei și pînă azi, a învelit rînd pe rînd mai toate părțile pe care le numim uscat și le acoperă și azi într-un loc mai mult în alt loc mai puțin, avînd încă apă de ajuns, să îmbrace toată litosfera sub o mare adîncă pretutindeni de 2 500 m.

Dacă trecem însă la a treia sferă, aici nu mai este nici o îndoială că ne găsim în fața unui înveliș în adevăr sferoidal. Mai mult decât apa mărilor, aerul din oceanul atmosferic a rămas, ca și în tinerețea Pământului, supus mai întîi mișcării de rotație; prin urmare, mai mult decât toate celelalte învelișuri, atmosfera trebuie să fie mai aproape de un ideal sferoid de revoluție. Aceasta cu privire la formă.

Cît despre continuitatea acestei sfere sau întregimea sa, aceasta este afară de orice îndoială, date fiind proprietățile fizice ale aerului. E drept că în unele locuri și pînza atmosferei este ceva mai rară (unde barometrul arată un *minimum*), iar în alte locuri, mai deasă (*maximum*). Am avea prin urmare și în masa gazoasă ceva asemănător cu rețeaua lacurilor, mărilor etc. din sfera lichidă. Dar, lăsînd la o parte această diferențiere a desimeii, care e foarte variabilă după loc și timp, atmosfera e continuă, adică învește de jur împrejur toată planeta pînă la înălțimea unde forța de atracție e așa de slabă, încît unele particule ale atmosferei (extrem de rare) și chiar o parte din cenușa zvîrlită de vulcani se pierd pe nesimțite în spațiile interplanetare.

În fine, ultima sferă, care împlinește corpul planetei, este aceea a materiei organice: *biosfera*.

Reprezentarea acestui nou înveliș întîmpină în închipuirea noastră obișnuită despre glob cea mai mare greutate. Și totuși viețuitoarele, ca și apele și aerul, îmbracă de jur împrejur fața litosferei. Spre încredințare e destul să se gîndească cineva cu luare aminte la tapiseria ierburilor care acopăr mai tot uscatul, asemănată adeseori în stil mai literar cu un covor așternut peste coaja aspră a globului. Și în adevăr, covorul acesta în stepe, Ilanos, pampas și savane, unde ierburile ating înălțimi de peste doi metri, formează de fapt o adevărată haină vegetală, care ascunde mai de tot fața Pământului. Iar dacă aceasta e adevărat pentru cîmpiile ierboase, apoi este cu atît mai adevărat pentru ținuturile ecuatoriale, unde se întind păduri în care ochiul uimit nu mai poate deosebi copac de copac, acoperiți cum sînt toți de plante parazitare și legați fiind laolaltă de lianele care dau întregii păduri aspectul unui haos de frunziș. Tot o îmbrăcăminte vegetală, deși mai puțin deasă, fac și pădurile din regiunile temperate, unde copacii alternează cu luminișuri pline de ierburi anuale, și mai ales marile păduri ale Canadei și Siberiei, unde ținuturi întregi sînt pardosite cu trunchiurile copacilor căzuți, peste care se întinde mușchiul mărunțel, o îmbrăcăminte organică mai deasă și decât cea de la ecuator. În fine, chiar dincolo de aceste păduri imense, în care călătorul se orientează numai cu busola sau după cursul râurilor, haina vegetală tot n-a dispărut; ea se continuă încă pînă în regiunile înghețate, prin iarba fină a tundrelor și copacii pitici, care se mulțumesc cu căldura unor veri scurte.

Apoi, în biosferă, pe lîngă plante, mai intră și animalele. Dacă învelișul vegetal nu pare destul de des, el este întregit din punctul de vedere al geografului prin adaosul organismelor animale. Căci între miliardele ierburilor din stepă și ale copacilor și arborișilor din pădurile cele mai mari ale planetei se ascund alte miliarde — nenumărate și acestea — de animale mici și mari, un adevărat furnicar. Și printr-o admirabilă compensare, tocmai acolo, unde haina vegetală ni se pare mai rară, în mări, se adaugă mulțimea organismelor animale, care umplu adîncul apelor și mai ales păturile lor superioare. Foraminiferele singure au zidit strate uriașe¹.

Și încă n-am pomenit, pentru întregirea sferei organismelor, pe cele mici de tot; mulțimea mai presus de orice închipuire a vietăților microscopice, pe care firește nu le zărim și totuși sînt² (sute de mii într-un centimetru cub de apă) întregind astfel în înțeleșul cel mai propriu al vorbei și această ultimă sferă a globului, care la început ni se părea așa de puțin continuă.

Pînă în acest stadiu a ajuns planeta noastră în calea de evoluție progresivă. De unde la început, materia astrului despărțit din Soare era omogenă, prin

¹ O. K r ü m m e l, *Der Ocean*, pp. 79, 81.

² V a u c h e z, *La Terre*, I, 288, 289.

treptată integrare, ea s-a diferențiat încetul cu încetul și a format cele patru sfere concentrice cum le vedem astăzi.

3. Chestiunea care preocupă mai departe pe geograf, în cercetarea sa asupra întinderii în timp și în spațiu a fenomenelor geografice e următoarea: Va mai spori încă diferențierea planetei? Se va mai naște încă o nouă sferă, pe lângă cele patru cunoscute pînă azi?

Evident nu se poate răspunde nimic precis. Apariția unor noi forme vegetale ori animale nu ni se pare de loc imposibilă; dar o diferențiere mai departe în masa planetei, care să dea naștere la alte sfere, cu alte stări ale materiei, ni se pare foarte puțin probabilă, judecînd atît după relațiunea dintre sferele cunoscute, cît și după analogia cu diferențierea altor corpuri cerești.

În adevăr, planeta noastră se pare că e foarte aproape de bătrînețe chiar dacă ar trebui să ne oprim la cele 100 milioane de ani, pe care geologul englez Geikie le cere numai pentru formarea rocilor sedimentare. Evoluția progresivă a ajuns, după cît se pare, culmea, așa că planetei nu-i mai rămîne de acum înainte decît să urmeze o evoluție în sens regresiv, adică spre uniformizare. Și în realitate vedem că la extremitățile globului pămîntesc circulația materiei aproape a și încetat; ea s-a integrat pînă aproape de imobilizare. Căci nu numai scoarța pămîntului se odihnește, dar și o bună parte din hidrosferă, transformată fiind în ghețuri și omăt, stă liniștită, iar vestmîntul organic (mai ales cel vegetal), bogat odinioară ca la ecuator, se odihnește în forma de fosile pierdute sub ghețuri, pe care le numim de pe acum eterne.

Și ceea ce se petrece azi la poli se va întîmpla probabil, cu timpul, peste tot restul feței globului. După judecata oamenilor de știință — întrucît e vorba de ipoteze — perspectiva îndepărtată a planetei noastre așa de frumos diferențiate ar fi cam cea următoare:

Mai întîi, sfera apelor se va împuțina pe încetul, deoarece lichidul acesta pătrunde mereu în coaja Pămîntului. Nu e adîncime cît de mare, din cele cunoscute pînă acuma, unde să nu se fi găsit umezeală. E destul să amintim că dintre toate lichidele, apa este cel mai capilar¹. Apoi o bună parte din ea servind la combinații chimice, ea este fixată încetul pe încetul și prin urmare retrasă din circulație și imobilizată în scoarța solidă a globului. Iar dacă aceste pierderi se par puțin însemnate, pentru ca să aibă drept urmare o schimbare considerabilă în raportul celor patru învelișuri concentrice, nu trebuie să uităm că, scăzînd căldura, cu timpul, o parte din ce în ce mai mare a hidrosferei se va solidifica și va rămînea lipsită de coajă ca un adaos al litosferei, căci și gheața de azi, în anume împrejurări, e considerată în geografie ca o simplă rocă ce ia parte la formarea reliefului, ca și granitul sau oricare alta. Așadar, după toate prevederile, hidrosfera Lunei, în care fotografiile recente ne fac să vedem niște

¹ Mendeleef, *Principes de Chimie*, p. 86.

meandre, — probabil albiile unor vechi rîuri, cu toate că azi satelitul nostru n-are nici atmosferă, nici apă, ci numai sîmburile solid al litosferei.

Și ce se va întîmpla cu hidrosfera va trebui să se întîmple și cu atmosfera planetei noastre.

Azotul, mai refractar la combinații, și argonul (foarte pasiv) vor rezista mai mult. Celelalte părți ale atmosferei — și în prima linie oxigenul atît de necesar vieții — se va împuțina mai iute, căci oxizii l-au fixat și-l fixează încă neconținut în scoarța Pămîntului. E foarte semnificativ faptul că una din marile deosebiri între meteorite și mineralele zvirlite de vulcani de o parte, și mineralele de pe fața planetei de altă parte, este tocmai gradul mic de oxidație al celor dintîi¹. Din contra, mineralele din fața litosferei sînt foarte oxidate, firește în paguba oxigenului din atmosferă. După calculele făcute de curînd² oxigenul prins în coaja globului este de 10 000 ori mai mult decît cel care a mai rămas în atmosferă, chiar dacă am admite că grosimea litosferei nu trece peste 27 km.

Unde mai pui, în fine, că fiecare trunchi de copac care rămîne îngropat în coaja Pămîntului, și fiecare schelet de animal ce se coboară în adîncimile oceanului, este în oarecare măsură o parte din atmosferă fixată în forma solidă și lipsită de litosferă, ce crește astfel pe fiecare zi în paguba celorlalte sfere mai mobile³.

Cît privește apoi biosfera, este evident că răcirea atmosferei și împuținarea apei și a oxigenului vor aduce de sine inevitabilă dispariție a biosferei. Azi, oxigenul este încă în proporție de 22%, dar e destul să se vadă măsura lui pînă la 17%, pentru ca o bună parte din vietăți să piară, ceea ce ne arată că, înainte de a se împuțina de tot acest prețios gaz, biosfera în mare parte va fi condamnată la pieire. Prin urmare, judecînd după analogie, Pămîntul va ajunge un moment, cînd toată materia organizată de azi se va întoarce iarăși în starea anorganică și astfel planeta noastră, în cursul ei de evoluție regresivă, se va simplifica din nou și se va îndruma spre uniformitate, ștergînd pe încetul urmele diferențierii de astăzi. Căci paralel cu transformarea și transmutarea progresivă a hidrosferei, atmosferei și biosferei, se va transforma și partea solidă, adică litosfera. Continentele, care acum se ruinează cu 1 m în timp de 12 400⁴ de ani, pînă atunci vor fi aproape nivelate; depresiunile vor fi umplute cu fărîmiturile munților și, mergînd spre faza lui ultimă, Pămîntul îmbătrînit va lua înfățișarea pe care o are vecinul nostru Marte. Atmosfera lui subțire, continentele fără de munți și mările lui foarte scăzute sînt semne ale unei bătrîneți înaintate și un fel de prevestire a soartei celorlalte planete surori.

¹ St. Meunier, *Géologie comparée*, Paris, 1895.

² Stoney, cf. *Die Umschau*, III, Oct. 1899, p. 833.

³ Credința de odinioară că azotul și oxigenul nu pot fi lichefiate ne-ar fi împiedicat în parte de a ne închipui evoluția regresivă a celor patru sfere. Azi se știe că la -194°C azotul devine lichid, argonul la -187° , iar oxigenul la -183° .

⁴ A. Penck, *Morphologie der Erdoberfläche*, Stuttg. 1896, I, 381.

E drept, îmbătrînirea aceasta, care începe a se simți, ar putea fi amînată încă printr-o creștere a căldurii solare produse poate de căderea unei planete (a lui Mercur de ex.) în masa astrului central. Dar în cele din urmă, răcindu-se tot mai mult și Soarele, răcirea Pămîntului va fi inevitabilă și îmbătrînirea lui de asemenea; pînă ce, atras spre centrul sistemului, el va cădea în astrul de unde s-a deslipit; materia lui se va împrăști într-un amestec haotic, pentru a da apoi naștere la alt sau alte astre. Căci potrivit legilor universale și eterne ale materiei, „un soare dacă piere în cer, se naște iarăși soare“; materia cosmică va fi totdeauna în echilibru nestabil și deci în veșnică mișcare, așa că în eternitatea timpului și în imensitatea spațiului totul va fi „în devenire“. Formele infinite la număr își vor împărți materia în infinitatea timpului și în nemărginirea spațiului.

Sînt surprinzătoare — mai ales pentru cei ce cunosc numai stilul sec din *Critica rațiunii pure*, — paginile în care filosoful din Königsberg, fără ajutorul faptelor astronomice cunoscute azi, profetea în sensul evoluționismului viitorul sistemului nostru solar și al celorlalte corpuri cerești. „Infinitul, zicea dînsul, este destul de mare, pentru ca un sistem, sau chiar tot ce este cuprins în Calea Lactee, să fie în fața lui ceea ce este o floare sau o insectă față de Pămîntul nostru“. Iar în acest infinit al spațiului „lumile și sistemele lumilor trec și sînt înghițite în abisul eternității; creațiunea e totdeauna activă pentru a da naștere altor forme, în alte regiuni ale cerului, ca să înlocuiască cu ceva mai bune ceea ce dispăruse. Și astfel „astrele care sînt mai apropiate de centrul Universului vor pieri cele dintîi, după cum și formarea lumilor a început mai întîi tot aproape de centru; apoi pierirea și ruina se vor întinde din ce în ce pînă în regiunile cele mai depărtate... pentru a cuprinde într-un haos unic toate astrele, care au sfîrșit perioada existenței lor, pe cînd în alte părți natura... va face neconținut lumi noi, cu materialul celor descompuse, așa că îmbătrînind într-un loc, în altul ea este mai tînără și mereu fecundă în noi creațiuni“.¹

4. Din cele ce preced ni se pare că faptul capital în evoluția Pămîntului este diferențierea progresivă a celor patru sfere și apoi tendința iarăși progresivă spre amestecarea lor din nou, spre uniformizare. Dar pentru interpretarea geografică a acestui fapt, trebuie să ținem seamă că ceea ce face mai ales individualizarea planetei noastre este masa ei. În adevăr, în tot sistemul planetar, nu mai este nici un astru de aceeași mărime. De cantitatea de materie solară, izolată în această planetă, a atîrnat întîi de toate diferențierea maselor celor patru sfere. Căci hotărît lucru: alte mări (mai întinse ori mai mici) ar fi fost, dacă planeta ar fi cuprins în sine mai multă materie solară decît cea pe care întîmplător o are; de asemenea, și apa ar fi fost mai multă ori mai puțină; alta ar fi fost și atmosfera, alta litosfera, alta materia organizată — în altă cantitate și în alte forme.

¹ Kant, *op. cit.*, cap. VII, passim.

Așa că, dacă lăsăm la o parte distanța de Soare (care este o dată astronomică) și privim întîi de toate masa planetei, vedem că ea este împrejurarea fundamentală de care a atîrnat și atîrnea evoluția globului nostru pămîntesc. De aceea, geografia studiind pămîntul pentru a preciza individualizarea lui cosmică trebuie să plece tocmai de la această dată fundamentală a diferențierii maselor. Și fiindcă o definițiune trebuie să arate totdeauna partea cea mai caracteristică a unei noțiuni, definirea obiectului geografiei trebuie să se întemeieze în mod necesar tocmai pe aceea ce este mai caracteristic în noțiunea foarte complexă despre fenomenele geografice cuprinse în cele patru sfere. Iată de ce, definiția obișnuită „geografia este știința Pămîntului“ credem că poate fi înlocuită mai cu folos pentru gîndire prin alta mai cuprinzătoare: „geografia este știința evoluției Pămîntului considerat din punctul de vedere al relațiunii maselor celor patru sfere, atît în succesiunea timpului, cît și în distribuirea lor în spațiu“.

Firește, definițiunea aceasta nu e destul de scurtă. Dar cine privește definiția verbală, care ne spune scurt: „geografia este știința Pămîntului“, ori definiția ceva mai explicită: „geografia este știința despre suprafața Pămîntului“ ori, în fine, pe cea inspirată de Strabo și Ritter, după care știința aceasta se ocupă numai de „relațiunea dintre om și fața Pămîntului“; urmărind evoluția literaturii geografice măcar în cei din urmă 100 de ani, acela vede cum știința noastră devine din ce în ce mai mult ceea ce stă cuprins în definițiunea la care ne-a condus, în paginile precedente, privirea analitică a fenomenelor geografice în toată întinderea sferei lor.

În adevăr, punctul de vedere al diferențierii globului pămîntesc în mase și studiul acestor mase în însăși realitatea lor concretă ni se par a fi singurul punct de vedere special geografic, față de toate științele care se mai ocupă cu studiul Pămîntului. Aceasta se va lămuri din ce în ce mai bine în capitolele următoare. Pentru moment două exemple vor fi de ajuns.

Botanistul pentru studiul plantelor se întemeiază pe indivizi. O plantă din fiecare specie îi este de ajuns. Geograful, ocupîndu-se și el de această parte a bioseferei, nu se oprește la individ, ci consideră în primul rînd masa. Pe cînd unul vorbește de exemplu de palmier, fag etc. și le clasifică după specie, gen, familie..., celălalt vorbește de „formații vegetale“; păduri, savană ori tundră, adică la masa plantelor.

Alt exemplu din altă știință. Pe cînd fizica studiază apa din punctul de vedere al proprietăților generale ale materiei și prin urmare îi este de ajuns pentru atingerea acestui scop o cantitate de apă *ad libitum*, geografia din contra, ca știință concretă a Pămîntului, adică a unui individ cosmic, are nevoie să cerceteze nu cîteva picături de apă, ci toată hidrosfera, cîtă e cuprinsă în mări, lacuri, rîuri, nouri, omăt etc., căci toată apa cîtă s-a lăsat pe coaja globului, după ce a încetat starea haotică a planetei, toată ne trebuie spre a înțelege fizionomia ei actuală. Un rîu să fi fost mai puțin și vadul lui n-ar fi existat; apa unui singur lac să fi lipsit sau a unei singure mări și înfățișarea scoarței în acea re-

giune ar fi avut alt caracter ; raportul adică dintre masele celor patru sfere ar fi fost acolo altul. Aspectul morfologic al litosferei ar fi fost și el altul, alta umezeala atmosferei, alta ar fi fost împărțirea plantelor și animalelor ; altul numărul și probabil chiar și forma lor specifică, alta ar fi fost, căci diferențierea formelor este o funcție nu numai a timpului, dar și a mărimii spațiului concret, prin urmare a maselor de materie în care cea diferențiere a avut loc. Ideea aceasta este una dintre cele mai familiare în literatura darwinismului ¹.

Așadar, când am definit geografia ca o știință care se ocupă de relațiunea celor patru sfere ale planetei considerată din punctul de vedere al *maselor* concrete, ni se pare că am ales pentru studiul Pământului o perspectivă pur geografică, nedisputată de alte științe ; în același timp, ne-am apropiat de realitatea faptelor, așa cum iese ea la iveală din evoluția literaturii geografice contemporane. Căci departe de a se ocupa de relațiunea dintre om și suprafața Pământului, ori numai cu studiul acestei suprafețe, literatura geografică în timpurile noastre, atît în operele de generalizare cît și în cele mărginite la chorografia unui singur ținut, ne arată că geografia devine tot mai mult știința fenomenelor din cele patru sfere considerate în relațiunile dintre masele lor *variable* după loc și timp.

Se înțelege, definițiunea dată poate să pară în primul moment nu numai lungă, dar și cam abstractă. Capitolele următoare o vor face însă mai familiară și-i vor lămurii înțelesul din ce în ce mai bine. Căci fără nici o îndoială, precizarea noțiunilor și exprimarea lor prin termeni adecvați este de cea mai mare însemnătate pentru progresul gândirii, atît cînd e vorba de lumea abstractă a ideilor cît și de cea concretă a faptelor. De aceea, orice introducere într-o știință trebuie să înceapă în mod firesc prin a hotărî exact obiectul însuși al științei și definițiunea ei. Și aceasta cu atît mai necesar în cazul de față cu cît geografia și unele științe vecine cu dînsa : geologia, antropologia etc. au primit numele lor înainte de a se cunoaște bine sfera obiectului de cercetare și de a se fi arătat punctul lor de plecare ².

¹ Ch. Darwin, *L'origine des espèces*, Cap. II.

² Humboldt, *Cosmos*, I, 51.

LOCUL GEOGRAFIEI
ÎN CLASIFICAREA ȘTIINȚELOR.
DIVIZIUNILE GEOGRAFIEI ¹

Geografia modernă, fiind rezemată pe concepția evoluționistă, este indicată raportarea față de clasificarea lui H. Spencer. Nepotrivire cu schema stabilită de acest filozof (astronomie, astrologie și astrogenie). Nici împărțirea tradițională în geografie matematică, fizică și istorică nu mai poate fi păstrată. Humboldt, Ritter și aproape toți urmașii lor le-au părăsit. Diviziunea geografiei este impusă de însăși distribuția materiei telurice în atmosferă (climatologie), hidrosferă (oceanografie), litosferă (morfologie) și biosferă (biogeografie). Vrednic de relevat este locul însemnat al antropogeografiei, ca ramură din ce în ce mai proeminentă cu aspectele ei mai noi : geogr. politică și geopolitică. În genere, tendința modernă e caracterizată prin eliminarea catastrofismului și aplicarea spre sinteze întemeiate pe cercetare pozitivă. Încercarea lui Fr. Ratzel de a se rezema pe clasificarea lui Comte ni se pare neizbutită, iar aprecierea despre Cortambert e nevalabilă, fiind un autor fără însemnătate pentru dezvoltarea științei geografice.

Întrucît toate științele tind în mod firesc la o supremă unificare a cunoștințelor în câteva generalizări ultime, de care se ocupă filozofia, este evident legitimă în orice știință întrebarea : care este locul acelei științe față de altele și mai ales care este rolul ei special cu privire la elaborarea acelei ultime sinteze. Întrebarea este cu deosebire interesantă pentru geografi, deoarece știința lor s-a ivit cu mult înainte de altele, în încercările de clasificare a științelor și cu toate acestea am văzut în capitolele precedente că, încercînd să precizăm individualitatea ei față de altele, am întîmpinat unele nesiguranțe atît cu privire la definițiune, cît și cu privire la mărginirea ei de celelalte științe.

¹ Primul studiu de geografie teoretică, apărut în „Bul. S.G.R.” vol. XV, 1894, sub titlul *Locul geografiei între științe*. Republicîndu-l în *Opere complete*, vol. I, partea I, București 1943, autorul l-a intercalat în ansamblul capitolelor acestui volum fără să-i aducă modificări de fond. Îl păstrăm și noi la fel, pentru că el reprezintă prima formă sub care S. Mehedinți a văzut geografia ca știință, locul între celelalte științe și diviziunile ei, și pentru că, în *linii mari*, reprezintă și gîndirea geografică fundamentală a primului nostru geograf modern. — V.M.

Un fel de a lămuri această problemă ar fi să urmărim în cursul timpului părerile pe care le-au avut alții asupra locului geografiei între științe. O astfel de cercetare ar avea însă mai mult un caracter istoric și prin urmare ne-am depărta de preocupările metodologice la care trebuie să ne mărginim în aceste capitole.

Un alt fel de a dezlega problema ar fi să ne oprim la o clasificare a științelor considerată ca definitivă, apoi să căutăm a lămuri chestiunea sprijiniți pe un punct de vedere bine fixat. Firește aceasta ar fi calea cea mai ușoară și cea mai lesne de ales. Dar tocmai ceea ce izbește mai întâi atenția în această împrejurare e faptul că, în pofida numeroaselor cercetări filozofice și științifice ale veacului, savanții nu s'încă de acord asupra unei singure clasificări a științelor. Începând cu a lui Aristotel și sfârșind cu a lui Wundt, toate au fost și sînt supuse criticelor. Așa că greutatea mărginită a problemei noastre geografice atîrnă de dificultatea unei probleme de ordin mai general.

Pentru a împuțina această greutate, nu ne rămîne decît să simplificăm chestiunea, făcînd abstracție de amănunțimile ei. Astfel urmînd, nu ne vom întreba de locul tuturor științelor particulare unele față de celelalte, ci ne vom mărgini să căutăm locul științei noastre mai întâi în categoriile sau grupările mai generale ale științelor. Pentru început, aceasta ne va fi de ajuns ca orientare.

Plecînd din acest punct de vedere, ni se pare că deosebirea cea mai profundă, care poate fi găsită între științe, este aceea care le desparte în două categorii : abstracte și concrete. Unele au drept obiectiv „raporturile abstracte” sub care se prezintă fenomenele, iar celelalte au drept obiect „fenomenele înseși”. În prima categorie ar intra, după H. Spencer, numai matematica și logica, singurele științe în adevăr *abstracte*. Dacă ne întoarcem însă privirile spre științele care se ocupă de fenomene, aci studiul poate apuca două căi : sau privim fenomenele naturii numai ca moduri de manifestare ale unei forțe aparte (chimia bunăoară privește natura numai din punctul de vedere al afinității reciproce a elementelor), sau privim fenomenele în însăși realitatea lor concretă : ca manifestări ale unui complex de forțe, considerate în simultaneitatea lor. În primul caz, avem de-a face cu științele *abstracte-concrete*, iar în al doilea caz cu științele pur *concrete*¹.

Evident geografia nu intră nici între științele abstracte, nici între cele abstracte-concrete, și deci în numita clasificare ea nu poate avea loc decît între științele concrete².

¹ Spencer, *La classification des sciences*, pp. 4, 5.

² S. Mehedinți adoptă schema clasificării științelor elaborată de filozoful Spencer, care nu se întemeiază pe criterii obiective. Numai materialismul dialectic a dat o clasificare justă a științelor, care are în vedere criterii obiective de clasificare : în general fiecare știință studiază o formă de mișcare a materiei sau domeniul de contact și întrepătrundere a unor forme de mișcare. — *N.R.*

Că rubricarea aceasta se potrivește cu caracterul științei noastre, aceasta reiese lămurit din capitolele precedente, unde ne-am silit să arătăm că geografia consideră fenomenele sale în toată complexitatea lor reală ; ba încă, spre deosebire de alte științe concrete, pentru studiul fenomenelor sale, ea are nevoie chiar de la început de localizarea lor în spațiul concret, de care în niciun caz nu poate face abstracție.

N-ar rămînea deci acuma decît să vedem : care ar fi locul geografiei între științele concrete, cu care e mai înrudită, fiind apoi de la sine înțeles că, față de științele mai abstracte și de cele cu totul abstracte, ea va avea aceeași situație ca și toate tovarășele din categoria științelor numite concrete.

Aici însă începe greutatea cea mare. Căci îndată ce ne aruncăm privirile asupra relațiilor dintre științele concrete, vedem că aceste relațiuni sînt deosebite iarăși de la un sistem la altul. Ne vom opri totuși la sistemul lui H. Spencer, deoarece opera filozofului în chestiune, mai mult decît a tuturor, ni se pare întemeiată pe generalizări scoase din toată întinderea literaturii științifice a veacului ; apoi chiar capitolele precedente ne impun, în mod inevitabil, să dăm precădere clasificării științelor inspirată de evoluționism.

La Spencer, științele concrete ni se prezintă mai întâi în ramificarea următoare : astronomie, astrogenie și geogenie. Toate celelalte trebuie să intre în una din aceste ramuri principale.

Pe ce se întemeiază această subdivizare a sferei științelor concrete ?

Toate aceste științe, considerate la un loc, se ocupă cu descoperirea legilor „redistribuirii neîncetate a materiei și a mișcării, care are drept urmare evoluția, acolo unde predomină integrarea materiei, și disoluția, acolo unde predomină absorbirea mișcării și dezintegrarea materiei”. Cu privire la scopul general, toate științele concrete se aseamănă și formează o categorie omogenă. Diferențierea între ele începe abia atunci, cînd fiecare din ele își alege un punct de vedere mai special. Astfel :

1. Astronomia se ocupă cu redistribuirea materiei și a mișcării (care se întîmplă în prezent) între corpurile cerești considerate în relațiunile lor unele cu altele, ca *mase*.

2. Astrologia se ocupă de aceeași redistribuire a materiei și a mișcării, între moleculele oricărei mase cerești, cînd e vorba numai de influența moleculelor, unele asupra altora.

3. Geogenia are același scop, ca și astrogenia, cu deosebire că, pe lîngă influența moleculelor unele asupra altora, ea mai consideră și acțiunea exercitată asupra lor de forțele ce vin din moleculele altor mase. Și anume se subîmparte în :

- a) mineralogie : compoziția și descompoziția materiei neorganice ;
- b) meteorologie : redistribuirea materiei și mișcării în gaze și lichide ;
- c) geologie : redistribuirea materiei și mișcării în solide ;
- d) biologie : redistribuirea materiei și mișcării în substanța organică.

Acestea sînt ultimele ramificări la care se oprește Spencer în opera sa consacrată clasificării științelor. Singură biologia este urmărită în ramificări și mai depărtate¹.

Fără îndoială, este o *mare lacună* în clasificarea filozofului numit mai sus că n-a fost urmărită diviziunea fiecărei ramuri a științelor concrete pînă în amănunțimi. Căci orice încercare de clasificare a științelor trebuie, în mod inevitabil, să urmărească unul din aceste două scopuri: ori să arate în ce loc trebuie așezată fiecare dintre științele cîte s-au diferențiat pînă azi din vechea știință a filozofiei grecești; ori să arate un criteriu consecvent pentru o împărțire a științelor cîte sînt sau ar mai putea fi. Altfel, cînd într-o clasificare nu te poți orienta pentru a găsi locul oricărei științe, sau să găsești motivul excluderii vreuneia dintre ele, evident clasificarea aceea este de o utilitate mărginită.

Cum însă geografia — pînă în marginile unde Spencer a întins ramificarea științelor concrete — încă nu e pomenită, trebuie (respectînd firește punctul de vedere evoluționist) să ne orientăm singuri după datele filozofului pentru a găsi locul științei noastre.

Mai întii de toate, trebuie să observăm de la început că științele concrete în diferențierea lor istorică nu se potrivesc cu schema imaginată de filozoful evoluționismului. E destul să relevăm faptul că două din cele trei mari ramuri ale științei concrete au nume inventate ad-hoc. Astrogenia și geogenia nu-s nume uzuale și poate că nici nu vor deveni. De altfel, asupra mai multor puncte din ramificarea științei concrete ar fi mai multe observări de făcut. De una însă este nevoie să pomenim chiar acum pentru lămurirea problemei de care ne ocupăm.

Și anume: firul conducător, pe care îl are în vedere Spencer în clasificarea științelor concrete, adică „distribuirea materiei și a mișcării“, nu este urmărit cu destulă consecvență.

Întii, el urmărește această distribuire a materiei din punctul de vedere al maselor cosmice și aici stă nota distinctivă a științei ce se numește astronomia. Îndată însă ce trece la astrogenie și apoi la geogenie, el încetează de a considera masa pentru a lua ca nou fir conducător *mișcarea moleculelor*. Se înțelege că, după ce a fost considerată toată repartizarea materiei cosmice în mase siderale, este permis să o considerăm apoi în toate aceste mase siderale și din punctul de vedere al mișcărilor moleculei. Dar, înainte de a schimba astfel punctul de perspectivă, trebuie să cercetăm mai întii dacă primul punct de vedere al maselor nu poate fi încă utilizat și mai departe.

În adevăr, noi am văzut în capitolul care ne-a ajutat să ajungem la definiția geografiei că, potrivit cu ideile evoluționismului despre Cosmos și în armonie cu realitatea faptelor concrete, putem urmări chiar mai departe re-

¹ Într-o notiță a edițiunii din 1893, autorul observa că spațiul îi lipsește pentru a continua mai departe subdiviziunile.

distribuirea materiei și a forței, tot din punctul de vedere al masei. Diferențierea celor trei sau patru sfere ni s-a înfățișat acolo ca o grupare inevitabilă în masa fiecărui corp ceresc. Și atunci, după cum distribuirea în mase siderale era temelia unei științe, astronomia, distribuirea mai departe a maselor, în fiecare corp ceresc, poate forma obiectul unei științe tot concrete, dar ceva mai complexe. Această știință, pentru care Humboldt găsisse cuvîntul Cosmos ori Weltbeschreibung, este, după cele expuse mai sus, geografia, cu toate că numele cosmografie ar fi fost mai propriu decît cel întrebuintat de Humboldt.

Abia acuma, cînd punctul de vedere al diferențierii după mase a fost utilizat cît a fost posibil, putem pași la întemeierea unei științe concrete și mai particulare, pornind în masa fiecăreia din cele patru sfere și de la distribuirea moleculară a materiei. Astfel că, după astronomie, în ordinea particularității, ar veni cosmografia și apoi astrogenia, plus geogenia lui Spencer, care în realitate se confundă amîndouă, deoarece deosebirea între ele este ca aceea care ar putea fi stabilită între zoologia mamiferelor și zoologia unui singur mamifer. Evident o astfel de separație e artificială: pămîntul e un astru ca toate astrele și geogenia nu poate fi decît un capitol al astrogeniei sale.

Astfel, prima diviziune a sferei științelor concrete ar fi următoarea:

1. Astronomia, ocupîndu-se de relațiunea dintre corpurile cerești ca mase, avînd ca subdiviziuni astronomia *siderală și planetară*, după cum se ocupă de dinamica universului întreg sau numai a sistemului nostru stelar.

2. Cosmos sau Cosmografia, ocupîndu-se de relațiunea între masele fiecărui astru în parte.

3. Astrogenia, în fine, care se ocupă cu relațiunea dintre molecule, avînd ca subdiviziuni: mineralogia, meteorologia, geologia etc.

Pentru noi, în momentul de față, singură diviziunea sferei științelor concrete în cele trei ramuri are interes. Urmărirea mai departe a subdiviziunilor ar da naștere la observații care ne-ar abate de la scopul urmărit în aceste pagini. Destul că, pornind de la o clasificare treptată a punctelor de vedere din care poate fi privită integrarea materiei cosmice, punctul de vedere al masei, adoptat în capitolul despre definițiune, ne-a permis să găsim geografiei un loc oarecum mai dinainte indicat în clasificarea științelor schițată de Herbert Spencer.

Din felul acesta de a privi ierarhia științelor concrete, și îndeosebi locul geografiei între ele, urmează mai întii o limpezire a raporturilor dintre această știință și cele învecinate, apoi o împărțire mai consecventă în însăși sfera științei noastre.

În adevăr, din cele înșirate în capitolul precedent se vede că geografia, spre deosebire de științele vecine, este neconținut preocupată de distribuirea și redistribuirea materiei cosmice după mase; capitolul de față, întărind același punct de vedere, mai atrage atențiunea în același timp că științele apropiate: meteorologia, mineralogia etc., pornesc în studiul acestei distribuiri a materiei și a mișcării de la punctul de vedere al influenței *moleculelor*, unele asupra altora.

Deci deosebirea dintre geografie și științele vecine este încă și mai mult accentuată, întemeiată fiind acuma pe o generalizare mai completă. Așa, pentru a da un singur exemplu: mineralogia, ca una ce este întemeiată pe considerații asupra moleculelor, este o știință care se interesează de *speciile* minerale, rămânând cu desăvârșire străină de întrebarea, dacă un mineral e abundent ori nu. Aceasta e o chestiune cu privire la masă, iar masa îi este indiferentă. Pentru constituirea științei sale, mineralogul se mulțumește și cu o simplă fărâmatură dintr-un mineral, deoarece pe el îl interesează integrarea moleculară, nu integrarea maselor în formarea planetei. Un fragment din fierul meteoritelor și tot i-ar fi fost de ajuns pentru studiu, presupunând cazul că acest metal ar fi fost rar, sau n-ar fi fost de loc reprezentat în scoarța Pământului. Așadar, potrivit locului pe care îl ocupă geografia în clasificarea pomenită mai sus, deosebirea dintre ea și științele care se confundă în astrogenia lui Spencer este cât se poate de lămurită. Masă de o parte și moleculă de cealaltă parte, iată care sînt caracterile distinctive ¹.

În al doilea rînd, din cele spuse mai sus cu privire la locul geografiei în clasificarea științelor, mai rezultă și o împărțire mai consecventă în însuși interiorul științei noastre. În adevăr, cînd definițiunea unei științe și arătarea locului ei se întemeiază pe caractere în adevăr esențiale, scoase din natura obiectului științei, este evident că de la definițiune ne putem lesne coborî la o diviziune completă și logică a sferei în chestiune.

Și tocmai acesta este acuma cazul cu geografia. Deoarece punctul ei de plecare a fost distribuirea maselor în planeta noastră și în corpurile cerești similare, este evident că diferențierea în patru sfere devine de la sine o normă pentru diviziunea științei. Acele sfere concentrice ajung un fel de categorii geografice care, prin succesiunea lor, determină chiar mersul logic al rezolvării problemelor geografice. Deocamdată este destul să atragem luarea aminte asupra împrejurării că geografia se împarte în mod firesc în:

a) Studiul maselor din sfera solidă: plastica reliefului sau mai general studiul geosferei (morfologia litosferei sau orografia).

b) Studiul maselor din sfera lichidă: oceanografia, cuprinzînd întreaga hidrosferă.

c) Studiul maselor din sfera gazoasă: climatologia.

d) Studiul maselor din sfera organică sau biogeografia: geografia plantelor, geografia animalelor și antropogeografia.

În fine, tot din felul cum am stabilit locul geografiei între celelalte științe și apoi din diviziunea sferei acestei științe mai rezultă și o a treia consecință:

¹ Tot din urmărirea acestor caractere distinctive pentru întemeierea fiecărei științe concrete, mai rezultă și așezarea lor într-o serie de generalitate descrescîndă: una (astronomie) se ocupă de masele cosmice, alta (Cosmos) se ocupă de distribuirea fiecărui astru în sfere, iar a treia (astrogenia, cu toate ramurile ei) se ocupă de distribuirea moleculară în ținutul fiecărei sfere.

înțelegem de ce împărțirile obișnuite ale geografiei tradiționale sînt inadmisibile.

În adevăr, știința noastră este împărțită de obicei în trei părți: geografie matematică, geografie fizică și geografie istorică. Să vedem ce înseamnă fiecare din aceste curioase titlaturi.

Geografia matematică este o expresie pleonastică, ce îngreuiază cugetarea ca toate pleonasmale. Stăpîniți de nevoia imperioasă de a determina neconținut spațiul concret, unde se petrec fenomenele geografice, este de la sine înțeles că geograful în fiecare moment chiamă în ajutor *măsurile* matematice. Geografia a fost mai toată un haos, înainte de a se fi măsurat și determinat precis dimensiunile celor patru sfere și a părților lor. Orice pagină din istoria acestei științe, în timpurile vechi și în evul mediu, dovedește cu prisos acest adevăr. De aceea, trecînd de la hărțile mai vechi spre cele moderne, geograful are impresia că „se face lumină”, iar aceasta grație numai determinării cartografice din ce în ce mai exacte a maselor (solide, lichide etc.) din corpul planetei. Și cînd determinarea geometrică pe glob (prin coordonate) este sfîrșită, nu este încă sfîrșită nevoia de a chema numărul în ajutor: curgerea apelor, mișcările atmosferei, schimbările maselor omenești și o mulțime de alte fenomene cer mai departe înregistrarea prin ajutorul numărului sau al liniei, cer într-un cuvînt pozitivare cu ajutorul matematicii. Toată definițiunea din capitolul întîi ar deveni un *flatus vocis*, dacă n-am recunoaște în geografie necesitatea aceasta a precizării matematice în raportul schimbător al maselor.

Dar dacă matematica ne este necesară, asta nu înseamnă că trebuie să fie în geografie o parte, care să poarte acest nume. Căci și fizicianul, chimistul și biologul... toți au nevoie de această știință superioară, a matematicii, fără ca să avem totuși vreo fizică ¹, chimie ori biologie matematică.

După înșirarea în adevăr sugestivă a științelor în sistemul lui Aug. Comte, necesitatea disciplinei matematice apare ca un adevăr mai presus de orișice îndoială. Dar încă o dată, de aici nu urmează că în fiecare știință abstractă ori concretă, să lăsăm o parte pe seama matematicii. Ea domnește peste tot, fără să atingă în nimic individualitatea de sine stătătoare a celorlalte științe.

Prin urmare, împerecherea aceasta de vorbe: geografie matematică este un fenomen istoric trecător. Ea ne aduce aminte de vechea confuzie între geografie și determinarea geometrică a suprafeței pământului. În evoluția științei noastre, această confuzie este un accident și cred că ne este permis să aplicăm geografiei, ce se mai numește și matematică, cuvîntul lui H. Spencer cu privire la astronomia de odinioară.

¹ Autorul nu putea să prevadă, în urmă cu 5—6 decenii, apariția unor ramuri în cadrul diferitelor științe în care mijloacele de investigare matematică sînt folosite în mod precumpănitor, dacă nu exclusiv, în vederea explicării fenomenelor ca, de exemplu, fizica matematică. — N. R.

„Acest amestec de elemente diverse, ce se găsește în operele lor (Laplace, Herschell) și care n-a fost introdus decât pentru mai multă înlesnire, nu e în realitate decât semnul unei dezvoltări necomplete a științei“¹. Întreg acest amestec bibliografic-literar nu i se pare lui Spencer de nici o valoare în discuția asupra clasificării științelor și a diviziunii lor. Din acest punct de vedere, ar fi fost interesant numai „dacă s-ar fi demonstrat că acei scriitori (Laplace și Herschell), compunând scrierile lor, ar fi avut în gând să dea la iveală oarecare idei asupra clasificării științelor“. Credem că același este cazul și față de rutina literaturii geografice, care, pînă la Supan, începea operele de geografie cu o parte rezervată unor aplicări ale matematicii la geografie. Asta nu stă însă în nici o legătură cu ideile asupra clasificării științelor.

Așadar, potrivit definiției și clasificării fenomenelor geografice, matematica nu poate avea nici un loc special în geografie și chiar și în această privință marea operă a lui Humboldt, unde e trecut în revistă tot ciclul fenomenelor geografice, fără ca matematica să-și aibă cumva vreun loc deosebit, era un semn al evoluției științei noastre spre o treaptă superioară. Apoi nu e de loc de puțină însemnatate împrejurarea că, alt mare geograf, Richthofen, înșirînd disciplinele² care s-au dezvoltat în sînul geografiei, pomenește: meteorologia, oceanografia, geografia plantelor și animalelor, apoi etnografia și știința despre state, nu însă și vreo geografie matematică. Rămîne prin urmare bine înțeles că știința noastră, în împărțirea ei, nu are nici o ramură care s-ar putea numi geografie matematică; iar asupra cauzelor care au provocat această confuzie între geografie și matematică, vom reveni mai amănunțit cu ocazia discuțiilor asupra metodei, în alt capitol.

Dacă trecem acum la partea geografiei care se numește fizică, trebuie să repetăm aceeași observație: ne găsim adică în fața unei împerecheri de vorbe, care nu corespunde vreunei diviziuni naturale în știința noastră. Totuși la această asociere improprie de cuvinte, geograful se gîndește cu recunoștință, deoarece ea îi aduce aminte de un moment însemnat în evoluția științei sale, și anume de îndrumarea acestei științe pe o cale vecină cu a celorlalte științe ale naturii. Cu cît aceste din urmă s-au îmbogățit, cu atîta și geografia s-a apropiat de ele, a devenit o geografie naturală sau fizică prin antiteză cu vechea geografie, care era mai mult o disciplină istorică. Deci ca o reminiscență a acestei împrejurări și ca o afirmare a direcțiunii spre științele naturii, titlul de geografie fizică își are încă și azi înțeles. Dar după cum matematica a fost necesară științei noastre, fără ca să fie vreo diviziune a sferei ei, căreia să i se poată atribui pe drept acest nume, de asemenea și fizica și toate științele naturale sînt toate în măsură deosebite necesare geografiei, fără să putem numi vreo parte a acestei științe fizică, în deosebire de alte părți nefizice. (Punctul

¹ Spencer, *op. cit.*, p. 62.

² Richthofen, *Aufgaben*, p. 67.

de vedere tradițional rămîne deci superficial și secundar, cînd e vorba de o diviziune a conținutului geografiei, potrivit cu natura fenomenelor, de care această știință se ocupă. Iar confuziunile verbale în numirea părților geografiei sînt numai un semn, că evoluția științei noastre e departe de a fi destul de înaintată.)

În fine, dacă trecem la geografia istorică, aceleași observații pot fi repetate. Dacă vremelnic știința noastră a fost considerată în literatură ca o servă a istoriei, asta nu înseamnă de loc că o parte a geografiei ar trebui să se numească istorică. Asupra acestei din urmă chestiuni, capitolul următor ne va da lămuririle cuvenite.

Vedem prin urmare, în rezumat, că geografia modernă rămîne cu desăvîrșire indiferentă față de vechile diviziuni ale operelor de geografie. Acelea erau impuse nu de natura fenomenelor, de care se ocupă știința noastră, ci de tradițiuni literare și de nevoi didactice.

Cercetarea aceasta asupra locului geografiei în clasificarea științelor a fost pentru noi o ocaziune să vedem încă o dată relațiunea dintre știința noastră și științele învecinate, dar de această dată nu luată în parte una cîte una, ci privite toate dintr-un punct de vedere mai înalt — acela al clasificării științelor concrete. Din această privire generală a științelor rînduite după un sistem, reiese și mai bine caracterul special al științei noastre, care urmărește sinteza tuturor cunoștințelor din lumea concretă, întrucît ele pot lămuri evoluția Pămîntului și a celorlalte corpuri cerești cu privire la diferențierea celor patru sfere. Aiurea zisesem că știința aceasta ar putea fi asemănătoare cu filosofia și în adevăr vedem că, după cum filosofia dă ocol tuturor cunoștințelor omenesti pentru a le reduce prin generalizări treptate la cîteva prime principii explicative, de asemenea și geografia, plecînd de la punctul de vedere al diferențierii Pămîntului și altor corpuri cerești în mase, ea trebuie să dea ocol tuturor științelor concrete, care să-i înlesnească intuiția „formațiunilor“ planetare, considerate ca părți ale unui microcosm. Prin înțelegerea științifică a unei astfel de lumi „în mic“, ea tinde, prin generalizări asupra altor individe cosmice, să ne dea, pe cît e cu putință, înțelegerea întregului Cosmos.

E drept că cele înșirate în capitolul destinat definiției și asupra relațiunii dintre geografie și științele vecine ar putea naște îndoiala, dacă nu cumva acest fel de a vedea se întemeiază numai pe aprecieri subiective. Este destul să privească cineva cu luare aminte, nu cărțile de geografie, ci operele geografilor celor mai însemnați din acest veac și va vedea îndată că, de fapt, de multă vreme, geografia începuse a se îndruma pe calea, pe care am indicat-o în paginile precedente. Rolul acestei expuneri n-a fost decât să dea un aspect sistematic unor idei ce se impuneau parcă de la sine, paralel cu progresul literaturii geografice.

Așa, pentru a începe cu C. Ritter, ce bogat și complex este materialul, pe care îl adunase dînsul în neisprăvita sa operă *Die vergleichende Erdkunde!*

Pentru contemporani, ea a fost un adevărat tezaur, o enciclopedie care înlesnea pentru întâia oară o privire sintetică și oarecum mai filozofică asupra întregii planete. E drept că el avusese în vedere numai o problemă, specială, relațiunea dintre fața pământului și ființa omului; dar generalitatea cercetării întreprinse cu scopul de a rezolvi această problemă dăduse operei sale un caracter cu mult mai științific decât îl avusese alte opere de geografie înainte de dînsul.

În curînd însă, după *Vergleichende Erdkunde*, vine *Cosmos*, o sinteză mai vastă. Ca unul care în tinerețe nu se mărginise numai la științele istorice, ci dăduse ocol mai tuturor științelor atît abstracte cît și concrete, Humboldt înțelesese că o știință nu-și poate lua drept țintă rezolvarea unei probleme izolate. De aceea, el lasă în umbră chestiunea relațiunii individului omenesc cu planeta, și schimbă perspectiva geografiei, silind-o să fie *Cosmos* sau *Weltbeschreibung*, adică o sinteză a cunoștințelor despre toată lumea concretă. Iată de ce, spre mirarea contemporanilor deprinși cu vechea geografie straboniană reînviată de Ritter, el începe minunata sa operă geografică, *Cosmos*, cu o privire asupra cerului. Și nemulțumit cu ceea ce schițase în capitolul general intitulat „*Naturgemälde*“, el revine către sfîrșitul operei iarăși la privirea cerului, simțind că geografia nu poate fi o știință, dacă se mărginește la studiul unui singur individ, Terra. Totuși, Humboldt, pentru motive pe care le-am expus aiurea¹, evită orice discuțiune abstractă asupra științei sale; dar opera, în felul cum a fost executată, era o dovadă pipăită că marele geograf dăduse științei sale altă țintă și alt cadru decât cel arătat de Ritter. *Cosmos* era un fel de îndreptar pentru orice discuțiune teoretică, ce avea să urmeze cu privire la caracterul și întinderea științei noastre.

Deși această discuțiune abstractă a întîrziat să vină, operele geografilor următori ne arată în mod lămurit o tendință din ce în ce mai pronunțată în direcția sintetică, inaugurată de Humboldt. Așa, pentru a cita numai cîteva cazuri, Griesebach, pornind de la studiul planetelor, simți nevoia să se ridice peste nivelul geografiei descriptive a lui Ritter, care lega totul de istoria omului și astfel scrisese cunoscuta operă unde îmbrățișă într-o singură privire învelișul vegetal al globului întreg (*Vegetation der Erde*). După dînsul, o altă pildă ne este dată de Richthofen care, plecînd de la geologie, scrisese totuși clasicul său ghid (*Führer*), unde arată tuturor cercetărilor geografice calea unei sinteze armonice. Același lucru l-a încercat apoi Neumayr, adunînd spre întocmirea unei singure opere geografice, colaboratori din mai toate științele concrete învecinate. Și tot aceeași direcție sintetică, inspirată de *Cosmos*, o vedem și în frumoasa lucrare a anilor din urmă: *Allgemeine Erdkunde*². Dar mai mult decât orișunde (deși nu într-o singură operă), se vede nevoia unei generalizări superioare asupra materialului geografic în cunoscuta bibliotecă (*Bibliothek der*

¹ „*Annales de géographie*“, 1900 Mai.

² De J. Hann și alți colaboratori.

geographischen Handbücher) concepută în ultimele două decenii din inițiativa unui alt geograf, Fr. Ratzel. Cu toată preocuparea sa de elementul omenesc al geografiei (ceea ce l-a condus să întemeieze, el cel dintîi, o antropogeografie științifică) totuși, departe de a fi urmașul lui C. Ritter, după cum s-ar părea la prima vedere, el este, împreună cu toți marii geografi contemporani, elevul școlii lui Humboldt care a ridicat geografia la nivelul unei științe de generalizare, depărtînd-o de studiul exclusiv al problemei mai mult istorice, urmărită de C. Ritter în a sa *Vergleichende Erdkunde*. Și în adevăr, „biblioteca operelor geografice“, născută sub îngrijirea lui Ratzel, este, după *Cosmos*, evenimentul literar cel mai vrednic de însemnat în direcția spre o sinteză superioară a cunoștințelor geografice.

Așa că toate dezvoltările mai mult sau mai puțin abstracte din capitolele precedente, departe de a fi inspirații subiective, ele nu-s decît concluzia unei stări de fapt, consacrată de însăși evoluția literaturii geografice. A fost așa de iute mersul științei noastre în veacul al XIX-lea, încît vechea *πολυμάθεια*¹ straboniană, înviorată de C. Ritter, acum, abia după trecerea unui secol, ni se pare o depărtată amintire istorică. Din vechiul agregat de cunoștințe, care în volumele ultime ale operei lui Ritter degenerase într-un fel de periegesă istorico-arheologică, progresul tot mai simțit al științelor naturale a scos la iveală un sistem de cunoștințe din ce în ce mai organizat, care cearcă să dea minții omenesti odihna unei explicări a armoniilor cosmice, începînd cu armoniile constatate aci, pe fața planetei.

Ca o dovadă că nu urmărim o himeră, este destul să ne gîndim la pasul în adevăr uriaș făcut numai în acest secol. E de ajuns să ne amintim experiența atît de familiară a lui Plateau care, într-o picătură de untdelemn, ne arată intuitiv geneza aștrilor; singură această experiență, atît de copilărească, ne deschide asupra lumii, pe care Humboldt a numit-o cu o frumoasă vorbă grecească *Cosmos*, de o limpezime, pe care înainte de Laplace și Kant nici imaginația cea mai puternică și nici spiritul cel mai nutrit de știință n-ar fi putut-o atinge. Ce să mai zicem de o geografie, care se întemeiază de pe acum pe studiul comparat al atmosferei, hidrosferei și litosferei Pământului cu sferile similare din alte corpuri cerești, cînd lucruri de tot elementare ne-au fost necunoscute pînă în timpurile din urmă. Nu e vorba cumva de mersul vînturilor sau al curenților, fenomene relativ complicate; dar nici asupra unor fenomene de tot simple, cum este înghețarea apei, savanții veacului trecut nu erau destul de lămuriiți — se credea că apa de mare nu poate îngheța!

Hotărît lucru, armonioasa înlănțuire a celor patru sfere ale planetei este acuma, la sfîrșitul veacului, cu mult mai bine înțeleasă chiar decît în momentul cînd apărea *Cosmos*; sinteza materialului geografic devine din ce în ce mai înlesnită, iar progresul cunoașterii sistemului planetar ne dă în fiecare zi tot

¹ Concepție — V. M.

mai mult încrederea că opera lui Humboldt, renovatorul geografiei, ori de câte ori va fi refăcută, va urmări aceeași țintă și se va apropia tot mai mult de idealul urmărit de el, explicarea științifică a lumii concrete (physische Weltbeschreibung).

Dacă am reface azi opera maestrului, sinteza geografică desigur ar fi mai completă și mai luminoasă; dar numai atât. Întinericul n-a făcut decât să se depărteze, și același va fi cazul și cu toți cei ce vor încerca mai târziu reluarea unei astfel de opere. Un lucru însă este câștigat; sentimentul armoniei cosmice ne urmărește de aici înainte și dincolo de granița pînă la care se întind cunoștințele noastre. Ceea ce vedem în organizarea armonioasă a planetei Terra, și apoi a întregului sistem planetar, ne întărește în credința că toată evoluția lumilor are un ritm liniștit, iar cataclismele trebuie să fie lăsate la o parte din orice explicare științifică.

La începutul veacului, savanții, pentru a explica transformările globului pămîntesc, alergau din timp în timp la expedientul acesta al cataclismelor care prăpădeau o lume pentru a face loc alteia. Azi, după Laplace, Lyell, Humboldt, Spencer și Darwin, știm că astrele se nasc pe încetul; diferențierea în toate membrele sistemului planetar și în toate corpurile cerești merge treptat, iar nevoia unei sinteze, ca aceea arătată de Humboldt în *Cosmos*, a devenit pentru spiritul nostru o necesitate, un fel de simț de armonie subiectivă corespunzător armoniilor cosmice exterioare.

Așa că, pe lângă considerațiile abstracte asupra clasificării științelor, observarea însăși a evoluțiunii ce se întîmplă în literatura geografică ne arată pentru știința noastră aceeași țintă, pe care am întîlnit-o în capitolul despre definițiune, și același lucru, pe care i l-am indicat, cercetînd relațiunea dintre geografie și științele învecinate.

Problema raportului dintre geografie și celelalte științe vecine, precum și a locului ei în clasificarea științelor a mai fost atinsă, dar numai sumar, de Fr. Ratzel, în cîteva pagini ale operei sale, *Antropogeografia*. Autorului acestei sugestive lucrări i s-a părut că cel dintîi, care a făcut o încercare „serioasă“ de a arăta științei noastre un loc anume, a fost Cortambert.

Aci n-am folosit în discuția precedentă clasificarea lui Cortambert, fiind cu totul improprie. Este destul să arătăm schema clasificării acestui autor. El deosebește trei categorii de științe:

1. Fizice: științele matematice, industriale și naturale.
2. Morale: istoria, filosofia, religiunea, geologia și sociologia.
3. Fizico-morale. Unele geografice: geografia, etnografia, topografia, statistica; altele economice: economia politică, rurală și industrială.

O simplă privire asupra acestei scheme arată că ea nu poate avea în istoria științei alt interes decât al curiozității... Economia rurală și industrială nu pot fi puncte de vedere capabile de a hotărî o clasificare temeinică a cunoștințelor omenești.

Știința e un sistem de cunoștințe, iar criteriul întocmirii sistemelor științifice trebuie căutat în însăși natura cunoștințelor, nu în aplicabilitatea lor practică. De aceea, cu toată opiniunea favorabilă a lui Ratzel despre această încercare de a rezolva problema relațiunii dintre știința noastră și celelalte, ea ni s-a părut neutilizabilă.

O încercare critică de a rezolva această problemă a făcut-o mai de grabă, după părerea noastră, însuși Ratzel.

El pleacă de la marea diviziune a științelor în concrete și abstracte, întemeiat pe clasificarea stabilită în sistemul de filozofie pozitivistă a lui Aug-Comte. Dar, neputînd găsi geografia între științele înșirate de acest filozof (pentru motivul foarte simplu, că în *Cursul de filosofie pozitivistă* sînt luate în considerație numai științele abstracte), Ratzel nu urmărește mai departe consecințele ce s-ar fi putut trage din clasificarea lui Comte și renunță cu desăvîrșire la o cercetare din punct de vedere principal¹, mărginindu-se numai să găsească geografiei un loc potrivit stării actuale a publicațiilor geografice.

„Dacă am admite clasificarea lui Comte, zice el, știința noastră s-ar împrăștia și s-ar dizolva în alte științe: materialul matematic s-ar întoarce la astronomie; cel fizic s-ar confunda cu geologia și biologia, iar geografia omului (antropogeografia) s-ar pierde în biologie, parte în sociologie, și geografia ar înceta de a mai fi o știință aparte“. Evident, autorul a scăpat aici din vedere punctul de plecare al științelor concrete. Acestea, cu toată subordonarea lor față de cele abstracte, pe care le alimentează cu fapte și mici generalizări, totuși rămîn și trăiesc alături de discipline independente. Așa, de exemplu, botanica și zoologia nu se confundă cu biologia lui Comte, și nu se pot confunda cu ea, deoarece biologia, ca și astronomia și celelalte științe, de care vorbește filozoful francez, sînt toate științe abstracte. Urmarea acelei scăpări de vedere este aceasta: Ratzel, renunțînd la clasificările filozofice, mărturisește că „temeiul pentru care există o geografie stă nu în logica spiritului nostru, ci în logica faptelor“. Așa că pentru a găsi geografiei un loc între științe, trebuie, zice dînsul, să căutăm mai întîi care sînt motivele practice, care ne fac să avem o geografie din timpuri așa de vechi (seit grauen Zeiten). Și, în adevăr, autorul înșiră îndată aceste motive practice în număr de șase... Așa se explică apropierea sa de punctul de vedere al lui Cortambert.

Am numit totuși încercarea lui Fr. Ratzel singura încercare critică, deoarece de astă dată geograful este conștient deplin de greutatea problemei, ceea ce l-a și făcut să caute mai întîi un punct de sprijin în sistemul filozofic al lui Comte.

Dar oricît de mare ar fi respectul nostru față de înaltele merite științifice ale creatorului antropogeografiei, totuși înlăturarea unei clasificări filozofice și revenirea la punctul de vedere practic, pentru a justifica locul geografiei

¹ Ratzel, *Anthropogéographie*, I, p. 12.

între științe prin motive scoase din starea de fapt a bibliografiei, ni se par neadmisibile, deoarece considerațiunile practice sînt străine de sistematizarea științifică a cunoștințelor omenești. Aceasta trebuie să urmeze numai afinitățile logice ale acestor cunoștințe. Iar cît privește tradițiunea istorică, pe care el o cheamă în ajutor, am arătat mai sus că oricare ar fi fost considerațiunile istorice, care au permis cultivarea geografiei ca o știință independentă, ele nu ne mai pot servi de îndreptar, îndată ce ne interesăm de problema abstractă a clasificării cunoștințelor geografice între celelalte cunoștințe științifice.

De aceea, Ratzel, părăsind punctul de vedere logic pentru a se coborî la cel practic, se mărginește să recunoască greutatea problemei, lăsînd-o pur și simplu nerezolvată. În paginile precedente, am căutat din contră să lăsăm la o parte considerațiunile practice, precum și orice punct de vedere prea mărginit (cum era de exemplu al lui Ritter) și am ales un altul, pe care să se întemeieze nu numai geografia, dar împreună cu dînsa și tot restul științelor concrete. Evoluționismul cu „integrarea progresivă a materiei cosmice“ ne-a oferit acel punct de vedere general.

Urmărirea lui consecventă ne-a ajutat să găsim mai întîi definițiunea științei noastre, apoi și mărginirea ei față de celelalte; în fine, să determinăm locul ce i se cuvine la clasificarea generală a științelor.

LIMITA GEOGRAFIEI FAȚĂ DE ȘTIINȚELE VECINE¹

Granița dintre geografie și geologie. Werner începe geologia ca miner, preocupat de stratigrafie, cu scop pur utilitar. De la Werner pînă în epoca lui Richthofen, geologia ajunge știința despre clădirea litosferei. Formațiunile geologice sînt rezemate pe paleontologie și petrografie, pe cînd formațiunile geografului sînt descrise din punct de vedere al formei (relief), al volumului, compoziției și poziției. Fenomenul geografic ocupă un timp și un spațiu mai întins decît cel geologic. Hotarul în sens vertical, stabilit de Richthofen, nu poate fi valabil: Lyell și „cauzele actuale“.

Limita dintre fizică și geografia fizică. Aerul și apa fizicianului sînt altceva decît atmosfera și hidrosfera. Geografia descrie toată masa atmosferică și toată hidrosfera, în complexitatea ei reală.

Hotarul dintre geografie și botanică sau zoologie, ca științe descriptive, e punctul de vedere al masei. Botanistul și zoologul urmăresc caracterele specifice, cu scop de a reconstitui arborele genealogic al organismelor și a grupa indivizii după varietăți, specii, genuri, familii etc. Geograful se ocupă de masa reală, adică de vegetație (nu de floră), și de masele animale, determinînd locul lor pe fața Pămîntului și cauzele distribuției, adică localizarea în spațiul concret.

Încercările de analiză și apoi de sinteză a cunoștințelor omenești, considerate în toată întregimea lor, au adus nevoia unei țărnuiri a diferitelor științe între ele; s-au deosebit mai întîi de toate categoriile generale; s-a împărțit domeniul cunoștințelor la mai multe științe particulare, care, ocupîndu-se fiecare în parte de o anumită serie de fenomene, împrumută apoi rezultatele lor unei științe superioare de coordonare, numită filozofie.

De aceea, cînd e vorba de însemnătatea teoretică a unei științe, problema ierarhiei științelor și a țărnuirii lor unele față de altele devine o problemă de un înalt interes științific și filozofic. Și Comte, și Spencer, și Wundt au tratat-o

¹ Publicat prima dată în „Convorbiri literare“, 1904.

rînd pe rînd — pentru ca să nu pomenim decît pe cei mai însemnați din veacul nostru.

Astfel fiind, îndată după definițiunea științei noastre, a doua întrebare care neapărat trebuie să aibă loc într-o introducere generală în geografie este chestiunea limitei dintre această știință și cele învecinate. Din capul locului, trebuie să mărturisim că, deoarece problema însăși a definițiunii a fost și probabil va mai fi încă în dezbatere, este firesc ca nesiguranța părerilor cu privire la obiectul și definițiunea științei în chestiune să se răsfrîngă și asupra discuțiunii privitoare la locul geografiei între celelalte științe.

În primul rînd se pare că e greu de arătat hotarul între geografie și geologie. Etimologia însăși a acestor două nume e un fel de prevestire a acestei greutăți.

Să începem așadar cu geologia.

Mai întîi, lipsa de precizie a limitei dintre cele două științe e surprinzătoare, deoarece una este cu mult mai veche decît cealaltă. Pe cînd originea geografiei se pierde în istoria filozofiei grecești, geologia este așa de tînără, încît literatura ei abia depășește întinderea veacului de față. Așa, după părerea lui Suess, geologia n-ar începe la dreptul vorbind decît cu lucrările școalei de mine din Freiberg, în secolul trecut. Acolo, sub conducerea lui Werner, s-a dat mai întîi o serioasă atențiune dispoziției stratelor din coaja Pămîntului. Dar, la început, acele studii miniere aveau mai mult caracter practic utilitar, pînă ce Cuvier (în primul deceniu al veacului al XIX-lea), arătînd ce fel, cu ajutorul fosilelor, se poate determina nu numai poziția, dar și etatea relativă a păturilor, indică posibilitatea de a întemeia o nouă știință — ba încă una dintre cele mai bogate în perspective asupra lumii concrete¹. Prin urmare istoricește privit lucrul, geologia era în adevărată pruncie pe timpul cînd Ritter scria monumentală sa operă, în care înviașe cu o nouă splendoare vechea geografie straboniană. Și totuși, după cum am spus, față de nici o știință azi nu e mai greu de tras limita, ca între geografie și ceastălaltă știință, așa de recentă.

Pentru a rezolva problema, drumul cel mai nimerit ni se pare a fi următorul : să examinăm cu deosebire părerile celor ce au cultivat mai de aproape ambele științe. Și, plecînd de la această considerație, numele lui Ferd. v. Richt-hofen se impune firește în primul rînd. Abia dacă se mai poate găsi în literatura geografică a veacului un scriitor, afară de Suess (dacă ar fi să-l numărăm printre geografi), care să aibă tot atîta însemnătate pentru geografie, ca și pentru geologie².

¹ E. d. Suess, *Über neuere Ziele der Geologie*, p. 1.

² Dacă numele lui Ch. Lyell lipsește aici, aceasta nu e o scăpare din vedere. Pricina e definițiunea de tot vagă pe care marele savant o dăse geologiei : „Geologia este știința care studiază schimbările succesive ce s-au întîmplat în regnul organic și anorganic al naturii ; ea caută cauzele acestor schimbări și influența lor asupra modificărilor suferite de fața planetei și de structura ei exterioară“. *Principes de géologie*, I, 1873, 1.

Richthofen găsește deosebirea între cele două științe, după felul cum fiecare din ele privește scoarța Pămîntului. „Geologia, zice dînsul, consideră suprafața planetei ca un produs al evoluțiunii (gewordenes), pe cînd geografia din contra o privește ca ceva gata (bestehendes)¹.

Cea dintîi s-ar ocupa așadar de transformarea scheletului planetei, iar geograful primește din mîinile geologului o formă isprăvită (măcar în liniamentele ei generale) și apoi cercetează cum acea formă a fost modificată mai departe de forțele exterioare ce au lucrat asupra-i. Și de aceea, pentru fiecare continent, este totdeauna numai o limită în timp între sfera de cercetări a geologiei și a geografiei cu privire la fenomenele dinamice, genetice ale feței Pămîntului“. Astfel că cele două științe, continuu autorul, în principiu se deosebesc în cele mai multe cazuri, în practică încă nu e totdeauna cu puțință deosebirea între ele.

Mai întîi, trebuie să observăm că punctul de vedere practic nu interesează în nimic discuția științifică a problemei noastre, ci privește numai nevoile pregătirii savantului. Pentru noi, atîta este de reținut : că între geologie și geografie este o limită și că această limită ar fi de căutat numai în succesiunea timpului de evoluție al planetei. De altfel, la această părere se alătură și alți geografi-geologi. L'apparent găsește foarte fericită formula lui Mackinder, că geologia ar fi studiul trecutului la lumina prezentului, după cum și geografia este studiul prezentului la lumina trecutului².

Să fie oare aceasta o adevărată limită între două științe ? Oricare ar fi interesul literar al acestei antiteze, și oricît de mare ar fi autoritatea științifică a celor trei savanți, pe care i-am luat ca mărturie, ni se pare totuși că o astfel de limită este inadmisibilă.

În adevăr, deosebirea între sferile a două științe o constituie însăși deosebirea fenomenelor, pe care ele le cercetează și nici într-un caz succesiunea lor în timp. Așa, dacă botanica, de ex., e deosebită de mineralogie, cauza stă acolo că planta și mineralul sînt două fenomene deosebite, dînd naștere în mintea noastră la două serii de noțiuni deosebite. Iar faptul că a trebuit să existe întîi mineralul înainte de a putea trăi planta nu ajută întru nimic la deosebirea celor două sfere ale științelor de care e vorba. Căci dacă deosebirea în timp ar putea fi hotărîtoare pentru clasificarea științelor, atunci cu pierirea fiecărei floare în timpurile geologice ar fi început o nouă știință a plantelor, și astfel botanica, în loc de o singură știință, ar fi o serie întregă de științe, deosebite între ele după limitele în timp, care au despărțit o floră de cea imediat următoare.

Prin urmare, timpul nu poate constitui un criteriu temeinic de clasificare. Un astfel de criteriu trebuie să fie independent de spațiul și de timpul de care

¹ Richthofen, *Aufgaben und Methoden der heutigen Geographie*, pp. 20, 21.

² L'apparent, *Leçon de géographie physique*, 1896, p. 4.

a fost legată existența fenomenelor de studiat; și el trebuie să fie scos din însăși natura fenomenelor supuse clasificării. Drept aceea, de la început problema deosebirii dintre geografie și geologie trebuie să atîrne în mod firesc de această întrebare fundamentală: Sînt deosebite între ele fenomenele de care se ocupă aceste două științe ori nu? Și dacă sînt deosebite, orice altă mărginire în timp și în spațiu este un cîștig mai mult pentru stabilirea unui hotar sigur între științele respective.

Geografia am văzut mai dinainte de ce se ocupă.

Dacă cercetăm acuma opera lui Richthofen, găsim și obiectul geologiei precizat în chipul următor: „ea se ocupă cu studiul rocelor, adică cu studiul scoarței Pămîntului. Însă nu numai cu privire la compoziția lor (ca mineralogie), ci și cu privire la stratificare. Ea ne învață astfel să deosebim formațiunile după resturile organice ascunse în ele și, cu ajutorul acestor doi factori, ne face să cunoaștem deosebirea de *etate dintre formațiuni*“¹. Prin urmare, știința geologiei ar avea drept obiect clădirea scoarței Pămîntului, ceea ce face că una dintre chestiunile capitale ale acestei științe este să hotărască de la început: ce este o formațiune sau un „teren“ geologic, chestiune care abia dacă e rezolvată și pînă azi².

Este destul așadar să punem față în față cele două științe, pentru ca deosebirea să apară de la sine. Pe cînd una se ocupă de raportul celor patru sfere, adică de întregul Pămînt considerat din punctul de vedere al relațiunii maselor, cealaltă se ocupă numai de succesiunea formațiunilor geologice, întrucît acestea pot explica structura coajei globului.

Lucrul pare clar și totuși nu-i destul.

Dacă geografia se ocupă cu raportul dintre masele celor patru sfere în seria timpului și în împrăștierea lor în spațiul planetei, nu cumva geologia este o parte a geografiei? Întrucît și una și alta au nevoie de litosferă și întrucît formație geologică presupune și ea o clasificare a maselor litosferice, nu cumva sfera celor două științe se confundă? De această nouă greutate nu putem scăpa decît dacă masele geografice ar fi altceva decît masele cuprinse în formațiunile geologice. Aici stă adevărata greutate a problemei.

Mai întîi, trebuie să mărturisim că geologia pînă azi n-a hotărît încă bine ce trebuie să se înțeleagă prin acest cuvînt formațiune, sau „teren“ geologic. Părerea nu e a noastră. Nu vreunul mai mic, ci însuși Suess mărturisește că întrebarea a rămas pînă astăzi fără răspuns și că „acest răspuns va fi marea problemă de care se vor lovi silințele generației de geologi, din secolul ce vine“³. În genere știm că, prin formațiuni, se înțeleg tot mase ale litosferice caracterizate însă în prima linie din punct de vedere paleontologic și petrografic.

¹ Richthofen, *op. cit.*, p. 14.

² Suess, *Antlitz der Erde*, trad. franc., Paris, 1897, I, 12.

³ *Ibidem*, I, 21.

Geograful din contra consideră masele mai întîi din punctul de vedere al stării lor fizice (solidă, lichidă ori gazoasă), apoi cu privire la forma, volumul și poziția lor în spațiul geografic. Așa că unul și același masiv pentru geograf se poate prezenta ca o unitate simplă, pe cînd pentru geolog dimpotrivă el poate fi complex; și viceversa: una și aceeași formațiune geologică poate fi pentru geograf iarăși diferențiată în mai multe unități geografice cu forme, volume și poziții diferite.

Din aceasta rezultă că geografia, ocupîndu-se cu relațiunea celor patru sfere, chiar cînd ajunge la studiul litosferice și se întîlnește cu geologia, nu numai că acestei din urmă îi lasă o țintă deosebită, dar și cînd e vorba de relația maselor litosferice, ea are fenomene proprii, deci un obiect propriu de studiat, care împiedică confuziunea între domeniul celor două științe. Lăsînd prin urmare limita în timp și antiteza dintre prezent și trecut, găsim pentru ambele științe niște sfere deosebite de fenomene și un punct de vedere deosebit al studiului lor.

Dacă mai ținem seamă de hotarul dintre cele două științe și cu privire la spațiu ori la timp, ideea mărginirii lor una față de alta va fi cu atîta mai limpede.

Astfel, fenomenele de care se ocupă geografia sînt cu mult mai răspîndite în spațiu decît cele geologice. Pe cînd ea se ocupă de masele cuprinse în cele patru sfere ale planetei, ba încă, pentru a clasifica raporturile lor, mai cheamă în ajutor și observările făcute în alte corpuri cerești, geologia, oricît de liber am lăsa zborul imaginației, cu greu ne putem închipui, că ar putea cerceta clădirea litosferelor din alte planete, după cum o cercetează pe a planetei noastre. Pe cînd din contra, cum am văzut în capitolele precedente, geografia își poate întinde observările sale și la sferile altor corpuri cerești, după ce a îmbrățișat, împreună cu geologia, litosfera individului cosmic, pe care ne găsim.

Cînd ne apropiem însă de litosferă, trebuie să recunoaștem că un ținut i se cuvine mai mult geologiei decît geografiei; și anume cel care vine imediat sub coaja ei superioară. Așa, Richthofen ne spune că toată fața Pămîntului, întrucît ea este o operă contemporană a agenților exogeni, se cuvine, după dreptate, geografiei și nu geologiei, deoarece această față este spațiul unde se leagă relațiile geografice cele mai complexe. Aici litosfera, hidrosfera, biosfera și atmosfera se ating nemijlocit și dau naștere la cele mai variate fenomene geografice. Din contra, din cercetarea formațiunilor sale, geologul începe studiul abia *sub coajă*, și anume acolo unde lipsa unui înveliș (plantă, aluviuni etc.), îi dă voie să cerceteze și să ghicească relațiile ascunse în sînul nevăzut al Pămîntului. Iată pentru ce, fața reală a coajei are pentru dînsul un interes secundar; mai bine vede el coborîndu-se într-o mină și de aceea consideră ca un paradis al științei sale toate ținuturile unde scoarța a fost fărîmată, încrîțită și prăbușită, încît să-i arate deasupra ceea ce el ar fi trebuit să caute dedesubtul ei. Și tot din această cauză, cîmpia aluvională, unde ochiul zărește peste tot același orizont neted, iar pi-

ciorul calcă mereu aceeași rocă, este adesea pentru geolog o adevărată pustietate, în care el știe în fiecare punct tot ce se poate ști în ținutul acela întreg.

Prin urmare, cu cât ne coborîm sub coaja Pământului, cu atât scade interesul geografic pentru a crește cel privitor la chestiunile de pură geologie.

Scade, însă nu dispare. Ba de la un loc, interesul geografic devine iarăși preocupăntor. Căci preocupat mereu de problema clădirii scoarței Pământului, geologul își mărginește cercetările acestei scoarțe și idealul științei sale ar fi atins îndată ce s-ar găsi undeva o tăietură în coaja globului, unde să poată vedea seria completă a straturilor pînă în adîncimile părții solide din geosferă. Atunci problemele geologice : cum s-a format scoarța, din ce strate este compusă, în ce chip s-au succedat în timp, cât a durat fiecare perioadă față de celelalte etc., toate aceste chestiuni ar fi ca și rezolvate, iar geologia ar fi o știință definitivă. Și dacă o singură secțiune în coajă n-ar fi de ajuns, desigur un număr relativ mărginit de astfel de secțiuni ar descoperi peste tot în ce chip a crescut litosfera pînă la grosimea ei de azi. Atunci cercetarea geologilor ar părăsi ținuturile unde scoarța este frămîntată și încrețită (adică munții) și s-ar opri la acele secțiuni ideale și simple, după cum cel ce are la îndemîna o pagină netedă nu caută să descifreze cuprinsul ei pe o alta frîntă și mototolită. În ipoteza aceasta, geologia ar fi o știință cu desăvîrșire pozitivată.

Din contra, geografia, după ce se interesează (pe lîngă sferile superioare) de coaja globului, ea nu se oprește numai la această coajă, ci se coboară cu cercetările ei pînă la simburile globului, deoarece de agenții endogeni au atîrnat și atîrnă încă multe din trăsăturile fizionomice ale planetei. O prăbușire ori o încrețire într-un punct oarecare al scoarței este un accident puțin însemnat pentru geologie. Un puț artificial poate ajuta știința geologului, ca și o catastrofă a scoarței. Geograful din contra e nevoit, pentru interpretarea raportului dintre cele patru sfere, să considere prăbușirea în *toată întinderea ei concretă*, și, pentru a o explica, are nevoie să știe în ce stare se află și simburile Pământului.

Apoi, dacă acele secțiuni ideale de care vorbeam ar explica pînă în amănunțime clădirea scoarței, orice perturbare nouă a litosferei l-ar lăsa pe geolog indiferent, pe cînd interesul geografului continuă încă, fiindcă orice parte a reliefului îl interesează.

Rămîne așadar mai presus de orice îndoială că fenomenele geografice sînt răs-pîndite într-un spațiu mai întins, fie că ne ridicăm cu privirea din centrul Pământului spre spațiile cerești, fie că considerăm localizarea lor în sens orizontal pe coaja solidă a globului¹. Și, de asemenea, cu privire la succesiunea lor în timp, geografia se preocupă de starea planetei chiar și mai înainte de a fi fost acoperită cu o litosferă, iar în reprezentarea noastră seria fenomenelor geogra-

¹ Dacă acest din urmă punct de vedere mai are nevoie de justificare, e destul să ne gîndim că cea mai mare parte a cîmpiilor, practic vorbind, e lăsată în părăsire de geolog, preocupat mai ales de localizarea în sens vertical.

face se prelungește și dincolo de limita timpului, în care litosfera va ajunge un grad de înaltă fixitate și prin urmare geologia ar putea fi o știință definitivă.

Totuși trebuie să mărturisim din nou că aceste deosebiri în timp și în spațiu între sferele celor două științe nu ni se par esențiale. Deosebirea cea dintîi, adică a punctului de vedere din care și una și alta privesc litosfera și al despărțirii fenomenelor pe care le cercetează fiecare în parte, aceea singură este hotărîtoare.

Și dacă lucrul stă astfel, ar fi trebuit ca geologia să rămînă credincioasă tradițiilor ei din timpul lui Werner, iar operele cu cuprins geologic ar fi trebuit să se mărginească la studiul interiorului scoarței. Noi vedem dimpotrivă că operele de geologie generală fac loc tot mai mare în introducerea lor unor observări asupra feței Pământului, de același fel cu acele pe care geograful le-a făcut și le va face totdeauna în mod necesar.

Care să fie cauza acestui amestec ?

Pentru a înțelege acest fenomen literar, trebuie să ne aducem aminte de un moment însemnat în evoluția geologiei, căci de acel moment istoric atîrnă îndrumarea literaturii geologice în direcția mai sus pomenită. Acest moment e apariția doctrinei lui Lyell.

Pînă la dînsul, savanții atribuiau formarea și modelarea scoarței Pământului unor cataclisme care, din timp în timp, îi schimbau înfățișarea, prăpădind viețile pentru a le înlocui cu altele noi. Continente, insule, mări, lacuri, plante, animale..., totul se modifică brusc, născînd lumi noi, menite să piară iarăși prin cataclisme. De aceea, a produs o adevărată răsturnare în geologie ideea schimbării lente, introdusă de Lyell¹.

După noua teorie, ce este azi a fost totdeauna. „În economia lumii, zise Hutton, nu pot găsi nici urma unui început, nici perspectiva unui sfîrșit“ ; *cauzele actuale* au lucrat totdeauna, în același fel și prin urmare, întări Lyell, dacă vrem să înțelegem trecutul geosferei și să rezolvăm problema succesiunii în timp și în spațiu a straturilor coajei globului, trebuie să începem mai întîi prin a observa ceea ce se petrece *azi* pe fața litosferei. Căci sedimentația produsă de un rîu, de un lac, de un curent : coborîrea sau urcarea țărmlui mării ; depozitele organice etc., nu-s decît o mărturie contemporană a acelorași fenomene întîmplute pe fața planetei noastre în timpul tinereții sale. Deci evoluția, nu revoluția și cataclismul, a fost legea transformării globului și, cercetînd întocmirea litosferei clădite pînă azi, e necesar să începem interpretarea trecutului prin interpretarea prezentului, adică să începem geologia cu geografia fizică, privind întîi istoria actuală a planetei.

Astfel, operele de geologie au început a fi însoțite de lungi introduceri de geografie fizică. Opera lui Lyell, *Principiile*, „se ocupă de economia actuală a naturii“² ; cu *Principiile* (în mare parte un fel de geografie fizică) sfătuiește el

¹ Vezi predecesorii săi. Lyell, *Principes de géologie*, 1873, I, p. 97.

² Lyell, *op. cit.*, prefața, p. III.

pe cititor să înceapă citirea, și numai în urmă să treacă la studiul chestiunilor dezvoltate în *Elementele de geologie*. Iar sfatul marelui geolog a și fost urmat de scriitorii de mai târziu. Încetul cu încetul, se născu ideea unei confuzii între sferile celor două științe învecinate. În realitate, e vorba de o simplă procedare literară și bibliografică, născută din considerații didactice, pe când sferile celor două științe rămân independente ca unele ce au de cercetat obiecte diferite și urmăresc, cum am văzut, scopuri deosebite.

Trecînd de la litosferă, unde ne întîlnim cu geologia, spre hidrosferă și atmosferă, sîntem nevoiți să stabilim o nouă limită — de astădată față de fizică. Și aici stabilirea marginilor se impune cu atît mai mult, cu cît o parte a geografiei se numește *fizică*, ceea ce ar putea naște cumva bănuiala, că știința noastră nu face decît să repete cîteva capitole din fizică cu privire la aer și la apă.

Deosebirea însă este și în acest caz ușor de precizat: Pe cînd fizica (o știință abstractă), studiînd aerul și apa, le consideră numai din punctul de vedere al proprietăților generale ale materiei, ca pe orice alt lichid și orice alt gaz, geografia din contra se ocupă nu de apă și de aer, ci de hidrosferă și de atmosferă, ceea ce nu e de loc același lucru.

În adevăr, credincioasă punctului său de vedere (relațiunea dintre cele patru sfere cu privire la masă), geografia, după cum în litosferă a considerat masa reală a acestei sfere și chiar a micilor accidente de la suprafață (precum și localizarea lor în spațiul concret), tot așa, cînd trece la studiul hidrosferei și atmosferei, ea consideră mai întîi masa reală a apelor în felurita lor distribuire pe pămînt (lac, rîu etc.), precum și masa reală a învelișului gazos, în toate formele sale de diferențiere.

De aici însă rezultă o diferențiere adîncă între fizică și geografia fizică:

1. Întîi, cu privire la *cantitate*: Pe cînd fizicianul are nevoie de un mic volum de apă spre a studia proprietățile fizice ale acestui corp, geograful din contra nu poate lăsa la o parte nimic din tot cuprinsul hidrosferei. Pe cînd și în fața unei picături de apă și în fața oceanului, fizica apei este aceeași, nu tot așa este cazul cu geografia. Să fi lipsit apa unei mări, toată geografia fizică ar fi fost alta: alte vînturi, alte ploii, altă împărțire a plantelor etc... Ca să vedem cît de mult geografia atîrnă de cantitatea reală a hidrosferei, și cît de indiferentă este aceasta pentru fizică, e destul să ne închipuim că mările ar fi fost pline cu mercur, iar apa n-ar fi fost cantitativ decît un lichid rar, cum e, de ex., azi mercurul. Evident că și în această proporție, fizica ar fi rămas ceea ce este, pe cînd geografia ar fi fost cu desăvîrșire alta.

Ne este aproape imposibil să ne închipuim ce-ar fi putut fi aspectul planetei noastre, cînd în locul acestui lichid fin, apa, care străbate scoarța mai adînc

decît eterul, planeta noastră ar fi rămas să fie modelată de lichidul greoi și pasiv numit mercur.

Tot astfel și cu aerul. Fizicianului îi este de ajuns o mică parte a atmosferei, pe cînd geograful trebuie să țină seama de masa ei reală, care îmbracă cele 510 milioane km² ale feței Pămîntului. Căci pentru a ști, de ex., ce este un vînt, în fizică e de ajuns să produci cumva o diferențiere a temperaturii, care să pună aerul în mișcare. Pentru a ști însă ce sînt vînturile în geografie, trebuie să observi mai întîi împărțirea uscatului și a apelor, apoi gradul de insolație după latitudine și anotimp, în fine să-ți dai seama de distribuția presiunii după *maxima* și *minima*. Și acestea toate, pentru că pe geograf nu-l interesează vîntul în genere, ci vînturile în concreto, așa cum sînt ele în oceanul atmosferei: cu direcții, durate, volume, intensități... diferite de la un caz la altul.

Nu numai atît. Teoria fizică a amestecului gazos din atmosferă ar fi fost aceeași, dacă elementele acestui amestec ar fi fost și în altă proporție decît așa cum întîmplător sînt azi. Pentru geograf din contra, e destul să schimbi puțin proporția volumelor, și îndată raportul sferelor, de care el se ocupă, devine altul. Este suficient să cobori proporția oxigenului sub 17% și o bună parte din biosferă dispăre.

Astfel că și pentru aer, ca și pentru apă, punctul de vedere al cantității reale este pentru geograf în adevăr decisiv.

2. A doua deosebire e cu privire la deosebirea calitativă dintre apa și aerul fizicianului de o parte și hidrosfera sau atmosfera geografului de altă parte.

Pentru fizică și chimie, aerul și apa sînt un amestec ori o combinație de corpuri simple, în proporții definite. Chiar atmosfera, care e un simplu amestec de cîteva gaze, păstrează pretutindena mai aceeași proporție relativă a elementelor.

Atmosfera și hidrosfera geografului sînt din contra amîndouă niște amestecuri foarte complexe, din cauza adăogirii altor elemente, care nu privesc fizica apei și a aerului.

Așa, mai întîi atmosfera studiată în geografie este tot aerul cunoscut în fizică, plus toate particulele mici solide care, ridicate de vînturi, plutesc aproape nevăzute pînă în stratele cele mai de sus ale învelișului gazos al planetei. La colb se mai adaugă apoi și cenușa zvrîlită de vulcani uneori, în foarte mari cantități. Astfel, e foarte cunoscut cazul exploziei lui Krakatau (1883—1884), a cărei cenușă a dat roată aproape întregului Pămînt, rătăcind în atmosferă mai bine de un an. Afară de aceasta, praful meteoric, și mai ales vaporii de apă, iar în păturile de jos o necalculabilă cantitate de materii organice și de organisme microscopice, care împînzesc globul de jur împrejur. Indiferent pentru fizician, amestecul așa descris este tocmai învelișul gazos de care se ocupă geograful, deoarece de acest amestec atîrnă unele forme ale biosferei și hidrosferei, îndeosebi ale litosferei. (E destul să se gîndească cineva la sedimentația eolică mai ales împrejurul pustiilor.) Din contra, fizicianul își poate mărgini într-un mic vas

aerul neamestecat de care are nevoie pentru studiile științei sale abstracte. Astfel că gazul, de care e vorba în fizică, este o reducere, ca să nu zicem o abstracție, din atmosfera geografului: acesta din urmă privește învelișul gazos în toată complexitatea lui reală.

Același lucru se poate afirma și cu privire la apă. Fizica și chimia, studiind acest corp, au în vedere o anumită combinație între oxigen și hidrogen. Cît de deosebit este din contra punctul de vedere al geografiei! Privind întreaga hidrosferă, știința noastră are înaintea ei un amestec imposibil de exprimat prin vreo formulă. Pe lângă apă, cu proprietățile ei cunoscute, se mai adaugă tot calcarul dizolvat, toată sarea mărilor, tot mîlul rîurilor, tot nisipul, tot praful meteoric și mai ales toată masa microorganismelor care schimbă culoarea apei prin numărul lor neînchipuit de mare. Apa curenților reci ascendenți, chiar pe la ecuator, își pierde limpezimea, devenind cenușie din cauza miliardelor sale de vietăți.

Unde mai pui că apa fizice este incoloră, pe cînd apele geografiei își schimbă culoarea de la mare la mare, un fenomen nu fără consecințe pentru biosferă și chiar pentru om.

Evident, considerînd hidrosfera ca „aqua pura“, geografiei i-ar rămînea neexplicate foarte multe fenomene și, în primul rînd, fenomenul atît de variat al sedimentației fluviale și maritime.

Prin urmare, deosebirea între cele două științe este cît se poate de clară. Cînd amîndouă se întîlnesc în studiul lichidului și gazului de care a fost vorba, una, geografia, se ocupă de cele două amestecuri în „toată masa și toată complexitatea lor reală“; pe cînd cealaltă, ca o știință mai generală, face abstracție de împrejurările particulare, în care se găsesc cele două corpuri, privindu-le numai ca niște modalități ale materiei în genere. Se înțelege însă că pentru a-și putea da seama de mișcarea și distribuția apei și aerului pe fața globului, prin urmare și de rolul lor în modelarea litosferei sau în viața plantelor și animalelor, geografia trebuie să ceară mai întîi de la fizică toate cunoștințele generale sistematizate de această știință cu privire la aer și apă. Dar îndată ce aceste cunoștințe generale i-au fost împrumutate, geografia face aplicarea lor la cazuri concrete, uneori de tot particulare, fără să mai păstreze cîtuși de puțin punctul de vedere al științei abstracte. De aceea, cînd ne gîndim mai de aproape la gradul de pozitivare al științelor, înțelegem foarte bine de ce fizica și chimia apei pot fi lesne închipuite ca desăvîrșit pozitive, pe cînd știința concretă a atmosferei și hidrosferei nici măcar în reprezentare nu putem s-o vedem ca ceva împlinit, deoarece raportul maselor e variabil și în timp, și în spațiu, iar planeta e departe de a se fi apropiat de un grad înalt de stabilitate. Complexul litosferei, hidrosferei și atmosferei — pentru a pomeni pe cele ce au legătură mai de aproape cu fizica — se modifică și se va modifica necontenit, pînă spre adîncile bătrînețe ale planetei. Astfel că, pe lângă deosebirea de natură a fenomenelor de care se

ocupă cele două științe, punctul de vedere al evoluțiunii fenomenelor geografice în timp mai adaugă o nouă deosebire între sferile lor respective.

■

Trecînd, în fine, la biosferă, ne găsim din nou în fața nevoii de a mărgini geografia de alte două științe învecinate: de botanică și de zoologie.

Deosebirea însă este de astă dată mai ușoară decît în cazurile precedente, căci este mai aparentă.

Pe cînd cele două științe pomenite studiază organismele pentru a înțelege evoluția formelor și cauzele care au determinat diferențierea unor specii mai noi față de altele mai vechi, este de la sine înțeles că aceste științe se pot mulțumi pentru atingerea scopului lor cu cîte un exemplar sau, în orice caz, cu cîteva exemplare din fiecare specie. Din contra, geografia, preocupîndu-se în prima linie de mase, ea neglijează forma specifică a plantei sau a animalului pentru a se interesa de formația lor geografică, adică de gruparea lor în mase pe fața globului.

Așa, pe cînd zoologul privește animalele numite foraminifere (de ex. *globigerina bulloides d'Orb*) ca o formă specială, care întregește seria, el se poate mulțumi în știința sa descriptivă cu cîteva exemplare din fiecare specie. Geograful, din contra, cu toate că numărul speciilor de foraminifere este foarte mare, dacă numărul indivizilor din aceste specii ar fi mic, el n-ar mai ținea seamă de ele în studiul biosferei. Dacă le pomeneste, aceasta vine de acolo că mulțimea lor e așa de mare, încît singure ele au putut zidi pături întregi ale scoarței și prin urmare cu masa lor au influențat raportul sferelor. De aceea, geografia le pune la socoteală, pe cînd pe uriașul rinoceros îl pomeneste numai în treacăt, ca pe unul ce reprezintă prea puțin față de masa planetei.

Și tot același este cazul și cu plantele. Pe cînd botanistul se interesează de forma indivizilor și prin urmare cercetează specia, putîndu-se mulțumi cu un număr de indivizi cuprinși într-o singură grădină botanică sau într-un ierbar, geograful nu ține seamă decît de masele vegetale. Unul cercetează copacul și firul de iarbă, iar celălalt se interesează numai de pădure, de stepă... în genere de formațiile vegetale. Astfel, măsurînd întinderea pădurilor tropicale sau temperate, a cîmpiilor ierboase (Ilanos, stepe, savane, prerii), a tundrelor și a vegetației seci a pustiilor și cercetînd apoi cauzele geografice, care au determinat acele formațiuni, el e așa de departe de preocuparea botanistului ori a zoologului, încît nu poate fi nici vorba de vreo confuziune între aceste științe totuși așa de învecinate.

Cu toate acestea, dacă Lamarck ori Darwin sau altcineva ar fi avut ideea lui Lyell de a pune înaintea operelor de botanică și zoologie o întinsă introducere de geografie fizică, arătînd condițiunile de trai ale faunei și florei moderne, pentru a clarifica unele probleme biologice contemporane și mai ales pentru a

înlesni înțelegerea distribuției plantelor și animalelor în timpurile geologice, probabil s-ar fi născut și în operele zoologilor și ale botaniștilor aceeași confuzie literară între limita acestor științe față de geografie, după cum am văzut că s-a născut cu privire la limita geologiei față de știința noastră. Dacă această confuzie nu s-a născut, în parte a ajutat și faptul că amîndouă științele în chestiune au fost cu mult mai vechi decît geologia, care datează abia de un secol.

Trebuie totuși să mai adăugăm o restricțiune. Cînd am zis că punctul de vedere al geografiei, cu privire la biosferă, este numai acela al masei formațiunilor vegetale ori animale, afirmarea a fost prea generală. Sînt cazuri cînd geograful se interesează și de unii indivizi ai florei ori ai faunei, dacă aceștia pot avea o influență asupra altor mase ale biosferei. Așa este de pildă cazul cerealelor, legumelor și al altor culturi vegetale sau al plantelor medicinale, care susțin viața omenească în regiuni neprielnice și devin astfel agenți de mare însemnătate cu privire la unele fenomene antropogeografice : întinderea unei populații, scăderea etc. etc. Astfel că, la drept vorbind, ele atrag atenția geografului, tot din cauza influenței lor asupra raportului dintre masele celor patru sfere.

Ar mai rămînea să hotărîm, tot în relațiune cu biosfera, limita dintre știința noastră și științele care se ocupă de om — în primul rînd dintre geografie și istorie.

Omul, ca parte a biosferei, este așa de însemnat, influența sa asupra pămîntului e așa de energică și felurită, încît problema limitei dintre geografie și științele istorice devine o problemă de o însemnătate particulară. De aceea o și amînăm pentru a reveni mai tîrziu asupra ei, într-un capitol special : aceasta cu atît mai mult, cu cît în evoluția literaturii geografice rar chestiune a fost mai greu de lămurit ca a hotarului dintre geografie și istorie. În sînul științei noastre, nici o problemă nu s-a întins mai mult în paguba celorlalte și nici un punct de vedere n-a turburat mai mult concepția clară a geografiei decît tocmai punctul de vedere antropomorfic, care redusese toată geografia la studiul „relațiilor om și fața Pămîntului“, făcînd din ea o simplă știință ajutătoare a istoriei.

Din cele ce preced, am văzut că geografia nu poate fi confundată cu nici una din științele învecinate, deoarece ea are un conținut deosebit și un punct de vedere propriu, urmărit consecvent în toată întinderea sferei fenomenelor sale. Iar pentru caracterizarea unei științe și hotărnicirea ei față de celelalte, punctul de vedere special acelei științe e de o însemnătate covîrșitoare. Căci, cosmic vorbind, toate fenomenele sînt în ultima analiză unul și același fenomen : materie în mișcare. Aceeași materie, pe care o studiază chimia cînd e vorba de relațiunile născute din afinitatea atomelor, tot ea este obiect și al fizicii, îndată ce ne interesăm numai de proprietățile fizice. Și cîte științe nu s-au diferențiat

numai în studiul fenomenelor legate de starea materiei, care se numește organică. Natura nu cunoaște clasificatie : fenomenele sînt clasificate numai în reprezentarea noastră și de aceea punctul de vedere este cel hotărîtor în mărghinirea disciplinelor științifice, unele față de altele.

Iar pentru geografie, punctul de vedere special stă în aceea că, pentru a studia relațiunea celor patru sfere, trebuie să ne interesăm mai înainte de toate de masele lor concrete, măsurîndu-le întinderea în sens orizontal și în sens vertical, apoi cercetînd distribuirea lor în spațiul geografic, compoziția lor etc. Întîi și întîi de toate, ne întrebăm : cît și unde e fenomenul despre care e vorba, fie el : munte, rîu, vînt, pădure..., adică de orice sferă a planetei ar face parte, căci fără rezolvarea prealabilă a acestor două întrebări, geograful nu se poate apropia de problema mediului și, după cum vom vedea în partea a doua a acestei lucrări geografice ca știință de generalizare nu se poate constitui decît pe această cale.

În adevăr, considerațiunea asupra maselor în concreto are precădere asupra tuturor celorlalte considerațiuni geografice, căci de mase atîrnă mișcarea și prin urmare integrarea materiei. Cu cît un corp ceresc are mai puțin din materia cosmică, cu atît integrarea sa este mai înaintată și deci cu atîta corpul respectiv e mai aproape de bătrînețe. E destul să comparăm planetele inferioare cu cele superioare și vedem îndată cît de tinere sînt aceste din urmă, care, fiind cu mult mai mari decît cele dintîi, au încă înaintea lor o lungă linie de evoluțiune.

Dar pentru ca nu cumva să se nască bănuială că în definițiunea dată geografiei punctul de vedere al relațiunii sferelor după mase ar fi fost de ajuns căutat pentru a deosebi cu orice preț geografia de celelalte științe, după ce am arătat acuma limita dintre știința noastră și cele vecine, rînd pe rînd luate, iată cîteva exemple care să arate că în adevăr toate fenomenele geografice sînt stăpînite cu absolută necesitate de acel punct de vedere subliniat și în cursul capitolului despre definițiune.

Așa, să ne închipuim că învelișul gazos numit atmosferă ar fi cuprins mult mai multă materie gazoasă decît cuprinde astăzi. Să zicem că atmosfera ar fi fost de două ori mai groasă.

Pentru fizică, aerul ar fi fost același amestec gazos ca și azi, în cazul cînd admitem aceleași elemente, în aceeași proporție. Pentru geografie însă toată fața Pămîntului ar fi luat altă înfățișare. Partea spectrului unde sînt razele chimice (violetul și albastrul) ar fi fost cu mult mai împiedicată la trecerea ei prin atmosferă, iar Soarele ar fi fost mult mai puțin cald. Și fiindcă coeficientul de transmisie pentru violet este abia 0,4, iar pentru galben 0,64 și pentru roșu încă și mai mare, ar fi urmat ca Soarele să ni se pară și mai rece, și mai galben decît este, — s-ar fi apropiat de roșu, după cum se vede seara și dimineața, cînd razele lui venind pieziș străbat pînă la observator o pătură mai groasă de gaze. Evident că împușinarea căldurii ar provoca apoi o nouă împărțire a hidrosferei : munții ar avea mai multă gheață, calotele polare ar întinde iarna zăpezile lor mai departe, spre ecuator ; regimul ploilor ar fi altul ; altele ar fi plantele și

animalele, și altfel împărțite; litosfera ar căpăta și ea altă înfățișare, deoarece unul din cei mai activi agenți de modelare este apa: într-un cuvânt, întreaga înlanțuire a fenomenelor geografice ar avea alt aspect. Și toate aceste numai pentru că atmosfera, cantitativ, ar fi alta decât este azi.

Același lucru se poate afirma cu privire și la celelalte sfere. Dispare o singură mare, de ex. Mediterana europeană, și îndată relațiunea celor patru sfere se schimbă. Sahara s-ar întinde mai la nord, clima s-ar schimba, râurile ar fi altfel împărțite, altele ar fi formele plastice, alte plante, alte animale, alta istoria omenirii. În tot acest ținut, aspectul planetei în tuspătru sferele ar fi îndată schimbat.

Și tot astfel s-ar întâmpla, dacă ai cufunda sub apă un singur continent, fie chiar și pe cel mai mic dintre toate, Australia. Ba mai mult: e destul să-i întocmești astfel relieful, iar știința concretă a geografiei ar fi avut de înregistrat noi fenomene. În locul pustiei de azi, un ținut netrebnic, unde atîția călători au murit de sete și unde lipsa ploilor, a plantei, a animalului și a omului înfățișează această regiune ca un fel de spațiu geografic negativ, am fi avut o țară la fel cu a Braziliei, îndată ce Alpii australieni ar fi fost foarte mici sau așezați foarte departe de coasta de răsărit, ca să nu mai țină calea ploilor, silind apele să se întorcă iute în ocean.

Din acestea se vede cât se poate de lămurit că considerarea relației sferelor din punctul de vedere al masei (cît) este firul conducător în studiul fenomenelor geografice, deoarece diferențierea cosmică a materiei este în strînsă legătură mai întîi cu întinderea mediului unde acea diferențiere se întâmplă, fie că e vorba de formația geologică a păturilor scoarței, fie că considerăm tocmai la cealaltă margine a geografiei formația mai complexă — statul¹. În amîndouă cazurile, posibilitatea unei diferențieri pronunțate atîrnă de întinderea maselor.

În al doilea rînd, vine apoi chestiunea localizării: unde este mărimea concretă, despre care vorbim? Astfel am văzut cît este de întinsă atmosfera și care sînt și cîte sînt cantitativ elementele din care se compune. Întrebarea mai departe este: unde se află acele elemente? Iar cînd, răspunzînd la această întrebare, aflăm că oxigenul stă mai ales în păturile de jos ale atmosferei, răspunsul acesta capătă, cu privire la relația sferelor, o însemnătate geografică extraordinară. În adevăr, fiindcă omul nu poate trăi pînă n-o avea în aerul inspirat măcar 17,2% oxigen și fiindcă la 10 000 m înălțime proporția oxigenului se apropie de această limită, înțelegem dintr-o dată că viața omenească ar fi imposibil de închipuit pe un Pămînt, care ar fi avut continente apropiate de această înălțime. Dacă munții noștri ar fi ca cei din Mercur, ei ar fi lipsiți de omenire, căci s-a constatat că nu e atît frigul pe cît lipsa oxigenului, care împiedică ascensiunile în regiunile superioare ale atmosferei. Deci vedem că toate

¹ Și în această apreciere se vedește influența tezei susținută de autor cu privire la societate ca „formație biogeografică”. — N. R.

părțile planetei, așa cum sînt în dimensiunile lor reale și în localizarea lor în spațiu, toate se țin, încît nici o determinare cantitativă nu poate fi indiferentă geografului. Una singură de se schimbă (de ex. grosimea atmosferei) îndată atrage după sine schimbarea celorlalte, astfel că cel ce pierde din vedere ideea evoluțiunii și-și imobilizează în reprezentare Pămîntul cu relațiile actuale poate avea iluzia că planeta noastră este plăsmuită, cum zicea Strabo: μετὰ λογισμοῦ τινοῦ,¹ — atît de strînsă este armonia părților.

Se înțelege însă că întrebările acestea special geografice nu-s — chiar și pentru geograf — decât provizorii. Această știință, ca și toate celelalte științe, concrete, trebuie de la o vreme să se înalțe peste amănunțimile speciale și să caute a înlesni o sinteză explicativă a întregii lumi sensibile. În acest punct de vedere comun tuturor, geografia se întîlnește din nou cu celelalte științe, de care stă despărțită — înlesnită fiindu-i această întîlnire mai ales prin complexitatea fenomenelor sale, care o silește a se sprijini pe foarte multe științe învecinate. De aceea, întrucît prezentul îngăduie prevederi asupra viitorului, știința noastră prin felurimea fenomenelor pe care le studiază va deveni din ce în ce mai mult un fel de *philosophia naturalis*, o demonstrație sintetică a lumii concrete, așa cum a încercat-o întîia oară Humboldt în al său renumit Cosmos.

Pînă aici, am privit relațiunile dintre știința geografiei și celelalte numai din punct de vedere general, teoretic.

Dacă însă considerăm, măcar în treacăt, și punctul de vedere practic, vom găsi că geografia, cercetînd neconținut fenomenele sale în toată întregimea celor patru sfere, cu privire la relațiunile dintre ele, a devenit pentru unele științe învecinate o îmboldire spre progres și oarecum un îndreptar metodic. Așa, pentru a lua un exemplu, studiul ghețurilor, care avea la început o însemnătate foarte mărginită², îndată ce a fost urmărit geograficește peste întreaga față a globului, a făcut să se ivească probleme în multe din științele învecinate. Cînd s-a văzut întinderea de odinioară a ghețurilor pe ambele emisfere, fizica a cercetat de aproape felul formării și mai ales al mișcării ghețurilor; astronomia caută cauza în schimbarea constelațiunilor; climatologia atrage luare aminte asupra schimbării curenților mării în urma modificării continentelor; geologia la rîndul ei cercetează influența pe care a putut s-o exercite roaderea scoarței în unele ținuturi și transportarea materialului în alte regiuni... În felul acesta, o singură problemă deșteaptă altele, iar știința despre lumea concretă deveni mai sintetică decât fusese pînă atunci cu privire la acest fenomen. Însă nicaieri nu se poate mai bine observa rolul de îndreptar al geografiei, decât în știința descriptivă a botanicei și zoologiei. E destul să spunem că toată problema mediului, de care sînt legate planta și animalul, a trebuit să fie mai întîi limpezită de o privire geografică asupra plantelor

¹ După unele calcule — N. R.

² R i c h t h o f e n, *op. cit.*, pp. 48, 49.

și animalelor. Cum era să-și explice botanistul felul particular al florei de pe o insulă, asemănarea și deosebirea tipurilor, fără să fi urmărit mai întâi, împreună cu geograful, distribuirea speciilor din locul lor de origine pînă în momentul izolării pe acea mică insulă? Și cum să explice originea florei de stepă, fără a se sprijini pe datele geografice, care lămuresc originea climei de stepă? Evident, din punct de vedere practic, geografia a devenit în secolul nostru între științele învecinate un fel de mijlocitoare¹. Aici stă și folosul și greutatea ei ca disciplină față de alte discipline științifice. Aceasta explică și de ce în geografie, mai mult decît în orice știință concretă, cercetătorul este obligat să nu piardă din vedere partea sintetică — constructivă, de teamă să nu dizolve geografia în științele învecinate, căci să le cultive pe toate este cu neputință. O dovedește istoria geografiei; o dovedesc și mărturiile geografilor contemporani, între care se numără și scriitorul operei citată în paginile trecute. F. von Richthofen, care spune lămurit: nimeni nu mai poate azi face cercetări în toate ramurile geografiei². Și e caracteristic, că ultima operă³, de geografie generală, începe tot cu aceeași constatare.

¹ Nevoia de a reprezenta cartografic unele fenomene fizice, botanice, sociologice, antropologice, demografice, etnografice, istorice, economice și chiar filologice a dat în timpul din urmă o înfățișare geografică multor studii din științe foarte deosebite. Cine ar fi bănuț acum un secol în urmă că filologii vor cerceta distribuția cuvintelor pe hartă și că se va întemeia chiar o „geografie lingvistică“. Din reprezentarea geografică a fenomenelor a rezultat însă o sumă de legături între științele concrete și geografie, iar bogăția și exactitatea hărților măsoară pentru fiecare gradul de progres în pozitivarea cunoștințelor.

² Richthofen, *op. cit.*, p. 67.

³ Wagner, *Lehrbuch der Geographie*, 1900.

LOCUL OMULUI ÎN GEOGRAFIE. ANTROPOGEOGRAFIA¹

Geografia antică era empirică și utilitară. Piedicile întâmpinate în dezvoltarea geografiei științifice. Întinderea orizontului prin războaie și explorări ajută progresul². Totuși Strabo considera geografia mai ales ca o propedeutică pentru oamenii de stat. Scăderea nivelului în evul mediu. Arabii scot iarăși la lumină pe Ptolemeu. „Cosmografiile“ renașterii sînt simple opere de popularizare. Adevărata înnoire se simte abia cu Humboldt și Ritter. „Vergleichende Erdkunde“ revine în parte tradiția straboniană, dînd omului un loc precumpănitor în preocupările geografului. Fiind contemporan al expansiunii europenilor peste celelalte continente și al începuturilor tehnice care învingeau spațiul și făcea posibilă industria mare, nu-i de mirare că Ritter și-a concentrat privirea asupra legăturii dintre om și Pămînt. Fapte doveditoare că omul este un agent modelator superlativ. Antropogeografia capătă un relief deosebit.

Întrebarea aceasta este una dintre cele mai însemnate în geografie. Dezlegarea ei într-un fel sau într-altul a împiedicat multă vreme pe geografi de a ajunge la o definiție mai exactă a propriei lor științe.

Pentru a da acestei întrebări un răspuns valabil, să observăm mai întâi cum s-au dezvoltat istoricește opiniunile asupra acestei probleme.

Geografia, ca și alte științe, a avut odinioară un caracter antropomorfic. Toate cunoștințele omenești au avut la început... o legătură foarte strînsă cu viața omenească. Așa, pentru a da un singur exemplu, chiar sistemul de cunoștințe care compun azi știința foarte abstractă a geometriei s-a dezvoltat încetul pe

¹ Din cursul de Antropogeografie ținut în 1909, intercalat de autor, fără mari modificări, în volumul *Opere complete*, I, 1943, partea I. — V. M.

² Ideea aceasta dacă este susținută la modul general, abstract, poate duce la confuzie. Astfel întinderea orizontului geografic prin războaie și explorări a dus la îmbogățirea cuceritorilor și la sărăcirea sau izgonirea de pe unele teritorii a populației indigene. De altfel, S. Mehedinți și-a manifestat uneori dezaprobarea (de ex. în „*Antropogeografia*“, București, 1942) față de acțiunile de discriminare rasială și de jaf din partea cuceritorilor. — N.R.

încetul, după cum arată și numele „geo-metrie“, din cunoștințe cu caracter practic, cultivate spre folosul imediat al vieții omului. Același lucru s-a întâmplat și cu geografia.

În adevăr, în antichitate, pe lângă direcția speculativă — abstractă a geografiei din Grecia Mare, avem de la început și o pronunțată direcție geografică utilitară¹ reprezentată de învățării din neamul marinarilor ionieni. În mod firesc, aceasta din urmă a avut precădere, după cum se poate vedea din opera lui Herodot, la care găsim o încercare de contopire a amânduror direcțiilor. Astfel, cititorul istoricului grec, chiar din primele pagini, poate observa că partea geografică nu se prezintă ca ceva sistematic, ci servă numai ca un sprijin al descrierii istorice. Mai toate problemele geografice n-au interes la dînsul decît dacă ating întru ceva povestirea evenimentelor din viața omului. Așa că, la începutul literaturii geografice, nu e atît vorba de a găsi omului un loc în știința geografiei, cît mai ales să se găsească acesteia din urmă vreun loc între științele istorice.

Locul cel mai firesc era desigur acela de pregătitoare a descrierii evenimentelor; geografia era chemată să arate teatrul pe care se desfășurau întâmplările istorice, despre care urma să se povestească ceva. De aceea Herodot, îndată ce vine la rînd un nou popor, începe cărțile din opera sa cu o descriere a țării poporului respectiv, ceea ce arată că omul în geografie caută, mai întîi de toate, să se găsească pe sine însuși; iar restul Pămîntului abia dacă îl mai interesează. Tot astfel se urma și cu desenarea hărților. E drept că hărțile primilor milesieni (Anaximander, Hecateus și Aristagoras) s-au pierdut; dar asupra caracterului lor utilitar-omenesc, nu avem nici o îndoială: ele erau niște planuri de orientare, adică schițe foarte simplificate ale lumii străbătute de marinarii ionieni.

Totuși, semnele unei geografii mai independente de istorie se văd și la ionieni. Fenomenele mai curioase, cum erau de pildă revărsarea Nilului, vulcanii, cutremurele etc., atrăseseră luarea aminte; ba dacă privim timpurile acelea în perspectiva istoriei, ele ne apar chiar foarte favorabile dezvoltării unei geografii științifice. Așa, doctrina pitagoreică și eleată de o parte, apoi de altă parte comerțul din ce în ce mai întins al grecilor în toate colțurile Mediteranei, au fost tare potrivite, ca să ridice știința noastră din situația înjosită de servitoare a istoriei.

Dar geografia avu să sufere tocmai în apogeul culturii grecești de dușmănia ce s-a manifestat contra direcției naturaliste în filosofie. Astfel, elementul omenesc rămîne tot el pentru multă vreme obiectul de căpetenie în preocuparea geografului. Ca semn al dispozițiilor sufletești ale acelei epoci este destul să pomenim că Platon și Xenofon se silesc să dovedească buna reputație a lui Socrate, mărturisind că învățătorul lor nu s-a ocupat niciodată cu probleme despre

¹ H. Berger, *Wissenschaftliche Erdkunde der Griechen*, Leipzig, 1887, I, pp 3, 4, 16.

Cosmos, despre ceea ce este deasupra ori dedesubtul Pămîntului¹ etc. Așa că, roadele frumoase, pe care cultura din timpul lui Pericles le-ar fi adus desigur și în sfera cunoștințelor geografice pozitive, au rămas pierdute din cauza antipatiei pentru o direcție filosofică apropiată de aceea a unei geografii întemeiată pe științele naturale.

Dar cauza aceasta, la drept vorbind, este mai mult accidentală. Adevărata pricină a întîrzierii progresului geografic a fost însăși complexitatea fenomenelor de care se ocupă această știință. În adevăr, era cu mult mai ușor de conceput o știință a plantelor, a animalelor, a mineralelor... și orice altă știință concretă, decît să se ajungă la o coordonare sistematică a cunoștințelor despre întreaga noastră planetă, din care lumea veche nu cunoștea decît abia țările de lângă Mediterana. De aceea, într-o perioadă cînd toate celelalte științe concrete erau în pruncie, nu e de mirare — mai ales după cele discutate în capitolele precedente — că și știința mai complexă a geografiei a făcut la început progrese atît de slabe.

Apoi la aceasta se mai adaugă încă o cauză care a îngreuiat mersul înainte al științei noastre, mai mult decît al tuturor celorlalte științe concrete. Credința că Pămîntul ar avea forma unui disc a împiedicat chiar de la început orice cartografiere științifică a fenomenelor geografice. Toate experiențele călătorilor, și mai ales cunoștințele lor privitoare la climă rămîneau nearmonizate din cauza reprezentării false a planetei; ba încă nepotrivirea între adevărul empiric și cel teoretic al savanților aduse pe încetul chiar un fel de discredit asupra geografiei. Este caracteristică pentru acest soi de nedumeriri mărturisirea lui Aristotel. Avînd atîtea informații sigure de la cei ce însoțeau pe Alexandru, și privind apoi hărțile în formă de disc, el simțea nepotrivirea și, în cărticica sa despre meteorologie, e nevoit să declare că un astfel de Pămînt este o imposibilitate *κατά τε τὰ φαινόμενα*² (*Meteor*, II, 5).

În felul acesta, cu toate că în epoca lui Alexandru și mai apoi, în aceea a cuceririlor romane, antichitatea s-a aflat de mai multe ori în condițiuni admirabile pentru cultivarea geografiei, totuși această știință, din pricina complexității fenomenelor și mai ales din lipsa unei reprezentări exacte a globului — care să înlesnească localizarea și explicarea fenomenelor geografice — a rămas mult timp pe treapta unui empirism foarte naiv.

De aceea, nu-i nici o mirare că în pragul erei noastre întîlnim în Strabo (cu toată destoinicia lui de a sintetiza³ faptele) un geograf tot cam la fel cu vechii ionieni, considerînd geografia ca o simplă îndrumare spre înțelegerea istoriei. În adevăr, opera sa — dacă ne este permis să întrebuițăm o expresie modernă — nu-i decît o teorie a mediului sau o mesografie. Iar cît privește partea fizică,

¹ H. Berger, *op. cit.*, II, 49, 50.

² După toate aparențele. — N. R.

³ Strabo, *Prolegomene*, I, II.

unul dintre contemporanii, care îl cunoaște mai de aproape, își exprimă față de bucuria că Strabo nu se amestecă des în problemele de geografie generală, fiind străin de ele¹.

Și a fost aceasta un lucru firesc în epoca lui Strabo, nu numai fiindcă științele exacte erau încă în pruncie, dar încă și din cauză că științele politice — și în prima linie istoria — ajunseser la un înalt grad de dezvoltare, atât prin bogăția faptelor, pe care le avea la îndemână, cât și prin talentul literar al celor ce se îngrijeau de această ramură a științei.

Ce putea să fie deci geografia și la Strabo, decât ceea ce fusese pe vremea lui Herodot, adică o disciplină mai mult literară, în care elementul omenesc să fie din principiu precumpănitor.

Dacă trecem acuma la evul mediu, este destul să pomenim pentru începuturile lui, că scriitorii creștini nici nu-și mai aduceau aminte de geografii greci, ci își împrumutau știința lor de la Plinius și încă mai des din mica scriere a lui Pomponiu Mela sau chiar din a lui Solinus. De altfel, operele geografice din această vreme au un caracter didactic și mai în toată întregimea lor nu-s decât o stearpă înșirare de nume proprii.

Ceva mai târziu, arabii, prin întinderea expedițiilor și a călătoriilor întreprinse de dînșii, ne oferă din nou ceva mai multă varietate; dar, și la ei, tot omul este în primul rând obiectul descrierii geografice. Ba încă în această privință nu se ridică nici măcar la nivelul scriitorilor clasici; căci pe de o parte fac un loc din ce în ce mai larg descrierii curiozităților, iar pe de altă parte se mărginesc, cei mai mulți, la înșirarea locurilor și numelor în ordinea lipsită de interes și de claritate a itinerariilor romane sau a periegeselor grecești. De aceea, în cele mai multe cazuri, operele arabe sînt o simplă adunare de material, fără nici o alegere și fără o preocupare mai înaltă științifică.

Din fericire, traducerea arabă a lui Aristotel și a operei lui Ptolemeu, numită de ei *Almagesta*, îndrumază din nou geografia pe calea urmată de greci și de romani, și astfel se pregătește pe încetul o nouă eră în știința noastră. Ca început al acestei renașteri poate fi socotit secolul al XIII-lea; însă abia în secolul al XV-lea, opera lui Ptolemeu este admisă și răspîndită de-a binelea.

Cea dintîi urmare a revenirii spre autorii clasici a fost îndreptarea cartografiei pe o cale sigură. Portulanele, care dau numai coastele, au fost pe încetul înlocuite prin hărți întemeiate pe diviziunea în grade, ceea ce a îndrumat pentru totdeauna desenul hărții spre o exactitate matematică, legată de geometria globului. Și, în adevăr, de atunci și pînă azi progresul în această direcție a fost neîntrerupt.

¹ „On lui sait un gré infini du silence prudent, de la réserve habile qu'il a observés le plus souvent en touchant à ces redoutables questions.“ M. Dubois, *Examen dela Géographie de Strabon*, p. 366.

Cît privește restul geografiei, omul, după cum era firesc, ocupa tot locul întîi. Iar dintre fenomenele fizice, dintre plante și animale, nu sînt pomenite decât cele mai curioase; și anume se dă o deosebită luare aminte mirodeniilor și tuturor lucrurilor rare și prețioase, care uimeau imaginația europenilor.

În chipul acesta, vedem că din antichitate și pînă în timpurile moderne, la toți cei ce au scris opere de geografie, partea științifică privitoare la geografia generală a planetei n-a putut ține pasul, nici cu desenul hărții și nici mai ales cu descrierea omului. Harta, îndată ce se ivi ideea fericită a proiecțiilor și îndată ce dimensiunile Pămîntului au fost aflate, a cîștigat un punct de plecare invariabil; iar determinările astronomice ale locurilor, după longitudini și latitudini, deveniră un fel de capital geografic, care nu mai putea fi pierdut din desenul hărții. De asemenea, știrile adunate de călători asupra popoarelor depărtate s-au înmulțit neconținut, pe cînd partea mai complexă a fenomenelor fizice rămîne încă nelămurită pentru geografi, după cum era și natural. Căci pentru a întemeia fizica globului în mod științific, ar fi trebuit ca geografii Renașterii, pe lîngă hărți din ce în ce mai exacte și mai complete, să mai aibă, dacă nu altceva, măcar micile instrumente, care au dat viață hărților, adică termometrul și barometrul descoperite abia mai târziu. Fără ajutorul acestora, aprecierile asupra climei și altitudinii locurilor cercetate de călători rămîneau și trebuiau să rămîna pur calitative, adică de puțin interes pentru știință.

Atît de greu a fost progresul în cunoașterea fenomenelor fizice ale planetei, încît chiar după descoperirea termometrului și a barometrului, datele exact înregistrate de aceste instrumente n-au putut fi multă vreme coordonate și folosite, pînă ce nu s-a găsit mijlocul foarte simplu, dar minunat de sugestiv, al reprezentării cartografice a temperaturii sau al presiunii aerului prin izoterme și izobare.

Așa că pe cînd harta a trebuit să aștepte iscodirea proiecțiilor pentru a deveni științifică; pe cînd fizica globului a trebuit să aștepte inventarea aparatelor de înregistrare a temperaturii și a presiunii atmosferice, apoi găsirea mijlocului de a reprezenta grafic rezultatele obținute, omul din contra, încă din antichitate — prin urmare și în epoca Renașterii —, se oferea de-a dreptul observării geografului. Iată de ce el continuă a atrage în primul rînd luarea aminte a călătorilor, apoi a scriitorilor; astfel că literatura geografică, chiar și după epoca marilor descoperiri, se preocupă cu o deosebită predilecție tot de elementul etnografic și istoric.

Și dacă cel puțin acesta ar fi fost studiat și rînduit în mod sistematic, ar fi fost bine. Dar, din nefericire, și observările asupra elementului omenesc sînt mai mult calitative, adică fără sprijinul statisticii. Omenirea era pentru geograf un haos în care, afară de o superficială deosebire a raselor, ochiul său nu mai vedea aproape nimic clar. Ba ceea ce era și mai rău, geografii, conduși de idei religioase și sociale europene, vedeau în popoarele din nou cunoscute argumente și exemplificări ale teoriilor lor despre paradis, păcat, pedeapsă divină etc. De

aceea, operele geografice devin un fel de amestec curios unde întâmpini lucrurile cele mai neașteptate: notițe de tot felul aruncate la întâmplarea condeiului și multe din ele servind ca un comentariu al tradițiilor cuprinse în Biblie.

Caracteristice pentru epoca aceasta a literaturii geografice sînt așa-numitele cosmografii: opere voluminoase, cu un conținut enciclopedic. Aceea a lui Sebastian Frank poate fi considerată ca modelul genului acestuia ingrat. Dacă în Europa autorii lor nu-s în stare să clasifice popoarele după neam, în schimb despre celelalte continente, ei înșiră material de ajuns spre a mulțumi chiar curiozitatea cea mai puțin temperată. Așa Frank știe să povestească despre oamenii cu un ochi, despre balauri, despre oameni cu capul de cîine și multe ale minunății de felul acestora.

De aceea, istoricul geografiei se oprește plin de speranță în fața unui eveniment, care era menit să înlesnească o cernere mai sistematică a materialului geografic. Acest eveniment este introducerea științei geografice în școlile pietiste, ca obiect de studiu aparte. În adevăr, considerațiunile didactice impuneau o selecțiune a datelor răspîndite în operele cele voluminoase; și astfel încercările lui Cluverius și Cellarius însemnă în evoluția geografiei un pas spre bine. Dar momentul acesta istoric al geografiei cultivate din îndemnul pietistilor n-a fost destul de fertil pentru progresul ideilor geografice, ba încă nevoia didactică a scos la iveală îndată un fel de geografii-catehism, cuprinzînd de la început pînă la sfîrșit întrebări și răspunsuri scurte asupra numărului și numelor de rîuri, de orașe, de munți etc. Pe cît erau de diforme cosmografiile prin mărimea lor și amestecul cuprinsului, pe atîta micile catehisme devin antipatice din cauza aridității lor de *locorum nuda nomina*. Astfel, chiar în mijlocul secolului al XVIII-lea, cei ce au avut ambițiunea de a scrie opere mari de geografie (Büsching: *Neue Erdbeschreibung*, 1754) nu aveau alt mijloc la îndemînă, decît să imite tot pe vechii cosmografi și să dea elementului istoric un loc cu desăvîrșire precumpănitor.

Abia Herder în renumita sa operă *Ideen zur Geschichte der Menschheit* înțelege necesitatea unei subordonări firești a cunoștințelor istorice despre om, față de cunoștința fizică a planetei. E destul să citească cineva numai titlurile capitolelor din cartea a VIII-a și a X-a pentru a vedea cu cîtă consecvență urmărește Herder ideea legăturii pas cu pas dintre pămînt și viața omului. În fine, Ritter într-o formă mai sistematică și cu mult mai multă autoritate scoate în relief aceași idee: necesitatea neînlăturabilă de a studia mai întîi de toate fața planetei, care este casa de educație (das Erziehungshaus) a neamului omenesc. Totuși, opera bătrînului maestru poartă încă titlul semnificativ: *Vergleichende Erdkunde im Verhältnis zur Geschichte des Menschen*. Ceea ce înseamnă, că, chiar și pe pragul secolului, în geografia ritteriană tot elementul istoric este cel dominant.

Tîrziu, în fine, la mijlocul secolului nostru, apără în *Cosmos*, cea dintîi operă de geografie, care să merite deplin acest nume și din punctul de vedere al me-

todei. Aici, pentru prima oară — dacă exceptăm lucrarea singuratică a lui Varenius — geografia generală face în cadrul său un loc mai potrivit cu însemnătatea lor relativă și celorlalte categorii de fenomene, de care această știință se ocupă. Pentru întîia oară, în *Cosmos*, încetează direcția antropocentrică și de aceea opera lui Humboldt aduce aminte, involuntar cititorului, de reforma lui Copernicus care a înlăturat Pămîntul din centrul sistemului solar.

Sînt în adevăr caracteristice vorbele cu care marele geograf începe a pomeni ceva și despre om, după ce a dat ocol sferei întregi a fenomenelor geografice. „Es würde das allgemeine Naturbild, das ich zu entwerfen strebe, unvollständig bleiben, wenn ich hier nicht auch den Mut hätte, das Menschengeschlecht in seinen physischen Abstufungen, in der geographischen Verbreitung seiner gleichzeitig vorhandenen Typen, in dem Einfluss, welchen es von den Kräften der Erde empfangen und wechselseitig, wenn gleich schwächer, auf sie ausgeübt hat, mit wenigen Zügen zu schildern. Abhängig, wenn gleich in minderm Grade als Pflanzen und Tiere, von dem Boden und den meteorologischen Prozessen des Luftkreises... nimmt das Geschlecht wesentlich Teil an dem ganzen Erdenleben“¹.

Dacă Humboldt pomeneste și pe om, el o face de teamă să nu rămînă opera necompletă, căci și neamul oamenilor e o părțică din *Cosmos*, un factor care ia parte la viața întregă a Pămîntului.

Evident, într-o astfel de operă și în cele ce se vor mai inspira din ea, elementul istorico-omenesc nu va mai fi partea precumpănitoare. De aceea, pe lîngă toate feluritele ameliorări, care au îmbogățit cu fapte și generalizări prețioase geografia în a doua jumătate a veacului nostru, mai observăm în același timp și un vădit progres al metodei. Atît în operele mari, cum este choroграфия lui Reclus, cît și în cele mai restrînse — și chiar în cele didactice — vedem o echilibrare din ce în ce mai armonioasă a materialului geografic, potrivit cu însemnătatea relativă a fiecărei categorii de fenomene. Omul, în loc de a mai fi partea însemnată ori măcar jumătatea geografiei, a devenit o dată pentru totdeauna o părțică între celelalte care compun totul geografic.

Dar dacă sporadic progresul s-a săvîrșit atît în idei cît și în formă, totuși în unele privințe el nu s-a manifestat încă de ajuns. Ca un răsunset depărtat al ideilor lui C. Ritter, care definise geografia „o știință a legăturii dintre om și fața Pămîntului“, vedem din cînd în cînd repetîndu-se aceeași definițiune, fără să mai corespundă de altfel cuprinsului operelor unde o mai întîlnim. Iar ceea ce este mai semnificativ e următoarea împrejurare: sfîrșitul veacului are de notat

¹ „Imaginea generală a naturii, pe care mă străduiesc să o schițez, ar rămîne incompletă dacă aci nu ași avea, de asemenea, curajul să descriu, prin puține trăsături neamul omenesc în gradările sale fizice, în răspîndirea geografică a tipurilor sale existente simultan, în influența pe care a primit-o de la forțele pămîntului și, reciproc, — deși într-o măsură mai slabă — a exercitat-o asupra lor. Dependent de sol și de procesele meteorologice ale atmosferei — deși într-o măsură mai redusă decît plantele și animalele... neamul omenesc participă esențialmente la întregă viața a pămîntului“. *Cosmos*, I, 378. (Din l. germ.). — N.R.

în analele geografiei apariția unui nou nume : antropogeografia. Judecând după cuprinsul ei opera care poartă acest nume, vedem că realizează un real progres în tratarea elementului omenesc din punct de vedere geografic ; de aceea o putem considera ca deplin corespunzătoare vederilor exprimate de Humboldt în *Cosmos*. Deși omul este studiat la o parte, el ocupă în opera lui Ratzel numai o poziție proporțională cu adevărata sa însemnătate cosmică.

Nu putem trece, fără să facem o mică rezervă asupra formei. În paginile consacrate unei introduceri filozofice la opera sa, autorul antropogeografiei înclină, ca expresie, să dea elementului omenesc aproape același loc, pe care îl avusese la Ritter. În adevăr, el împarte toată sfera geografiei în două : o parte este fizică, ocupându-se de toate fenomenele feței Pământului de la litosferă pînă la biosferă ; iar a doua parte a geografiei e singur omul, adică antropogeografia¹.

Evident, după toate faptele și generalizările înșirate pînă aici, diviziunea aceasta a sferei fenomenelor geografice și prin urmare a științei noastre ni se pare influențată încă de vechea concepție antropocentrică. De aceea, fiindcă perspectiva metodică a unei științe este un fapt de o însemnătate capitală pentru progresul științei, socotim că diviziunea geografiei, așa cum a fost schițată în paginile precedente, este mai utilizabilă, fiindcă se apropie mai mult de realitate. Oricum, din această împărțire a sferei geografiei, făcută în vremurile noastre de un geograf atât de cunoscut, se vede lămurit că punctul de vedere omenesc și precumpănirea elementului istoric au durat în literatura geografică aproape pînă în zilele noastre².

Și atunci este lesne de înțeles ce fel a fost relațiunea dintre geografie și științele istorice, despre care n-am pomenit nimic în capitolul unde am arătat țăr-murirea științei noastre față de celelalte.

Era firesc lucru, dacă geografia da atîta precădere elementului istoric, ca și istoria la rîndul ei să considere geografia ca știință ajutătoare. Era firesc ca de la Herodot pînă la Ritter, istoricii să vadă în geografie o simplă propedeutică a istoriei, un fel de stîlp de sprijin, după cum i-a zis d'Alembert în enciclopedie.

E ușor de văzut aceasta mai ales la Herodot care, după cum am spus, de cîte ori atinge istoria unui popor nou ce sta în oarecare legătură cu evenimentele pe care le descrie, de atîtea ori și el găsește prilejul pentru descrieri geografice, pomenind mai întîi ceva despre țara unde acel popor trăia. Astfel, cartea a 2-a, a 3-a și a 4-a, pînă ce se lărgeste scena războiului pe care îl povestește, încep

¹ Ratzel, *Anthropogéographie*, I, p. 17.

² Și astăzi o seamă de geografi, binecunoscuți, definesc geografia ca știință a oicumeniei ; ceea ce nu infirmă informarea vederilor lui S. Mehedinți ; deoarece omului i se rezervă și în acest caz importanța deosebită pe care o prezintă după locuri și timp ; vezi, de pildă, P. Georges, *Existe-t-il une géographie appliquée ?* în „Ann. de Géogr.“, LXX, 380, 1961, p. 341. — V. M.

toate cu o introducere privitoare la țările pe unde îl duce firul istorisirilor sale. E însă de prisos, să încercăm a mai înșira și operele în care geografia a fost privită, alături de cronologie, ca un fel de cîrjă, pe care se susținea istoricul.

Concluzie : geografia, pînă în secolul de față, a fost considerată ca un fel de „ancila historiae“, iar aceasta pe drept, deoarece în însuși cuprinsul operelor geografice elementul omenesc a fost preocuparea de căpetenie a scriitorului.

Problema care ni se pune acuma e cea următoare : Locul pe care l-a avut elementul omenesc în literatura geografică poate fi el justificat din punctul de vedere al metodei științei noastre ? Considerînd fenomenele geografice în toată generalitatea lor în timp și în spațiu, precumpănirea aceasta a omului în istoria planetei mai poate fi ea susținută din punct de vedere geografic sau nu ?

Pe o nouă cale decît cea istorică, urmată pînă aici, credem că vom ajunge să dăm un răspuns mulțumitor întrebării acesteia, care este însăși tema capitolului de față.

Plecînd de la definițiunea dată geografiei la început, omul este mai întîi de toate o parte a biosferei¹. Cum însă în biosferă, ca și în toate celelalte sfere ale planetei, masa a fost punctul de vedere inițial, este logic ca și pe om să-l considerăm mai întîi cu privire la locul pe care el îl ocupă în masa întregii biosfere.

În acest ordin de idei, științele naturale ne-au dovedit fără putință de îndoială că omul este un „animal“ care a apărut tîrziu între celelalte și, judecînd după toate probabilitățile, el va dispărea de asemenea înainte de multe altele, deoarece organizația sa foarte complexă îi limitează putința de trai cu mult mai mult decît pe a altor animale inferioare, capabile de o mai directă și mai simplificată acomodare cu mediul. Așadar, în diferențierea maselor, omul ocupă un loc modest.

Considerat însă în răspîndirea lui actuală pe planetă, genul omenesc reprezintă, în biosferă în general (în special în faună), un factor de mare însemnătate. Putem afirma cu siguranță că, între toate animalele mai mari, nu este nici unul atît de numeros ca omul. Căci luate la un loc, animalele mari domestice în ținuturile cultivate mai intensiv (Europa și Statele Unite) ating abia cifra de 200 mil.² Putem îndoi și în cinci această cifră unde-s socotite mai multe specii la un loc și tot nu vom ajunge cifra de 1 500 milioane, care reprezintă aproximativ numărul populației omenesti de pe fața globului³. Astfel, chiar de nu s-ar împlini profeția că, după 100 de ani, singur micul nostru continent, Europa, să aibă aproape de 1 miliard (940 mil.) locuitori, dar și pînă azi... omul ocupă totuși în biosferă un loc de căpetenie.

¹ Vezi nota de la pag. 118. — N. R.

² Hickman, *Geographisch-statischer*, Taschen-Atlas, nr. 38.

³ Astăzi peste 3,3 miliarde. — V. M.

Nu numai atîta, dar dacă mai privim individul omenesc și din al doilea punct de vedere geografic (acela al poziției în spațiu), găsim că, în deosebire de toate animalele superioare, omul departe de a fi legat de o regiune anume, din contră el este răspîndit pe toată fața globului. Nici o vietate dintre cele superioare (nici dintre animale, nici dintre plante) nu este atît de independent față de mediu. Și dacă privim planeta în toată întregimea ei, în faza actuală, nu putem găsi nici o viețuitoare, care să poată afirma cu atîta dreptate ca omul, că este locuitorul întregului Pămînt.

Ce e drept, între ghețurile polare, care pun o stavilă răspîndirii genului omenesc, mai sînt încă plante și mai ales animale. Aceasta însă nu înseamnă că omul nu poate și nu va putea trăi și mai aproape de poli; ci înseamnă numai atîta: că celelalte viețuitoare (plante și animale) nu-l ajută pentru a se satornici și mai departe pe ghețurile de la extremitățile planetei. Dacă însă ne coborîm spre mijlocul ei, spre ecuator, speciile polare se împuținează din ce în ce pentru a face loc altora deprinse cu o climă temperată; acestea, la rîndul lor, sînt și ele stăvilite de căldurile ecuatoriale, unde își au patria alte specii vegetale și animale. Singur omul coboară din colibele de gheață ale Nordului peste regiunea temperată pînă în pustiile calde, născute de seceta alizeelor, pentru a trece și dincolo de ele, să locuiască în căldura umedă a ecuatorului.

Așadar nu numai prin număr, dar și prin împrăștierea lui pe fața globului pămîntesc, omul ocupă în mijlocul biosferei un loc în adevăr privilegiat.¹

Mai mult. Dacă trecem de la punctul de vedere static (număr, întindere) la cel dinamic, găsim iarăși că genul omenesc în biosferă și în întreaga economie a planetei este un element de o însemnătate excepțională, e unul din agenții cei mai energici, care influențează raportul dintre masele celor patru emisfere.

Faptul fundamental, de la care pornim în interpretarea fenomenelor geografice actuale, este împărțirea uscatului și a mărilor. Proporția 2,5 : 1, în care 2,5 reprezintă întinderea apei, iar 1 întinderea litosferei uscate, este pentru geograf — dacă ne e permisă o expresie literară — ceea ce este în cosmogonia religioasă „la început a fost cuvîntul...”. Fără să putem demonstra științificește originea și necesitatea unei astfel de proporții între elementul lichid și întinderea uscatului, totuși de dînsa atîrnă o sumedenie de fenomene geografice și de acest „fatum” geografic ne împiedicăm mai la fiecare moment. E atît de covîrșitoare însemnătatea acestei proporții, încît dacă ea s-ar schimba în mod esențial, cea mai mare parte din geografie ar trebui refăcută îndată.

Ei bine, singur omul este acela, care a intervenit și intervine mai cu succes în modificarea acestei date fundamentale a raportului dintre uscat și mări. El

¹ Ca și întemeietorul antropogeografiei, S. Mehedinți consideră pe om ca o parte esențială a întregului terestru; însă, în opoziție cu alți elevi ai lui Ratzel care au exagerat latura adaptării pasive, S. Mehedinți se ferește de determinismul vulgar și pune accentul pe necesitatea de a cunoaște specificul fiecărui popor dacă vrem să înțelegem modul său de comportare în raporturile lui cu natura, să prevedem cum se vor dezvolta aceste raporturi. — V. M.

singur s-a încumetat să puie stavilă apelor, să așeze hotar mării, oprind pentru sine ceea ce s-ar fi cuvenit oceanului. Numai în Olanda peste 3 800 km² ar fi invadați de valurile mării, dacă ar lipsi mîna ocrotitoare a omului¹.

După raportul dintre apă și uscat, este interesantă în al doilea rînd pentru geograf plastica fiecărui ținut, adică felul cum este sculptată coaja planetei. Și aici, trebuie să ținem seama în prima linie de cauzele mari geologice, apoi de agenții așa-numiți exogeni: apa, vîntul, insolația etc., iar omul ca agent modificator al coajei trebuie să rămînă mai la urmă.

În adevăr, rîurile singure pot căra în 1 440 de ani un strat din litosferă², atingînd grosimea de un metru. Iar vînturile care mătură mereu uscatul, mutînd colbul dintr-o regiune în alta, au ajuns în unele locuri să clădească straturi groase (depozite eolice) de sute de metri. Fritsch prețuiește o masă de colb, căzută în 1863 peste ținutul insulelor Canare, cam la 5 miliarde de kg. Și dacă aceste modificări în masa litosferei par mici, trebuie să ținem seamă că le socotim mărginite la un timp prea scurt, iar adevăratul rol al acestor agenți nu iese bine la iveală, decît urmărind activitatea lor pînă în trecutul cel mai depărtat al planetei — ceea ce firește nu e posibil decît în imaginație. Totuși un fapt este interesant: vulcanii, din terțiar și pînă azi, au scos pe fața Pămîntului 2—4 milioane km³ de lavă și alte produse vulcanice solide.

Trebuie să recunoaștem că, față de acești mari agenți modelatori, influența omului asupra reliefului este cu mult mai puțin însemnată. Totuși, această influență este departe de a putea fi lăsată afară din socoteală, fiindcă în unele priviri, omul e un agent excepțional de energetic.

Așa, nici o putere a naturii: nici cutremurul, nici dizolvarea calcarului, nici curgerea apei, nici prăbușirea etc., n-a putut să străbată dintr-o parte pînă în cealaltă temelia munților. De vreo cîteva zecimi de ani, omul a încercat și a izbutit să scobească, unde a fost nevoie, galerii pe care el nu le-ar fi crezut altă dată cu puțință. Sub St. Gotthard, muntele e spart pe o întindere de 15 km.

Nici un rîu dintre toate cîte curg în America de mijloc de mii și mii de ani, n-a putut ferăstrui limba de pămînt, care leagă una de alta cele două continente gemene. Omul singur le-a despărțit, după cum a despărțit printr-un canal Asia de Africa, amestecînd apele și, împreună cu ele, fauna celor două mări: Mediterana și M. Roșie. Iar dacă aceasta pare puțin în plastica globului, nu trebuie să uităm ceva mai însemnat: ajutorul indirect, pe care îl dă omul prin tăierea pădurilor apei ce sculptează continentele. Îndată ce mîna omenască înlătură vegetația — documentele istorice despre aceasta sînt foarte numeroase — ploaia, avalanșele, ghețarii și rîurile fărîmă cu violență și

¹ Partea cea mai variabilă a cartografiei este acea privitoare la țarm. Cînd măsurătorile vor fi mai precise, se va putea hotărî cu mai multă exactitate rolul pe care omul (ajutat de plante și lucrări tehnice) îl împlințește în lupta dintre apă și uscat.

² P e n c k, *Morphologie*, I, pp. 384, 252.

transportă departe fărâmaturile scoarței, dînd naștere la forme noi atît prin eroziune, cît și prin acumulare. Tot așa activitatea vîntului ca și a apelor poate fi ajutată sau împiedicată de voința omului, care îi pune în cale o vegetație oarecare, fixînd dunele și povîrnișurile, sau, îndepărtînd haina protectoare a vegetalelor, le dă libertate să sculpteze mai departe coaja.

Așa că față de modelarea litosferei, omul, fără să aibă rolul marilor agenți exogeni și endogeni, totuși direct sau indirect, are asupra plasticei o influență care în nici un caz nu poate fi nesocotită.

Dacă trecem la hidrosferă, omul este iarăși singurul care să aibă asupra ei o influență mai simțită. E destul să ne gîndim la rîuri. Sînt pînă astăzi atîtea canalizate ori măcar îndreptate (Huanghe, Tisa, Po, Rinul etc.), încît este de prevăzut că va veni un timp, cînd apele continentale vor fi umanizate pînă la cea din urmă spre a scuti pe om de orice surprindere. Singure plantele (pe Nil bunăoară) mai sînt în stare să facă stăvilare ca acelea pe care le pune omul în albia rîurilor. Cît despre diguri sau modificări de albie, nici o vietate nu i se poate asemăna omului. Adesea așezăminte sociale întinse se reazemă numai pe nevoia de a îngriji de curgerea apelor (ca exemple pot servi cele de la Nil, Euftrat, Amu-Daria, Sîr-Daria, Huanghe etc.). Castorul în pădurile Canadei încearcă, după seama și nevoile sale, să reguleze și el curgerea și împărțirea apelor, dar cu privire la întreaga hidrosferă, influența lui este infinitesimal de mică față de a tovarășului său din biosferă, omul.

Atît de departe se întinde ingeniozitatea acestuia, încît încearcă să hotărască după vrerea lui chiar și împărțirea apelor din atmosferă, care ni se par atît de libere. Este cunoscută relația dintre ploii și lipsa sau bogăția vegetației. Omul se servă de această din urmă pentru a interveni în economia stării hidrometrice a unui ținut. Dar mai ales sînt semnificative încercările — adevărate experiențe geografice — de a înlătura grindina prin explozive, după cum s-a făcut în Italia, sau de a provoca condensarea umezelii, adică ploaia, după voie, cum s-a făcut în secetosul Texas.

Văzut lucru că, afară de cauzele generale atîrnătoare de insolație, nu-i nici un agent, care să aibă o influență mai hotărîtoare decît omul asupra hidrosferei.

Dacă trecem acuma la atmosferă, trebuie să mărturisim că asupra ei puterea omului abia dacă se simte. Repartizarea maselor atmosferice se face în afară de voința omului. Dinamica lor atîrnă de distribuirea centrelor de maxima și de minima, iar acestea ascultă de împrăștierea căldurii, potrivit cu mișcările planetei în cursul zilei și al anului. Singură modificarea insolației în raport cu distribuția vegetației și a apelor îi dă omului puțința să-și arate influența sa și aici — deși foarte puțin.

Dar dacă trecem la biosferă, voința omenească se manifestă ca un factor geografic de o extraordinară energie. Mai ales această influențare intensivă a distribuției plantelor și a animalelor i-a dat omului prilejul de a se considera ca un fel de rege al planetei...

În adevăr, atît diferențierea speciilor, cît și distribuția lor pe fața globului se reazemă în prima linie pe lupta pentru spațiu (cu vorba aceasta obișnuim a exprima în geografie: lupta pentru existență). Însă, în lupta pentru spațiu, nici o vietate printre cele mai superioare n-a fost mai bine înzestrată decît omul. Mai ales de 2 000 de ani, de cînd civilizația a înlăturat unele neajunsuri ale traiului, sporindu-i astfel puterea de a trăi și a se înmulți în paguba altor organisme, aproape toată biosfera s-a resimțit de voința acestui mamifer atît de bine înzestrat¹. Specii întregi au pierit numai în timpurile istorice din pricina lui; multe s-au strîmătorat în cîte un colț al continentelor spre a-i face loc și multe vor mai pieri încă, sau stîrpite de-a dreptul de om, sau de alte specii favorizate de dînsul.

Cu cîteva zeci de ani în urmă, America de Nord avea peste 8 mil. de bouri. Astăzi abia au mai rămas cîteva în grădinile zoologice. Secolul viitor va căuta acest interesant animal în muzee. Cît privește alte animale, e destul să poimenim că marile carnivore, și în Europa, și aiurea, au fost atît de prigonite încît vor dispărea peste puțin, trecînd în domeniul paleontologiei. Este atît de intensă și sistematică lupta contra lor, încît în secolul nostru harta animalelor de pradă este un adevărat document istoric cu privire la starea culturală a oamenilor pe unde aceste sălbăticiuni mai continuă încă de a trăi.

În schimb, toate animalele care prin dispozițiunile lor speciale și prin utilitatea lor pentru om au putut intra în sfera lui de viață, s-au dezvoltat, s-au diferențiat mai departe, dînd naștere la varietăți noi și s-au răspîndit pe fața planetei împreună cu dînsul.

Tot așa s-a întîmplat și cu plantele. Cele mărunțele, care trăiesc numai un an, au putut rezista cu numărul; cele mari (arborii), de cîte ori au fost o piedică pentru traiul omului, s-au împușinat și s-au retras din fața lui. De obicei, trecerea de la nomadism și vînătoare spre agricultură a fost însoțită de o intensă devastare a pădurilor sălbatice, care au schimbat pentru totdeauna înfățișarea multor regiuni. Căci chiar cînd omul de nevoie a chemat iarăși pădurea, să-i ajute agricultura, speciile au fost de obicei altele. Astfel că tocmai în partea cea mai masivă a învelișului vegetal, s-a simțit mai ales mîna omenească.

Mai mult: nici plantele mărunte n-au scăpat toate de amestecul plănuirilor omenești. Cîmpiile din cele cinci continente — mai ales de vreo jumătate de secol — și-au schimbat fizionomia în multe locuri cu desăvîrșire. Plantele de folos omului și, în prima linie cîteva graminee (cerealele), în anume epoci ale anului izgonesc toate speciile netrebnice pentru om, încît se poate susține că, în țările temperate, învelișul vegetal este mai în întregime produsul unei selecțiuni artificiale, hotărîtă de voința omenească.

¹ Autorul are în vedere, precum se vede, raportul dintre om și natura vie. — N. R.

Urmarea acestei teribile selecțiuni a fost că unele specii tind să dispară, altele se întind, se diferențiază și mai toate se amestecă — atîta cît marile fenomene geografice atîrnătoare de climă nu pun o stavilă voinței omenești.

Astfel, după o lungă perioadă de luptă liniștită, în care fiecare plantă și fiecare animal își asigurase o parte din spațiu, adaptîndu-se după puterea mediului, potrivit dispozițiilor sale speciale de trai, îndată ce omul a intervenit și a început a se mișca repede dintr-un ținut într-altul, vechea împărțire a plantelor și animalelor a suferit văzînd cu ochii schimbări foarte intense. O sumă de specii au fost nevoite să părăsească patria lor pentru a se muta aiurea cu voia omului și multe — dintre cele mai mici — au emigrat fără voie sau chiar și contra voinței lor. S-a încins deci o luptă nouă : de o parte între plante, de alta între animale și, în același timp, între animale și plante laolaltă, biruind, se înțelege cele mai puternice, chiar cînd acestea n-ar fi fost prielnice. Un mărăcine netrebnic, introdus din Spania în Argentina — luat din întîmplare în coama unui cal — a umplut pamepe și acoperă azi laolaltă sute de km², unde nici omul nu mai poate pătrunde decît cu ajutorul focului.

Interesantă îndeosebi pentru europeni este regiunea Mediteranei, unde viața istorică a avut o intensitate deosebită. Aici, pe lîngă clasicul ciparos, pe lîngă măslinul, via și platanul pomenite de cei vechi, mai găsim azi și eucaliptii australieni (în mlaștini), iar, alături de dînșii, avem curioasele cactee, agavele Americii și decorativa aloe de neam african, care toate la un loc dau țărurilor Mediteranei o înfățișare din ce în ce mai exotică. Și nu-s aceștia singurii imigranți ; dar chiar și flora veche venise în parte din țări foarte depărtate : măslinul din Siria, ciparosul tocmai din Afganistan. „Cînd cei dintîi Greci s-au coborît pe țărmul Italiei de jos, pădurile erau formate mai ales din copaci care lepădau frunzele peste iarnă ; fagii se coborau mult mai jos decît astăzi, cînd îi vedem numai pe culmile cele mai înalte ale munților. La cîteva sute de ani după aceea, vedem în picturile zidurilor din Pompei exclusiv copaci cu frunze mereu verzi : laurus nobilis, măslin, ciparos, oleandru ; pe la sfîrșitul imperiului și în evul mediu, găsim apoi lămîii și portocalii, iar după descoperirea Americii vin la rînd magnoliile, agavele și smochinii indieni. Și e vădit că schimbarea aceasta n-ar fi venit, dacă nu se amesteca mîna omului...¹ O dovadă foarte sigură o avem chiar sub ochii noștri : nicăieri flora nu e mai amestecată decît pe lîngă drumuri și îndeosebi acolo, unde calea ferată face o curbă². Cît despre emigrații și războaie, este știut, sînt însoțite de un amestec adeseori foarte întins între plante și animale.

Recapitulînd cele spuse mai sus cu privire la modificarea litosferei, hidrosferei și atmosferei, vedem că mai ales cînd e vorba de biosferă, rolul omului e în adevăr de o foarte mare însemnătate ; privind statica și dinamica sferelor

¹ V. Hehn, *Kulturpflanzen*, p. 430 (1883).

² Supan, *Grundzüge der physischen Erdkunde*, p. 632.

planetei, poate că nici nu este un alt agent a cărui influență să fie — dacă nu mai mare cel puțin — mai felurită decît a omului. De aceea, locul lui în geografie trebuie în adevăr să fie considerat dintr-un punct de vedere aparte ; aceasta cu atît mai mult cu cît în evoluția planetei el intervine nu numai ca o putere fizică (apă, vînt etc.), ci mai ales cu inteligența sa, o forță incalculabilă.

E destul să ne gîndim numai la mijlocul găsit de curînd să lichiefieze atmosfera și chiar să o solidifice ! Transformarea forțelor și găsirea mijlocului de a înmagazina forțe cosmice și de a le preface în alte forțe, după legi știute, deschide pentru viitorul Pămîntului o perspectivă de modificări așa de variate, încît de-a dreptul simțim că influența omului în economia planetei pe care trăiește este departe de a fi atins limita ei cea din urmă ; — cu atît mai mult, cu cît nu e vorba numai de răspîndirea sa pe fața Pămîntului și de forța inteligenței sale, care a și umanizat în multe privințe planeta, dar în același timp și de o influență mai puțin calculabilă : aceea a sentimentelor sale. În adevăr, o bună parte din amestecul florei și faunei stă în legătură nu atît cu trebuința fizică, ci cu nevoia estetică a firei omenești. O sumă de plante ornamentale au devenit cosmopolite nu prin utilitatea lor, ci numai spre a mulțumi aplecarea omului spre exotism.

Așa că, în rezumat, putem considera pe om ca pe unul din agenții cei mai activi în modificarea raportului sferelor și prin urmare ca unul din factorii geografici de competenie.

Astfel stînd lucrurile, nu e de mirare că, în evoluția literaturii geografice de pînă azi, am întîlnit neconținut pe om ca cel dintîi obiect de preocupare al geografului. E drept că, pe lîngă curentul care împingea geografia spre științele istorice, s-a simțit din timp în timp un curent mai slab și mai șovăitor, care tindea să micșoreze însemnătatea elementului omesc, în proporție dreaptă cu ceilalți agenți modificatori ai planetei. Acest curent însă abia în timpurile din urmă s-a manifestat cu tărie, iar pînă la Ritter geografia se considera singură ca o știință ajutătoare a istoriei, menită doar să lumineze cadrul în care se desfășura activitatea zilnică a neamului omesc. Ritter chiar o și definește ca „știința relațiunii dintre om și pămînt“, iar planeta întregă nu era pentru dînsul decît un loc de educație pentru om (Erziehungshaus), unde ființa aceasta privilegiată se pregătește spre împlinirea „unei meniri suprapămîntești etc.“.

Totuși, cu toată precumpănirea elementului omesc în literatura geografică de pînă astăzi și cu toată marea însemnătate a genului omesc în economia planetei, ni se pare că punctul de vedere antropocentric nu poate fi justificat. C. Ritter, sedus de perspectiva aceasta unilaterală, ajunsese la teleologie și chiar la teologie, declarînd că adevărata știință este intuiția divinității (die Anschauung Gottes). El însă, pe lîngă pornirea metafizică a timpului, mai susporta și toată moștenirea geografică lăsată de Strabo, al cărui Pămînt iarăși era făcut „pentru om și pentru zei“.

Azi însă, după *Cosmos*, când privim geografia cu ochii lui Humboldt și ai evoluționistului modern, perspectiva devine cu mult mai reală: omul e o simplă parte a biosferei, care a apărut după ivirea pe glob a altor organisme și va dispărea — foarte probabil — cu mult mai înainte de altele. Așa că, în studiul relațiilor celor patru sfere, individul omenesc este o excepție care, cu toată însemnătatea ei cea mare, nu poate forma jumătate din obiectul științei noastre, după cum voise în opera sa C. Ritter. De aceea, pentru a nu falsifica perspectiva metodei, vom considera antropogeografia ca un simplu capitol privitor la biosferă.

Aici ajunși, credem că la întrebarea pusă la început ne este permis să răspundem în felul următor:

Precumpănirea elementului omenesc în literatura geografică a fost un fenomen trecător, o moștenire din perioada de copilărie a științei. Cât timp partea științifică privitoare la fenomenele fizice ale globului era prea săracă, scriitorii stăruiau de nevoie mai mult asupra omului, care li se părea mai cunoscut, transportând cât mai mult material omenesc în cadrul geografiei propriu-zise. Azi însă, când progresul științelor naturale ne-a înlesnit adunarea unui material bogat asupra tuturor sferelor, partea privitoare la om devine în literatură proporțional mai mică, potrivit perspectivei cosmice, care a înlăturat pe cea antropocentrică.

Acela însă care își ia ochii de pe geografia lui Ritter, ale cărei pagini sînt înviorate de un idealism transcendent, ar putea să considere noua concepție a științei noastre ca o adevărată decădere. Dar cu toată frumusețea ei morală, metafizica și teologia bătrînului maestru au rămas cu prea puțini partizani și tot de asemenea credem că va rămînea cu vremea și direcția sa istorică. Din contra, direcția inspirată de Humboldt și de evoluționism ni se pare din ce în ce mai firească cu cît ne familiarizăm cu dînsa.

Astfel, cel ce se gîndește la relațiunea dintre masele celor patru sfere, când își aduce aminte că, înainte de ivirea omului, foraminiferele zidiseră pături întregi în coaja planetei și că probabil aceste animale vor trăi și după moartea omului... va vedea îndată, în perspectiva timpului geografic, cum concepția antropocentrică îi apare ca o vădită eroare. A considera toată planeta și evoluția celor patru sfere ca un simplu corolar cosmic față de viața omului, este evident o lipsă de proporție, care ne prezintă imediat metoda vechii geografii ca ceva neadmisibil.

Înainte științei, toate fenomenele își păstrează proporția lor hotărîită de legile generale ale evoluției și pe cît de surprinzătoare ar fi o știință care să se definească: știința relațiunii dintre pămînt și foraminifer, aproape tot pe atîta de surprinzătoare trebuie să ne fie și geografia concepută ca știința relațiunii dintre întreaga planetă și mamiferul numit om.

ANTROPOGEOGRAFIA ȘI ÎNTEMEIETORUL EI FR. RATZEL¹

La mijlocul secolului al XIX-lea, o eclipsă în mișcarea geografică. După moartea corifeilor Humboldt și Ritter, se înmulțesc totuși societățile și revistele de geografie. Direcția lui Ritter se pierde zadarnic în hegelianism. Adevăratul continuator al „geografiei comparate” ritteriene este Fr. Ratzel, care o renovează din temelie. A fost ajutat de pregătirea sa ca naturalist și prin lungi călătorii în Lumea Nouă și Europa. Originalitatea gândirii se dovedește în opera „Anthropogéographie” (oder Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte), 1882. Tot Ratzel reinnoiește din temelii geografia politică. În „Politische Geographie” pentru întia oară statul e privit ca un organism și studiat în chip critic în raport cu toate împrejurările telurice. „Bibliothek geographischer Handbücher” e cea dintîi încercare de monografii analitice, îmbrățișînd tot orizontul planetei. „Völkerkunde” e de asemenea cea dintîi încercare de „etnografie descriptivă”, ca urmare a „muzeelor etnografice” și a materialului adunat de exploratori sau prelucrat în reviste. În „Kleine Schriften”, Ratzel a lăsat urmașilor sute de studii mărunte. El încheie secolul al XIX-lea, ca cel mai de seamă cugetător în sfera antropogeografiei, a etnografiei și a geografiei politice.

Potrivit obiceiului, începem cursul vorbind despre un subiect afară din programa prelegerilor anuale, dar nu alături de sfera preocupărilor geografice. Ora aceasta va fi consacrată amintirii lui Friedrich Ratzel, întemeietorul antropogeografiei, o ramură a științei, pe care unii dintre auditori o cunosc din conferințele anilor trecuți.

Am afirmat că un astfel de subiect nu iese din sfera preocupărilor noastre științifice, și cred că avem dreptate.

Știința se adună nu numai în operele scrise sau tipărite; ea trăiește și se dezvoltă zi cu zi, și veac după veac, în cugetul acelor care, cuprinzînd cu o privire tot ce s-a știut pînă la dînsii într-o direcție de cercetări, poartă lumina

¹ Prelegere ținută la Universitatea din București pentru deschiderea cursului din anul 1904.

gîndului lor și asupra părților rămase încă obscure; și astfel, asemenea celor ce lucrează în întunericul unei mine, ei își trec lampa din mîna în mîna pentru a explora necunoscutul măcar cu un pas mai departe. În marii cugetători stă deci, în primul rînd, toată realitatea științei. Și de aceea, a urmări încă o dată drumul cercetărilor lor, a cunoaște momentele esențiale din viața lor, însemnează a urmări înșăși istoria dezvoltării științelor în partea sa cea mai dramatică și mai ademenitoare.

Să aruncăm așadar împreună o repede privire asupra mersului geografiei în secolul din urmă, în care timp cade și activitatea științifică a lui Fr. Ratzel.

Anul 1859 a fost un moment rar în istoria geografiei. În mai, moare A. von Humboldt; în noiembrie îi urmează C. Ritter, și astfel dispar aproape în același timp cei doi patriarhi ai științei noastre, atît pentru Germania, cît și pentru tot restul lumii. Fericit mai ales Humboldt care, în etate de 75 de ani, în plină bătrînețe, abia începuse publicarea marelui său operă, *Cosmos*. O și spune în precuvîntare cu vorbe care amintesc sfiala și melancolia prologului din *Faust*. „În seara tîrzie a unei vieți pline de zbuciumări, dăruiesc publicului german o operă a cărei icoană în linii nedeslușite¹ mi-a plutit înaintea sufletului aproape o jumătate de veac“. Dar, norocos bătrînul; căci, la jumătatea de veac necesară pentru meditare, s-au mai adăugat încă 15 ani, făcînd posibilă și executarea operei pînă la sfîrșitul ei. Astfel, în al 90-lea an al vieții, obosit de glorie, Humboldt se pleacă spre mormînt, ne mai cerînd contemporanilor decît puțin liniște pentru iarna cea din urmă a vieții².

Deși cu 10 ani mai tînăr, Carl Ritter moare în același an, lăsînd înșă neisprăvită marea sa geografie comparată (*Vergleichende Erdkunde*), o adevărată *κολοσσοφυία*³, cum ar fi zis anticii. Așa că dispărînd cei doi bătrîni, în umbra cărora generațiile tinere crescuseră nebagate în seamă, dintr-o dată s-a văzut golul, pe care lumea îl simte totdeauna, cînd exemplarele rare ale omenirii au încetat de a mai fi. Iar pierderea a fost cu atît mai vădită, cu cît cei doi corifei ai științei noastre erau, în gîndirea întregii lumi, legați de amintirea acelei perioade de minunată înflorire a spiritului omenesc, care, cu Goethe, Beethoven și Kant atinse culmi neîntrecute de tot ce cunoscuse mai înainte cugetarea omenească și de tot ce făptuise puterea creatoare a artei. Era deci

¹ Ihr naht euch wieder, schwankende Gestalten!
Die früh sich einst dem trüben Blick gezeigt... (*Faust*, Zueignung).

² Vezi scrisoarea publică, prin care se roagă să nu-i mai scrie nimeni.
...Möge dieser Ruf um Hülfe, zu dem ich mich ungern und spät entschlossen habe, nicht

lieblos gemissdeutet werden, cf. Z i m m e r m a n n, *Alexander von Humboldt*, Berlin, 1859.

³ Operă de proporții imense. — N. R.

pentru contemporani un fel de *Amurg al zeilor*, un moment ca acelea, cînd lumea pare că se oprește pe loc, iar părerea de rău pentru ceea ce a fost stă să covîrșească speranța pentru cele ce vor mai fi.

Dar dacă oamenii pier, ideile rămîn; și niciodată nu stau locului. După cum sămînța unui singur copac, purtată de vînt, poate semăna un continent întreg, și poate trece și în altele, peste mări și peste țări, așa și cu ideile; ele pot deveni repede bunul comun al tuturor, răspîndindu-se de jur împrejurul pămîntului. Mai ales așa trebuia să se întîmple cu ideile lui Humboldt și Ritter, din al căror îndemn se porniseră o sumă de cercetări științifice peste toată fața planetei.

În adevăr, pentru a cultiva ramura științei care prin *Cosmos* și *Vergleichende Erdkunde* căpătase atîta prestigiu, peste tot răsar ca din pămînt o sumă de societăți geografice. Pînă în anul morții celor doi învățați nu erau nici 20 de societăți de acestea, în toată lumea. Numai în 1867 se întemeiază înșă cinci dintr-o dată¹, iar de atunci încoace, calendarele geografice dau liste întregi, care nu mai atrag atențiunea nimănui. Paralel apoi cu societățile geografice se ivesc un mare număr de reviste speciale; se înmulțesc și catedrele, așa că geografia se bucură în a doua jumătate a veacului lui Humboldt și Ritter de o neasemuită înflorire. Fiecare problemă e studiată de zeci de savanți; fiecare colț de pămînt e cercetat; explorările senzaționale (mai ales cele polare) se țin lanț, iar în urma călătorilor vin și cuceririle coloniale, însoțite de războaie, așa că studiile de geografie ajung aproape cele mai populare între toate preocupările științifice din a doua jumătate a veacului trecut.

Dar popularitatea și popularizarea nu însemnează numai decît progres. Orizontul geografic, ce e drept, se întinsese foarte repede pînă în mijlocul zăpezilor polare și pînă în inima pustiilor; material geografic se adunase iarăși mai presus de orice așteptare. După explorarea uscatului, venise rîndul mărilor și, în mai puțin de 30 ani de la moartea lui Humboldt, privirea geografului a putut pătrunde pînă în adîncul veșnic întunecat al Oceanului. Au apărut hărți ale fundului, despre forma căruia nu se știuse pînă atunci aproape nimic, iar așezarea cablurilor, precum și sondările vaselor de război au condus la minunate studii, consemnate în imense publicații speciale. Dar materialul științific nu e încă știință; aceasta e o chestie de fericită sinteză, o rară întîmplare, căci în știință ca și în artă, hotărîtor lucru e mai întii de toate individualitatea cugetătorului, — un factor totdeauna incalculabil.

Deci, cu tot materialul adunat, după Ritter și Humboldt s-a părut că urmează o adevărată eclipsă. Hegelianul E. Kapp, impresionat de latura teleologică — cea mai discutabilă a geografiei lui C. Ritter — scrie o nouă *Vergleichende Erdkunde*, o remarcabilă dezvoltare de idei, schițate după obiceiul metafizicienilor, în golul speculației abstracte; încercare interesantă, dar aproape

¹ S. R u g e, *Abhandlungen*, Dresden, 1888, p. 229.

cu totul stearpă în ce privește progresul științific al geografiei. O speranță ceva mai temeinică a fost pentru cîtva timp O. Peschel cu ale sale *Probleme der vergleichenden Erdkunde*; însă minunatul scriitor, o podoabă a literaturii științifice germane, moare de timpuriu, lăsîndu-i în urmă mai multe încercări „essais” sugestive dar nesigure, cum sînt foarte adeseori lucrările autodidacților. Aceasta era starea geografiei la 20 de ani după moartea lui Humboldt, cînd apare Fr. Ratzel.

Se născuse la 1844, în Karlsruhe.

În viața sa, nimica extraordinar. Mare iubitor al naturii — poate semnul cel mai deosebit al spiritelor de elită — a studiat la Heidelberg, Jena și Berlin. Cercetările acestea l-au dus pentru un an de zile în sudul Franței, la Universitatea din Montpellier. Din acest timp datează cunoscutele sale scrisori zoologice (*Zoologische Briefe vom Mittelmeer*)¹, care au relevat cititorilor ziarului „Kölnische Zeitung”, unde au fost publicate, un temperament nu numai științific, ci și literar și filozofic în același timp. Studii ca acestea: *Polimorfismul coloniilor animale, Istoria strămoșilor sepiei, Micii ingineri ai mării* etc., precum și lucrarea sa *Sein und Werden der organischen Welt*² au fost îndată o dovadă, că tînărul naturalist nu se mărginea numai la observarea formelor organice în laborator sau la malul mării, ci simțea nevoia de a stabili relațiuni mai întinse între fenomenele naturii.

Un moment, studiile sînt întrerupte. Într-un regiment din Baden, ia parte la războiul contra Franței; rănit se întoarce ca „un naufragiat” la München pentru a urma cursuri de geografie și de geologie. Se leagă de aproape cu M. Wagner, autorul teoriei despre „Migrațiunea organismelor” și, în muzeul de etnografie, sub direcția lui Wagner, tînărul naturalist care, în orele de repaus, observase pe îndelete felurita mișcare a viețuitoarelor mării, se ridică pe încetul cu gîndirea pînă la marile mișcări ale *maselor omenesti*. De la zoologie se abate astfel spre istorie și geografie, meditînd planul de a adînci problema atît de banalizată a influenței mediului. De altfel, momentul era favorabil. Tocmai atunci, vîntul darvinismului începuse a bate mai puternic peste Germania, iar epoca era potrivită, ca unele probleme de istorie să fie privite prin ochii unui naturalist. Vocațiunea sa începea să iasă la iveală.

Din fericire, la educația teoretică a tînărului se adaugă îndată și educația mai completă a unor întinse călătorii. Viitorul geograf străbate Italia pînă în

¹ Publicate din nou în *Wandertage eines Naturforschers*, 2 vol., Leipzig, 1873, 1875.

² Apărută în Leipzig, 1869. Prima sa lucrare e disertația academică: *Beiträge zur anatomischen und systematischen Kenntnis der Oligochäten*, 1868.

Sicilia; dă ocol Podișului Transilvaniei, unde face cunoștință și cu neamul nostru; trece oceanul, cutreeră Statele Unite, Cuba și Mexicul, urmărind astfel pe o bună parte din fața planetei fenomenele pe care le studiasse în muzeul de etnografie și în spațiul îngust al bibliotecilor. În acest chip, format sufletește, Fr. Ratzel începe cariera sa de profesor la München (1876), iar la 1884 e chemat la Universitatea din Leipzig, unde rămîne pînă la sfîrșitul vieții (1904 august 13).

Cum vedeți, nimic extraordinar, afară poate de norocul unei pregătiri complete. Ce a ieșit din această pregătire, în cursul anilor ce au urmat, ar fi greu de spus cu destulă amănunțime. Singur titlul lucrărilor sale ar acoperi pagini întregi. Dar, din fericire, așa ceva nu e necesar.

Căci ceea ce a scăpat pe Humboldt și-l va scăpa de primejdia uitării, nu sînt zecile de lucrări asupra amănuntelor, lucrări de mult învechite, ci e opera sa *Cosmos*, în care se cuprind ideile sale asupra sintezei geografice.

De asemenea și la Ratzel, și la orice scriitor, cercetările mărunte și faptele rămîn, orice s-ar zice, pe un plan secundar; durabile sînt ideile, care au scăpat din acele fapte, adică progresul pe care cugetarea științifică l-a realizat cu ocazia acelor cercetări.

Numai de acestea vom ține deci seamă, pentru ca să putem hotărî cu oarecare precizie locul ce i se cuvine lui Ratzel în dezvoltarea istorică a științei noastre.

După micile începuturi din tinerețe, prima sa lucrare de seamă e *Anthropo-geographie* (oder Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte, 1882), operă care a asigurat de la început autorului un loc aparte în lumea științifică.

În ce stă anume valoarea specială a acelei lucrări? În cîteva cuvinte, am putea răspunde astfel: ea era o întregire și o rectificare a geografiei lui Humboldt și Ritter. În adevăr, cine răsfoiește pagină cu pagină *Cosmos*, vede cu mirare că autorul acestei scrieri nu acordă omului decît un loc foarte mărginit în acea operă, menită să devină normativă pentru geografi. Îți vine să crezi că, fără voia sa, călătorul care-și pierduse urma ani de zile în ierburile din Ilanos, în pădurile Braziliei și pe vîrfurile pustii ale Cordilierilor, uitase aproape de existența neamului omenesc. Clasicul scriitor care, în vestitele sale *Ansichten der Natur*, înfățișase, ca nimeni altul, toate armoniile fizice ale planetei, de dragul acestei planete pierduse din vedere pe om, considerîndu-l ca ceva accesoriu și de puțină însemnătate în viața pămîntului.

Fără îndoială, în fața timpului infinit și a spațiului iarăși infinit, nu numai omul ca individ, dar chiar specia noastră întreagă poate să fie puțin lucru. Cînd privim însă mai de aproape economia miciei noastre planete, peste care ființa

omului se ridică zi cu zi ca un suveran, lucrul se schimbă ; omul ni se înfățișează ca o parte esențială. De aceea, excesiva lui subordonare în Cosmos trebuie să se pară cu vremea o indiscutabilă lipsă de simetrie și de justă perspectivă, în ceea ce privește studiul fenomenelor geografice.

Și în adevăr, lacuna aceasta trebuia să se simtă cu atât mai mult de urmași, cu cât alături de Cosmos, cugetarea geografilor se mai inspira și din geografia comparată a lui Ritter. Acesta, familiarizat cu studiile istorice, considerase din contra pe om nu numai ca o podoabă a pământului, dar chiar ca ultimul scop al vieții acestui organism cosmic. După Ritter, planeta fusese înadins creată pentru om¹, și atât de înadins, încât nu e nici o ridicătură și nici o cufundătură în coaja pământului, care să nu fi avut o menire aparte în educația neamului omenesc ! Tot pământul, după cunoscuta sa expresie, era o „casă de educație“ (Erziehungshaus) a genului omenesc, în vederea pregătirii sale pentru o lume superioară². Iar părerea lui Ritter nu era izolată. În parte, el urmărea un șir de idei, care preocupaseră și pe Montesquieu și mai ales pe Herder în vestita sa operă *Ideen zur Entwicklung des Menschengeschlechtes*³.

Ce urma de aci ?

Pentru geografii din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, contrazicerea sau, mai exact, nepotrivirea aceasta trebuia să iasă la iveală, și trebuia rezolvată în vreun chip. Tocmai în acest moment apare Fr. Ratzel. Mai bine pregătit decât predecesorii săi (cel puțin în această direcție), el reia problema în felul următor : Trebuie să plecăm, zice dînsul, de la fapte indiscutabile. Nu știm dacă omul e ultimul scop al planetei, dar știm că specia noastră e o parte esențială a acestui organism cosmic. Aceasta o simțise foarte de aproape Ratzel și-o dovedise cu multe fapte într-o lucrare anterioară asupra Statelor-Unite⁴. Lunga sa călătorie îi arătase că Lumea Nouă e o adevărată experiență geografică și istorică : invazia europenilor a schimbat în câteva zeci de ani raportul raselor omenești ; a schimbat raportul speciilor animale (distrugînd pe unele dintre cele vechi și introducînd altele noi) ; a modificat chiar și înfățișarea vegetației, — fără să mai pomenim de canalizarea unor râuri, de mlaștini secate, istmuri tăiate... și de alte rectificări aduse de mîna omului în desemnul străvechi al planetei. Evident, era o eroare să lași pe om în umbră, după cum era neștiințific să-l consideri ca ultim scop al organismului cosmic, numit Terra.

Din contra, din punctul de vedere neprevenit al științelor naturale, omenirea trebuia să înceapă a fi considerată ca o mare unitate biogeografică⁵, după cum

¹ S. Mehedinti, *Problemele geografiei contemporane*, p. 158, 159.

² C. Ritter, *Allgemeine Erdkunde*, pp. 17, 29, 76, 205 etc.

³ Vezi și Lehmann, *Herder in seiner Bedeutung für die Geographie*. (Program des Falk-Real. Gymn., Berlin, 1883).

⁴ Fr. Ratzel, *Die Vereinigten Staaten von Nord-Amerika*, 2 vol. 1878.

⁵ Vezi nota de la pag. 118. — N. R.

e asociația ierburilor unei stepe ori a arborilor unei păduri, sau după cum sînt atîtea alte unități biogeografice, compuse din multe specii animale și vegetale. Geografia deci, pentru a rămînea în căile științei, trebuia să cuprindă și pe om ca o parte esențială. Ea trebuia să fie, după cum a zis Ratzel cu un termen cam rebel, trebuia să fie antropogeografie. Geograful va studia așa dar umanitatea, după cum studiem și vegetația globului ; va cerceta pînă unde s-a întins pe coaja pământului, atât orizontal, cât și în sens vertical ; cum a fost ajutată și cum a fost împiedicată în răspîndirea sa de formele plastice : munte, deal, șes, podiș, insulă, peninsulă etc., cum a fost supusă influenței mediului climateric (mai cald sau mai rece, mai umed sau mai sec) ; cum a fost biruită sau biruitoare în reacțiunea contra celorlalte organisme — plante și animale.

Acesta e planul pe care Ratzel l-a adus la împlinire în *Antropogeografia sa*, care devine astfel, după cum ziceam, o întregire și o rectificare a geografiei marilor săi predecesori Humboldt și Ritter. Se înțelege, detaliile pot fi discutabile și au fost discutate ; dar, în întregimea ei, opera noului geograf însemna o nouă perspectivă în sfera studiilor noastre. Prin ea, geografia a scăpat pentru întîia dată — și cred pentru totdeauna — de alternativa de a fi unilaterala, devenind o roabă a științelor naturale, după cum era în primejdie cu școlarii lui Humboldt, sau de a deveni, cum mai fusese pe vremea lui Strabo, o roabă a istoriei, cum se îndruma iarăși cu ucenicii lui C. Ritter.

A doua operă, cu care scriitorul face un pas mai departe, e *Politische Geographie* apărută în 1897. Lucrarea aceasta a fost menită să răstoarne și să transforme o întregă rubrică a literaturii geografice.

Pînă la Ratzel, sub numele de geografie politică se înțelegea o înșirare seacă de suprafețe ale statelor și ale provinciilor, de graniți, populație, împărțiri administrative, forme de guvern... și alte amănunte fără spirit geografic. Era o adevărată moștenire din vremea perucilor, o geografie-Almanah-Gotha.

Spirit clar și deprins, după cum îl obișnuise bătrînul Humboldt, „a înfrumuseța lumea cu o bogăție mai mare de idei“¹, Ratzel își dă seama că o astfel de moștenire penibilă nu mai poate fi suferită mai departe. Geografia politică are să se ocupe, zice el, de stat. Iar statul nu e o ficțiune cartografică, ci este o realitate biogeografică. E o parte din fața pământului plus și o parte din omenire — diferențiată în anumite împrejurări naturale, care trebuie studiate. Statul, ca și orice organism, se naște, crește, decade și piere în legătură cu anumite împrejurări fizice : formele plastice ale coajei, clima, rasa etc. Prin urmare, în spațiu, între ecuator și poli ; în timp, evolutiv, de la statul pădurii congoleze, compus abia din câteva sate și pînă la statele mondiale, cum e cel

¹ *Cosmos*, p. 18.

englez, rusesc etc., omul de știință trebuie să urmărească toate formele acestea cu gândul de a le reduce la categorii geografice. Aceasta e ideea fundamentală a operei, care a deșteptat cel mai mare interes între specialiști și a dat autorului ei — nu numai față de geografi, ci și față de istorici — prestigiul unui rar semănător de idei, a unui spirit în adevăr filozofic în ale științei sale.¹

Ocazia însă unde s-a văzut și mai bine că autorul de odinioară al Antropogeografiei luase între contemporanii săi rolul unui protagonist și continuator al marelui tradiții din timpul lui Humboldt și Ritter, a fost publicarea așa numitei *Bibliothek geographischer Handbücher*, o serie de lucrări, unde specialiștii cei mai de seamă, sub direcția lui Ratzel, au venit să aducă pentru o sumă de probleme cuvântul ultim al cercetărilor lor. O publicație în adevăr semnificativă.

Humboldt, într-o viață de aproape un secol, adunase (și el, și alții pentru el) în mii și mii de notițe tot ce se știa cu privire la geografia fizică a planetei. În privința aceasta, *Cosmos* e o minunată clădire, alături de care vor zăcea pentru veșnicie mormane, aproape tot atât de mari, din resturile materialului întrebuințat la acea clădire².

Ratzel, contemporanul publicațiilor fără număr, al societăților științifice și al călătoriilor iarăși fără număr, și-a dat seama că o nouă lucrare în felul sintezei lui Humboldt, care să exprime — cel puțin în momentul publicării — ultimul cuvânt al științei, o astfel de operă individuală, tocmai din cauza adunării enorme a materialului și a specializării oamenilor de știință, devenea cu neputință. Nici o viață aproape de un secol ca aceea a lui Humboldt, nici pontificatul pe care el îl avusese asupra geografilor și naturaliștilor (ca un soi de papă-civil) n-ar mai fi azi îndestulător. Pentru a se mai clădi un nou *Cosmos*, trebuie chemați de aci înainte mai mulți arhitecți, — cel puțin pentru părțile de detaliu ale clădirii.

Și tocmai în vederea unei astfel de opere, pe care o visa poate pentru anii bătrâneții sale, urmașul lui Humboldt și Ritter cheamă somitățile științei geografice la alcătuirea acelei biblioteci care, în momentul de față cuprinde pentru o sumă de ramuri ale cercetării rezultatele cele mai nediscutabile ale științei.

El însuși, cu monografia sa *Die Schneedecke* și cu o publicație mai întinsă *Völkerkunde*, venea să dea geografilor puțința orientării celei mai sigure în vasta sferă a materialului de curînd adunat.

Cu această lucrare colectivă, apărută oarecum sub cenzura sa intelectuală, iese la iveală, chiar și pentru cei străini de geografie, locul deosebit la care se urcase în stima geografilor autorul de odinioară al Antropogeografiei.

¹ Din nefericire, aceleași idei — unilateral dezvoltate și aplicate — au dus și la doctrina „spațiului vital“ care căuta să „justifice“ expansiunea nelimitată, prin forță, a statelor imperialiste. — V.M. Vezi și Gall Ernö, *Sociologia burgheză din România*, Editura Politică, 1963, p. 192. — N. R.

² Vezi îndeosebi volumul V.

În fine, în ultima sa publicație mai întinsă, *Erde und Leben*, adăugînd fiecărui capitol de geografie fizică o sumă de considerațiuni în legătură cu viața omului, Ratzel apare în una și aceeași operă un fel de continuator al celor doi mari geografi de la începutul veacului al XIX-lea. Astfel, el încheie secolul renașterii geografiei ca reprezentantul cel mai complet în această provincie a cercetării științifice, și ca ultim inel al lanțului care se deșirase de la prelegerile de geografie ale lui Kant pînă la Ritter, Alex. von Humboldt și urmașii lor pînă în pragul acestui secol.

Ca schiță foarte sumară a unei activități științifice împrăștiată în zeci de volume și de reviste¹, aceste cîteva vorbe — inspirate, cred, de cea mai strictă obiectivitate — ar fi poate de ajuns pentru un moment.

Și totuși trebuie să mai adăugăm un cuvînt. Valoarea unui om de știință (și mai ales a celui ce profesează știința în mod public) nu stă numai în ceea ce el așează pe hîrtie ca adevăr merit să ajungă anonim adesea chiar din ziua ivirii lui în publicitate. Un om de știință — cel puțin pentru micul cerc al auditorilor și cititorilor săi — e însăși știința devenită om și lucrînd neînterupt asupra oamenilor. Sub această înfățișare, acela care profesează o știință e un fel de preot care veșnic oficiază și căruia în gînd îi răspund cei de față, poate în aceeași clipă, sau poate cu zecile de ani mai tîrziu. El cugetă pentru a trezi cugetul altora, vorbește pentru a da altora grai, lucrează spre a porni și pe alții la lucru — și, cine știe, dacă din punct de vedere omenesc, nu stă tocmai aici prețul cel mai de seamă al existenței oricărui muritor.

În aceasta a stat, în orice caz, unul din marile merite ale învățatului a cărui activitate științifică am urmărit-o astăzi. Ca profesor, cuvîntul său firesc — o traducere nesilită a cugetării — era pentru ascultători un veșnic prilej de meditație. Căci, pentru împlinirea menirii superioare a celui ce reprezintă în mod public o știință, Ratzel avea mai întii calitatea rară de a se putea ridica peste puzderia amănunțelor și de a găsi relațiuni de un interes mai înalt chiar și acolo, unde lucrătorii cu ziua în ale științei moderne nu văd de obicei decît fapte și iarăși fapte izolate. Mai avea apoi și darul, iarăși puțin obișnuit, de a da viață pînă și naturii neînsușite.

De altfel, știința noastră are în această privință o însușire care, după împrejurări, poate deveni un privilegiu mare sau o mare greutate.

¹ Pentru o bibliografie mai amănunțită asupra lui Ratzel vezi: *Bericht des geographischen Abends*, Leipzig, 1901.

Mai în fiecare moment, noi avem ocazia de a privi natura întreagă, atât din punctul de vedere microscopic, cât și din cel macroscopic. Se mai întâmplă asta și în alte științe, dar nu atât de des ca în geografie, căreia, pe lângă măsurile mici, îi stau la îndemână în fiecare clipă cele mai mari măsuri atât în timp cât și în spațiu. Din fața Pământului, privirea geografului se coboară uneori până în adâncimile întunecate ale globului; în clipa următoare se întoarce însă tocmai spre imensitatea regiunilor siderale. Și de asemenea: pornind în observarea fenomenelor din minuta ce acuma se scurge, se poate duce repede cu gândul până în adâncul timpurilor de mult trecute sau a celor ce vor să vină din viitorul tot așa de depărtat.

Răscolești bunăoară în coaja Pământului urmele viețuitoarelor pierite de milioane de ani; ai dezvelit cu luare aminte frunza cu desenul fin, pare că ar fi fost îngropată de ieri, și vezi în gând cum, în șirul vremurilor, fundul mării a ajuns uscat, apoi vîrf de munte. Dar ochiul pierdut în zarea timpului, printr-o ușoară clătinare a ierbii de alături, e adus din nou la privirea realității imediate și astfel timpul devine unul, iar mintea observatorului urmărește cu același interes și aceeași largă simpatie toată schimbarea actuală a planetei, fie în marea aerului, fie în oceanul apelor, în coaja Pământului sau în lupta neadormită a organismelor vegetale și animale. Și atunci, involuntar, prin chiar obiectul meditației sale, geografului i se furișează în suflet sentimentul marilor armonii cosmice. Creațiunea întreagă devine astfel pentru dînsul o dramă *sub specie aeternitatis*, „în lumina eternității“, după frumoasa expresie a lui Spinoza.

Sentimentul acesta al vieții cosmice în toate și în tot îl avea și-l deștepta Ratzel în auditorii cursurilor sale, nu prin măiestria deșartă a cuvîntului, ci prin onestitatea raționamentului întemeiat pe fapte alese totdeauna în vederea unei construcții mai durabile. Despre el se va putea zice, ca și despre Humboldt sau Ritter, că a fost unul din marii arhitecți, adică din artiștii științei din veacul său; — o mare laudă, cînd te gîndești la atomismul intelectual, în care se respiră activitatea atîtor cercetători contemporani, mărginiți azi la contabilitatea izolată a faptelor, iar mîine-poimîine, la o desăvîrșită și veșnică uitare.

Și fiindcă mă aflu înaintea unui auditor românesc, să-mi fie îngăduit a mai adăuga un cuvînt cu privire la cele ce ne interesează numai pe noi.

Învățatul, care în studiile sale îmbrățișase tot globul pămîntesc și toate neamurile, privea cu un deosebit interes la colțul de pămînt, unde se dezvoltă poporul nostru, pe care îl cunoscuse de aproape în anii tinereții. Deseori, pentru exemplificarea ideilor sale, el alegea fapte din sfera vieții românești, pe care o vedea — mai ales pentru viitor — sub auspiciile cele mai favorabile. Auditorul

cursului său a avut de multe ori ocazia să vadă înfățișate în cuvintele cele mai pline de convingere energia elementului românesc și deosebita însemnătate istorică a regatului de la Dunăre. Pentru dînsul, evoluția neamului nostru era ca o experiență geografică, vrednică de urmărit cu cel mai simpatice interes în toate țările pe unde sînt români.

Prin urmare, puținele cuvinte, prin care am căutat să subliniez valoarea specială a lui Fr. Ratzel în dezvoltarea științei noastre, au fost în același timp, împlinirea unei datorii de pietate din partea noastră, a tuturor celor ce ne-am aflat aci împreună, gîndind încă o dată gîndurile învățatului așa de timpuriu pierdut pentru știință¹.

¹ Paginile acestea au fost însoțite de cîteva rînduri „În amintirea lui Friedrich Ratzel“.

PĂMÎNTUL CA OPERĂ A VOINȚEI OMENEȘTI ¹

Influența omului ca agent modelator al planetei. Lărgirea orizontului geografic în secolele din urmă. Explorări în toate continentele. Completarea imaginii cartografice a Pământului. Paralel cu explorarea s-a ivit și o exploatare din ce în ce mai intensivă, pînă la devastarea unor mari avuții naturale (Raubwirtschaft). Din lăcomia și neprevăderea omului, planeta poate trece alături de menirea sa. Nevoia de a cruța și cultiva unitățile etnice existente.

Ceea ce deosebește omenirea contemporană de a secolelor trecute nu e atîta progresul ideilor, după cum te-ai aștepta în primul moment, cînd e vorba de cultură, ci mai ales e intensiva exploatare a bogățiilor planetei.

Căci, dacă e vorba de înălțarea speculativă a minții omenești, literatura filozofică a veacurilor trecute posedă, în germen măcar, tot ce avem și noi în timpurile de față. Ca printr-un abur fin și totuși nedeslușit, găsești în filozofia veche sau presimți același simbur de adevăr, pe care îl afli într-o expresie mai adecuată, și în operele filozofice din zilele noastre.

De literatura propriu-zisă nici n-ar mai fi nevoie să amintim. Mulți dintre contemporani pot spune fără sfială, că idealul lor e în urmă, la cine știe ce grec ori roman răposat de atîtea sute de ani. Iar în ce privește arta, ca semn al progresului cultural, se știe că marmurele din antichitate și picturile Renașterii au căpătat un prestigiu de frumusețe, pe care timpurile noastre nu îndrăznesc a-l pune la îndoială.

Dar chiar în domeniul științelor exacte (dacă privim știința nu ca un quantum brut de cunoștințe, ci ca un semn al agerimii sufletului omenesc într-o anumită epocă), deosebirea între veacul al XIX-lea și veacurile trecute, nu pare a fi considerabilă. Între Laplace și Hipparch, inventatorul trigonometriei sferice, e

¹ Publicat prima dată în broșura *Introducere în geografie*, București 1904 și cuprins, fără modificări importante în „Opere complete” vol. I, partea I, București, 1943.

mai multă cugetare matematică ¹ decît de la autorul *Mecanicii cerești* și pînă azi. Doar științele de observare și experiență dacă s-ar putea lăuda cu o vădită superioritate față de trecut.

În adevăr, ceea ce adună azi botanistul între teancurile sale de hîrtie uscată și ce cunoaște el despre fiziologia plantelor ; ceea ce a aflat zoologul despre animale, începînd de la fața Pământului pînă în fundul întunecat și rece al oceanului, unde trăiesc ființe de forme străvechi ; ceea ce vede mineralogul, cînd trece de la examenul macroscopic la cel microscopic și apoi la mica feerie de culori, pe care i-o arată examinarea unei felioare de piatră sub lumina polarizată ; și în genere, ceea ce știe azi naturalistul despre fenomenele naturii fizice, chimice și fiziologice e în adevăr minunat lucru. E minunat chiar ceea ce poate afla în cîteva zile un începător între pereții unei săli de studiu.

Dar toată suma aceasta de cunoștințe, căpătate azi așa de ușor, se pare relativ de puțin preț față de știința unui grec, a lui Aristotel bunăoară, care aduna el singur de toate și de peste tot, căutînd și găsiînd el cel dintîi ordinea în haosul fenomenelor nelămurite încă de nici o minte omenească înainte de a sa.

În sfîrșit, dacă lăsăm la o parte filozofia, știința, literatura și artele plastice, și am căuta în concepțiile sociale contemporane o mare superioritate asupra secolelor trecute, credem că nici în această privință deosebirea nu e tocmai considerabilă. Secolul cel mare al păgînismului — mă gîndesc la al doilea după Hristos — a dat în monarhii de la Traian pînă la Marcu Aureliu tot ce putea să dea blîndețea unită cu o severă filozofie puse în serviciul guvernării oamenilor timp de 80 și mai bine de ani ².

Astfel se explică, pentru ce, într-o repede ochire asupra istoriei, deosebirea între lumea contemporană și cea veche se pare că n-ar sta atît în cultura de ordin superior, adică cea manifestată în știință, artă și etică, ci mai ales în tehnica materială și în răspîndirea acesteia peste un orizont geografic din ce în ce mai întins.

În adevăr, secolul al XIX-lea e cel dintîi în care orizontul istoriei a cuprins întreaga planetă, dînd la iveală concepții tehnice și politice mondiale.

O mare parte din interiorul Africii era pe la jumătatea veacului trecut tot așa de puțin cunoscută, ca și pe vremea lui Herodot. După ce nordul continentului intrase în istorie din antichitate ³ ; după ce marinarii portughezi, căutînd drumul spre Indii, schițaseră destul de bine conturul întregului continent în

¹ Laplace, *Exposition du système du monde*, 1846, cf. cartea V.

² L. Friedländer, *Sittengeschichte Roms*, 1890, III, pp. 674, 675. E. Renan, *Marc Aurel*, 1891, pp. 9, 10, 32 și u.

³ Viv. de St. Martin, *Le nord de l'Afrique dans l'antiquité grecque et romaine*. 1863.

secolul al XV-lea¹, harta Africii ajunsesse în ce privește interiorul acestui uscat o adevărată ciudațenie, mulțumită poveștilor născocite de negustorii care mijloceau negoțul între țările mai civilizate și populațiile negre. E destul să privești în șir hărțile lui Martin Behaim (1493), Juan de la Cosa (1500), Diego Ribero (1529), Mercator (1541), Seb. Münster (1544), O. Dapper (1676), Homann (1711), pentru ca să vezi cât spațiu liber rămăsese la dispoziția fanteziei cartografilor, în mijlocul „continentului negru”. La acest din urmă cartograf, mai toate râurile Africii se înfrățesc într-o singură rețea: *Niger* se leagă prin *Bornu albus* (Ciad) cu *Nilul ater*; acesta, la rîndul său, printr-un lac dăruit de desenator se leagă cu *Nilul albus*, care prin mai multe lacuri ciudate comunică spre apus cu *Zaire* (Congo), iar spre sud printr-o rețea de afluenți (prin mijlocul pustiei Kalahari!) se leagă cu capătul de sud al Africii, *Costa de Caffares*². Abia d'Anville (1761) face din toate tabula rasa și dă Africii o înfățișare cartografică mai puțin fantastică. Totuși, aproape un secol mai târziu, Reichard (1823) în marele atlas al lui Stieler, scrie în mijlocul Africii cuvintele semnificative: *wahrscheinlichste Stelle des Hochgebirges Kumri*³, acolo unde Herodot arătase Munții Lunii, izvorul tuturor fluviilor mari ale continentului. Și chiar la 1850, foaia din atlasul lui Stieler, desenată acum de Stülpnagel, e o adevărată caricatură față de hărțile actuale. Așa că la dreptul vorbind, știința geografică despre Africa e datorită mai toată silințelor veacului al XIX-lea.⁴

Mai întii a fost scos la lumină nordul Africii, care, sub influența islamului, ajunsesse cu mult mai străin decît în vremea imperiului roman. Noua descoperire s-a început cu expediția lui Napoleon în valea Egiptului. Modernul vice-regi Mehmed-Ali (1805—1843), întinzîndu-și cuceririle sale peste Nubia, Senaar și Kordofan, făcu posibilă călătoria și explorarea în ținuturi pînă atunci cu desăvîrșire închise europenilor, și aduse în primul plan străvechea problemă a izvoarelor Nilului. Le căutaseră romanii (doi centurioni trimiși de excentricul Neron); le bănuiseră și arabii în dosul Munților Lunei, dar abia în 1857 Speke⁵ și Burton⁶ ating lacul Victoria-Nyasa, iar minunații munți cu zăpezi, cari îl lăsasera pe Herodot așa de sceptic⁷, abia în anii din urmă (1899) au fost cunoscuți pînă în vîrf.

Tripolitana și Sahara care, pînă la jumătatea veacului, se credea că e un fund de mare, au fost cîștigate pentru geografie abia prin străduințele lui Barth⁸,

¹ O. Peschel, *Zeitalter der Entdeckungen*, 1877, cap. 2 și 3.

² Fr. Umlauf, *Afrika in kartographischer Darstellung von Herodot bis heute*, 1887.

³ Poziția cea mai certă a muntelui Kumri. — N.R.

⁴ La 1850, H. Halleur începe conferința sa: *Das Leben der Neger West-Afrikas*, Berlin, 1850, cu vorbele lui Herodot: „tot ce ne vine din Africa este nou”.

⁵ Speke, *Les sources du Nil*, Trad. Paris, 1864.

⁶ Burton, *Voyage aux grands lacs de l'Afrique orientale*, P., 1862.

⁷ Herodot, cartea II-a, cap. XXII.

⁸ H. Barth, *Reisen und Entdeckungen in Nord-und Central-Afrika*, 1858.

Rohfs¹ și Nachtigal². Algeria, după supunerea lui Abd el Kader (1847), ca și anexa ei de mai târziu, Tunisia, au avut parte de numeroase descrieri. Singur sultanatul Marocului a rămas pe tot țărmul de nord puțin accesibil pînă azi, și de aceea se socotește ca un merit deosebit pentru cîțiva ofițeri francezi traveștiți, de a ne fi dat anul trecut cîteva notițe asupra lui³.

Ceea ce fusese Nilul spre răsărit încă din antichitate, devenise cu timpul fluviul Niger la apus. Se știa că e o apă mare, care curge pe lîngă un oraș bogat ca în povești, *Timbuktu* (Tombouctou. — N.R.); se mai știa că e și un lac foarte mare (Ciad), dar nimeni nu le văzuse încă, iar cartografii cu o ușoară mișcare de condei legau toate aceste ape cu Nilul, potrivit vechei povestiri a lui Herodot, care voise ca Nilul să vină de la apus spre răsărit spre a face în Africa un drum la fel cu al Dunării în Europa!

Vălul necunoscutului e ridicat de peste ținuturile acestea tot în secolul al XIX-lea. Începutul îl face curajosul *Mungo-Park*⁴ care se îneca în Niger. Gloria izbîndei a fost menită să rămînă lui Barth care, după ce isprăvisse cu Tripolitana, răzbește în Bornu, Barghirmi și Adamaua; ajunge la lacul Ciad și pătrunde el cel dintîi⁵ în misteriosul Timbuktu (1853), unde se oprește pentru studii aproape un an.

După Barth vin la rînd în cercetarea spre răsărit a Sudanului, Vogel asasinat în Wadai, și Nachtigal, cel dintîi european care a avut norocul să treacă prin Wadai și, străbătînd Darfor și Kordofan, legă astfel firul cercetărilor urmate de mii de ani împrejurul mării pustii sahariene.

Rămăsese mijlocul continentului. Pe vremea războiului nostru cu turcii, harta Africii avea încă o mare pată albă în mijloc. Din Congo se cunoștea numai locul de vărsare în ocean, cum se cunoscuse și din Niger multă vreme numai delta. De unde vedea o apă așa de mare? Cu o îndrăzneală în adevăr engleză, Stanley taie dintr-odată nodul gordian, străbătînd Africa în curmeziș de la răsărit spre apus (1876—77) și coborîndu-se cu o mică flotă de luntre pînă la gura fluviului, după o sumedenie de peripeții.

Cît privește regiunea *marilor lacuri* și ținutul lui Zambezi și Kalahari, aci se ridică în primul plan activitatea neobositului misionar Livingstone (între 1854 și 1878) care străbătu în lung și în lat aceste regiuni. Zambezi, Nyasa, Mweru, Bangweulu, Ngami vor rămînea în istoria cartografiei, legate pentru totdeauna de numele său⁶.

Astfel, abia către sfîrșitul veacului, petele albe și rîurile reprezentate prin linii nesigure și punctate s-au împușinat. Azi, întregul continent poate fi privit

¹ G. Rohfs, *Quer durch Afrika*, 1874.

² G. Nachtigal, *Sahara und Sudan*, Trad. P., 1883.

³ P. Mitteilungen, 1903, XI.

⁴ Mungo-Park, *Travels in the interior districts Africa* L. 1816.

⁵ Caillié și Laing îl văzuseră mai înainte (1828), dar fără folos pentru geografie.

⁶ D. Livingstone, *Exploration dans l'intérieur de l'Afrique australe*, P., 1859.

ca schițat în liniile sale mari, iar în momentul de față, fizionomia continentului negru ni se limpezește și mai mult prin urmărirea de contele Wickenburg a liniei arhitectonice numită Marele șanț, care a crăpat pe de-a întregul Africa, amenințând să prelungească spintecătura Mării Roșii pînă în inima continentului.

Australia sta și mai rău. La începutul secolului al XIX-lea, țărmlul ei era încă foarte vag cunoscut. În vestitul Atlas al lui Homann (1816), N. Hollandia (*regio omnium toto orbe terrarum miserima*) era în jumătatea ei despre răsărit cu desăvîrșire albă, — nici linia țărmlului nu era indicată. G. Forster, tovarșul lui Cook, împlinise lipsa (1783), dar țărmlul de sud rămăsese tot punctat¹. Abia către sfîrșitul veacului al XVIII-lea, conturul se împlinește și colonizarea începe cu un mic sat de pușcăriași (aproape de actualul Sidney). Cît privește interiorul, continentul întreg era o adevărată *terra incognita*.

Explorarea începe dinspre răsărit. În 1813, coloniștii trec Alpii australieni. După trei decenii apare pe hartă ținutul lui Murray (în atlasul lui Stieler, din 1826, Australia era încă albă). Prima călătorie mai întinsă o face Leichhardt care, la a doua încercare, pierde în pustiu (1847). Abia Burke izbuteste (1860) să străbată pentru întâia dată continentul în curmeziș, dar la întoarcere pierde și dînsul de foame și sete. În fine, la 1874, o linie telegrafică leagă țărmlul de sud cu cel de nord, iar aducerea cămîlelor a făcut posibilă o înaintare mai puțin anevoioasă în acest continent așa de nou încă².

Dacă ne întoarcem spre Asia, leagănu străvechi al culturii omenești, și ea abia în secolul trecut a intrat de-a binelea în sfera cercetărilor geografice. Sudul și răsăritul erau, ce e drept, mai bine cunoscute; mijlocul și părțile nordice, din contra, se aflau tot în negura care ascundea Scythia lui Herodot. Așa, marea peninsulă Taimîr abia pe la jumătatea veacului a fost cercetată de Middendorff († 1894) care a desenat cea dintîi hartă mai exactă a rîurilor din nordul Siberiei. Prima călătorie în lungul țărmlului siberian e făcută abia în vremea războiului nostru cu turcii, de Nordenskjöld³, pe cînd Stanley trecea întâia dată Africa în curmeziș. Și oricît de neașteptat s-ar părea, dar tocmai în veacul trecut s-a aflat — după călătoria lui Siebold (1823) în Japonia — că Sahalin nu e o peninsulă, ci o lungă insulă așezată lîngă țărmlul Asiei.

În ce privește interiorul, el era la începutul secolului slab cunoscut și în parte neaccesibil. Acolo unde Homann (1716) desenase *Tartaria magna* (*Tartaria vagabundorum independens*) presărînd tot mijlocul Asiei cu niște munți în chipul mușuroaielor de cîrțițe, Stieler (1826), scrie Mongolay, îndreaptă puțin rîurile, dar în locurile munților rotunzi, el întinde niște munți în chip

¹ W. Kükenthal, *Australien*, 1902, vezi harta, p. 4.

² Leichhardt, *Tagebuch einer Landreise in Australien*, 1851.

³ Nordenskjöld, *Voyage de la Véga autour de l'Asie et de l'Europe*, 1886.

de omizi, tot așa de fantastici ca și cei dintîi. A trebuit ca bătrînul Humboldt (era de 60 de ani) să încerce o lămurire a topografiei asiatice¹ în ce privește munții continentului un fel de cruce de munți, acolo unde Tianshan, Kuenlun și Karakoram se întîlnesc. Așa că au trebuit apoi o serie întregă de cercetări speciale, pînă ce orografia Asiei centrale a fost lămurită.

Îndeosebi, a venit în sprijinul explorării întinderea stăpînirii rusești spre pustiile din mijlocul continentului. Tianshan, Alatau și Altai au fost studiate între 1858—68, iar Prjewalski² în cinci lungi călătorii a întins cunoștința geografilor pînă în vîrfurile podișului asiatic. Cercetă Lob-Nor și înaintă pînă aproape de Lhasa, un fel de Timbuktu asiatic, pe care abia în zilele noastre, dacă vor izbuti călătorii să-l cerceteze de-a binelea.

În același timp, și dinspre răsărit, cunoștințele geografice s-au înmulțit repede. Pămîntul apărut de zidurile chinezești a fost scăpat de blestemul izolării prin călătoriile lui Richthofen³ și apoi prin expediții războinice venite din apus. Japonia, printr-o evoluție fără exemplu, a fost cîștigată de pe la jumătatea veacului pentru orice soi de întreprinderi europene, iar pămîntul său a fost scos dintr-odată din umbra necunoscutului. În fine, izolata Coreea, de silă a intrat în relații cu restul lumii și astfel — afară de ținuturile prea sterpe ale Tibetului și de misteriosul ținut al Lhasei — tot continentul a intrat în sfera studiilor geografice. De altfel, apropierea graniței rusești și engleze în Pamir e un semn că în curînd ciocnirea intereselor politice va aduce într-un viitor apropiat informații precise și asupra acestui ultim colț al necunoscutului geografic în Asia⁴.

Dacă trecem în Lumea Nouă, găsim că cele mai simțite progrese în adunarea cunoștințelor geografice tot secolului trecut se cuvin. În anii cînd Bonaparte vindea Louisiana, ținutul de la apus de Mississippi era aproape necunoscut, ca unul ce se găsea în puterea războinicilor Pieilor Roșii. Abia pe atunci s-au găsit izvoarele lui Missouri și s-a făcut cea dintîi călătorie în curmezișul continentului, iar izvorul lui Mississippi n-a fost descoperit decît în 1832. Cu toată invazia europeană, pacea domnea încă asupra acelor ținuturi. Marele fluviu „Părintele apelor“ curgea liniștit, surpîndu-și malurile pe încetul și încurcîndu-și albia cu trunchii tîrîți de valuri, — subiect de descrieri idilice, ca cele din Atala, unde scriitorul ne face să vedem în mijlocul fluviului zimbri înotînd cu frunze în coarne, o imagine a virginității pustiului.

Dar cu întinderea stăpînirii anglo-saxone spre apus, s-a întins și orizontul cercetărilor geografice. Bazinul Marelui Lac Sărat și pustiile vecine împre-

¹ Humboldt, *L'Asie Centrale*.

² Prschewalski, *Reisen in Tibet*, 1884, și Sven Hedin (1894—1902).

³ Richthofen, *China*.

⁴ Zybicov, un Buriat cu studii universitare, și un student budist din Japonia, au pătruns în Lhasa (1902) și au văzut totul de aproape, dar rezultaiele călătoriei lor nu sînt încă publicate.

surate de munți rămăseseră ca un fel de Tibet american, pînă ce bizara sectă a mormonilor și-a stabilit locașul acolo, pe la jumătatea veacului. În curînd, au urmat apoi căile ferate transcontinentale — prima s-a început în 1862 — și astfel tot continentul a intrat în orizontul luminat al geografiei. Spre sud, în lunga punte a Americii Centrale și în continentul de asemenea lungueț al Americii Australe, secolul al XIX-lea n-a adus decît îndreptări mărunte. Stieler (1823) schițează America de Sud în liniile sale mari prin aceeași imagine, ca și a hărților contemporane. În regiuni mai puțin întinse, rectificările au fost totuși numeroase și întîmplarea a făcut ca la ele să participe și exploratori români (Popper) care au însemnat în Țara Focului rîuri și munți cu nume culese din România.

Nicăieri însă nu se arată mai bine interesul pentru întinderea orizontului geografic ca în expedițiile polare, mai toate foarte dramatice. Aci însă nu mai e nevoie de niciun amănunt. Examinarea cît mai grăbită a oricărei hărți a regiunilor polare arată peste tot numai cifre recente și nume devenite populare, începînd de la Ross și pînă la Nansen (1895), Cagni (1900), Gherlache (1900), Peary (1902) și Drygalski (1903). Totuși au rămas încă vreo 20 mil. km² necălcați pînă acum de piciorul omului; dar acest ținut e în afară de limitele „pămîntului locuit” (οικουμένη). Prin urmare, întîia dată, de cînd este omenirea, putem zice că orizontul cercetărilor geografice s-a întins în adevăr peste toată planeta, cuprinzînd toată umanitatea ca pe un singur întreg.

Paralel însă cu această repede lărgire a orizontului geografic, a mers și o exploatare din ce în ce mai intensivă a tuturor bogățiilor planetei. O cifră ar putea fi de ajuns: comerțul internațional care în 1789 era de abia 5 miliarde, a ajuns azi (1900) aproape la 90 miliarde. Și fiindcă exploatarea ținuturilor extraeuropene a avut în vedere mai ales metalele nobile, iată și cîteva cifre care să arate ce repede a fost progresiunea avuțiilor minerale din secolul din urmă¹:

Ani	Aur	Argint
1493—1520	5 800 kg	47 000 kg
1581—1600	7 380 „	410 000 „
1681—1700	10 765 „	341 900 „
1781—1800	17 790 „	879 060 „
1801—1810	17 778 „	894 150 „
1850—1860	401 130 „	1 791 105 „
1886	153 137 „	3 020 083 „

¹E. Biedermann, *Die Statistik der Edelmetalle*, 1898, p. 15.

Ani	Aur	Argint
1890	180 803 kg	4 048 070 kg
1891	194 743 „	4 285 675 „
1892	214 073 „	4 726 243 „
1893	236 662 „	5 138 298 „
1894	271 777 „	5 182 976 „
1895	312 238 „	5 308 279 „
(1962)	1 153 000 kg	7 000 000 kg — n. V. M.)

Tot evu mediu fusese stăpînit de visul „comorilor”, după cum e stăpînită și azi imaginația vulgului. Chimistii căutau piatra filosofală, iar cartografiile realizau speranțele lor pe hîrtie, adăugînd țărilor depărtate calificative de laudă: *auri, argenti, gemmarum abundant genera* sau *hic copiose invenitur aurum*, ori dăruind oceanului insule cu totul și cu totul de aur: *cryse* și *argyre*¹. Cifrele înșirate arată că visul acesta naiv a devenit în secolul al XIX-lea aproape o realitate. Numai într-o jumătate de veac (1851—95), producția argintului a crescut cu 454%, ceea ce a adus după sine o scădere a prețului aproape pe jumătate (42%) și primejdia de a dispărea ca metal monetar².

Cît privește metalele mai puțin nobile, cantitățile extrase din coaja globului sînt așa de mari, încît, dacă s-ar aduna la un loc, ar face munți întregi de fier sau de aramă curată. Iată cîteva cifre relativ la fontă și oțel, din care se vede cum a crescut în fiecare deceniu bogăția în metale. (Cifrele exprimă mii de tone)³.

	Anghia	Germania	St. Unite	Franța	Belgia	Rusia
Fontă ⁴						
1840	1 396	—	287	347	—	—
1875	6 365	2 029	2 023	1 448	—	—
1880	7 749	2 729	3 375	1 725	608	441
1890	7 904	4 658	9 202	1 962	788	927
1899	9 463	8 029	13 839	2 578	1 018	2 675
Oțel ⁵						
1875	788	347	390	256	—	—
1885	1 968	1 202	1 711	554	125	192
1895	3 342	3 539	6 213	876	454	660
1899	4 933	5 667	10 810	1 499	731	1 322

¹ Lelewel, *Géographie du moyen âge*, cf. Atlas, și O. Peschel, *Abhandlungen*, I, p. 36.

² R. Levy, *Rev. de deux mondes*, 1903, p. 569.

³ G. Villain, *La métallurgie à la fin du XIX-e siècle*, 1901, p. 236.

⁴ Fontă și feroaliaje 1965: Marea Britanie — 17 736 mii t; R. D. Germană — 2 343 mii t; R. F. a Germaniei — 27 132 mii t; Statele Unite — 80.640 mii t; Franța — 16 020 mii t; Belgia — 8 364 mii t; U.R.S.S. — 66 240 mii t. — N.R.

⁵ Oțel 1965: Marea Britanie — 27 432 mii t; R. D. Germană — 3 888 mii t; R. F. a Germaniei — 36 816 mii t; Statele Unite — 119 016 mii t; Franța — 19 608 mii t; Belgia — 9 168 mii t; U.R.S.S. — 90 966 mii t. — N. R.

Alături de metalele al căror preț fusese cunoscut din antichitate, secolul trecut a scos la iveală bogății pe care nimeni nu le bănuise, și care au schimbat în câteva zecimi de ani înfățișarea geografică a multor ținuturi europene. În Anglia, unde odinioară pășteau oile, iar izvorul de câștig era bunul preț al lînii¹, azi, mulțumită cărbunelui, se ridică orașe monstruoase² cu milioane de locuitori. Apele limpezi, din vremuri idilice, au ajuns negre ca cerneala, — ape de Tartar, sub un cer de Tartar, veșnic acoperit de fum.

Pe la 1800, Anglia de abia dacă scotea vreo 10 mil. tone de cărbuni. Azi produce ea singură vreo 100 mil.³, iar celelalte țări împlinesc suma pînă la 500 mil., producția totală a globului. De pe acum, unele mine sînt sleite și e temere că peste puține sute de ani (500⁴), bogățiile acestea, ascunse de milioane de ani în sînul pămîntului, vor fi prefăcute în fum⁴.

Aceeași soartă o va avea în curînd și combustibilul cel mai nou și mai ieftin dintre toate, petrolul. De cînd s-a săpat puțul cel dintîi în Pensylvania (1859), și s-a recunoscut valoarea industrială a acestui lichid inflamabil, întrebuintarea lui s-a întins peste tot pămîntul. Dar cele patru mari rezervorii, America, Transcaucazia, Galiția și România, ca orice izvor, care nu se poate adăuga, vor seca⁵ cu vremea, așa că tot secolului al XIX-lea îi revine răspunderea de a fi inaugurat și împrăștierea acestei avuții. Iată cîteva cifre (mii de tone)⁶:

	Anglia	Germania	St. Unite	Franța	Alte țări
Cărbuni	1890	184 520	89 290	140 883	50 816
	1900	228 773	150 418	235 102	33 409
					119 939

Dar risipa nu s-a mărginit aici. Pe lîngă exploatarea lacomă a averilor din sînul pămîntului, a început și exploatarea atmosferei⁷; și apoi s-a adaus, tot în secolul trecut, și o nepilduită devastare a bogățiilor vegetale și animale de

¹ Gibbins, *History of commerce in Europe*, 1891, p. 123.

² E. Vandervelde, *Les villes tentaculaires*, Rev. d'économie politique" 1899, p. 329.

O. Peschel, *Abhandlungen*, I, p. 36.

³ În 1966 producția a ajuns la 177 360 mii tone. — V.M.

⁴ Rich. Mayr, *Handelsgeschichte*, 1901, pp. 186, 187.

⁵ Ed. Théry, *Histoire économique*, 1902, p. 16.

⁶ În 1893, St. Unite dau 46 mil. barrels, iar Rusia 36 mil. dar producția americană arată sporiri care îndreptățesc teama unei grabnice sleiri a petrolului, — cunoscut pînă mai ieri, alaltăieri, abia ca medicament.

Totuși, în 1962 au fost scoase de pe tot globul 1 215 000 tone petrol, dintre care 373 000 t în S.U.A. și 205 000 t în U.R.S.S. — V.M.

⁷ Pentru a înlocui nitratale, care se consumă neconținut (numai acid azotic se împrăștie peste 100 000 t anual în St. Unite), s-a început exploatarea azotului din atmosferă. S-a făcut socoteală că în 1930 vor trebui 12 000 000 t de nitrate pentru ca ogoarele să poată produce grîul necesar; iar acestea vor fi fabricate din azotul atmosferei cu neputința de folosit pînă azi. Prima uzină s-a întemeiat lîngă Niagara. Nature, 1902, p. 237.

pe fața planetei. Nu numai arborii cu lemn scump, ci chiar și pădurile de rînd, în multe ținuturi au fost nimicite¹. Înainte de a se împlini un veac de exploatare, St. Unite au simțit nevoia de a se gîndi la împădurire, iar unii specialiști exprimă temerea că, în curînd provizia de lemn a Pămîntului va fi neîndeplătoare².

Și ceea ce e problematic încă despre vegetale e sigur despre unele specii animale. *Balena*, care odinioară venea pînă pe țărmul Franței, azi, speriată și decimată, abia se mai găsește în negura mărilor polare³; iar elefantul, o adevărată podoabă a regnului animal, și prin putere și prin cumînțenia sa, e pe cale de a pieri⁴. Nu mai puțin de 60 000 sînt uciși în fiecare an, pentru ca din fildesul lor să se facă mici sfere și alte jucării pentru copii mari și mici ai speciei noastre. Cît despre *zimbrul* Americii de Nord (*Bison americanus*), sămînța lui e ca și stinsă. Înainte rătăceau în largul preriei cirezi de mii de capete; acum zece ani, abia mai erau 635 sălbateci și 456 în grădinile zoologice⁵. În curînd nu va mai exista decît în muzee și în ilustrațiile operelor de zoologie și geografie.

La urma urmei, risipa aceasta a unui veac, în care omul întîia dată a luat în stăpînire planeta și, simțindu-și puterea, se folosește fără frîu de darurile naturii, s-ar putea să fie lecuită. Cînd minele de aur de pildă vor fi sleite și metalul acesta fraged se va toci și se va pierde în noroiul planetei, fără puțința de a mai fi cules la un loc, se va găsi poate vreun mijloc de a-l înlocui cu ceva asemuitor. Misteriosul radium e o nouă dovadă, cît de multe avem încă de aflat asupra celor ascunse în sînul coajei Pămîntului.

Nu se poate însă afirma același lucru și despre avuțiile lumii organice, atît de răvășite în multe ținuturi. În adevăr, speciile dispărute, sau care stau să dispară, vor rămînea de bună seamă nimicite pentru totdeauna și armonia planetei noastre va avea pe veci o nuanță mai puțin. Natura, ca și un maestru, cînd își pierde tiparul, poate să facă altceva; dar să facă aidoma pe cel pierdut, asta nu-i cu puțință; după cîte știm, din trecutul cel mai depărtat pînă azi, natura nu s-a întors o singură dată pe urmele sale.

Și mai ales devine îngrijorătoare această fatalitate, cînd ne gîndim că în risipa nebunească a secolului din urmă au fost turburate și armonii de o ordine mai înaltă decît acelea înfățișate de lumea organică inferioară.

În adevăr, n-au pierit numai unele specii vegetale și animale, ci au pierit și specii etnice, — ca să întrebuintăm acest cuvînt într-un sens cam impropriu. Este știut că, împreună cu bizonul, au pierit din St. Unite și Pieile Roșii. Închiși

¹ *La Nature*, 1903, p. 324, *Le déboisement dans les Pyrennées*.

² *Annales de géographie*, 1902, p. 72.

³ *La nature*, 1903, p. 314. Vinătoarea balenelor e în vădită descreștere. În Europa, e un singur port, Dundee, care mai trimite vase pentru această vinătoare; în 1901 s-au trimis abia 5.

⁴ „Revue générale des sciences”, 1897, p. 803 (Caustier, *L'état actuel du trafic de Pivoire*).

⁵ Ratzel, *Vereinigten Staaten von Nord-Amerika*, 1893, II, p. 161.

în rezervații (ca și zimbrii în grădini zoologice), vechii stăpîni ai preriilor abia mai sînt vreo 250 000¹. Se știe, de asemenea, ce cumplită devastare etnografică au adus *arabii* pînă în inima Africii cu neomenosul lor comerț de robi, care au dat naștere la adevărate migrațiuni². Cît despre australieni, călătorii ne mărturisesc că cei dinții coloni (deportații închisorilor engleze), i-au privit ca pe niște „pavianii ce merg în două picioare” și le-au arătat „siguranța armelor”³ noastre de foc, îndată ce nu le venea ceva la socoteală în purtarea acestor nevrstnici copii ai naturii. Pe vremea ultimului nostru război a pierit astfel cel din urmă *tasmanian*; în scurtă vreme, și *australienii* și *maorii* vor fi o simplă amintire istorică. În sfîrșit, aceeași soartă îi va ajunge și pe mulți *polinesieni*. În insulele unde Cook⁴ crezuse acuma un secol și mai bine că a găsit paradisul pămîntesc, păcatele civilizației noastre europene a adus pustiirea sub forma hidoasă a maladiilor contagioase⁵...

Multe alte neamuri sînt încă pe drumul grabnicei pieiri.

Iar față de această risipă cu mult mai păgubitoare decît toate celelalte, o întrebare plină de grijă se impune, — și aceasta era ținta deosebită a prelegerii de față :

Nu cumva în evoluția ei de milioane de ani, planeta noastră, prin nechibzuința omului, trece alături de menirea ei ? Căci fără îndoială, și Pămîntul, ca și tot ce există, are o menire cosmică ; iar acea menire, după legile universale ale existenței, tinde să fie împlinită. (Firește cu această întrebare pașim dincolo de marginea științei exacte, dar sub ocrotirea lui Humboldt, pentru care natura nu era un „amestec mort”⁶ și care înțelegea „melancolia”⁷ sufletului, cînd privește mai departe, nu vedem nici noi, de ce ne-am sfii să mărturisim sentimentul invincibil al armoniei noastre lăuntrice, care ne silește să admitem alte armonii mai înalte, fie măcar și dincolo de zarea oricărei prevederi științifice).

Așadar, încă o dată, tot ce există, înainte de a înceta să fie, tinde la împlinirea menirii sale speciale. Toate florile sînt destinate fiziologicește să producă

¹ Justus Perthes, *Atlas*, 1903, p. 74.

² Sievers, *Afrika*, p. 435, od. I.

³ O. Peschel, *Abhandlungen*, I, p. 463.

⁴ Waitz, *Anthropologie der Naturvölker*, I, 1859, I, 176, și Gerland, *Das Austerben der Naturvölker*, 1868, p. 98 ș.u.

⁵ Între învățații noștri din trecut, puțini sînt cei care să fi luat mai hotărît poziție contra discriminărilor rasiale cum a făcut S. Mehedinti. În vasta lui operă descoperim însă și unele ambiguități, exprimări mai puțin controlate sau chiar atitudine contradictorie.

Ele nu dau însă dreptul să afirmăm că în problema raselor nu a urmat o linie progresistă. — V.M.

⁶ *Cosmos*, I, 39.

⁷ *Ibid.*, I, 81. „Eine solche Sehnsucht knüpft fester das Band, welches, nach alten, das Innerste der Gedankenwelt beherrschenden Gesetzen, alles Sinnliche an das Unsinnliche kettet ; sie belebt den Verkehr zwischen dem, „was das Gemüth von der Welt erfasst, und dem, was er aus seinen Tiefen zurückgibt“.

un rod. Și tot astfel, în minunata „grădină a universului”, planeta noastră, devenind pe încetul matură, împreună cu omenirea sa, se apropie și trebuie să se apropie de o armonie ultimă, care e firesc să fie realizată mai ales în creațiunea planetară cea mai înaltă, adică în însuși *genul nostru omenesc*.

Dar tocmai aci revine acea penibilă îndoială : Nu cumva risipa nesocotită, care s-a întins la nimicirea de mari unități etnice, pregătite în mii și mii de ani ; nu cumva această risipă face ca planeta noastră să pășească pe nesimțite alături de menirea sa, — asemenea fructului care se usucă ori cade înainte de a fi ajuns maturitatea așteptată ? Nu cumva selecțiunea naturală, în loc de a alege pe cei mai buni, cum socotea Darwin, alege pe cei mai răi, cum crede fiziologul Delage ?¹.

Iată întrebarea care ne întîmpină în mod inevitabil la capătul unei priviri geografice asupra civilizației contemporane, de cînd orizontul istoric s-a întins asupra întregii umanități.

Iar răspunsul e acesta :

Cel ce se ține aproape de concepția evoluționistă, după care progresul însemnează diferențiere, acela e departe de a socoti ca progres uniformizarea aceasta violentă a omenirii. O umanitate ajunsă în starea unei turme omogene, fără diferențieri etnografice, pentru mulți n-ar merita decît un interes de curiozitate, ca orîșice experiență în *anima vili*. Cu drept cuvînt ; fiindcă, după cum nici *genul* și *nici familia* nu există, ci există singură specia, ca una ce se reazemă pe realitatea unor fapte concrete ; de asemenea nici omenirea nu există, ci există numai neamuri deosebite, și singură existența acestora merită să fie un temei de reală activitate socială, atît pentru cei ce trăiesc mai mult viața liniștită a gîndului, cît și pentru aceea care, printr-un prisos de putere, se simt împinși spre viața mai vădită a faptelor.

Prin urmare, oricare ar fi soarta omenirii pe viitor, și oricare ar fi adevărul pe care ni-l va scoate la lumină veacurile ce vor să vină, pentru un moment, față de ideologia unui umanitarism abstract, respectul realității ne impune mai întii și mai presus de toate cultura unităților etnografice existente. Zeii la care s-au închinat părinții noștri sînt vrednici și de adorația noastră.

În fața risipei născută dintr-o exploatare feroce², pentru care nu există viitor și mai ales nu există trecut, datorii sîntem să afirmăm fără șovăire că prezentul nu poate fi trăit cu plinătate decît în cultul trecutului. Și e imposibil de admis ca un prezent plin de o dreaptă pietate pentru trecut, să nu fie în același timp plin și de o îmbucurătoare speranță pentru viitor.

¹ „La concurrence a un rôle, mais bien différent de celui que Darwin avait imaginé ; elle ne trie pas les meilleurs, mais les plus mauvais. La sélection ne protège pas la tête, mais elle supprime la queue. Delage ap. Novicow, *L'avenir de la race blanche*, 1897, p. 57.

² Reamintim că aprecierea se referă la situația mondială de la începutul secolului nostru. — V.M.

ALTE DEFINIȚIUNI ALE GEOGRAFIEI
STRABO, RITTER, HUMBOLDT
ȘI RICHTHOFEN¹

Cu gândul la Polybiu, Strabo concepe geografia în chip utilitar: știința pregătitoare pentru menirea omului de stat. Cu toate discuțiile din introducere, opera lui Strabo e mai mult chorografie. Evul mediu și Renașterea largesc orizontul geografic, dar ajută prea puțin constituirea științei despre Pământ. Varenius e o luminoasă anticipare a geografiei moderne. C. Ritter oscilează între „geografia generală” în cursul cu studenții și între chorografia erudită din opera sa *Vergleichende Erdkunde*, căreia îi pusese ca țintă problema relației dintre Pământ și omenire. Nici Humboldt nu formulează o doctrină precisă despre metodă și nu ajunge la o definiție mulțumitoare a științei noastre. Cosmos e totuși un mare antidot față de filozofarea verbală („saturnalii metafizice”) a celor care treceau cu vederea progresele științelor exacte. O. Peschel, autodidact genial, cearcă o limpezire a metodei. Cel dintâi care realizează o geografie analitică și tratează în chip științific problema metodei și a definiției este F. v. Richthofen.

Spre a lumina cât mai mult cele cuprinse în capitolele precedente ni se pare potrivit, înainte de a sfârși partea generală a studiului de față, să aruncăm o privire pe deasupra celor mai însemnate concepții geografice. Alăturarea lor va simplifica perspectiva istorică asupra mersului științei și prin urmare va înlesni și aprecierea valorii relative a fiecărei concepții în parte.

Cea mai întinsă operă geografică, rămasă din antichitate — și în același timp cea mai pătrunsă de spirit filozofic — este fără îndoială opera lui Strabo. Prin urmare, este firesc să căutăm la dânsul mai întâi, în ce fel a fost definită geografia în perioada clasică; și aceasta cu atîta mai mult cu cît, îndărătul operei scrise pe vremea lui Tiberiu stă o lungă evoluție a literaturii geografice cultivate în timp de secole în Grecia Mare, în Elada, în Asia Mică și apoi în Egiptul devenit focar al culturii alexandriene.

¹ Publicat în *Opere complete*, vol. I, București, 1943.

De la început însă trebuie să fim preveniți, să nu așteptăm în această perioadă definițiuni exacte, ca acele pe care le pretindem în timpurile moderne. E un adevăr elementar că la început toate științele se confundau în știința mai întinsă a filozofiei, din care s-au despărțit una câte una, mărginindu-se cu vremea fiecare într-un domeniu mai restrîns. Nici o mirare așadar, dacă în loc de o definițiune precisă, Strabo ne spune în mod vag că geografia este o știință eminamente filozofică, deoarece felurimea cunoștințelor celui ce vrea să ducă pînă la capăt o operă geografică n-o are decît acel ce îmbrățișează în contemplația sa lucrurile divine și umane (τά θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα)¹.

Dacă însă în *Prolegomenele* lui Strabo nu găsim o definițiune clară, în cîteva vorbe, putem totuși din introducerea operei sale să vedem care era de fapt concepția autorului despre geografie.

Așa, discutînd care trebuie să fie cuprinsul științei geografice și pornind de la critica opiniunilor lui Eratosthene, făcută de Hipparch, el constată că geografia are mai întîi nevoie de o exactă orientare pe glob, — recunoaște prin urmare folosul cîtorva noțiuni de matematică aplicate la geografie. „Cum să știi, de ex., dacă Alexandria din Egipt e mai spre miazăzi sau mai spre miază-noapte, decît Babilonul, dacă nu vei cere ajutorul climatelor (adică al liniilor de latitudine). Cum o să determini oare întinderea, distanțele relative, climatul sau situația geografică, temperatura și într-un cuvînt toate condițiunile atmosferice?”² E așa de inevitabilă necesitatea reprezentării cartografice, încît nu e de loc surprinzător că Strabo cere numaidecît ajutorul cunoștințelor geometrice — indispensabile pentru fixarea pozițiunilor pe sferoidul pămîntesc.

Ceea ce însă e vrednic de luare aminte e simțul armoniei interioare a științei sale, care îl face să vadă limpede ceea ce n-au văzut alții, după dînsul, și anume că geometria aplicată la familiarizarea cu globul e o simplă propedeutică a geografiei, un fel de alfabet special, care înlesnește reprezentarea spațiului planetei. Îndată însă ce acest spațiu e fixat, adică îndată ce harta e desenată, tot aparatul tehnic dispăre pentru a face loc fenomenelor, adică a științei propriuzise. E drept că Strabo ajunsese la această încheiere, folosind experiența altora, și anume văzînd eroarea lui Hipparch și mai ales a lui Eratosthene, pe care îl ceartă la sfîrșitul cărții a 2-a „că a fost matematic în geografie și geograf în matematică”³, amestecînd astfel două științe care prin natura lor sînt cu desăvîrșire deosebite una de alta. Oricum însă este un merit că el n-a apropiat geografia de matematică mai mult decît se cuvine.

Obiectul propriu-zis al geografiei începe după dînsul abia cu studiul scoarței Pămîntului (I, 15); la rînd, vine apoi studiul „plantelor, al animalelor și al tuturor producțiunilor folositoare sau nu, de pe uscat și din mări” (I, 16). Dar

¹ Strabo, I, 1.

² *Ibidem*, I, 12, 13.

³ *Ibidem*, II, 1, 41.

toate aceste cunoștințe nu-s adunate de geograf cu gândul de a le coordona mai pe urmă în vederea cunoașterii Pământului. Ele au din contra un scop mult mai mărginit : să îndrumeze pe anume cetățeni spre înțelegerea vieții politicești, arătându-le legătura dintre mediu și om. „Căci unde se desfășoară activitatea omenescă, dacă nu pe pământ și pe mări...” De aceea și geografia, ca știință a Pământului, va considera drept menirea ei cea mai de seamă, să pregătească pentru viața politică pe cetățenii claselor superioare, cărora geograful din Amasia le adresează opera sa ¹.

Din cele ce preced, vedem așadar care e cuprinsul geografiei (pământ, plantă, animal și mai ales om) și în același timp care este menirea scrierii lui Strabo ². Numai definițiunea nu se vede încă.

Cele înșirate pînă aici ne arată însă că lipsa unei definițiuni precise nu se datorește atît lipsei de despărțire între vechea filozofie și geografie, ci mai ales preocupării practice utilitare a scrierii lui Strabo. Plănuid această operă, cu toată lungă critică a predecesorilor săi, în *Prolegomene*, el nu se gîndise la un sistem, ci avusese în gînd mai întîi de toate să completeze o altă lucrare a sa : *Memorii istorice* ἱστορικὰ ὑπομνήματα scrisă și aceea tot ca să ajute educația oamenilor politici (I, 23). Și era foarte firesc deci ca toată opera sa, potrivit menirii ei speciale, să se ocupe în prima linie de elementul omenesc. De aceea opera „geografică”, îndată ce trece de partea critică a introducerii, devine o simplă descriere, aproape o periegesă, unde înșirarea fenomenelor pomenite de autor nu se face decît după o clasificare urmată în mod consecvent, ci foarte adesea după nevoile povestirii. Iată de ce opera lui Strabo, cu tot interesul celor dintîi capitole relative la metodă, nu este totuși decît o simplă chorografie, în care datele sînt amestecate adesea fără alegere și fără nici o preocupare de sistematizare. Astfel, chiar de la începutul părții chorografice, care începe cu Iberia, mai înainte de orice descriere mai amănunțită a țării, autorul ne vestește că țara aceasta este netrebnică pentru om. „Cea dintîi țară în apusul Europei este Iberia. În cea mai mare parte a întinderii sale, ea este aproape cu neputință de locuit etc.” ³. Și nu pornește de la Capul Sacru mai departe, pînă nu polemizează cu Artemidor asupra mai multor povestiri lipsite de orice interes geografic.

De altfel, lipsa unor definițiuni critice a științei se explică și prin aceea că materialul adunat pentru științele naturale și pentru geografie pînă la Strabo era privitor numai la o mică parte a Pământului, așa că generalizări întinse și sistematice erau cu neputință, oricare ar fi fost zelul cuiva pentru studiul planetei noastre.

Mai mult. Grație unei simplificări iluzorii a fenomenelor, Strabo a înlesnit artificial sarcina științei sale, reducînd cu desăvîrșire rolul geografiei fizice

pentru a face cît mai mult loc elementului omenesc. Așa, el credea că zonele matematice sînt în același timp și zone climatice. Polemizînd cu Polybiu care admitea 6 zone, iată cum se exprimă : „După mine, diviziunea în 5 zone are folosul că e și fizică și geografică. Este fizică deoarece ea corespunde înfățișării cerului și temperaturii atmosferice. Căci atmosfera are trei stări diferite, capabile de a modifica în mod simțitor constituția animalelor, a plantelor și a tot ce trăiește în ea. Aceste trei stări sînt : lipsa de căldură, prisosul de căldură și căldura potrivită. Însă fiecare din aceste stări ale temperaturii primește prin împărțirea sferei în 5 zone o determinare proprie : cele două reci sînt absolut lipsite de căldură ; cele două temperate au una și aceeași temperatură, corespunzînd unei călduri mijlocii ; iar cît privește a treia stare, care mai rămîne, ea corespunde ultimei zone, adică celei toride”. E văzut lucru prin urmare, că diviziunea în 5 zone e nimerită și din punct de vedere geografic ¹.

Astfel, simplificată geometriceste, fizica globului intră, împreună cu geometria sferei, în propedeutica geografică, rămînînd Strabo să se preocupe de partea istorică a științei, ca fiind mai accesibilă studiului său. Și atunci, în mod natural, elementul omenesc (însoțit de ceva mitologie și arheologie) se ridică pe planul întîi al operei sale, influențată, pe lîngă acestea, și de aplecarea epocii sale spre literatură și istorie.

Dar, cu toată lipsa unei definițiuni precise, cuprinsul cărților rămase de la Strabo ne arată suficient în ce fel concepuse el știința geografiei : ea era o știință antropocentrică, adică o adunare de cunoștințe cu privire la legătura dintre om și fața Pământului locuit. Mai ales această din urmă vorbă arată exact caracterul geografiei straboniene : ea nu era și nu vrea să fie știința Pământului (a litosferei, hidrosferei, atmosferei și biosferei), ci numai a ținuturilor locuite, a pământului umanizat. Chestiunea bunăoară, dacă oceanul se întinde sau nu de jur împrejurul uscatului, i se pare negeografică. Marea nu intră în cadrul geografiei sale, decît întrucît ea este teatrul activității omenești. Și în genere însemnătatea materialului geografic în această operă cu scop practic crește cu cît scriitorul se apropie de cele privitoare la patria și la orașul său de naștere, trebuind să le descrie : clima, produsele, particularitățile, lucrurile vrednice de văzut, locuitorii, obiceiurile, legile etc. ²

După Strabo, urmează o adevărată decadență. În secolul al doilea, Ptolemeu, cu mijloace mult mai numeroase, dar fără disciplină filozofică, îmbogățește geografia fără a o ridica, iar mai tîrziu ea se coboară cu Agathemerus și Solinus la nivelul unei discipline didactice cu desăvîrșire seci.

Această cădere se menține apoi în tot cursul evului mediu și o bună parte din cel modern. Material se adună, însă afară de cîteva încercări sporadice de geo-

¹ Strabo, I, 18.

² *Ibidem*, V, 16, 17.

³ *Ibidem*, III, 2.

¹ Strabo, II, cap. III, 1.

² Berger, *op. cit.*, IV, 10.

grafie mai științifică (Albertus Magnus, Cluverius, Varenius¹, Kircher și Herder), abia cu Ritter începe o adevărată renaștere a științei noastre și de aceea cercetarea asupra unei noi concepțiuni a geografiei trebuiau, în mod necesar, să treacă de la perioada clasică tocmai la începutul secolului de față : de la „geografica“ la *Vergleichende Erdkunde*.

Și totuși, oricât de mare este această săritură în timp, istoricul geografiei, dacă privește progresul ideilor independent de câteva opere singuratică și rămase fără imitatori, trebuie să mărturisească fâțiș că între Strabo și Ritter progresul în felul de a concepe geografia este aproape imperceptibil. Ritter, grație științei despre natură a veacului său, înțelege fără îndoială cu mult mai bine cauzalitatea fenomenelor pe care le studiază. Opera sa e lipsită de nota personală atât de evidentă la Strabo ; bogăția faptelor este nemăsurat mai mare și, de asemenea și sistematizarea lor. Dar punctul de plecare al științei, rămâne aproape exact același ca la geograful din vremea lui Tiberiu ; el stă în umanizarea geografiei, adică în adunarea întregului material al acestei științe împrejurul interesului omenesc. După cum Natura întreagă a avut drept ultim scop OMUL, de asemenea și ținta cea mai din urmă a geografiei este aceea să strângă cunoștințele trebuincioase pentru explicarea istoriei acestui mic zeu, căruia îi fusese destinat ca locuință.

În adevăr, de la început, Ritter declară că Pământul nostru este cel mai ales corp al întregii naturi neorganice². Planeta ne înfățișează o armonie desăvârșită atât prin forma cât și prin amănunțele sale. Cu privire la cea dintâi, Pământul se apropie de perfecțiune, deoarece frumusețea formei, după cum a zis Platon, stă în rotundimea sferelor ; iar cât privește amănunțele, pe planeta noastră avem iarăși o admirabilă echilibrare : nici adâncimi mari, nici înălțimi mari — pe când mica Venus, bunăoară, în proporție cu masa ei, are niște munți în adevăr uriași. Și nu numai forma generală și diferențierea globului este armonică, dar, armonia se vede și împrejurul globului, în numărul sateliților. Căci Terra nu e nici lipsită de sateliți ca planetele inferioare, nici n-are mulți ca cele superioare, ci numai unul singur, Luna. Astfel, oricine poate vedea că extremele nu-s în caracterul planetei noastre. „Ceea ce e prea mare și ceea ce este prea mic, prea repede și prea încet, prea cald și prea rece etc... lipsește (Die Erde schwebt weder im Minimum noch im Maximum der kosmischen Verhältnisse). De unde scoatem încheierea că Pământul a avut o dezvoltare particular de armonioasă, iar prin această armonie a lucrărilor și puterilor naturii, el a ajuns în stare să devină patria genului omenesc, fiind întocmite astfel, încât să-i satisfacă toate

¹ O mare excepție trebuie făcută în favoarea operei lui Varenius, *Geographia generalis in qua affectiones generales, telluris explicantur* (1650). Câteva edițiuni ale ei au fost scoase sub îngrijirea lui Newton. În multe privințe, ea este o anticipare îndrăzneată a geografiei din *Cosmos*. A trecut însă aproape neobservată.

² *Allg. Erdkunde*, 2, 4.

trebuințele lăuntrice și din afară, în timpul scurtei sale vieți pămîntești, pregătindu-l pentru lumea mai înaltă a spiritului (für ein höheres Geisterreich)¹.

Acesta i se pare lui Ritter cel mai înalt punct de vedere — al științei sale și din acest punct de vedere (aus diesem höchsten wissenschaftlichen Gesichtspunkt) pornește dînsul să clădească noua „geografie comparată“.

Care va fi deci definiția și locul operei lui Ritter, față de aceea a lui Strabo și față de evoluția ideilor geografice în genere ?

Dacă ne uităm la cuprins, vedem mai întii o mare asemănare de metodă între cele două mari opere pomenite pînă aici. După cum Strabo, în chip de pregătire a lucrării sale, se preocupă mai întii de propedeutica geometrică și apoi trece repede asupra fizicii globului spre a ajunge la om, tot așa și Ritter se mărginește numai să recomande în treacăt elementele matematice necesare pentru citirea hărților, spre a trece apoi iute peste geografia fizică, tocmai la problema relațiunii dintre pămînt și om, care formează obiectul de căpetenie al operei sale.

Aceasta numai schematic. Privind însă cele două scrieri mai cu de-amănuntul, se înțelege, nu mai poate fi nici o îndoială că *Vergleichende Erdkunde* este nemăsurat mai bogată și mai bine sistematizată decît „geografika“. Nu mai vorbim de partea cartografică, pe care se rezema Ritter, deoarece desenarea hărților nu mai este o datorie a geografilor, ci a devenit o preocupare tehnică aparte, cum este bunăoară și fabricarea microscopului și a altor instrumente, pe care savantul le primește făcute gata de anume specialiști. Dacă trecem însă la fizica globului, cât de întins este orizontul geografiei în pragul veacului, față de aceea ce se cunoștea în secolul lui August, cînd Imperiul roman era aproape toată lumea accesibilă geografului ! Pe vremea lui Ritter, aproape întreaga planetă era explorată. Expedițiile lui Cook dovediseră, contra părerii lui Strabo, că nu numai pămîntul locuit, ci tot globul este obiectul geografiei, adică tot spațiul planetei pe care Ritter cu o minunată claritate îl scrutează atât în sens orizontal cât și în sens vertical, cercetînd fața continentelor ca fizionomia unor indivizi (cum i-a și numit dînsul). De aceea și fizica globului, și partea privitoare la om sînt, fără comparație, mai bogate și mai științific privite de Ritter decît de Strabo. Ceea ce la geograful din Amasia și la predecesorii săi² era numai o schiță, la Ritter devine un adevărat tablou, în care legătura dintre Pămînt și om este arătată pe alocurea cu o îndemînare de savant și de artist în același timp.

În fine, mai este o deosebire vrednică de luare aminte între cele două geografii. La Ritter, problemele științei noastre sînt considerate dintr-un alt punct de vedere, „acel privitor la lumea nevăzută, la natura spirituală a Ființei în genere, a Creatorului...“. Și din acest punct de vedere „Pămîntul este o creațiune divină, o cvintesență a celei mai înalte orînduiei, frumuseți și perfecțiuni, o revelație a înțelepciunii dumnezeiești sub forma unei lumi vizibile, după cum

¹ *Allg. Erdkunde*, 5.

² Vezi părerea lui Posidonius cu privire la influența mediului. Strabo, II, cap. II, 3.

minunat a zis în psalmul 104 David cântărețul cel inspirat de Dumnezeu¹. De aceea, începînd studiul fenomenelor geografice trebuie să știm că avem înaintea un individ cosmic (ein kosmisches Individuum, ein ens sui-generis, ceva asemănător cu „κόσμον ζῶον ἐμπυρρον“ al lui Platon).

Natural, punctul acesta de vedere trebuia să influențeze toată concepțiunea lui Ritter despre geografie, precum și metoda ei.

Fiind așa de bine întocmit Pămîntul în vederea împlinirii scopului său impus de Providență, geografia trebuia să fie în prima linie o știință antropocentrică, un studiu al relațiunii dintre planetă și om. Mai mult : fiindcă Pămîntul avu-se o menire specială, mai dinainte hotărîită sau predestinată, era logic ca în geografia lui Ritter să nu simțim decît foarte puțin nevoia fizicei globului. Va fi destul să privim omul sub toate manifestările sale, iar din viața lui vom ghici adevărul asupra fenomenelor fizice, care fusese pregătite în vederea omului. Căci „fiecare om este reprezentantul natural al patriei sale“. În popoare se oglindesc țările și astfel antropologia și etnografia devin comentariile topografiei.

Se înțelege însă că oricare ar fi deosebirea de cuprins între opera celor doi geografi alăturați pînă aici, și oricît de superior ni s-ar părea unul față de celălalt, totuși adaosul acestui ultim punct de vedere ne dă dreptul să considerăm „geografia comparată“ nu numai ca studiul relațiunii dintre om și Pămînt, dar în același timp și ca *un studiu al revelațiunii divine manifestate prin această legătură dintre Pămînt și om*. Și atunci, de la Strabo la Ritter nu numai că progresul cu privire la concepțiunea științei noastre este aproape imperceptibil, dar chiar și acest nesimțit progres devine îndoielnic. Căci pe cînd la Strabo procedarea e inductivă și curat empirică, ceea ce-l duce la o adunare de fapte pentru a deslega problema legăturii dintre mediu și om, potrivit fiecărui caz în parte, la Ritter, din contra, întîmpinăm mai mult o direcție deductivă, metafizică : Pămîntul e socotit mai dinainte ca *opera cea mai perfectă a lumii neorganice*. E un *ens sui-generis*. Relațiunea dintre om și Pămînt este de asemenea dată : Planeta este o *casă de educație* (Erziehungshaus) întocmită înadins spre a face fericirea omului, înlesnindu-i trecerea în altă lume mai înaltă.

Astfel, din punctul de vedere al științei se naște îndoiala foarte gravă, dacă nu cumva felul de a înțelege și de a defini geografia la Ritter n-ar fi cu nimic superior față de cel întîlnit în opera lui Strabo scrisă acum 19 sute de ani.

Am arătat mai sus, cu privire la ambii geografi, că este inadmisibil să definim geografia ca o știință a relațiunii dintre om și Pămînt, după cum n-ar fi logic să țărnuim într-o știință aparte studiul relațiunii dintre Pămînt și palmier sau foraminifer etc. Cu privire la Ritter însă trebuie să mai adăugăm acum că teologia lui ne duce, după cum observă unui din criticii săi², în abisul predes-

¹ Ritter, *op. cit.*, pp. 11, 12.

² Peschel, *Abhandlungen*, I, 385.

tinăției, ceea ce face concepția sa de-a dreptul neștiințifică, întrucît preocuparea de lumea transcendentală nu intră în metoda științei exacte, care nu poate nici afirma nici nega nimic dincolo de sfera fenomenelor constatate sau constatabile.

Așa că oricare ar fi frumusețea metafizică a geografiei lui C. Ritter și înalta ei valoare morală din punct de vedere educativ, acela care are în vedere numai progresul științei trebuie să recunoască acum drept un adevăr bine stabilit, că cel puțin în definițiune și în felul de a concepe scopul ultim al geografiei, opera lui Ritter nu înfățișează un progres față de cea straboniană¹. Superioritatea celei dintii am văzut-o că stă numai în cuprins și încă și aici trebuiesc făcute oarecare rezerve asupra volumelor ultime, unde neisprăvita lucrare a maeistrului degenează prin întinderea ei într-un fel de tezaur arheologic, istoric etc.

Deoarece, în momentul de față, căutăm să schițăm evoluția definițiunii științei noastre, s-ar putea ca o astfel de judecată asupra lui Ritter să pară prea severă și îndoielnică din punctul de vedere al adevărului. Să amintim mai bine părerea unui ucenic entuziast al geografului în chestiune. Pomenind introducerea unui manual de geografie a Europei (din 1804), unde Ritter promitea să întemeieze considerațiunile sale politice și istorice pe date din geografia fizică, ucenicul adaugă : trebuie să mărturisim că mai întii autorul n-a spus decît vorbe mari². Asta cu privire la începutul activității sale literare.

Cu privire la sfîrșitul carierei sale geografice, un scriitor care pe la jumătatea veacului a fost lumina cea mai vie a științei noastre în Germania se exprimă aproape cu același scepticism. E vorba de O. Peschel care, în unul din frumoasele sale „essais“, comparînd începutul cu sfîrșitul operei maeistrului încheie astfel : „să ne fie permis să adăugăm că, nici în scrierile sale cele din urmă și cele mai mature, Ritter n-a împlinit așteptările care se născuseră în primele sale scrieri, unde anunțase noua sa geografie“³.

Să ni se îngăduie să afirmăm deci că nici în marea operă a lui Ritter, pe care el ar fi putut-o numi „κολλοσοουγία“, cu mai multă dreptate de cum o numise Strabo pe a sa, semnul unei noi direcțiuni științifice în sintetizarea materialului geografic nu se vede încă. Nici definițiunea, nici delimitarea științei noastre nu-s mai precise decît cum fusese la predecesorii săi. De vină de astă dată nu mai era lipsa științelor naturale, ca în vremea lui Strabo, și lipsa de diferențiere suficientă a filozofiei, căci tocmai în epoca lui Ritter cade activitatea lui Lamarck (pe atunci La Marck), a lui Cuvier și îndeosebi a filozofului pozitivist Aug. Comte, matematicul filozofiei, care, cu o rară putere de sistematizare, a limpezit, ca nimeni altul pînă la dînsul, perspectiva filozofică asupra cunoștințelor adunate de științele particulare. De vină a fost mai mult educația prea

¹ Am putea chiar considera *Vergl. Erdkunde* ca un regres, dacă n-ar fi vorba și la Strabo de Πρόβια.

² Oberländer, *Der geographische Unterricht*, p. 26.

³ Peschel, *Abhandlungen*.

istorică a lui Ritter și mai ales aplicarea sa pre metafizică, explicabilă de altfel prin avântul excepțional al acestui gen de filozofie la urmașii lui Kant, contemporani cu autorul geografiei comparate. La acestea se mai adaugă în fine și adâncul sentiment religios al lui Ritter, care l-a făcut să amestece poezia cu știința, înălțînd pe nesimțite geografia pînă aproape de seninul sferelor unde sfîrșesc toate cunoștințele omenești.

Adevărata îndrumare a geografiei pe o cale curat științifică, în înțelesul larg al cuvîntului, o găsim pentru întîia oară la Humboldt. Erudiția sa universală și numeroasele sale călătorii l-au scăpat de influența filozofiei metafizice, iar familiarizarea mai de aproape cu Aug. Comte¹ l-a întărit și mai mult în afecțiunea sa pentru partea exactă a geografiei. Și nu trebuie să se creadă că de astădată geografia devine cumva mai științifică numai grație unui empirist fără imaginație, care se ține neconținut aproape de măsura certitudinii comune a științelor exacte. Din contra, Humboldt a cunoscut și el melancolia ce se naște — cuvîntul este al său — din năzuința spre o lume mai depărtată și mai înaltă decît aceea care este accesibilă observării noastre. „Ein ansehnlicher Teil der qualitativen Kräfte der Materie oder, um naturphilosophischer zu reden, ihrer qualitativen Kraftäusserungen ist gewiss noch unentdeckt. Das Auffinden der Einheit in der Totalität bleibt daher schon deshalb Erkenntnis, liegt wie mit Wehmuth gemischt, in dem aufstrebenden, von der Gegenwart unbefriedigten Geiste die Sehnsucht nach noch nicht aufgeschlossenen, unbekanntenen Regionen des Wissens. Eine solche Sehnsucht knüpft fester das Band, welches, nach alten, das Innerste der Gedankenwelt beherrschenden Gesetzen, alles Sinnliche an des Unsinnliche kettet; sie belebt den Verkehr zwischen dem, was das Gemüth von der Welt erfasst, und dem, was es aus seinen Tiefen zurückgiebt“². Iar dacă este vorba de imaginație și de gust literar, lui Humboldt i-ar fi fost și mai lesne să alunece spre teologie și metafizică, deoarece el este nu numai primul geograf mare în direcția pozitivă, dar este și cel dintîi estetician al literaturii geografice. El a arătat canoanele stilului geografic, scriind acele *Ansichten der Natur* încă neegalate pînă azi. Credem așadar că e potrivit într-o lucrare de introducere în geografie să pomenim că el este acela care pentru întîia oară a văzut armoniile

¹ Printre auditorii care au fost de față la deschiderea cursului său de filozofie pozitivă (1826) Comte citează în primul rînd pe Alex. von Humboldt. *Cosmos* apare abia în 1844 (*Cours de phil. positive*, I, XII, 1892).

² „Firește, o parte considerabilă a forțelor calitative ale materiei sau — pentru a vorbi mai mult în spiritul filozofiei naturii — a manifestărilor ei de forță calitativă este încă nedescoperită. De aceea, chiar numai prin aceasta, aflarea unității în totalitate, rămîne *cunoaștere*, cuprinsă, amestecată cu *melancolie*, în spiritul plin de năzuințe, nemulțumit de contemporaneitate, a dorului de regiuni încă nedestăinuite, necunoscute ale științei. Un astfel de dor strînge mai puternic legătura, care în baza unor legi vechi, stăpînind nucleul cel mai adînc al lumii de gîndire, înlănțuiește tot ce este senzorial de *nesenzorial*; el animă circulația între «ceea ce sufletul prinde de la lume și între ceea ce dă înapoi din adîncimile sale», *Cosmos*, I, 81. (Din l. germ.). — N. R.

planetei nu numai cu închipuirea poetică, ci chiar în contemplarea lor reală. Cînd citim azi acele clasice descrieri din *Cosmos*, avem impresia că el este cel dintîi muritor, care a fost destul de pregătit să privească Pămîntul în mod sintetic. Din înălțimea Cordilerei Ecuatorului, de pe linia de la mijlocul globului, dînsul a cuprins mai întîi cu o singură ochire și cerul sărac de stele dinspre polul sud și bogăția de aștri a cerului nordic; și tot dînsul a privit pentru întîia oară, cu ochiul cercetător al științei¹, înșirarea plantelor de sus în jos, din vîrfurile munților albiți de nea pînă în cîmpia Amazoanelor, cea totdeauna împodobită cu verdeață. De la el avem frumoasa vorbă *Cosmos*, întrebuintată ca titlul al științei noastre care, nemulțumită cu mica noastră planetă, s-a încumetat prin geniul lui să descrie lumea întreagă, dîndu-ne o *Weltbeschreibung*. Fără nici o îndoială, marele geograf în șirul speculațiilor sale a fost deseori ispitit spre sfere străine de știința exactă, și mai ales spre poezie. Căci cu toată stăpînirea stilului, cititorul întîmpină din cînd în cînd expresiuni cu adevărat surprinzătoare. Lumea e uneori sub pana lui Humboldt un ceasornic etern (*eine ewige Weltuhr*)²; alteori o grădină, în care stelele cresc ca plantele³, iar cerul are pentru dînsul o grație cîmpenească (*landschaftliche Anmuth*)⁴ și sorii care răsar și abia tîrziu lucesc vederii noastre sînt pentru el voci ale trecutului (*Stimmen der Vergangenheit, die uns erreichen*)⁵. O mărturisește singur că nu se poate opri la imobilitatea unei științe fără perspective largi, ci îl încîntă mai mult ce va fi decît ceea ce este mai mult „werden“ decît „sein“ (I, 87).

Cu toate acestea, nu numai în *Cosmos* care este o operă de știință exactă, dar chiar și în *Priveliștele Naturii*, descrieri literare despre cîmpii, pustii etc., Humboldt rămîne credincios metodei sale de cercetare obiectivă asupra fenomenelor. Nici chiar penumbra bătrîneții nu întuneacă în nimic seninătatea mării sale opere. Ca *Faust* pe Goethe, opera *Cosmos* urmărește pe Humboldt întreaga viață (*ein Werk dessen Bild in unsbestimmten Umrissen mir fast ein halbes Jahrhundert lang vor der Seele schwebte. Vorrede*). Și totuși, nici ispita stilului, nici simțul său viu față de frumusețile naturii, nici speculațiile asupra devenirii (*das Werden*) acestei lumi, nimic nu l-a abătut din calea unui vădit pozitivism.

De aceea, în loc de o „geografie comparată“ im Verhältnis zur Geschichte des Menschen, în care elementul omenesc să fi fost precumpănitor ca la Ritter, el

¹ *Cosmos*, I, 12—88.

² *Ibidem*, I, 155.

³ Wie wir in unseren Wäldern dieselbe Baumart gleichzeitig in allen Stufen des Wachstums sehen, und aus diesem Anblick, aus dieser Coexistenz den Eindruck fortschreitender Lebens-Entwicklung schöpfen, so erkennen wir auch in dem grossen Weltgarten die verschiedensten Stadien allmähliger Sternbildung. (Astfel, cum în pădurile noastre, vedem simultan aceeași specie de copac în toate stadiile creșterii, dobîndind din acest aspect, din această coexistență impresia unei dezvoltări progresive a vieții, la fel recunoaștem și în marea grădină a lumii cele mai diferite stadii ale formării treptate a stelelor. Din l. germ.) *Cosmos*, I, 87. — N. R.

⁴ *Ibidem*, I, 154.

⁵ *Ibidem*, I, 160.

dă titlului operei sale această explicație vrednică de luat aminte : Entwurf einer physischen Weltbeschreibung¹. Iar în această descriere nu pleacă de la ideea preconcepută că lumea sau măcar Pământul nostru ar fi o capodoperă a naturii neorganice, un „ens“ sui-generis, merit să fie „casa de educație a genului omenesc“ ci este un dușman pe față al tuturor construcțiilor a priori. Cel deprins în apropierea lui Comte cu legea succesiunii celor 3 stări (teologică, metafizică și pozitivistă) n-are nici o indulgență pentru teologia lui Ritter sau pentru metafizica filosofilor patriei sale. Rîndurile ce urmează au fost o dojană energetică pentru toți savanții germani ai timpului și îndeosebi pentru cei din școala lui Ritter, care se îndrumase spre hegelianism. „Der berausende Wahn des errungenen Besitzes, eine eigene abenteuerlichsymbolisierende Sprache, ein Schematismus, enger, als ihn je das Mittelalter der Menschheit angezwängt, haben, in jugentlichen Missbrauch edler Kräfte, die heiteren und kurzen Saturnalien eines rein-ideellen Naturwissens bezeichnet. Ich wiederhole den Ausdruck : Missbrauch der Kräfte, denn ernste, der Philosophie und der Beobachtung gleichzeitig zugewandte Geister sind jenen Saturnalien fremd geblieben“². Din contra, conștiința mai înaltă despre întreaga natură și despre legile lumii nu se poate căpăta, zice el, decît prin măsurare, prin cercetarea relațiilor numerice și prin cea mai îngrijită observare a cazurilor individuale³. Măsurare înainte de toate și precizare numerică, după cum zisese Comte. Iar dacă e vorba de unificarea cunoștințelor omenești într-un sistem, firește acesta e scopul ultim al științei și al filozofiei, dar numai cu condiția ca această unificare să rezulte din înseși generalizările științifice, nu din principii admise a priori. „In meinen Betrachtungen über die wissenschaftliche Behandlung einer allgemeinen Weltbeschreibung ist nicht die Rede von Einheit durch Ableitung aus wenigen, von der Vernunft gegebenen Grundprincipien. Was ich physische Weltbeschreibung nenne (die vergleichende Erd- und Himmelskunde), macht daher keine Ansprüche auf den Rang einer rationellen Wissenschaft der Natur; es ist die denkende Betrachtung der durch Empirie gegebenen Erscheinungen, als eines Naturganzen. In dieser Beschränktheit allein konnte dieselbe, bei der ganz objectiven Richtung meiner Sinnesart, in den Bereich der Bestrebungen treten, die meine lange wissenschaftliche Laufbahn ausschliesslich erfüllt haben...“ Și pentru a arăta și mai categoric cît de departe stă opera sa de preocupările teo-

¹ Conceptul unei descrieri fizice a lumii. — N.R.

² „Mirajul îmbătător al proprietății dobîndită prin luptă, un limbaj propriu aventurier — simbolizant, un schematism mai îngust decît acela pe care Evul Mediu l-a impus vreedată omenirii, au caracterizat printr-un abuz juvenil al unor forțe nobile, seninele și scurtele saturnalii ale unei științe pur-ideale a naturii. Repet expresia : abuzul forțelor deoarece spirite serioase, îndreptate în același timp atît către filozofie cît și observație, au rămas străine față de acele saturnalii“³, *Cosmos* I, 68, 69. (Din l. germ.) — N. R.

³ *Cosmos*, I, 19.

logice ale lui Ritter și de metoda sa antropocentrică, Humboldt continuă astfel : Einzelheiten der Wirklichkeit, sei es in der Gestaltung oder Aneinanderreihung der Naturgebilde, sei es in dem Kampfe des Menschen gegen die Naturmächte, oder der Völker gegen die Völker, alles, was dem Felde der Veränderlichkeit und realer Zufälligkeit angehört, kann nicht aus Begriffen abgeleitet (construit) werden¹.

Dacă însă Humboldt își pune ca lege observarea naturii și cercetarea rînd pe rînd a fiecărui fenomen (die Einzelheiten der Wirklichkeit) asta nu înseamnă că știința lui se mărginește la înșirare de fapte ; din contra, în opera sa el le va lega în timp și în spațiu. *Cosmos* va descrie „das Zusammen« Bestehende im Raume das gleichzeitige Wirken der Naturkräfte und der Gebilde, die das Produkt dieser Kräfte sind. Das Seiende ist aber, im Begreifen der Natur, nicht von dem Werden absolut zu scheiden, denn nicht das Organische allein ist ununterbrochen im Werden und Untergehen begriffen, das ganze Erdenleben mahnt, in jedem Stadium seiner Existenz, an die früher durchlaufenen Zustände“². Deci, fără să considerăm lumea și Pământul ca un „ens“ sui-generis sau „ζῶον ἑμψυχον“ cu toate acestea în timp și spațiu totul se ține și înlănțuirea fenomenelor după legi generale deșteaptă în mintea cercetătorului naturii ideea unei vieți universale. „Nicht ein todtes Agregat ist die Natur : sie ist dem begeisterten Forscher (Wie Schelling in der trefflichen Rede über die bildende Künste sich ausdrückt) die heilige ewig schaffende Urkraft der Welt, die alle Dinge aus sich selbst erzeugt und werthätig hervorbringt“. Și în felul acesta Humboldt departe de a se pierde în descrierea fără unitate a amănunțimilor el se ridică, dimpotrivă, la concepția unei descrieri a întregii naturi (alles Geschaffene im Erd- und Himmelsraume)³. Într-o singură propoziție, geograful arată tot cuprinsul măreței sale opere : Wir beginnen mit den Tiefen des Weltraums und der Region der fernsten Nebelflecke, stufenweise herabsteigend durch die Sternschiht der unser Sonnensystem angehört, zu dem luft- und meerumflossenen Erdsphäroid, seiner Gestaltung. Temperatur und magnetischen Spannung, zu der Lebensfülle, welche vom Lichte angeregt, sich an seiner Oberfläche entfaltet⁴.

(Amănunte ale realității, fie în modelarea sau juxtapunerea creațiilor naturii, fie în lupta omului împotriva forțelor naturii sau a popoarelor contra popoarelor, tot ce aparține cîmpului variabilității sau neprevăzutului real, nu poate fi dedus (construit) din concepte“.

Dacă însă Humboldt își pune ca lege observarea naturii și cercetarea pe rînd a fiecărui fenomen (die Einzelheiten der Wirklichkeit — amănuntele realității) asta nu înseamnă că știința lui se mărginește la înșirare de fapte, din contra, în opera sa el le va lega în timp și în spațiu. *Cosmos* va descrie „cele existente «împreună», în spațiu, acționarea simultană a forțelor naturii și a produselor (creațiilor) care sînt produsul acestor forțe. Cele existente însă nu se

¹ *Cosmos*, I, 31, 32.

² *Ibidem*, 63.

³ *Ibidem*, 39.

⁴ *Ibidem*, I, 80.

pot despărți, în ceea ce privește înțelegerea naturii, în mod absolut de la devenire, căci nu numai organicul se află neîntrerupt în devenire și pieire, întreaga viață a pământului amintește, în fiecare stadiu al existenței sale, de stările anterior parcurse". Deci, fără să considerăm lumea și pământul ca un *ens* sui generis sau „zoon empsihon“, cu toate acestea în timp și spațiu totul se ține și înlănțuirea fenomenelor după legi generale deșteaptă în mintea cercetătorului naturii ideea unei vieți universale „Natura nu este un agregat mort : ea este pentru cercetătorul pasionat (precum se exprimă Schelling în discursul excelent asupra artelor plastice) forța primară sfântă, veșnic creatoare a lumii, care produce totul din ea însăși și-l emană în mod activ“. Și în felul acesta, Humboldt departe de a se pierde în descrierea fără unitate a amănunțimilor li se ridică dimpotrivă, la concepția unei descrieri a întregii naturi („tot ce este creat în spațiul pământesc și ceresc“). Într-o singură propoziție, geograful arată tot cuprinsul măreței sale opere. Începem cu adâncimile cosmosului și cu regiunea celor mai îndepărtate nebuloase, coborînd treptat prin stratul stelelor căreia îi aparține sistemul nostru solar, la sferoidul pământului scaldat în aer și mări, la formarea și temperatura sa, la tensiunea sa magnetică, la plenitudinea vieții care, stimulată de lumină, se desfășoară la suprafața sa. — N. R.

Apoi chiar cînd se coboară pe fața Pământului, unde bogăția materialului geografic e cu mult mai mare, Humboldt, avînd în vedere unitatea unei descrieri sistematice, se mărginește să pomenească în descrierea fenomenelor numai rezultatele generale¹. Astfel, opera sa — dacă exceptăm pe Varenius — este cea dintîi scriere geografică ce se ridică peste nivelul chorografiei, spre a deveni știință adevărată în înțelesul mai înalt al filozofiei. Nici chiar pentru om, a cărui însemnătate precumpănitoare falsificase perspectiva metodei la predecesorii săi, el nu face vreo excepție. După atîtea călătorii, în care cunoscuse atîtea neamuri de oameni ; după atîta material etnografic și lucrări istorice, cînd vine rîndul omului, în *Cosmos*, el nu ocupă decît locul mărginit, ce i se cuvine. În *Naturgemälde*, sîmburele scrierii sale, unde e cuprinsă în schiță toată geografia, partea privitoare la om este cantitativ abia a 38-a parte din tot cuprinsul lucrării sale. Departe de a mai avea deci un loc precumpănitor, omul se adaugă numai pentru a întregi tabloul. „Es würde das allgemeine Naturbild, das ich zu entwerfen strebe, unvollständig bleiben, wenn ich hier nicht den Muth hätte das Menschengeschlecht in seinen physischen Abstufungen, in der geographischen Verbreitung seiner gleichzeitig vorhandenen Typen, in dem Einfluss, welchen es von der Kräften der Erde empfangen und wechselseitig, wenn gleich schwächer, auf sie ausgeübt hat, mit wenigen Zügen zu schildern.“²

Astfel, în loc de prolegomene critice, ca la Strabo, sau de o introducere teologică în felul celei din *Vergleichende Erdkunde*, *Cosmos* începe din contra cu privirea cerului și sfîrșește cu omul, păstrînd pentru toate fenomenele aceeași măsură, a timpului și spațiului cosmic. Aici a stat marea sa originalitate și de aceea ni se pare opera lui Humboldt prima îndrumare spre o sistematizare științifică a materialului geografic.

¹ *Cosmos*, I, 54.

² *Ibidem*, I, 378.

A făcut știința noastră vreun pas mai departe după Humboldt ?

Cu privire la adunarea de noi date științifice, progresul a fost extraordinar de mare. Oceanografia toată abia de cîteva zeci de ani datează. A doua jumătate a veacului al XIX-lea putea fi numită cu privire la geografie : perioada explorărilor științifice, a revistelor și a societăților geografice. De aceea, ca cuprins, marea operă a lui Humboldt este învechită nu numai în amănunțimi, ci chiar cu privire la mari probleme geografice. E destul să pomenim păreriile sale despre ridicarea munților (durch vulkanische Hebungskräfte)¹ și să le punem alături de noile teorii ale lui Ed. Suess și ale altor contemporani.

Însă chiar, dacă lășăm cuprinsul material al operei la o parte și ne gîndim numai la concepția generală a științei noastre și la definițiunea ei, socotim că și în această privință geografia a ajuns după moartea maiestruului la o mai mare claritate de vederi.

Astfel, îndată după Humboldt, literatura geografică a avut să înregistreze scrierile inspirate de largi generalizări ale lui O. Peschel. Contemporan al marilor debateri asupra darwinismului (el l-a făcut cunoscut întîiași dată în Germania), Peschel, pornind de la probleme mărginite (Neue Probleme der vergleichenden Erdkunde), ridică geografia la înălțimea unei adevărate filozofii a naturii. La Humboldt, unitatea sta mai ales în „Darstellung“ ; la Peschel, știința noastră devine cu mult mai demonstrativă și, peste toate scrierile sale, se simte năzuința de a realiza unificarea fenomenelor geografice în „Erkenntnis“.

Din nenorocire, autorul *Problemelor de geografie* fiind mai mult autodidact și avînd abia către sfîrșitul vieții sale ocaziunea de a considera toată întinderea științei, dintr-un punct de vedere mai sistematic, activitatea sa geografică s-a curmat înainte de a ajunge la sinteza filozofică, pe care contemporanii au așteptat-o de la dînsul.

Cercetînd, după O. Peschel, evoluțiunea ideilor despre geografie și metoda ei, opera care ne atrage îndeosebi privirile este a exploratorului Ferd. von Richthofen.

Începînd prelegeri de geografie ca urmaș al lui Peschel în Leipzig, în disertațiunea sa inaugurală², a încercat să arate ce este geografia față de celelalte științe, căutînd astfel să corespundă nevoilor filozofice ale timpului, care cer azi mai întîi o justificare ideal-abstractă pentru orice activitate în vreuna din ramurile științei. Dacă *Cosmos* poate fi privit ca prima operă de geografie științifică, mica disertație a lui Richthofen poate fi considerată ca prima cercetare metodică asupra acestei științe. Și de aceea, pe cînd alte cercetări ale sale (asupra Chinei etc.) vor fi pe încetul uitate, față de bogăția materialului tot mai exact, pe care îl vor aduna secolele viitoare, de bună seamă în istoria geografiei, descoperitorul Chinei moderne va fi ținut în seamă mai ales pentru *Führer*, ca

¹ *Cosmos*, I, 26.

² Richthofen, *Über die Aufgaben und Methoden der heutigen Geographie*.

geografie analitică, și *Aufgaben*, ca încercare de a clasifica ideile asupra „obiectului și metodei geografiei contemporane“.

De la început însă trebuie să mărturisim că Richthofen se inspiră de la Humboldt¹. El apreciază foarte aspru vechea direcție a precumpănirii elementului istoric în geografie. „Cu o surprinzătoare lipsă de pricepere față de țința geografiei, unii o considerau ca o simplă știință ajutătoare a istoriei“² zice dînsul, pentru a atrage luarea aminte asupra școalei lui C. Ritter.

Dar trecînd la partea constructivă, cititorul are în primul moment o mare decepțiune, auzind cum autorul declară că în stadiul actual al științei (in einer Zeit von lebhaften methodischer Entwicklung) încercarea de a mărgini hotărît care este obiectul geografiei, poate fi considerată ca zadarnică! Autorului i se părea că cuprinsul celor mai multe dintre științe variază de la un timp la altul după concepții subiective; că dintre toate, numai matematica s-ar bucura de privilegiul unor granițe mai sigure și că, rămînînd la mijloc între științe (mai ales între cele istorice) un fel de ținuturi în litigiu, geografiei nu-i rămîne altceva de făcut, pentru a-și lămuri situația față de altele, decît să păstreze o poziție mijlocie strategică (innerhalb der Sphäre variabler Verschiebungen eine feste zentrale Stellung zu nehmen). Numai astfel știința noastră ar ști care este obiectul ei.

Fără îndoială, scepticismul pe care îl arată Richthofen față de clasificarea științelor nu poate fi admisibil. Dacă ar fi să înclinăm fără nici o rezervă spre acest scepticism, ar trebui să considerăm zadarnice și fără de folos toate clasificările științelor, chiar și pe cele mai obiective. Noi credem însă, din contra, că cele mai multe științe sînt bine țarmurite și că încercările de clasificare ale lui Comte, Spencer și Wundt, cu toate deosebirile dintre ele, au pornit de la încredințarea logică a unor diferențieri bine stabilite între grupele de cunoștințe, pe care se întemeiază sistemul fiecărei științe în parte. (În capitolul asupra relațiunii dintre geografie și celelalte științe, am căutat să documentăm, pe cît ne-a fost cu putință, felul acesta de a vedea cu privire la geografie.)

Iată acum la ce rezultat ajunge Richthofen, căutînd acea pozițiune „mijlocie“ și încercînd să arate care este obiectul geografiei. Această știință va studia „suprafața Pămîntului“, deoarece acest ținut nu mai este reclamat de nici o altă știință. Iar prin suprafață, el nu înțelege pe cea matematică, ci „eine materielle Oberflächenschicht etwas aus stofflichem zusammengesetztes“ în care intră elemente solide, lichide și gazoase „in ihren kausalen Wechselbeziehungen“³.

¹ Richthofen, *Über die Aufgaben und Methoden der heutigen Geographie*, 6, 47.

² *Ibidem*, p. 5.

³ Iar prin suprafață, el nu înțelege pe cea matematică, ci „un strat de suprafață material ceva compus din materie“, în care intră elemente solide, lichide și gazoase „în corelațiile lor cauzale“ (Din l. germană). — N.R.

Evident, progresul față de *Cosmos* stă acolo că, părăsind punctul de vedere aproape numai descriptiv, Richthofen caută, înainte de a constitui geografia, să arate fundamentul logic al întemeierii acestei științe alături de celelalte. Cînd vedem însă că, în silința sa de a țarmui geografia, ajunge să mărginească întinderea ei numai la studiul feței Pămîntului și că, după definițiunea sa, știința noastră ar avea drept obiect „suprafața Pămîntului și fenomenele care stau în legătură cauzală cu ea“¹, trebuie să constatăm că, cel puțin în unele privințe, Richthofen reprezintă un adevărat regres față de *Cosmos*.

Mai întîi de toate, sfera geografiei sale este cu mult mai restrînsă. Dacă cuvîntul n-ar fi prea neuzitat, el ar fi dat științei noastre numele de „Erdoberflächenkunde“, căci Erdkunde i se părea prea cuprinzător. Dar felul acesta de a mărgini sfera geografiei, cu toată autoritatea marelui geograf, nu ni se pare dictat de natura fenomenelor, ci numai de o considerație practică, aceea anume ca știința în chestiune „să nu fie prea întinsă“. Iar o limitare a sferei științei dintr-un asemenea punct de vedere este, orice s-ar zice, logicește neadmisibilă.

Dar nu numai determinarea obiectului științei, ci și definițiunea ei ar fi greu de justificat, căci dacă geografia limitată la fața Pămîntului este totuși știința despre această suprafață și despre „fenomenele ce stau în legătură cu dînsa“, e lesne de înțeles că o astfel de știință ar fi o combinare a tuturor celorlalte științe la un loc, deoarece nu e nici un fenomen care să nu stea în vreo relațiune oarecare cu fața planetei. Astfel că nici limitarea obiectului geografiei, nici definițiunea ei, așa cum se găsește la Richthofen nu sînt utilizabile. Și totuși credem că opera sa, prin tendința ei critică, înseamnă un pas mai departe în evoluția ideilor geografice.

În capitolele precedente, am încercat o nouă deslegare, a aceluiași probleme în spiritul geografiei lui Humboldt, întemeiată și întregită pe cît s-a putut prin generalizările științifice, pe care le-a scos la iveală materialul adăugat în timpurile din urmă.

Privind acuma, la sfîrșitul acestei lungi introduceri în geografia generală, progresul ideilor geografice de la cartografiile din Milet și pînă în timpurile noastre, cercetătorul literaturii relative la această ramură trebuie să recunoască un fapt: întemeierea din ce în ce mai științifică a geografiei ca disciplină aparte. Geografia modernă nu mai are nici o asemănare cu πολυμάθεια straboniană. Ritter² chiar afirmase că ea nu mai poate fi „un mozaic din toate colo-

¹ Richthofen, *op. cit.*, 25.

² *Allg. Erdkunde*, 28.

rile“, iar cele pomenite mai sus au putut să arate că, împrumutînd rezultatele mai multor științe vecine, geografia tinde să devină azi o știință din ce în ce mai demonstrativă, armonizînd aceste rezultate dintr-un punct de vedere propriu. Capitolele următoare credem că vor întări și mai mult această constatare.

Totuși, observînd mersul treptat al științei noastre spre pozitivare, adică spre definitivă sa constituire, ar putea cineva să regrete scăderea elementului omenesc, care tocmai făcea partea interesantă a geografiei, mai ales după marea operă a lui C. Ritter.

Aceasta însă n-ar fi decît o simplă iluzie. Căci dacă omul nu mai ocupă locul întîi în definirea obiectului geografiei, nici știința, nici studiul omenirii n-a pierdut nimic prin aceasta. Din contră, paginile precedente au arătat cît de însemnat este rolul omului în economia planetei, iar împrejurarea că de cîteva decenii materialul geografic cu privire la om a fost sistematizat sub denumirea specială de antropogeografie arată tocmai că problema relațiunii dintre pămînt și genul omenesc, departe de a fi lăsată în părăsire, este acum tratată cu mare îngrijire, acordîndu-i locul cel mai întins față de toate celelalte probleme speciale ale geografiei. Dacă în timpul concepției antropocentrice, geografia înclina spre literatură și metafizică, scoțînd fără nici o măsură în relief fenomenele istorice, azi concepția științifică întemeiată pe științele naturale ne obligă să păstrăm fiecărui fenomen locul indicat de însemnătatea sa relativă față cu celelalte. Însemnătatea elementului omenesc este tot atît de bine recunoscută — ba credem chiar mai bine — decît în trecut. Antropogeografia lui Ratzel și noua sa operă : *Politische Geographie* pot să fie o liniștire pentru iubitorii direcției istorice în geografie și pentru toți idealistii, cărora lumea li se pare săracă și incoloră, dacă le lipsesc „Idea“ și „Fapta“ omului. De altfel însuși Richthofen, cu toată asprimea judecății sale¹ cu privire la cei ce lipeau geografia de istorie, sfîrșește mărturisind necesitatea unirii amîndurora, ca o sarcină specială a învățămîntului și a literaturii geografice. „Nici o ramură a cercetărilor omenesti nu unește ambele direcții (a științelor naturale și a istoriei) ca geografia. Cu cît partea sa materială, cultivată de Humboldt, iese mai în evidență, cu atîta mai luminos ne apare și meritul lui C. Ritter, care a deșteptat direcția idealistă. Din unirea amînduror aceste direcții crește azi geografia științifică. Ea este clădită pe un fundament exact și real, pentru ca să se ridice în mod treptat și unitar la cercetarea problemelor celor mai înalte, care pot preocupa spiritul omenesc, în mijlocul lumii sensibile. Iar în forma ei deplină, ea atunci s-ar apropia de ideal, cînd ar putea să arate întregul plan al creațiunii — atît cît aceasta este cu putință în mărginirea conștiinței omenesti, și cînd ar putea da temelie unor

judecăți asupra necunoscutului care stă dincolo de limitele puținței de a percepe“¹.

Aceste rînduri, mai mult decît orice, ne încredințează că deși omul lipsește din definițiunea geografiei și probabil va lipsi totdeauna de aici înainte, totuși știința noastră nu va putea pierde din vedere niciodată interesul problemei relațiunilor dintre om și planeta pe care s-a născut...

La urma geografiei celei mai pătrunse de spiritul pozitiv al științelor exacte, partea omenească, omul, iese din nou la iveală, ca parte inevitabilă a geografiei regionale spre care ne îndrumază geografia generală.

¹ *Allg. Erdkunde*, 72.

¹ *Allg. Erdkunde*, 45.

METODA ȘI METODICA ¹

Metoda e calea spre crearea științei.
Metodica arată numai drumul predării.

Reguli false în metodica geografiei. Întii e necesară determinarea metodei, apoi vine la rând metodica predării. Intuiția naturii de ajuns spre a afla metoda unei științe. Intuiții „mari”. Cea dintii a fost sfericitatea Pământului (Pitagora). A doua, mișcarea de rotație și de revoluție (Copernic). Metoda unei științe atîrnă de intuițiile „majore”, care ne înlesnesc să găsim firul cauzalității fenomenelor. Intuiția complexității progresive de la atmosferă spre biosferă și a subordonării în aceeași direcție. Metoda e calea spre crearea științei; metodica arată numai calea predării. Metodica nu poate fi deplin stăpînită decît de cei care cunosc metoda de construire a sistemului științei respective. Firul certitudinii teoretice — indispensabil pentru a urma cu îndemînare și libertate firul demonstrării practice.

În *Geografie și geografi la începutul secolului al XX-lea*, am relevat o vorbă a lui Fr. Ratzel: *geographisch denken*, auzită în cea din urmă ocazie univertitară — la examenul final.

Ce însemnează însă a cugeta geografic? Există oare și trebuie să existe atîtea feluri de cugetare cîte specialități sînt?

Întrebarea aceasta merită un răspuns și răspunsul e cu atît mai necesar, cu cît preocupările privitoare la metodă îngreuiază uneori cercetarea, în loc de a o ușura — chiar cînd e vorba de lucruri elementare. De pildă, se aude pe toate cărările că îndrumarea tineretului trebuie să asculte de aceste trei reguli:

1. Să pornim de la ceea ce este *aproiat* spre ceea ce e mai departe.
2. De la *simplicu* — la *compus*.
3. De la *cunoscut* — la *necunoscut*.

Tustrele par lucruri de la sine înțelese — adevărate truisme. (Chiar cel mai simplici normalist pritocește regulile acestea de dimineața pînă seara.)

¹ Disertație inaugurală în cel din urmă an de curs la universitate (1937—38), publicată întii în „Cercetări și studii geografice”, I, București, 1941.

În realitate, cele trei drumuri nu merg în aceeași direcție. Regula întii e cea mai banală: să pornim de la ceea ce este aproape spre ceea ce e mai departe. Dar dacă ceea ce stă departe este mai simplu, iar ceea ce e aproape este complex și greu de înțeles? Un exemplu. Pământul dobrogean este un adevărat mozaic, față de cîmpia aluvială a lui Mississippi... ori a fluviului Amazoanelor care se află în emisfera opusă. E oare Dobrogea mai ușor de înțeles, fiindcă e mai aproape?

Altă regulă, tot așa de banală: să pornim de la simplu la compus... Vînturile alizee din lungul regiunii liniștite de la ecuator sînt un fenomen geografic mult mai simplu decît vînturile legate de centrele ciclonale și anticiclonale din regiunile temperate, măcar că *alizeele* sînt departe, iar Crivățul, Băltărețul etc., mai aproape. Devin oare vînturile schimbătoare din zona climatului carpatic mai ușoare de înțeles pentru mintea copilului din România, fiindcă sînt mai aproape de patria lui? Și ce n-am da să cunoaștem și să prevedem atît de bine inundațiile Dunării, cum cunoaștem pe ale Nilului și cum așteptăm cu matematică certitudine fazele Lunii, deși e atît de departe de Pământ...

E de prisos să mai stăruim: aproape și departe, simplu și compus sînt din punct de vedere metodic împrejurări secundare. Lucrul de căpetenie e altul: să fie înțeles fenomenul de care e vorba; apoi să nu facem un pas mai departe, pînă ce temeliiile cunoașterii unui fenomen nou nu sînt și ele deplin lămurite.

Așadar, în locul celor trei reguli de la început, e destul una și indiscutabilă: *de la înțeles spre ceea ce e neînțeles*.

Am dat acest exemplu elementar, fiindcă munca intelectuală a suferit și suferă încă uneori de pe urma tipicilor care, socotind că lucrurile apropiate sînt mai *simple* și mai *cunoscute* (adică mai ușor de înțeles) decît cele depărtate, se chinuiesc și pe ei, și chinuiesc și pe alții, cu programe absurde, rezemate pe o metodică falsă ¹.

Să ne urcăm cu cîteva trepte mai sus, trecînd de la metodică la metodă. Să luăm un exemplu tot elementar.

În etnografie, a circulat multă vreme falsă formulă: *vînătoarea urmată de păstorie și agricultură*, ca faze consecutive ale civilizației. Dar nu-s nici trei, nici consecutive, ci mai multe și de obicei combinate, adică simultane. Cea dintii a fost *culegerea*. E cea mai veche și mai lungă, deoarece durează și azi, chiar

¹ Nu se gîndește nimeni să înceapă studiul Pământului, pornind de la Lună; dar cînd e vorba să începi cu Europa, înaintea Africii de pildă, eroarea programei e pipăită și, cu toate acestea, în unele programe, așa e rînduiala.

în țările cele mai civilizate, în anume anotimpuri și pentru anume grupe de populație.

Și totuși, despre vânătoare, păstorie și agricultură s-a scris mult. Despre „culegere” — foarte puțin și mai nimic sistematic.

Care să fie cauza? Etnografia se află acum, cam acolo unde era botanica înainte de Linneu, sau geografia pînă în secolul trecut. Material — destul; probleme speciale — destule în studiu, dar cercetare sistematică și muncă disciplinată nu. Unii etnografi sînt chiar cuprinși de scepticism. Malinowski, profesor la Universitatea din Londra, crede că observările amatorilor (adică ale mai tuturor exploratorilor de pînă ieri) sînt lipsite de orice însemnătate¹.

Nu în muzee și în cărți, ci în fața naturii trebuie făcute observările — adică el preconizează metoda de „plein air”. Așa crede și Thurnwald, criticînd pe Graebner și W. Schmidt, considerați ca reprezentanți ai școlii „istorico-culturală” care pornea de la materialul din muzee. Cere prin urmare și el „Feldforschung”.

Cum se face însă că atîți exploratori, cu toate observările lor în „plein air”, au cules totuși niște materiale „lipsite acum de orice însemnătate”?

A merge așadar între „sălbatici”² ori a cerceta un sat³ ceva mai arhaic în Europa, nu însemnează numai decît că ai nimerit metoda științei, fiindcă nu mai cauți în cărți, ci dibuiești cît de cît observarea directă a naturii. Și înainte de Linneu, botaniștii erborizaseră și observaseră flora nu numai în erbarii, ci, la început, numai în natură.

Aiurea deci trebuie să fi stat cauza neizbînzii — în însăși lipsa de metodă a studiului de care era vorba.

Dar ce e o metodă? Ce se înțelege, de pildă, prin „a cugeta după metoda geografilor”?

După felul preocupărilor sale din acel timp, Ratzel se gîndea de bună seamă la obișnuința de a proiecta mereu fenomenele în spațiul geografic... (dăduse tocmai atunci la lumină *Politische Geographie* și era sub stăpînirea ideii de *Lebensraum*). Credem însă că putem privi problema dintr-o perspectivă și mai generală.

Îndemnul acesta ne-a venit în legătură cu „anul lui Descartes”. Împlinindu-se tocmai 300 de ani de la tipărirea operei sale *Discours de la Méthode*, un congres

¹ Malinowski, *Moeurs et coutumes des Mélanésiens*, Paris, 1933, p. 10.

² S. Mehedinți se referă la populațiile aflate pe o treaptă inferioară de civilizație. — N.R.

³ Într-o comunicare făcută la Academia Română, am arătat că încercarea episodică de a culege material etnografic, ciupind azi ceva dintr-un sat, apoi mâine din alt sat, din alt colț al țării, nu duce la nici un rezultat științific, după cum sondarea cîtorva puncte în ocean nu poate arăta relieful fundului.

internațional, ținut la Paris, s-a ocupat de acest protagonist al cugetării moderne, care este interesant nu numai pentru filosofi, dar pentru orice om de știință, prin urmare și pentru geografi.

I

Ce legătură poate fi între geografie, o știință concretă, și Descartes?

În sfera geografiei românești, circulă un aforism familiar: „geografia se măsoară cu kilometru”, adică cu lungimea excursiilor făcute de fiecare ucenic al acestei științe. Cei care privesc lucrul mai de aproape știu că aforismul nu e complet. (Cîți n-au străbătut și nu străbat pămîntul în lung și în lat, fără să ajungă cîtuși de puțin geografi!) Pentru oamenii de specialitate, formularea completă e alta: știința geografului este proporțională nu numai cu lungimea excursiilor sale, dar și cu *numărul de idei, adică cu disciplina de cugetare* pe care o duce cu sine în fața naturii. Și tocmai aci e punctul de contact între geografie și viața cugetătorului care a scris *Discours de la Méthode*. Dar, pentru a lămuri această idee, e necesară o paranteză ceva mai lungă.

După ce și-a petrecut anii copilăriei într-o școală cu oarecare renume, învățînd după obiceiul timpului limbile clasice și citînd multă literatură, Descartes face această mărturisire: „Îndată ce am isprăvit studiile la capătul cărora este obiceiul să fii primit în rîndul cărturarilor..., m-am trezit încurcat în atîtea îndoieli și erori, încît mi se părea că, silindu-mă să învăț, nu avusesem alt folos, decît acela că descoperisem din ce în ce mai mult ignoranța mea”. Ca un fel de mic Faust, dezgustat de știința adunată din cărți, tînărul luă o hotărîre îndrăzneată; și închidă cărțile și să *călătorească*, spre a vedea lumea cu ochii săi și a culege adevărul din experiență. Bun plan, fiindcă cel care stă la masa de scris poate privi gîndul lui ca o jucărie; dacă o fi ori nu adevărat, primejdia nu e mare; pe cînd cel care cugetă, spre a lucra efectiv, acela nu poate glumi cu adevărul, deoarece îndată primește pedeapsa pentru orice judecată falsă... (Nu putem înșira aci tot binele pe care Descartes îl spune despre intuiția directă a naturii, justificînd astfel aforismul mai sus amintit).

Mărturisirea aceasta a filozofului pusă în fruntea vestitului său, *Discours de la Méthode*, un fel de autobiografie a dezvoltării sale sufletești, e de o însemnătate cardinală pentru orice geograf. Din ea rezultă lămurit că *singura geografie care se lipește de suflet nu e cea din cărți sau din prelegeri, ci aceea pe care o culege cercetătorul însuși din intuiția directă a naturii*. Marea nu există cu adevărat decît pentru cel care a trăit pe malul sau în largul ei. Muntele, cîmpia, rîul — la fel: cîte mări, cîți munți și cîte cîmpii, tot atîtea „personalități”. Pe hartă, rîurile sînt niște biete linii strîmbe. În realitate, sînt ființe vii, cu obiceiurile și cu capriciile lor. Pînă și ghețarii, care par de departe morți, sînt cum nu se poate mai vii și deosebiți. Cine n-a stat zile întregi în fața amfi-

teatrului alb, de unde se adună domol zăpada, prefăcîndu-se în gheață ; cine n-a călcat peste crăpăturile verzi ca sticla și adînci ca un puț, al cărui fund nu-l poți zări ; și cine n-a urmărit scena de la capătul ghețarului care nu se isprăvește totdeauna cu un bot teșit, acoperit de noroi și de stînci, ci arată uneori o ripă înaltă, cu portaluri de gheață, din care țîsnesc cascade de ape turburi și zgomotoase, însoțite cîteodată de stînci care sosesc săltînd de pe coama ghețarului..., nici pe departe nu bănuiește ce este un ghețar. Ce să mai zicem de vulcani ! Cine nu s-a apropiat de craterul în care saltă lăvele cu un zgomot surd și n-a privit volbura fumului și a norilor sălbatici de deasupra, acela nici în vis nu-și poate croi o imagine ca aceea pe care i-o dă realitatea vulcanului. Am putea zice : *Geograful atîta știe, cît a văzut*. Cine nu crede, să asculte măcar mărturia filozofului Descartes cu privire la imensa superioritate a învățaturii din natură, față de surrogatul ce se cheamă carte ori povestire din gura altora. (Privind căderea Rinului la Schaffhausen, însuși Goethe mărturisește neputința de a cuprinde în vorbe — oricît de meșteșugite — marile fenomene ale naturii.)¹

Cum a făcut Descartes suma celor văzute în călătorie ?

Potrivit facturii sale sufletești, ca și alți filozofi, el se ridică cu gîndul pînă la problema Universului ca unitate. Impresionat de ordinea mișcării corpurilor cerești, Pitagora îl numise Cosmos, adică „podoabă“, și-i atribuiseră o sumă de însușiri nu numai fizice, dar și estetice și chiar etice. În mișcarea lor, astrele produceau, după el, sunete potrivit cu anume intervale — ca orice instrument muzical. Universul era o simfonie, iar numerele aveau puteri tainice.

După filozoful matematic, Pitagora, au venit la rînd filozofi fizicieni (ionienii) căutînd aceștia să explice și nașterea Universului ; unii prin aer, alții din apă, din foc sau din pămînt. Încercările lor sînt foarte ingenioase, dar sterpe, deoarece fizica ioniană era de fapt metafizică. Acele principii explicative (aer, foc, umezeală și pămînt) nu erau ceva concret, scos din observare — necum din experimentare — ci simple entități, cu însușiri imaginare, scoase din analogii neverificate, așadar creațiuni speculative. Iar teoriile acelor filozofi-fizicieni erau atît de contrazicătoare, încît Socrate, sătul de sofisme amestecate în ele, întorsese spatele tuturor „speculațiilor“ deșerte despre lumea fizică, și a început să cerceteze lumea sufletului, cu gîndul să pună măcar aci ordine, deosebind adevărul de eroare.

Evident Socrate era prea radical. A închide ochii în fața cerului și a Pămîntului pe care ne naștem, trăim și murim, nu-i cu putință. Iată de ce Aristotel se

¹ Mărturisirea aceasta ar trebui să dea de gîndit celor cari înnegresc hîrtia cu descrierile lor pseudopitorești.

întoarce la calea cea dreaptă, îmbrățișînd deopotrivă lumea tainică a sufletului, dar și lumea din afară, începînd cu cerul și sfîrșind cu ceea ce credea el că stă în mijlocul Universului, adică planeta noastră, cu tot ce vedem pe ea : atmosferă, ape, uscat, plante, animale, om și societățile omenești. El a scris despre toate. Încercarea aceasta era fără precedent, de aceea i-a și procurat lui Aristotel un titlu fără egal : a fost numit *secretarul naturii* (singrafevs tis fiseos). El a fost cel dintîi mare polihistor sau, cum se zice azi, enciclopedist. (El fu și cel dintîi profesor și rector de universitate, întemeind o instituție științifică, înzestrată cu bibliotecă, colecții și o sumă de cursuri publice și private.)

Însă peste nivelul epocii nu poate sări nimeni. Cu toată vasta sa minte, și cu toate excursiile sale de studii, fizica sa cuprinde încă prea multă metafizică. (Geografia aristotelică e plină de erori : Pămîntul stă nemișcat în mijlocul Universului ; atmosfera Stagiritului ajungea abia pînă în vîrfurile munților ; omnia se întindea numai în zona temperată, iar cele polare și cea toridă erau pustii etc... În totului tot, Universul lui Aristotel ne pare azi o copilărie. A trebuit să mai treacă încă vreo două mii de ani, pînă ce Copernic și urmașii lui au desfăcut mașinăria moștenită de la anticii (Aristotel, Ptolemeu) și am început a ne dumeri asupra adevăratelor proporții ale sistemului solar și ale vecinilor lui în Univers. La această mare muncă, pe lîngă astronomi, au luat parte, se înțelege, matematicieni, fizicieni, naturaliști și cîțiva filozofi (îndeosebi Bacon). Iar rezultatul a fost îmbucurător și, de astă dată, durabil :

Mai întîi, Pămîntul a fost mutat la locul lui, adică scos din poziția centrală ce i se acordase pe nedrept.

Al doilea, Cerul, mulțumită lunetelor (Galilei), a început a fi văzut mai limpede ; am descoperit și „pete în soare“, iar lîngă Jupiter — niște mici tovarăși (sateliții).

În al treilea rînd, cercetarea fenomenelor naturii a căpătat un mare sprijin prin unele îndrumări în *metoda* de a cugeta, aduse de Bacon. În loc de *inducția aristotelică* enumerativă (întemeiată pe înșirarea multor cazuri particulare, pentru a scoate din ele o concluzie generală), a venit inducția baconiană, așezată pe teme experimentale. Aceasta se poate mulțumi cu fapte cît de puține, dacă se poate stabili între ele o *legătură de cauzalitate*, verificată prin metoda *concordanței, a diferenței, a variațiilor concomitente* etc.

A fost un mare moment acesta în evoluția spiritului omenesc. Cercetătorii cu spirit științific, sătui de abuzul discuțiilor pur formale ale scolasticilor (un fel de urmași ai vechilor sofiști și ai retorilor), au fost bucuroși să scuture de pe ei praful bibliotecilor și să înlăture din fața lor tot ce nu avea teme bine dovedite. E semnificativ pentru noua orientare că în 1624, pe cînd Sorbona încă dormita, în Paris se organizează conferințe publice pentru a răsturna 14 teze ale lui Aristotel. Într-o sală închiriată ad-hoc, se adunaseră peste o mie de auditori... Guvernul îngrijorat a împiedicat însă dezbaterile aceluia miting antiaristotelic,

interzicînd chiar anunțarea unor astfel de conferințe, lipsite de respect față de autorii vechi.

Amintim acest curios amănunt spre a se vedea în ce moment istoric se ivise filosofia lui Descartes. După ce aruncase cărțile la o parte și după ce călătorise spre a vedea lumea cu proprii săi ochi, filozoful se retrăsese în Olanda pentru a face *experiențe*, a continua prin *intuiție directă* studiul naturii, preocupat numai de adevărul care se poate dovedi, lăsînd la o parte ceea ce se cheamă autoritatea tradiției și toată filozofia verbală, care i se părea „un meșteșug de a uimi pe proști“.

Însă Descartes nu se gîndea numai la sine, ci a voit să ajute și pe alții a dobîndi aceeași libertate de cugetare și siguranța în căutarea adevărului. El scrie *Regulae ad directionem ingenii* care sînt interesante și pentru problema metodei și a metodicei în geografie, cum vom vedea îndată. Regulele acelea sînt patru. Pe scurt exprimate, ar suna cam așa :

1. *Nu e adevărat ceea ce nu e dovedit.* Cu alte cuvinte, nu prejudeca nimic, pînă ce faptul nu e deplin demonstrat.

2. Nu căuta să cuprinzi dintr-odată toată problema, *ci împarte sarcina, dezlegînd parte cu parte greutățile problemei.*

3. *Începe cu lucrurile cele mai simple* și mai ușor de înțeles, apoi înaintează treptat spre cunoașterea lucrurilor mai complexe.

4. *Fă numărători cît mai complete*, ca să fii sigur că n-ai scăpat din vedere niciun caz.

Cele dintîi trei reguli sînt o chestie de bun simț. (Cea dintîi, e metoda lui Toma : nu crede, pînă nu pipăi tu însuși. A doua e sfatul anectodic cu mănunchiul de nuiele, pe care nu-l poți rupe, decît luîndu-le una cîte una. A treia e treabă de lemnar : nu da cu toporul în ciot... Dacă vrea să crăpi trunchiul, potriveste lovitura unde lemnul n-are cioturi, așa că fibrele se pot deslipi mai iute unele de altele.) Mai însemnată e pentru metodă regula a patra : fă numărători cît mai complete. Dar aci, Descartes nu spunea ceva nou, ci repetă sfatul lui Aristotel, adică inducția sa enumerativă.

Atunci unde e progresul metodic realizat de începătorul filozofiei moderne ? În *concluziile* scoase din acele propoziții. Din regula întîi — că nu e adevărat ceea ce nu are ca temei o dovadă *sigură* — el a scos un adevăr capital : *siguranța punctului de plecare* în tratarea oricărei probleme, față de toți scepticii, atît vechi, cît și noi¹. Descartes aflase ceva sigur : Cine zice *dubito*, acela mărturisește că există. De orișice îi este permis să se îndoiască, nu însă și de propria sa îndoială. (Se poate ca în afară de lumea cugetului meu să fie cineva sau ceva care mă înșală, dar e sigur că eu, care fac ipoteza că sînt înșelat, eu exist deoarece fac astfel de presupuneri.) Așadar, *dubito ergo...* sau cu formula lui Descartes : *cogito ergo sum*.

¹ Montaigne eût dit *que sais-je et Rabelais peut-être.*

Din a doua regulă : nu îmbrățișa dintr-odată toată greutatea, ci cercetează parte cu parte, filozoful a scos altă concluzie de mare preț :

Înainte de a căuta adevărul proteic și polimorf, pînă în ramurile și rămurile fiecărei științe, caută mai de grabă firul comun care le leagă pe toate. „Căci științele toate nu însemnează altceva decît înțelepciunea omului, care înțelepciune rămîne una și aceeași, oricît ar fi de deosebite lucrurile pe care ea le cercetează, — după cum și lumina soarelui e una și aceeași, deși cade peste tot felul de lucruri“. Prin urmare, la siguranța lui *cogito ergo sum*, el mai adaugă o nouă siguranță : *a unității spiritului omenesc* de o parte și a constantei atîrnări a tuturor cunoștințelor (deci a *tuturor științelor particulare*) de spiritul omenesc, creatorul științei. Atitudinea aceasta a lui Descartes e de mare însemnatate : *Existența spiritului cugetător* de o parte, apoi *identitatea* lui de altă parte, pune problema științei altfel decît o pusese Aristotel (care se mărginise la *gnothi seavton* al lui Socrate) sau medievalii, în frunte cu St. Toma, care scoteau înțelepciunea din „lucrurile mîinii tale...“. Cu Descartes, problema cunoștinții devenea, ca să zicem așa, acută. Și din a treia regulă : începe cu ce e mai simplu, autorul operei *Discours de la Méthode* scoate o concluzie care însemna un nou pas înainte în elaborarea științei : primatul matematicii în toate cercetările. Pentru ce în științele matematice certitudinea e mai mare decît în toate științele, iar progresul lor a fost mai repede și mai puțin șovăitor decît la toate ramurile de cercetare ?

Fiindcă matematicianul operează cu elementele cele mai simple (am putea zice pure) : *numere*, *puncte* (fără dimensiuni), *linii* (fără lățime), *suprafețe* (fără grosime), *volume* (fără greutate) și alte simboluri care nu împrumută nimic din materialitatea lumii concrete, extrem de complexe pentru simțurile noastre. Iar în direcția aceasta, Descartes depășește nu numai pe Aristotel, dar și pe empiricul Bacon și devine întemeietorul geometriei analitice.

Însă nu numai geometria, ci și geografia a căpătat un sprijin de pe urma acelei reguli carteziene, fiindcă ea ne ajută să înțelegem pentru ce, în dezvoltarea acestei științe, partea matematică are pasul întîi, cum vom vedea îndată.

În sfîrșit, de regula a patra (fă numărători cît mai complete) se leagă indirect un corolar și mai însemnat. Pentru ce să faci numărători ?

Ce-ar putea să iasă, de pildă, pentru geograf din numărarea cît mai completă a insulelor ? Simpla înșirare numerică nu poate spune nimic cu privire la natura acestui fenomen geografic. O mie de insule, o mie de rîuri, o mie de vulcani... nu adaugă nimic unei înșirări de o sută de insule, o sută de rîuri, o sută de vulcani... decît într-un singur caz : dacă în seria mai lungă s-ar fi descoperit cumva un lucru nou cu privire la forma, geneza și felul de a fi al fenomenului respectiv. Dar pentru aceasta nu e destul numărătoarea, ci trebuie să se adauge o intuiție cît mai completă. Ce este însă o *intuiție* ? Iată cum o definește Descartes : Intuiția este „aflarea din partea inteligenței pure și adîncite în sine a unui *concept*

atît de *simplic* și *definit*, încît să nu mai rămînă nici o îndoială asupra lucrului pe care îl înțelegem“.

Așadar, la *inducția enumerativă* a lui Aristotel, filozoful, preocupat de *Metoda* și de *Regule ad directionem ingenii*, mai adăuga ceva care depășește numărul... Fiindcă nici o numărătoare de cazuri particulare nu e și nu poate fi completă, inducția nu poate duce la descoperirea adevărului, ci numai la o prezumție. (Toate râurile își scurg apele bazinului lor într-o singură direcție, spre o singură mare. Asta se părea o lege, pînă ce Humboldt a descoperit bifurcarea Orinocului.) Adevăruri sigure nu pot fi așadar dobîndite prin simplă inducție, ci pe altă cale : prin *deducție*, adică printr-o „înșirare de intuiții care ne duc la o cunoștință care nu era lămurită din capul locului, adică în chip nemijlocit“.

Să facem o verificare, privind într-o repede ochire dezvoltarea științei noastre geografice.

Ce idee aveau cei dintîi geografi despre Pămînt ? (E vorba, se înțelege, de patria geografiei științifice, nu de geografia mitologică a altor popoare.)

Pentru geografii ionieni (între care numărăm și pe vestitul călător Herodot), Pămîntul era un disc, adică avea chipul unei tobe. E destul atît ca să înțeleagă orîșicine că întemeierea geografiei fizice era pentru ei o imposibilitate. Zone de climă, vînturi, curenți, zone de vegetație... și chiar explicarea lungimii neegale a zilelor și a nopților era cu neputință, pe temeiul acestei false intuiții.

A fost un noroc că Pitagora s-a oprit la o intuiție mai aproape de adevăr : sfericitatea Pămîntului. Conceptul său, ca să întrebuițăm terminologia lui Descartes, era „simplu“ și „definit“, însă nu și demonstrabil științificește. Argumentarea sa nu era fizică, ci metafizică : Pămîntul trebuia să fie sferic fiindcă sfera i se părua lui cel mai perfect dintre toate corpurile geometrice. Afirmarea aceasta subiectivă, ca și perfecțiunea sferelor cerești, ca opere divine, precum și armonia lor muzicală, legată de anumite intervale, ca la o gamă... toate acelea erau poezie, nu demonstrare științifică. Atunci însă, cînd Aristotel, pe lîngă intuiția generală despre rotundimea Soarelui, Lunii și tuturor corpurilor cerești, adăugă observarea că în timpul eclipselor, umbra Pămîntului pe Lună este și ea rotundă, s-a făcut cel dintîi pas pozitiv spre demonstrarea sfericității, — sprijinită apoi pe a doua observare însemnată : ascunderea sub orizont a constelațiilor boreale pentru călătorul care merge de la nord spre sud.

Abia atunci, conceptul sfericității a început a fi demonstrabil în chip științific ; iar geografia a scăpat de jugul ipotezei ioniene (pămîntul egal cu un disc), o eroare care făcea imposibilă constituirea geografiei ca știință. Iată prin urmare ce rol hotărîtor poate împlini o intuiție adevărată și iată cîtă dreptate avea Descartes cînd punea la temelie cugetării sale despre metodă acest fapt capital — intuiția.

Pentru ce este capital ? Pentru că însăși deducția, zice Descartes, nu are altceva la temelie decît tot intuiția. Îndată ce am zis că Pămîntul e sferic, ur-

mează de la sine că orizontul trebuie să fie circular, deoarece numai pe o sferă toate orizonturile pot fi cercuri ; urmează apoi că cea mai mare rotundime o va atinge orizontul nu pe fața uscatului, care e neregulată, ci pe mare, care trebuie să fie și ea o parte din fața sferei, de unde rezultă că vasul care se apropie de țarm trebuie să-și arate întîi catargul, înainte de a i se vedea corpul cel gros. Tot lanțul acesta de intuiții derivate își scoate țaria lui demonstrativă din țaria fiecărei veriți în parte, adică a fiecărei intuiții subsecvente, ce duce la reconfirmarea adevărului cuprins în premisa inițială : Pămîntul e rotund. Aceasta însemnează argumentare deductivă. Iar cîștigul pe care ni-l aduc regulile lui Descartes e acesta : ne face atenți să căutăm în complexitatea naturii mai ales intuițiile simple, sau „intuiții mari“, cum le numește el, pentru ca îndată ce am găsit un concept *simplic* și *definit*, să trecem repede la deducție și prin urmare la verificarea lui. Așadar nu inducția prin numărătoare e adevăratul cîștig ; ci *verificarea unei intuiții mari prin observarea directă a naturii ori prin experiență*.

Cu alte cuvinte : inducția sprijinită pe înșirarea de fapte particulare este procedarea comună și cvasiinstinctivă a celor nedeprinși cu argumentarea (deci și a copiilor) ; pe cînd deducția este o procedare mai matură, prin care dintr-un concept simplu și exact definit, putem scoate cu certitudine deplină și alte concepte implicate în cel dintîi. Îndată ce a fost demonstrată sfericitatea Pămîntului (prin umbra rotundă pe fața Lunii, prin ascunderea constelațiilor boreale pentru cel care merge de la nord la sud, ori prin ivirea lor progresivă pentru cel care merge de la sud spre nord ; apoi prin proba cu ivirea întîi a catargului corabiei și ascunderea lui după ce au dispărut toate celelalte părți ale vasului), a urmat de la sine nu numai explicarea neegalității zilelor și a nopților, adică anotimpurile, ci, ca o consecință imediată, și împărțirea feței Pămîntului în cele 5 zone climatice ale lui Parmenide.

Iată cîte fapte se ascund în regula a patra a lui Descartes despre numărătoare completă. Ea ar putea fi formulată mai cuprinzător astfel : fă numărători cît mai complete, ca să poți afla intuiții „mari“, pe temeiul cărora să treci de la *inducție* la *deducție* și la verificarea ei.

Prin aceste observări asupra metodei, filozoful a netezit calea cugetătorilor moderni, oferindu-le un punct de plecare scutit de scepticism și (prin unitatea spiritului omenesc) o unitate de metodă :

1. Fiindcă cele mai simple și mai bine definite intuiții sînt cele matematice, Descartes a arătat, mai convingător decît vechii pitagorei și Platon, necesitatea de a întemeia orice cercetare, pe cît e cu putință, pe noțiuni matematice.

2. În al doilea rînd, după cum numărarea de cazuri particulare e un procedeu matematic, tot matematică trebuie să fie și verificarea deductivă. Pe ce cale ? Pe calea experimentării (folosindu-se și de metodele indicate de Bacon) și pe calea cvantificării, adică a precizunii matematice în controlul faptelor experimentale.

3. În al treilea rând, din îndemnul lui Descartes de a nu îmbrățișa dintr-o dată toată greutatea unei probleme, ci de a o dezlega parte cu parte, mai rezultă încă un corolar: nevoia de analiză. Începe adică cu tratarea parțială a grupelor de fenomene, înainte de a trece la complexul întreg. Sau, cum am zice noi: întâi, geografie analitică și numai după aceea vei putea păși la greaua sarcină a descrierii regionale sau sintetice.

4. În sfârșit, ca un ultim corolar, din toate cele spuse pînă aci, rezultă și această întrebare de cel mai înalt interes pentru rolul logicei în dezvoltarea științelor.

Cine ajută pe cercetător, erudit ori savant, în dobîndirea *intuițiilor* mari? Pot fi ele găsite prin disciplina logicei pure, ori cere numai o capacitate deosebită din partea specialistului ocupat cu o anumite ramură de studii! Și atunci, nu cumva *fiecare știință are metoda ei specială*, adică un șir de intuiții și de legi care înlesnesc cea mai sigură și mai organică înțelegere a fenomenelor științei respective? Dacă e așa, urmează de la sine că fiecare știință are anume puncte de vedere, anume categorii necesare pentru adunarea și cernerea materialului, adică metoda sa specială, pe care numai omul de specialitate o poate stăpîni deplin.

Aceasta e concluzia spre care ne îndrumază observările lui Descartes, după ce lăsase la o parte toată știința tradițională, întemeiată pe autoritate (Aristotel și catolicism) și, setos de intuiție directă, de experimentare și de calcul, el cercă să-și deschidă o cale sigură spre adevăr, „găsind intuiții mari“.

II

Din cele înșirate pînă aci urmează că se pot stabili anume puncte de contact între geografie și cugetarea lui Descartes. Un moment, filozoful s-a gîndit să scrie chiar el o lucrare „Du monde“, adică un fel de *Cosmos*, anticipînd cu două secole opera lui Humboldt. Cei care cunosc greutatea de care s-a lovit *Geografia generală* a contemporanului său Varenius, își dau seama îndată că nici încercarea lui Descartes n-ar fi fost mai izbutită, fiindcă lipseau nu numai temeliile matematice ale lucrării, dar și o sumedenie de materiale concrete.

Urmărind însă felul cum s-a dezvoltat cugetarea cărturarilor, ar fi fost de așteptat ca din sprijinul unor savanți, ca Bacon, Descartes, Galilei și Leibnitz, să fi sporit în chip și mai simțit disciplina metodologică pentru toți oamenii de știință. Corifeii mai sus amintiți îmbrățișează aproape tot cîmpul științelor, de la matematică, astronomie și fizică, pînă la filologie, istorie și arheologie (Leibnitz). Era parcă firesc lucru să se ivească încă de atunci pentru fiecare știință problema metodei sale speciale.

Realitatea a fost alta. Științele (între ele și geografia) au înaintat și după epoca lui Descartes, ca și mai înainte de el, tot empiric, fragmentar și fără

coordonarea așteptată. Să recapitulăm ce se întîmplase cu geografia înainte de Descartes, și ce soartă a avut ea de atunci încoace, pentru ca să vedem într-un exemplu concret cît balast nefolositor au trebuit să poarte în spate cei care căutau *metoda științei geografice* și cîte zigzaguri chinuitoare pentru copii a întîmpinat și metodica, adică practica predării acestui studiu, potrivit cu adevărul sau eroarea geografică de care dispunea fiecare epocă.

Am arătat că întîiul pas greșit a fost credința că Pămîntul este un disc rotund, cu diametrul de trei ori mai lung decît înălțimea peretelui.

Al doilea pas a fost mai fericit: Pămîntul pitagoreic trebuia să fie sferic (o credință metafizică, fără nici o dovadă pipăită). Totuși, norocoasă ipoteză, căci din ea a rezultat aspectul zonal al atmosferei, adică zonele lui Parmenide, care, din intuiția formei geometrice a globului pămîntesc, ajunsese pe cale *deductivă* la intuiția fizică a distribuirii *luminii*, a temperaturii și deci a *climei*. Direcția era bună.

Dar adevărul și eroarea s-au cumpănit multă vreme, iar uneori, cel dintîi fu aruncat în umbră. În adevăr, geografii care plecau de la ideea Pămîntului disc, cu Mediterana la mijloc și Oceanul ca un rîu circular pe marginea discului, aceia au pornit cu Herodot în frunte să descrie tot ce se vedea pe fața superioară a discului, adică Pămîntul „oicumenic“ sau locuit de oameni, pînă la marginile lui locuite de monștri. S-a dezvoltat astfel o *geografie descriptivă* sau „chorografie“, avînd ca punct de plecare țara geografului din centru. Grecii, se înțelege, puneau centrul la Delfi, dar asta nu împiedica pe egipteni, evrei, chaldeeni, chinezi (dincolo de ocean, pe peruvieni și mexicani) să creadă că și țara lor e la mijlocul Pămîntului. Toată geografia aceasta, întemeiată pe intuiția unui pămînt plan, cu margini mai mult sau mai puțin necunoscute, era cu adevărat ideal, fără nici un fir conducător spre o descriere rațională a planetei întregi.

Din fericire, cei care urmau tradiția pitagoreilor și a lui Aristotel, avînd ca punct de plecare o intuiție apropiată de adevăr, adică forma sferică, au putut dezvolta măcar partea matematică a geografiei. Au calculat chiar *dimensiunile* Pămîntului și au făcut astfel începutul cartografiei științifice (Eratostene, Ptolemeu).

Dar sub influența cosmogoniei ebraice, adoptată de creștini, toată clădirea se surpă, adică e părăsită și apar iarăși hărți rotunde ca ale ionienilor și descrieri geografice fanteziste. Se înțelege că studiul geografiei devenea iarăși o adevărată pedeapsă. Cît timp stăruise credința în sfericitate, și geografii maturi, și tinerii care se apropiu de geografie, trebuiau vrînd-nevrînd să raționeze *geometric*, adică să silească fenomenele fizice: lumina, căldura, vînturile etc., să se supună geometriei.

Geograful era ținut să *demonstreze* în fața globului. Aceia însă care aveau în față o hartă unde Pămîntul era închipuit ca o față plană, neputînd urmări

nici un fir metodic și demonstrativ în descriere, se mulțumea cu însirarea și memorizarea celor însemnate pe hartă. Întreaga metodică se rezema deci pe mnemotehnie și pe inspirație personală. Fiecare căuta de pildă poligonul cel mai nimerit pentru a încinge cutare continent, cutare țară, insulă etc. Adică forme cartografice, numere (însirări de fapte) și nume. Ba evul mediu întrecuse și toate poveștile lui Pliniu. Hărțile erau pline de caricaturi, desenate din închipuire, iar cărțile ajung „Cosmografii“ — ceva la fel cu almanahurile în care cititorul putea găsi de toate, aruncate claie peste grămadă, fără nici o legătură. (În *Cosmografia* lui Sebastian Münster, se găsește și *Tatăl nostru* în mai multe limbi).

A trebuit să se ia munca de la capăt, când Copernic, păstrînd ideea de formă sferică, a arătat și locul adevărat al Pămîntului în sistemul solar, iar Kepler ne-a făcut să înțelegem chiar mișcările lui pe orbita dimprejurul Soarelui, apoi Newton ne-a dovedit că forma sa adevărată nu e nici sfera, ci sferoidul de turtire, explicînd și cauzele turtirii. Ceea ce era matematic, adică astronomic dovedit, rămînea să fie acuma verificat în chip empiric prin măsurătoarea arcurilor de meridian și pe cale experimentală prin lungirea și scurtarea pendulului, după cum observatorul se așează la anume depărtare între ecuator și pol. Toate aceste fapte serviră în cele din urmă la construirea hărților topografice și deci la dobîndirea celei dintîi imagini exacte a feței Pămîntului. Ceea ce se începuse în epoca dintre Pitagora și Eratostene și se încheiase cu harta lui Ptolemeu, a fost reluat acum cu alte mijloace, în epoca dintre Copernic și Newton, spre a termina cu harta lui Cassini și încercări de geografie pozitivă între Varenius (1650) și Buache (1750), pregătind astfel secolul al XIX-lea, epoca de temeinică constituire a științei geografice. — Vede oricine cum au fost necesare o sumă de *intuiții de geografie matematică*, înainte de a trece la descurcarea ghemului atît de încîlcit al fenomenelor de *geografie fizică*.

O dată cu dispariția hărților caricaturale, care nu aveau ca teme măsurători exacte ale feței Pămîntului, descrierea chorografică a devenit mai scrupuloasă. Nevoia de precizie se vede în obiceiul de a indica pentru orașe longitudinea și latitudinea (deprinderea devenise chiar modă), — deși metodică studiului geografic are alte sarcini mai însemnate decît „determinarea exactă a punctului“. Amintim însă faptul acesta numai ca semn de nouă îndrumare și pentru a arăta că elementele matematice, fiind cele dintîi date pozitive, în lipsa cunoașterii fenomenelor mai complexe (fizice, biogeografice, antropogeografice, etnografice etc.), geografii erau bucuroși să însire pe temeiul hărții cît mai mult material informativ. *Cartea devenise astfel un fel de descriere cu vorbe a formelor din hartă*. Nu era nici asta vreun bine, dar tot era mai bine decît caricaturile cartografice și poveștile din trecut.

III

Urmărind lucrările de geografie cu care se încheie secolul al XVIII-lea, vedem că de bine—de rău începea să se însirizeze și o metodică a geografiei. Materialul geografic începea să fie însirat cu ordine, dar aspectul lui era static : simplă însirare de fapte. Chiar operele unor spirite eminente, cum era *Physische Geographie* a lui Kant, profesor de geografie (ținînd un lung șir de ani cîte patru prelegeri pe săptămîină), dovedeau o metodică mai mult exterioară, adică fără preocupare de planetă ca organism, a cărui viață trebuia totuși înfățișată pe cît se poate mai demonstrativ. Unele capitole erau însă de o sărăcie ca a cataloagelor sau a tablei de materii, unde se anunță doar șiruri de fapte¹.

Explicarea acestei situații stă acolo că geografia abia cerca să dibuiască o metodică a studiului, dar nu era încă lămurită asupra metodei necesare pentru constituirea științei geografice. Așa că tocmai după ce pășim în secolul al XIX-lea începe a se face lumină. În pragul acestui secol, aflăm doi corifei ai științei noastre, C. Ritter și Alex. von Humboldt, spirite fundamental deosebite.

C. Ritter, o natură mai mult etică (mare admirator a lui Pestalozzi și înclinat spre teologie), concepea geografia ca o „știință comparată“ privind îndeosebi problema raportului dintre om și Pămînt, (*Vergl. Erdkunde im Verhältnis zur Natur und Geschichte des Menschen*). E drept că, pornind de la această mare problemă, el și-a propus și teme mai bine conturate : de ex., cercetarea răspîndirii plantelor și îndeosebi a celor folositoare omului. Dar nu-i mai puțin adevărat că vasta sa erudiție, sub ademenirea teologiei, l-a făcut să caute adevărul mai mult în cărți, decît în cercetarea naturii². Opera sa, o adevărată kolosurgie, a rămas neterminată.

Humboldt, spirit pozitiv, mare explorator al multor țări din Lumea Nouă și Veche, îmbrățișează nu o problemă, ci mai pe toate și scrie *Cosmos*.

Urmează apoi pe la jumătatea secolului o nouă eclipsă în știința noastră și abia la sfîrșitul lui alți doi corifei duc firul mai departe. Ferd. von Richthofen e cel dintîi cugetător care privește mai de aproape „Sarcina și metodele geografiei“, iar opera sa *Führer*, cu toată modestia titlului, reprezintă cea dintîi încercare de *geografie analitică*, stînd deasupra schiței lui Varenius, cum stă maturitatea deasupra tinereții. Iar Fr. Ratzel reia problema lui Ritter cu privire la legătura dintre om și planetă, construind pe baze solide „antropogeografia“...

Mai mult, el dă un puternic sprijin și geografiei analitice, editînd o „Bibliothek geographischer Handbücher“, în care se consacră volume speciale pentru

¹ *Terra*, vol. II, p. 726.

² *Die Vorhalle europäischer Völkergeschichten vor Herodotus* (Berlin, 1820) e una dintre cele mai sterpe lucrări ale lui Ritter.

fiecare grupă de fenomene geografice : orografie, morfologie, oceanografie, geografia plantelor, a animalelor, a vulcanilor, lacurilor, ghetarilor etc.

Totuși, în pragul secolului actual — oricât de ciudat s-ar părea lucrul — nu se știa încă precis ce este geografia (Sieg Günther), iar alții afirmau în congresele geografilor că știința aceasta nici nu există (Close).

Se pune atunci în mod firesc întrebarea : *Cînd* devine o știință de sine stătătoare și *cum* ?

În momentul cînd se poate vedea destul de clar care este *obiectul* cercetărilor ei ; în momentul cînd însirarea materialelor de construcție (numărătoarea, ca să vorbim în stilul lui Descartes) este destul de completă și am găsit apoi *metoda* proprie pentru cercetarea lor. Nu e vorba de inducție sau deducție, fiindcă acestea sînt metode logice, aplicabile în toate științele (cînd una, cînd alta, după împrejurări), ci prin metoda *proprie* se înțelege descoperirea acelor intuiții simple și definite, „încît să nu rămînă nici o îndoială asupra lucrurilor pe care le înțelegem“.

Din nenorocire, obiectul geografiei nu era încă destul de definit. Unul dintre cei mai erudiți geografi, făcînd suma mișcării geografice din tot secolul al XIX-lea, mărturisea că nu există încă o „definiție mulțumitoare a geografiei“, deși material se adunase în reviste de specialitate și în monografii, sprijinite pe o cartografiere tot mai exactă a diferitelor grupe de fenomene.

Mai trebuia însă dibuită *metoda cauzalității* geografice. Începuse a fi vorba de atmosferă încă din antichitate, unitatea ei fiind imediat vizibilă (cu toate părerile naive că învelișul acesta s-ar întinde numai pînă în vârful munților, cum credea Aristotel). Conceptul de hidrosferă, ca înveliș continuu se ivise abia în timpurile moderne (sec. XVII). Scoarța sau litosfera, după marea luptă între plutoniști și neptuniști în secolul al XVIII-lea, începuse a fi văzută ca o unitate organică — mai ales după ce fenomenul sedimentației (marine, fluviale, lacustre, glaciare, organice și în cele din urmă eolice) fusese mai bine observat (sec. XIX). În sfîrșit, în pragul secolului al XX-lea, începuse a circula și noțiunea de biosferă ca înveliș unitar. Toate acestea se subsumau oarecum intuiției anticilor despre sfericitate.

Însă atîta nu era de ajuns. Mai era nevoie de o intuiție globală : cea privitoare la *subordonarea cauzală a celor patru învelișuri planetare*, și anume începînd de la atmosferă, cea mai simplă, spre biosferă, învelișul cel mai complex dintre toate. Abia intuiția despre complexitatea lor crescîndă ca formă, compoziție și mișcări, da planetei o unitate organică. Dar această nouă intuiție, la rîndul ei, nu era valabilă, decît stabilind în același timp din ce punct de vedere trebuie să fie privite materialele fiecărui înveliș, pentru a înlesni într-o *anume* ordine necesară (nu arbitrară) culegerea și verificarea materialului științei geografice. Nimeni însă dintre geografi nu-și pusese problema *categoriilor* geografice, nici ca *număr*, nici ca *ordine*, nici în ce privește calitatea. Și tocmai aci e miezul metodei speciale a științei noastre concrete.

În sfîrșit, după verificarea *complexității crescînde* a învelișurilor planetare și a *subordonării* lor de la cele mai complexe spre cele mai simple, mai trebuia încă ceva : se ivea necesitatea găsirii unor „formule de convergență“ care să lege în mănunchi anume fenomene din sferele superioare, pentru a proiecta lumina înțelegerii asupra fenomenelor din învelișurile subordonate. (Gîndiți-vă de pildă la principiul construirii hărților de isonotid¹.)

Cuprinzînd acum cu privire la toate aceste fapte, ne putem da seama pentru ce, prin fatalitatea lucrurilor, astfel de intuiții majore nu se puteau ivi în mintea predecesorilor noștri : le lipsea materialul pregătirilor pe care abia atîtea secole l-au putut aduna pe încetul (ba încă uneori un secol pierzînd ceea ce descoperise altul, cum s-a întîmplat cu ideea sfericității Pămîntului, pierdută în evul mediu). Ne dăm seama așadar că obiectul și *metoda științei noastre nu puteau ieși lămurit la iveală decît în epoca noastră*.

Pentru Anaximandru, geografia era tot una cu harta, adică desenul feței Pămîntului.

Dar *obiectul* ei nu putea fi harta, ci planeta însăși, potrivit intuiției lui Pitagora. Însă planeta întregă (nu numai problema legăturii dintre om și Pămînt, cum crezuse un moment C. Ritter în *Vergleichende Erdkunde*) nici Universul întreg cum a voit Humboldt în *Cosmos* (Physische Weltbeschreibung) ; nici „fața empirică a Pămîntului“, cum a socotit mai tîrziu Richthofen... *ci întregul organism planetar, privit în subordonarea cauzală a celor patru învelișuri urmărite și descrise atît din punct de vedere static, cît și dinamic*.

Așadar, obiectul nu putea fi exact definit, decît în *momentul* cînd și metoda se clarificase, înțelegînd prin metodă : *firul certitudinii* în știința de care e vorba, adică șirul de *intuiții speciale* și de legi care procură minții cea mai sigură înțelegere a fenomenelor de care se ocupă știința respectivă.

Metoda așadar este *ideea generatoare care ne înfățișează obiectul unei științe ca ceva organic*, arătîndu-ne și calea pe care acea știință s-a dezvoltat ca o necesitate a spiritului omenesc, preocupat de acel obiect de cercetare. Mai mult : cînd această cale este o dată aflată, căpătăm un fel de luminare retrospectivă, adică ne dăm seama pentru ce, în anume momente, progresul acelei științe se oprișe ; înțelegem necesitatea opririi pînă la dezlegarea unor anume probleme, fără de care mersul înainte era cu neputință. Lacunele științei în fiecare epocă ne apar limpede înaintea ochilor și astfel putem prețui cu dreptate și ajutorul dat de fiecare geograf în înaintarea științei, și răspunderea aceluia care, prin erorile lor, l-au întîrziat². Am putea zice că metoda este ideea generatoare a științei, fiindcă ea îi dă în mînă cercetătorului firul certi-

¹ Terra, vol. II, pp. 674, 1004.

² În Terra (vol. I, p. 502) s-au relevat grave erori născute numai din neobservarea unei singure reguli metodice (de pildă, eroarea lui Suess cu privire la geneza Alpilor, fiindcă n-a ținut seama de direcția presiunii).

tudinii, adică șirul de idei și de legi care asigură construirea consecventă a materialului științei respective, scutind-o de la o vreme de rătăcirii și mai ales de regresioni (adică de pierderea adevărului dobândit și întoarcerea la erori care fuseseră părăsite). În acest înțeles, istoria unei științe nu-i decît istoria dezvoltării unui șir de idei. Se adevărește astfel cuvîntul lui Kant : „*ideea este arhitectonică*, ea crează știința“. Cînd ideea este justă, ea devine îndată foarte fecundă ; cînd e falsă, rătăcirile sînt inevitabile. Cazul lui Davis este doveditor. Metoda sa deductivă care l-a dus la formula „*ciclurilor de eroziune*“ a înviorat toată morfologia. Simplitatea acestei idei geografice aminteste anecdota cu oul lui Columb. Și totuși, nimeni pînă la el nu avusese această intuiție „mare“ — *conceptul simplu și definit* de care vorbea Descartes. Morfologia litosferei, și ca idei, și ca terminologie, și ca figuri ilustrative, a fost adînc schimbată, după fericita descoperire de metodă a lui Davis, în urma căreia se deschidea calea spre cele mai largi perspective de comparare a formelor plastice pe tot spațiul planetei și în tot timpul geografic pe care îl putem urmări în trecut. Să fi scris cineva acest cuvînt : relief matur în cretacic, peneplenă sarmatică... sau așa ceva, ar fi părut în secolul trecut o enigmă. E drept că termenul „comparat“ (Vergleichende Erdkunde) începuse a circula cu un secol înainte de Davis. Dar cu totul în alt înțeles. Oskar Peschel relevase faptul că a trata problema legăturii dintre om și Pămînt (*Vergl. Erdkunde im Verhältnis zur Natur und Gesch. des Menschen*) nu e, propriu vorbind, o știință comparată, în sensul anatomiei sau filologiei comparate, titluri la modă pe atunci. Dar căutînd a corecta pe C. Ritter, și scriind ale sale *Probleme der vergleichenden Erdkunde*, O. Peschel n-o nimerește mai bine. Gîndindu-se la formele anatomice, el începu să caute „omologii geografice“, ca și cum formele reliefului ar asculta de aceleași legi ca formele organice ! Luîndu-se pe urma lui Cuvier și altor paleontologi și văzînd cum au evoluat unele organe (strămoșul calului avea mai multe degete la picior, iar azi specia aceasta a rămas cu un singur deget — copita), Peschel punea alături Borneo cu Celebes¹ și Halmahera, crezînd că are în față evoluția aceleiași forme ! Această pseudoomologie era însă o rătăcire sugerată de o idee justă, dar în alte științe. Abia Davis nimerește și pentru geografi „intuiția majoră“ care putea să conducă la o morfologie comparată pe temeiul ciclurilor de eroziune.

Așadar nu-i exagerat să spunem că istoria unei științe este în realitate istoria ideilor arhitectonice, sau istoria firului certitudinii în studiul fenomenelor științei de care e vorba. Ideea este arhitectonică-progresivă la unii, adică ajută orientarea cercetătorului și clădirea mai departe a științei (cazul lui Davis), sau e nearhitectonică — digresivă la alții (cazul lui Peschel) rătăcindu-l pe el și pe alții în paranteze inutile pentru știință.

¹ Kalimantan respectiv Sulawesi. — N.R.

Din cele înșirate mai sus se vede nu numai în ce fel s-a ajuns la definirea *obiectului* geografiei și la formularea *metodei* sale speciale, dar mai rezultă și două concluzii de o însemnătate generală, care interesează nu numai pe geografi.

Concluzia întîi e aceasta : *întîi metoda, apoi metodică*. Adică, abia după ce metoda unei științe a fost deplin lămurită poate fi vorba și de „*metodică*“ studiului acelei științe.

Am spus că metoda este *firul certitudinii teoretice*, care asigură construirea științei ; metodică este firul certitudinii practice, adică mijlocul de a alege cel mai nimerit șir de fapte și de idei pentru a transmite minții încă minore a copiilor și a tinerilor partea esențială din adevărurile științei de care e vorba. Pe scurt : metoda este logica științei, metodică este logica predării. Poate fi vorba de predare „*metodică*“ a unei științe, cînd nu-ți dai seama de arhitectura faptelor și a ideilor fundamentale ale științei respective ? Se poate să înveți pe alții, cu cea mai mare limpezime și ușurință, un obiect al cărui sistem de adevăruri nu-l cunoști ?

E de prisos să mai răspundem. E destul să cercetăm metodică geografiei pînă în pragul acestui secol spre a ne da seama dacă era sau nu cu putință o metodică rațională a acestui studiu. O singură aruncătură de ochi e de ajuns să ne încredințeze că predarea cunoștințelor despre Pămînt a reflectat epocă cu epocă erorile din concepția cărturarilor despre Pămînt. Cei mai mulți dascăli de geografie în chip firesc au repetat iluzia bătrînului Anaximandru, socotind că geografia este tot una cu *harta* (*gea-gi și grafin*). Pînă în pragul acestui secol, în unele țări, învățătura geografică a copiilor se mărginea la desenarea hărților. „*Ia fă-mi Țara cutare...*“. Alții, mai scrupuloși, căutau să asigure exactitatea desenului — cel puțin a conturului — căutînd pentru țara respectivă un poligon cît mai potrivit. Unii adăugau și linii curbe, numai să strîngă conturul țării cît mai de aproape¹.

Alții, pe lîngă imaginea cartografică, cereau și o nomenclatură cît mai bogată : multe *nume* de munți, rîuri, insule, orașe etc. Și după cum viața copiilor e repetarea vieții părinților, tot așa predarea unui studiu e o repetare în mic a evoluției aceluși studiu. Cei care nu se mulțumeau cu hartă și cîteva nume se credeau foarte meșteri pedagogi, cerînd copiilor să facă „*excursii* imaginare“, adică reînviau vechile periple și periegeze. „*Cum ajungi de la... pînă la...*“. Școlarul trebuia să înșire locurile (porturi, stații de drum, orașe etc.), adică *locorum nuda nomina*, cum zicea Pliniu.

¹ În pragul acestui secol, planurile de lecții la „*Seminarul pedagogic*“ din București începeau ca „*pregătire*“ cu tratarea poligonului ajutător ! Lecțiile erau îndrumate de un literat care nu ascultase nicăieri prelegeri de geografie, așa că metodică geografiei sale era o creație pur personală, în legătură cu însemnătatea poligonului hărții. Dar și în alte țări, aflarea poligonului ajutător era o dovadă de deosebită îndeminare și de tact pedagogic...

Alții, și mai meșteri, pe lângă hărți împodobite (polihromia lor nu avea nici o legătură cu preocuparea de a înfățișa prin niscaiva culori sau simboluri grafice aspectele fizice ale feței Pământului), pe lângă hartă adăugau în chip de descriere, tot felul de alotrii, în felul poveștilor lui Herodot și ale cosmografilor.

Abia mai târziu, prin secolul al XVIII-lea, a început a se lega de hărți și oarecare idei, iar în descrierea feței Pământului să se facă oarecare grupări mai judicioase ale materialului geografic. Din nenorocire, găsim geografie mnemotehnică și multe alte rătăciri „metodice” pînă sub ochii noștri, măcar că din timp în timp se iviseră pedagogii cu foarte mari însușiri. Cum ar fi putut ei să înlăture erorile în predarea unui studiu, dacă nu aveau la temelie o știință bine conturată ca obiect și metodă ?

A doua concluzie privește pe metodologi, adică pe logicieni și pe pedagogi. Se zice de obicei că filozofia face sinteza rezultatelor adunate din toate științele particulare. Cu ce scop ? Să afle „primele principii” (cum afirma Spencer) și ultimele concluzii cu privire la domeniul cunoștilor. Astfel stînd lucrul, o întrebare se naște îndată : fiindcă în toate științele sînt numeroase lacune, pe care le cunosc numai specialiștii respectivi, *ce valoare poate avea filozofia ca sinteză a unor științe încă necomplete ?* Sinteza întemeiată pe lacune e din capul locului o încercare îndoielnică atît în rezultatele ei, cît și în ce privește concepția despre Univers.

Al doilea : dacă problemele unei științe nu le poate cunoaște decît specialistul care mînuiește materialul acelei științe, cine va putea să-i arate calea sau metoda — pentru împlinirea lipsurilor, filozoful (logicianul) sprijinit pe sinteza lacunară a tuturor științelor necomplete, ori o va afla mai de grabă specialistul care singur poate aprecia tăria „firului certitudinii” în cercetările specialității sale ? Răspunsul se înțelege de la sine. Arhitectura unei locuințe n-o poate prețui exact decît cel care o locuiește efectiv, nu cel care o privește de departe și cercetează numai planul pe hîrtie.

Al treilea : dacă metoda unei științe, ideea ei generatoare, n-o poate stăpîni decît cercetătorul, eruditul sau savantul care lucrează în cadrul acelei științe, poate fi metoda o creație a pedagogului care e străin și de materialul, și de metoda științei respective ?

Faptele înșirate mai sus arată lămurit că *Metodica* nu poate fi întemeiată decît după aflarea *Metodei*, după cum igiena și medicina n-au putut fi constituite, decît după ce anatomia și fiziologia au arătat înlănțuirea cauzală a fenomenelor corpului omenesc. Aforistic, am putea zice : metodica este o aplicare a metodei pentru „a crea” din nou în mintea altora (măcar în miniatură) o știință oarecare. De unde urmează că *singurii care pot vorbi cu adevărata competență de metoda unei științe sînt specialiștii din ramura științei de care e vorba.*

Prin urmare, sînt două mari pericole de înconjurat : naivitatea specialiștilor fără orizont și a filozofilor cu orizont nedefinit. Specialistul ciclop, care din culcușul lui îngust vede abia un mic sector de știință, poate cădea lesne în greșala de a crede că a cuprins cu ochiul lui toată lumea¹. Din contra, filozofii care nu cunosc destul nici o ramură a științei, ci le privesc pe toate, de sus, adică *superficial*, pot crede și ei repede că au pătruns pînă la miezul obiectelor de cercetare. Amîndouă extremele trebuiesc evitate.

Cu aceste precauțiuni, credem că sîntem destul de pregătiți să ne dăm seama în rezumat de următoarele fapte :

1. Ce însemnează *metoda* pentru progresul cugetării științifice și dacă fiecare știință trebuie să aibă ori nu metoda sa specială.
2. Ce raport e între metodă și metodică.
3. Dacă de metoda și de metodica unui studiu se pot ocupa în chip competent și cei care nu lucrează efectiv în acea ramură de știință.

Iar cu aceste precauțiuni, vom putea prețui după dreptate cărțulia lui Descartes. *Discours de la Méthode* — cea mai frumoasă biografie a unui spirit omenesc, încălzit numai de cultura adevărului.

În sfîrșit, vom căpăta un punct de plecare destul de sigur pentru a prețui activitatea celor care închină o parte din munca lor cercetărilor metodologice. Cazul lui Descartes este cu deosebire semnificativ. Silințele sale în fizică, anatomie, fiziologie și alte ramuri de cercetare sînt trecute azi sub tăcere. Unele ni-l înfățișează pe marele cugetător într-o situație smerită nu numai față de epoca actuală, dar și față de contemporanii săi (de pildă, negarea circulației sîngelui). Pe cînd cugetările sale despre metodă rămîn definitiv cîștigate. Căci dacă e de laudă cel care aduce o piatră cît de mică la ridicarea unei clădiri, cel puțin tot atîta laudă se cuvine arhitecturii care a făcut planul și, recunoscînd rezistența materialelor, găsește raporturile cele mai exacte pentru ca întreaga construcție să se înalțe mereu pe aceleași temelii și să dureze pînă în zarea secolelor².

¹ *Trilogii*, București, 1940, p. 85.

² Ca o concluzie practică a acestor pagini, un tînar geograf ar putea să întreprindă două lucrări deopotrivă de interesante : a) să cerceteze cît de monstruoasă a fost metodica geografiei pe cînd nu era constituită ca știință ; b) să construiască metodica științei noastre, din punct de vedere etnopedagogic, atît pentru cunoașterea planetei de cel care se află în orizontul țării noastre, cît și a omenirii din punctul de perspectivă al istoriei neamului românesc.

APLICĂRI ANTROPOGEOGRAFICE
ÎN SFERA ETNOGRAFIEI, ISTORIEI
ȘI A ALTOR ȘTIINȚE ÎNVECINATE ¹

Cuvîntul „antropogeografie“ s-a ivit acum un sfert de veac ². Sub acest titlu, sînt cuprinse toate cercetările științifice privitoare la relațiunea dintre fața pămîntului și omenire, considerată ca „formație biogeografică“ ³.

Noua ramură de studii a crescut foarte repede și s-a impus atențiunii tuturor geografilor. E semnificativ în această privire că chiar unii bărbați de știință, care porniseră în tinerețe de la cercetări geologice, au sfîrșit cariera lor cu opere de caracter antropogeografic ⁴. Aceasta dovedește că spiritul pozitiv care domnește în studiul scoarței pămîntului, al oceanului, atmosferei și biosferei, s-a impus și în studiul geografic al omului.

Progresul acesta nu se datorește însă numai faptelor de curînd aduse în cîmpul științei, ci mai ales unui fel nou de a privi fenomenele antropogra-

¹ Fragmentat din conferința cu care s-a început cursul de antropogeografie în 1909, tipărit în „Anuarul de geografie și antropogeografie“, I, 1910.

² Fr. Ratzel, *Anthropogeographie oder Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte*, Stuttgart, 1882.

³ Interpretîndu-se greșit această afirmație a lui Fr. Ratzel s-a putut afirma că întemeietorul antropogeografiei propagă determinismul geografic vulgar și că socotește raportul dintre natură și societate ca o adaptare pasivă a acesteia la condițiile fizice terestre. Ratzel în primul rînd și foarte mulți dintre elevii lui — cum a fost de pildă la noi S. Mehedinți — nu au privit însă lucrurile atît de simplist ci și-au exprimat destul de clar gîndul că omenirea, pentru a fi complet înțeleasă, trebuie urmărită și în raporturile ei „fiziologice“ cu mediul înconjurător ca locuitoare a unui spațiu cosmic limitat în dimensiuni și posibilități de întreținere. A exclude studiul obiectiv al acestor raporturi din preocupările oamenilor de știință — în speță geografi — însemnează a lipsi chiar viața practică de o armă în lupta pentru utilizarea optimă a resurselor naturale și sociale. Nimeni nu poate susține — oricît de uriașe ar fi progresele științei și tehnicei — că poți utiliza un teren fără a cunoaște cum a reacționat și cum reacționează populația față de condițiile teritoriale date și fără a urmări echilibrul de forțe dintre om și natură în desfășurarea lui trecută, prezentă și viitoare.

În lumina acestei judecăți, trebuie citit acest „fragment de conferință“ cu care S. Mehedinți a început cursul de antropogeografie din 1909. — V. M.

⁴ F. v. Richthofen, *Siedlungs- und Verkehrsgeographie*, Berlin, 1908.

fițe. Iar această procedare nouă va înrîuri, de bună seamă, tot mai mult și asupra altor științe care se ocupă de probleme relative la omenire. Ca să vedem întru cît aceasta e cu putință, să aruncăm o scurtă ochire asupra împrejurărilor care au adus în antropogeografie o îndrumare mai pronunțată în sensul științelor exacte.

Pe la începutul veacului al XIX-lea, odată cu renașterea studiilor geografice, sub imboldul scrierilor lui C. Ritter, a început să iasă tot mai mult în relief și interesul pentru cercetări antropogeografice. Însăși opera lui Ritter era o indicație în acest sens ¹. Renovatorul geografiei nu țârmurea însă destul de exact sfera cercetărilor sale față de unele speculațiuni metafizice. Un exemplu: urmărind mișcarea popoarelor din lumea veche, el socotea că a găsit legea acestei mișcări. Direcția emigrărilor i se păruse a fi de la răsărit către apus, după cum merge lumina Soarelui.

Pe ce se întemeia Ritter, ca să formuleze această pretinsă lege? Între altele, el atrăgea luarea aminte asupra unui fapt psihologic: prin asociație de idei și de sentimente, omul se simte legat cu o deosebită afecțiune de locul nașterii, de patria sa. Și fiindcă multe din neamurile europene, în miturile și legendele lor, își întorc privirile spre Orient, aceasta ar fi o dovadă că în adevăr acolo a fost locul lor de origine. Emigrarea trebuie deci să se fi făcut de la răsărit spre apus. *Quod erat demonstrandum*.

Se înțelege, un astfel de raționament a priori nu putea fi temeinic. Faptul antropogeografic al mișcării unei grupe omenesti pe pămînt e legat ca direcție de prea multe împrejurări, pentru ca un singur amănunt de ordine psihologică să poată constitui o lămurire îndestulătoare.

Totuși, C. Ritter se putea sluji și de astfel de raționamente, deoarece în felul său de a gîndi se resfrîngea ceva din curentul metafizic al epocii. Din cuvintele ce urmează se poate judeca mai bine cum vedea el planeta noastră și fenomenele al căror lăcaș ea este:

„Pămîntul e... o scenă a revelației divine... E o parte integrantă, un mădular activ în ordinea lucrurilor. Căci Pămîntul mai are o relațiune și mai înaltă decît aceea cu lumea văzută; mai are una cu lumea nevăzută, cu firea suflătoare a făpturei, cu Creatorul și cu creaturile înzestrate cu rațiune — prin urmare nu numai cu împărăția naturii, ci și cu împărăția spiritelor. În această

¹ Titlul complet era: *Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und Geschichte des Menschen oder allgemeine vergleichende Geographie als sichere Grundlage des Studiums und Unterrichts in physikalischen und historischen Wissenschaften*.

privire, Pămîntul e creațiunea lui Dumnezeu, este expresiunea cea mai înaltă a ordinii, frumuseții și perfecțiunii — o lume divină! o revelație a înțelepciunii dumnezeiești sub forma unei lumi văzute¹. Planeta e așa făcută, încît să devină lăcașul genului omenesc, „să mulțumească toate dorințele sale lăuntrice și dinafară, în timpul scurtei vieți pămîntești, spre a-l pregăti către împărăția mai înaltă a spiritelor“².

Prin urmare, în explicarea fenomenelor antropogeografice, lui C. Ritter îi era îngăduit să cheme în ajutor argumente teleologice și chiar teologice.

Dar, pe această cale, studiul relațiilor dintre om și pămînt n-avea sorti de progres. Mergînd în direcția unor astfel de idei, geografia putea să dobîndească cel mult un fel de nebulozitate poetică, însă nici o rază de lumină, în felul cum pretinde metoda științelor exacte. Și, de fapt, așa s-a și întîmplat. Rezultatul s-a văzut mai ales la urmașii lui Ritter, care, pe această cale, s-au abătut din ce în ce mai mult spre deșertul filozofiei hegeliene³.

Pe la jumătatea veacului al XIX-lea, mulțumită marelui avînt al științelor exacte, curentul metafizic-teleologic slăbește⁴. Dar studiul geografic al omenirii avea să sufere acum din altă parte.

Geografii și etnografii porniseră la adunarea de material cu privire la diferitele grupe ale omenirii. În scurt timp, muzeele se înmulțiră și, paralel, se ivi și un început de sistematizare științifică a materialului descris după metoda obișnuită în științele naturale.

Un merit deosebit în această direcție și-a cîștigat A. Bastian, cel dintîi reprezentant al etnografiei științifice. Tot el însă a pus în calea cercetărilor geografice despre om o foarte serioasă piedică în ce privește metoda. Iată de ce e vorba :

Uneori, întîlnim la neamuri deosebite, depărtate în timp sau în spațiu, unele caractere asemănătoare ; — să zicem, de ex., unul și același instrument de vînațoare, avînd oarecare amănunte identice. Cum se explică această asemănare și ce legătură poate stabili ea între cele două grupuri omenesti ?

Sînt două posibilități : sau amănuntul în chestiune s-a ivit spontan în două ținuturi deosebite, — și avem atunci înaintea noastră două creațiuni originale ; sau poate să fie vorba de împrumut de la un ținut spre celălalt.

¹ C. Ritter, *Allg. Erdkunde, herausg. von Daniel*, Berlin 1862, p. 11.

² *Ibidem*, p. 5.

³ Ernst Kapp, *Vergleichende allgemeine Erdkunde in wissenschaftlicher Darstellung*, Braunschweig, 1868.

⁴ S. Mehedinți, *Annales de Géographie*, anul 1901, p. 1.

E cu puțință și una și alta.

La românii din Transilvania se găsesc, de exemplu, pe oale unele semne la fel cu cele din perioada neolitică¹. Depărtarea în timp fiind foarte mare, ești înclinat să admiți că acele semne sînt o creațiune proprie a populației de care e vorba².

Tot la români este foarte răspîdită un fel de ornamentație „en creux“ colorată cu roșu, la furcile de tors lînă. Același amănunt se găsește și în regiunea Pirineilor³. Să conchizi că ar fi aici vorba de împrumut sau de imitație, ar fi foarte problematic.

Sînt însă cazuri, cînd — cu toată depărtarea în spațiu — împrumutul sau continuitatea de răspîndire a unui caracter etnografic este dovedită. Așa, spre pildă, asemănarea dintre arcul din Congo și cel din Noua Guinee — deși sînt despărțite de întregul Ocean Indian — este explicată prin legătura mai veche dintre populațiunea neagră africană cu cea din N. Guinee. Și săgețile sînt iarăși asemănătoare⁴. Tot astfel sînt dovadă de împrumut prin emigrare multe din asemănările în arme și obiceiuri la insularii din Pacific, — cu toată marea depărtare a unui țarm de celălalt⁵.

Pentru Bastian, explicarea unor astfel de asemănări nu prezintă însă nici o greutate și nici nu avea nevoie numaidecît de dovezi geografice. El raționa astfel :

Cînd se ivește nevoia unei invențiuni oarecare, la o anumită treaptă de cultură, procesul psihologic, fiind același în toate capetele, se înțelege că și manifestarea sa exterioară va fi la fel. De aci rezultă, în ținuturi deosebite, la același neam sau la neamuri deosebite, născocirea aceluiasi lucru : instrument de vînațoare, ornament, obicei, legendă etc. Există, zice el, un fel de „gînd al neamurilor“ (Völkergedanke) și acest gînd găsește în timpuri și locuri deosebite o întrupare similară.

„Peste tot pămîntul, peste cele cinci continente, răzbate la fel o pătură de aceleași gînduri elementare (Elementargedanken), arătîndu-se cu desăvîrșire identice (am putea zice pînă la punctul de pe i), cu oarecare ușoară modificare la suprafață“.

Aceste gînduri-elementare, aceleași la „sălbatic“ ca și la civilizată, le află „fiecare în sine însuși, cînd vrea să le caute... Ele împlinesc funcțiunea unor

¹ Mitt. d. anthrop. Gesellschaft in Wien, XXXV, 1905, p. 133.

² Cît de mari pot fi astfel de asemănări între epoci și țări depărtate (de ex., în motivele ornamentale ale olăriei) se poate convinge cineva studiînd bunăoară materialul adunat într-un ținut restrîns, de pildă în Banat. — De comparat obiectele strînse în muzeul bănațean de la Virșet. (Azi, unii antropologi admit continuitatea cu populația neolitică).

³ *L'Antropologie*, anul 1906, p. 446.

⁴ F. Ratzel, *Kleine Schriften*, II, p. 501.

⁵ Idem, *Völkerkunde*, ed. II, p. 137—139.

logaritmi, pentru ca să dezlegi jucându-te orice problemă, pe temeiul calculării logice¹.

Evident, e prea simplă această explicare, față de fenomene atât de complexe, care pot fi datorite influenței mediului fizic, împrumuturile de la alte popoare etc. Ritter simplifică dintr-odată greutatea problemelor sale, chemând în ajutor teologia. Bastian o simplifică, de asemenea, sprijinindu-se pe considerații psihologice, pe introspecțiune, cum zic psihologii. Rezultatul a fost însă aproape același: sterilitate.

Fără îndoială, în fața unei nevoi materiale, procesul de gândire, pentru grupe sociale de același nivel cultural, e cam același. Din nevoia de a ucide un animal la distanță, trebuia să se nască ideea unei arme cam în felul arcului. Ba sînt și lucrări fără utilitate, avînd o asemănare surprinzătoare. În Berry, la serbarea sfîntului Ion, se fac focuri cu enuperi, levănțică, etc., iar copiii strigă și sar prin foc², cum fac, în unele ținuturi românești, copiii la Sumedru. Dar, de aci și pînă la calcularea logică (ba chiar logaritmică!) a lui Bastian, care făgăduiește să deslege „jucîndu-se“ enigma unor astfel de asemănări, e o distanță considerabilă. Virtuozitatea aceasta de terminologie: Elementargedanken, logaritmi, etc., n-a dus studiul omenirii „in concreto“ la nici un progres vădit.

Metoda psihologică a lui Bastian e însăși negațiunea cercetării geografice. Dacă „gîndirea la fel“ poate explica singură asemănările dintr-o grupă a omenirii și alta, atunci aceste asemănări nu pot constitui niciodată un criteriu sigur pentru a afirma relațiuni de filiație etnică sau de mișcare a maselor omenesti pe fața globului. De cîte ori vedem asemănări, nu avem în față fenomene antropogeografice ori etnografice, ci mai întîi de toate psihologice: gîndiri la fel și manifestări la fel.

În fața acestei metode a priori s-a ridicat însă metoda pur geografică. În locul explicării vapoaze printr-un „gînd al popoarelor“, caracterele asemănătoare dintre două grupe omenesti pot fi explicate prin unele fapte mai simple: influența mediului geografic, emigrație, negoț, robii prinși în război etc.

¹ A. Bastian, *Die Völkerkunde und der Völkerverkehr unter seiner Rückwirkung auf die Volksgeschichte*, Berlin, 1900, p. 97.

Autorul adaugă: „cînd dai la o parte modificările de la suprafață, îți rămîne în față ochilor... überall offenkundig vor Augen der ärmlich—arme Elementargedanke nackt und bloss, ein und derselbe überall in allen fünf Kontinenten derselbe (unter topischen Varianten, — so, wie ihn der Verstand gedacht, auch unter den cerebralen Kartenhäusern der Civilisation verborgen)“. Ibid.

² „Revue des traditions populaires“, 1886, p. 171.

Spre a pleca însă pe drumul unei astfel de cercetări exacte, trebuie să ne dăm seama de scopul special al geografiei omului și de metoda ei specială.

Repetarea unui fenomen în locuri deosebite ale omenirii nu are însemnătate în ochii geografului decît într-un singur caz: cînd acel fenomen se prezintă în masă, adică pe o întindere considerabilă din fața planetei. În geografie, odată e ca și niciodată. Dacă ar fi un singur fir de iarbă sau un singur arbore pe toată fața Pămîntului, singularitatea aceasta n-ar avea nici un interes geografic. Fiindcă sînt însă „mase“ mari vegetale: Ilanos, pampe, stepe, savane, păduri etc., formațiunile acestea fac un soi de înveliș planetar și, prin aceasta, se impun atențiunii geografului. De ar fi o singură peșteră, fenomenul n-ar intra nici cum în cadrul geografiei... Fiindcă sînt însă întregi ținuturi (cele carstice), unde particularitatea aceasta se repetă de multe ori (e sociabilă, ca și fiordurile), studiul litosferei trebuie să cuprindă și cercetarea peșterilor. Așa și în antropogeografie: un caracter oarecare al vieții omenesti: forma unui sat, așezarea locuințelor, nimicirea caselor printr-o avalanșă etc., dacă e un caz izolat, rămîne ceva indiferent. O singură asemănare poate fi o simplă întîmplare. Pentru a vedea însă dacă acel fenomen are însemnătate geografică, potrivit metodei speciale a științei noastre, trebuie să cercetăm mai întîi care este întinderea în spațiu a celui fenomen. Întîia întrebare la care trebuie să răspundă geograful e: unde? Și anume: cît de răspîndit pe fața pămîntului e acel fapt caracteristic. Nu Völkergedanke și Elementargedanke caută geograful, ci mai întîi de toate o linie, care să-i arate întinderea reală a fenomenului de studiat în adevărata lui poziție pe glob. Cel dintîi deziderat în astfel de cercetări e desemnarea hărții fenomenului de care e vorba, spre a vedea forma particulară a masei celui fenomen.

Pe această cale s-a și ajuns, în adevăr, la rezultate pline de interes. Așa, urmărind unele semne de proprietate de pe cîrligele de pescuit ale eschimoșilor din Alaska, s-a ajuns a se stabili direcția lor de emigrare de la apus către răsărit, legînd astfel pe acești eschimoși de cei ce trăiesc în N-E. Emigrarea obiectului dovedește direcția mișcării unei grupe omenesti pe fața Pămîntului, — adică ajută în acest caz la dezlegarea unei probleme de antropogeografie¹.

Tot pe această cale, urmărind un fenomen pe hartă, unele colonii săsești din Ardeal — după felul de împărțire al pămîntului — au fost puse în legătură cu germanii de la gura Moselei², iar unele insule dialectale din Gorj au putut fi legate ca origine cu probabile emigrări din Maramureș³.

Harta devine astfel un mijloc de a dezlega unele probleme, o cale de inducție⁴, cu atît mai mult, cu cît uneori abia după cartografierea unui fenomen

¹ *Anthropologie*, vol. II, anul 1900, p. 475.

² „Archiv f. siebenb. Landeskunde“, Neue Folge, 27, p. 652 ș.u. din anul 1896.

³ G. Weigand, *Fünfzehnter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, 1909, p. 141.

⁴ S. Mehedinți, *Die kartographische Induktion*, Leipzig, 1899.

se ivesc în minte unele întrebări cu privire la acel fenomen. Superioritatea acestei metode exacte, față de metoda psihologică, este evidentă; iar dovada cea mai bună este rodnicia rezultatelor sale.

Cu această metodă de analiză a faptelor, în legătură cu mediul lor real pe fața planetei, antropogeograful studiază pe om întocmai cum naturalistul cercetează o formațiune biologică oarecare.

Îndeosebi, când e vorba de studiul neamului românesc, o largă perspectivă se deschide pentru cei ce vor porni pe acest drum. E de așteptat să se lămurească bunăoară pe această cale centrul, direcția și vechimea unor mișcări de colonizare în masa poporului nostru.

De pildă. Un nume care se întâlnește deseori pe hărțile noastre (de la Cereșuș până în Banat) e runc. Vorba aceasta se găsește azi la: văi, păduri, munți, sate, ape etc. Înțelesul e tocit și a devenit nume propriu. Odată runc avea însă un înțeles comun, însemna curătură, loc curățit de pădure, spre a fi întrebuițat la pășune ori la arătură. E unul din cele mai vechi cuvinte ale limbii noastre, derivat din lat. runcare.

De la a plivi¹, înțelesul a evoluat până la curățirea pământului de pădure. După runc, am avut arșiță, acolo unde pământul era curățat prin foc, iar azi cuvântul cel mai obișnuit e curătură. Și chiar curătură începe a-și toci sensul, înțelegându-se prin acest cuvânt orice loc unde se seamănă la munte porumb, chiar dacă n-a avut pădure pe el. Frecvența acestor trei toponimice pe harta noastră — mai ales în Carpați — e o indicație pentru desimea unei colonizări românești foarte vechi și intensive. Runc, arșiță, curătură și secătură², tuspătru de origine latină, dovedesc că în aceste părți colonizarea a fost o operă esențial românească, — că stăpânirea străinilor a fost mai mult nominală.

Tot astfel, urmărind pe hartă urmele săcuesti de la poalele de răsărit ale munților (Buzău-Putna) precum și lanțul de sate românești de la apusul munților (în secuime) se vor lămuri, de bună seamă, pe cale geografică fluctuații etnice, care azi stau în penumbră din lipsa materialului istoric. Și, de asemenea, în ținutul banatic dintre Olt, Timiș și Dunăre, unde mișcările populației au fost mai dese, metoda aceasta în cercetarea elementului românesc promite rezultate de mare interes pentru lămurirea originilor noastre.

În al doilea rând, alături de toponimie, poate da prețioase indicații răspîndirea unui cuvânt sau chiar a unei particularități dialectale. Cutare insulă cu „ăla“ pe valea Șușiței (jud. Putna), într-un ținut cu „cela“, e o dovadă de imigrație dinspre sud. Ar fi o dovadă puternică chiar în lipsa materialului

¹ Intre vernum aequinoctium et Vergiliarum exortum, haec fieri: segetes runcari (herbam e segetibus expurgari). M. T. Varronis, De re rustica, I, 30 cf. „Convorbiri literare“, XXV, p. 507, G. Popovici, o „glosă“.

² A „secătui“ înseamnă a rupe de jur împrejur coaja copacului la rădăcină, pentru ca să se usuce.

istoric, care, din întâmplare, poate fixa pentru acea comună și timpul și locul de unde au venit muntenii¹.

În al treilea rând, va fi roditoare metoda geografică, aplicată la unele amănunte caracteristice: forma locuințelor, așezarea lor, semnele de proprietate pe haine, la dobitoace (oi), felul împărțirii ogoarelor, numele și răspîndirea plantelor sălbatice și cultivate² etc. O întreagă serie de fapte și relațiuni de fapte abia atunci vor ieși la iveală, când aceste documente antropogeografice ori etnografice vor fi arătate cu întinderea lor reală pe hartă și se va căuta explicarea lor în raport cu ținutul.

Din îndrumarea studiilor noastre și în această direcție sînt de așteptat nu numai pentru geografie, ci și pentru alte științe, oarecare rezultate:

Mai întîi de toate, va putea rezulta de aici o învioreare în unele cercetări istorice. Istoricul cercetează viața unui popor, privindu-l pînă departe în negura originilor, cît îl pot călăuzi documentele. Unde se sfîrșesc documentele, se oprește și istoria. Antropogeografia dimpotrivă pornește în studiul omenirii de la relațiunile sale prezente: ca rasă, ca națiune, ca granițe politice, ca desime ori rărime și stratificare de populație, ca așezări în orașe și sate de deosebite forme etc. Și, pornind din acest capăt al prezentului, mai ușor de observat, cercetătorul despletește în elementele sale ceea ce timpul împletise în totalul unei vieți de sute sau mii de ani. În loc de a urmări, ca istoricul, trecutul — în adevăr trecut, — antropogeograful cuprinde în cercetarea sa și trecutul care „încă trăiește“. O parte din evul nostru mediu trăiește, de ex., pe vîrfurile munților (în viața ciobanilor). În satele răzeșești, sînt de asemenea manifestări vii ale unei organizări vechi de sute de ani. Urmărirea lor din punct de vedere geografic va lumina de sigur unele mișcări de populație și va lămuri fapte de interes și pentru istorie.

Mai departe, cercetările în această direcție — și cu această metodă — vor îndruma pe căi mai sigure adunarea documentelor etnografice despre acest trecut încă viu. Față de prefacerea adusă de viața modernă, resturile trecutului nostru sînt pe cale de a dispărea iute: în port, în grai, în instrumente casnice, în organizarea proprietății etc. Urmele semnificative trebuiesc deci notate repede, iar notarea nu poate merge la întâmplare, empiric, ci în interesul unor probleme urmărite cu plan, cum le scoate la iveală metoda geografică.

În sfîrșit, studiul antropogeografic al omenirii, sau al unui singur popor, va veni în sprijinul istoriei și din alt punct de vedere. Concepția clasică a istoriei, mai mult politică, care se ocupa îndeosebi cu personalitățile eminente, e în declin. Pe vremea lui Herodot, ceea ce nu era elen era barbar; mai tîrziu,

¹ C. L u p u, *Sovejenii din județul Putna*, în „Bul. Soc. geogr. rom.“, 1896.

² Ar fi interesant de cercetat răspîndirea cuvîntului sorb, ienuper și a altor numiri de plante lipsite de valoare economică, prin urmare cu atît mai însemnate prin continuitatea numelui lor pe pământul românesc.

pe timpul romanilor, ceea ce nu era mediteranean era barbar; în vremurile noastre, ceea ce nu era european ni se părea pînă de curînd barbar, deci afară din sfera istoriei. De cînd însă Statele Unite, Japonia și alte țări din alte continente, au ajuns la nivelul politic și cultural al statelor europene, sfera istoriei tinde să cuprindă toată omenirea din întreaga oicumenie. Masele vor să intre și ele în istorie; în fiecare societate de jos în sus, și în omenire de la periferie spre centrul lumii civilizate, Europa.

Prin urmare, și din acest punct de vedere, studiul problemelor antropogeografice, prin metoda mai sus pomenită, va fi o folositoare propedeutică spre noua concepție a istoriei, ca istorie a culturii universale.

Geografia, istoria și etnografia, unite în opera lui Herodot, tind în vremurile noastre să se apropie iarăși prin antropogeografie.

Deocamdată e vrednic de relevat, că unul din cei mai cunoscuți istorici contemporani, K. Lamprecht, accentuînd sub influența lui Fr. Ratzel, valoarea maselor în istorie, exprimă dorința de a lega cît mai strîns știința sa de etnografie; el numește aceasta *Historisierung der Völkerkunde*¹. De asemenea merită să fie amintită și împrejurarea că cea dintîi istorie universală, cuprînzînd omenirea întregii planete, apare sub conducerea unui fost discipol al întemeietorului antropogeografiei².

¹ K. Lamprecht, *Moderne Geschichtswissenschaft*, 1905, p. 122.

² H. F. Helmolt, *Weltgeschichte*, Leipzig, Bibl. Institut. Dar succesele cele mai însemnate le-a realizat metoda aceasta în ceea ce se numește acum „geografie lingvistică”. Atlasul limbii române este o dovadă pipăită.

DACIA PONTICĂ ȘI DACIA CARPATICĂ. OBSERVĂRI ANTROPOGEOGRAFICE¹

După ce elementul omenesc fusese eliminat din sfera geografiei (*Gerland*), azi, chiar morfologi ai litosferei văd în geografie „știința despre Pămînt ca locuință a omului” (Davis). Iar pentru unii, „geography is human Ecology” (Barrow, 1933). Expresiile acestea ar putea mulțumi și pe bătrînul C. Ritter. Adevărul rămîne însă la mijloc: fără a i se da un loc precumpănitor, elementul omenesc va fi nelipsit din orice descriere regională, deoarece nu se poate rupe arbitrar lanțul fenomenelor; iar prezența acestui element e cu atît mai necesară, cu cît, de multe ori, tocmai faptele antropogeografice pun și mai bine în evidență anume caractere fizice ale unei regiuni.

Totuși încercarea de a stabili legături între om și Pămînt poate duce uneori și la iluzii. Astfel, multora li se pare că nu-i cu putință să înțelegi viața poporului român, dacă n-o legi de fenomenul descălecării din munți. Începînd cu cronicarii și sfîrșind cu istoricii moderni, aproape la toți găsim ca un *leit motiv* „Descălecarea”, adică scoborîrea populației din Carpați spre șesurile dimprejur. Atît de puternic s-a impus această concepție, încît chiar cucerirea Daciei de Traian și colonizarea de acum 18 sute de ani au fost privite de unii tot sub prisma descălecării. Venirea romanilor a fost numită „descălecatul întîiu”, pentru a lăsa lui Radu Negru și Dragoș rolul unui al doilea „descălecat”.

Nu e ușor să precizăm la ce se vor fi gîndit toți istoriografii care au întrebuițat acest termen. Pe lîngă amintirea unor legende, faptul fundamental a fost, desigur, pentru cei mai mulți antiteza dintre Carpați și netezimea șesurilor dimprejur. Apoi, pentru scriitorii mai noi s-a adăugat și sugestiunea unei alte idei: *nomadismul poporului român*. Geneza acestei teorii, răspîdită cu deosebire între filologi, pare a fi fost aceasta:

Cercetătorii limbii române au băgat de seamă un fapt ciudat: Poporul nostru a lăsat urmele vieții sale pe o suprafață geografică excepțional de mare.

¹ Din vol. *Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească* (1878—1928), București, 1928.

Toponimia și etnografia ne arată dovezi despre traiul românilor pînă în Moravia, unde găsim așezări românești și voievozi români chiar în secolul al XVII-lea; pînă în Istria, unde cîteva sate mai vorbesc și acum românește; pînă în sudul Peninsulei Balcanice, unde celnicii aromâni ierneză și azi pe lîngă golful Arta și Salonic; iar spre răsărit, afară de românii din Rodope și atîtea urme românești în Balcani, găsim în stepele de lîngă Marea Neagră nu numai pe „Vlahii pontici“ ai evului mediu, dar și grupe de populație românească, răspîndită pînă în Crimeia și mai departe spre Caucaz.

Un astfel de fenomen este unic în toată Europa, dacă ținem seamă de proporțiile masei etnice, din care a roit această populație.

Care să fi fost cauza răspîndirii românilor? Dacă ne-am gîndi la ocuparea unui ținut atît de vast pe calea exploatării agricole, ar fi trebuit o gloată enormă de plugari. Să presupunem niscaiva mișcări subite, ca ale barbarilor, sub forma unor cete pornite după prăzi, iarăși nu poate fi vorba. Istoria nu le pomeneste, iar etnografia nu le admite. Cine a ajuns odată pe treapta de civilizație și de cultură a poporului dac și daco-roman nu se mai poate întoarce la nivelul unor cete nestatornice, gata să pornească din loc în loc, spre a trăi din prădarea altora. Nu mai rămînea altă explicație decît nomadismul, adică mutarea cu turmele în lungul Carpaților, pînă în Alpi, unde Carpații-Mici ating bazinul Moraviei; pînă în Balcani și în masivele Albaniei și Greciei. Așadar, poporul român nu s-a putut răspîndi pe un teritoriu atît de întins, decît pe urma turmelor, ca nomad — ceea ce a făcut în evul mediu ca vorbele Vlah și păstor să ajungă sinonime!

Urmînd acestei sugestii filologice, istoricii la rîndul lor s-au grăbit să țină izonul spre a justifica și ei lipsa documentelor despre români în evul mediu. Unde a putut sta neamul românesc atîtea secole? Desigur în munți, spre a se adăposti de barbari. Și cu ce trăiau acolo? Îndeosebi cu păstoritul. În sfîrșit, după ce timpurile s-au mai liniștit, românii, tot ca păstori, au trebuit să se întindă spre poalele Carpaților, adică au „descălecat“.

Și astfel, descălecarea și nomadism au ajuns un fel de categorii inevitabile pentru judecata celor ce se ocupă cu viața poporului român în evul mediu. Iar din modul acesta de a raționa a rezultat ca un fel de subconcluzie: însemnătatea mai mică a șesului față de centrul muntos al teritoriului român. Carpații au fost cu alte cuvinte leagănul, iar marginile — între care și Dobrogea — sînt un fel de anexă de valoare fluctuantă și deci secundară.

Totuși, pentru geografi și etnografi, concepția aceasta e cu totul neadmisibilă. Ei au reacționat în contra unei astfel de simplificări arbitrare a vieții poporului român. Și descălecarea, și nomadismul românilor sînt simple iluzii de biblio-

tecă¹. Însă vasta problemă a etnografiei și antropogeografiei țărilor carpatice nu va putea fi pe deplin elucidată decît printr-o cercetare analitică (începînd cu măsurători antropologice), după un program la fel cu cele ce se urmează în alte regiuni similare. Deocamdată, în legătură cu marginea de răsărit a teritoriului nostru etnic, să ne fie permis a sublinia cîteva fapte, care ne arată Dacia pontică în altă lumină, decît aceea pe care caută s-o acrediteze cei care pierd din vedere punctul de privire geografic.

I. PERIOADA PREISTORICĂ

Ascensiunea muntelui. Înainte de istoria scrisă, care începe în ținuturile noastre numai cu vreo jumătate de mileniu înainte de era creștină, elementul geografic cel mai însemnat pentru viața omului era aici lunca rîurilor. Resturile neolitice sînt destul de abundente pe lîngă lunci, iar în timpurile din urmă s-au găsit și resturi paleolitice. Se înțelege că ar trebui să fie cartografiate mai întîi toate stațiunile, înainte de a formula o concluzie definitivă. Dar și atît, cît putem judeca pînă acuma, este evident că lunci ca ale Prutului și Nistrului, unde omul primitiv, pe lîngă hrană, avea la îndemînă și cremenea indispensabilă pentru fabricarea uneltelor, au fost regiuni privilegiate. Tot așa și bogata luncă a Dunării. În bălțile și gîrlele regiunilor inundabile, hrana era mai ușor de dobîndit, nu numai pentru că peștii, scoicile etc., sînt un vînat inofensiv, pe care și femeile, copiii și bătrînii îl puteau „culege“, dar mai ales pentru regularitatea cu care bălțile se umplu în fiecare primăvară cu pește, și pentru ușurința pescuitului în lunile de secetă, cînd apa se scurge iarăși în Dunăre. Apoi nu trebuie să uităm că luncile ofereau, pe lîngă hrană, și bune adăposturi; în ostroavele cu păduri de sălcii, plopi, răchită și cătină (tamarix), localnicii se puteau ascunde, ca și cei ce trăiesc în pădurile ecuatoriale. Huceagul de frunziș, încurcat de liane, este și azi în unele părți aproape de nepătruns, ca și stuful și păpurișul. Iar în unele regiuni se mai adăugau pentru adăpost și peșterile malurilor calcaroase. De aceea, nu-i de mirare că, începînd cu Ostrovul Mare și sfîrșind cu Delta, popinele și „grădiștele“ cuprind atît de multe rămășițe de așezări omenești străvechi.

Tot în legătură cu lunca, trebuie să amintim așezările legate de „piscuri“. În realitate, nu au nimic comun cu înțelesul obișnuit al acestui termen orografic, afară de faptul că piscurile sînt doar capete mai mult sau mai puțin ascuțite ale unor peninsule de șes înalt, pe care ținutul vecin le trimite ca un fel de promontorii în lunca inundabilă a rîurilor. Din aceste locuri proeminente, populațiile străvechi puteau priveghea lunca pînă departe, se puteau apăra

¹ Într-o comunicare la Academia Română, cu titlul *Premise geografice și etnografice la istoria poporului român*, s-a arătat temeiurile pentru care formulele acestea nu pot fi primite.

nu numai de inundații, ci și de dușmani, fără să se depărteze de hrana de toate zilele, pe care le-o procurau apele luncii.

Din această constatare rezultă însă un fapt foarte însemnat : abia după ce s-a îndesit populația în luncile râurilor și pe șesurile ocupate de păduri și de bălți (numeroase atît spre Tisa, cît și spre Dunăre), protopărinții noștri s-au îndrumat spre muntele mai puțin favorabil vieții. Întîi, au trebuit să scape Carpații de zăpezile abundente ale epocii glaciare, care chiar și vara căptușeau cu gheață culmile mai înalte, pentru ca primii locuitori să ia în stăpînire și văile carpatice. Pentru acest scop, ei trebuiau să se deprindă cu o vînătoare mai grea decît cea de lângă luncile râurilor din șes și mai ales le trebuia tovărășia cîtorva animale domestice.

Așadar, pentru înțelegerea legăturii dintre om și pămînt, trebuie să urmărim ascensiunea progresivă spre cetatea carpatică. Din punct de vedere demografic și antropogeografic, am putea zice că s-a petrecut aici un fel de „încălecăre“ a Carpaților, apoi o cuibărire în podișul transilvănean. Și în toată această epocă, șesul a avut un fel de precădere asupra munților, mai ales că șesul, alături de luncile râurilor și de bălți, mai avea la îndemînă *păduri, poiene, antestepă și stepă*, adică o gamă întreagă de condițiuni, care să permită omului o largă adaptare la mediu. — Pentru a înțelege așadar acomodarea aceasta, pe lângă explorarea stațiunilor preistorice, va fi necesară o amănunțită descriere a urmelor de gospodărie primitivă, păstrate încă și azi sub forma „culegerii“ directe din natură a mijloacelor de existență. Pescuitul cu mîna, răstocirea gîrlelor, adunarea scoicilor, a racilor, a rădăcinilor comestibile, a ciulinilor din bălți etc., sînt documente expresive, pentru a dovedi, în faza aceasta de populare, superioritatea luncii și a cîmpiei asupra munților, prin urmare și rolul străvechi pe care l-a avut „Balta“ imensă de la apusul și nordul Dobrogei în zorile istoriei.

II. PERIOADA GETO-DACĂ

În momentul cînd începe istoria scrisă, cetatea carpatică era de multă vreme nu numai locuită, dar și ajunsă la o civilizație destul de înaltă, — ceea ce presupune o îndesire considerabilă a populației. Vom releva numai două fapte : încă din zorile istoriei documentare, vedem tot *lanțul carpato-balcanic legat* de viața aceleiași mase de populație (tracă) ; iar în ce privește pe locuitorii Transilvaniei, îi găsim vestiți pentru creșterea albinelor și exploatarea minelor (îndeosebi pentru bogăția lor în podoabe de aur, ceea ce însemnează stabilitate și trecerea spre industrie). Cînd se arată Darius pe țărmul dobrogean, antiteza între nomazii, cunoscuți sub numele de sciți, și locuitorii ținuturilor legate de Carpați era nu se poate mai vădită : de o parte o lume statornică de plugari, apicultori, mineri și industriași ; de altă parte, populația flotantă a celor ce trăiau, purtîn-

du-și corturile pe care (amaxobiti). Documentul cel mai semnificativ al acestei antiteze ni-l procură însuși Herodot. Cînd sciții au cerut ajutorul părinților noștri, ca să se împotrivescă în comun lui Darius, cei legați de ținuturile carpatice și pericarpate prin atîtea și atîtea fire ale unei vieți statornice au respins propunerile nomazilor, lăsîndu-i în seama norocului lor de oameni rătăcitori.

Astfel, nu e de mirare că centrul puterii politice a geților și dacilor se rezema îndeosebi pe Carpați, deși ei se opun lui Darius lîngă țărmul mării. Căci atît cununa carpatică a munților, cît și periferia pontică erau deopotrivă ale neamului numit de greci, geți, iar de romani, daci. Însă, ca popor continental, ei au trebuit să se sprijine mai ales pe munți. De aceea, în momentul culminării lor politice, sub Burebista și Decebal, acropolea dacică era țara dintre cele patru rîuri : Mureș, Tisa, Dunăre și Olt, avînd la mijloc ceea ce geografii și geologii numesc „masivul banatic“, cu punctul de culminare în Retezat. Acolo era firesc să se condenseze puterea lor, dacă ținem seamă de „depresiunile“ adăpostite între munți și de „coridoarele“ cu comunicări între ele : lungul coridor bănățean, unde curg în sens invers Timișul și Cerna ; coridorul Bistrei sau al Porților-de-Fier dintre Banat și Hațeg, precum și coridorul Surducului și al Merișorului, între Jiu și Streiu. Acolo era nodul orografic cel mai favorabil pentru privegherea politică și a Carpaților, și a Dunării care arăta calea spre mare¹. O dovadă pipăită sînt și cetățile dacice, găsite de curînd la peste 1 000 m în creierii munților.

Dar asta nu însemnează de loc că periferia pămîntului dacic a ieșit vreodată din sfera vieții poporului nostru. Totuși, cu privire la marginea răsăriteană, adică la Dacia pontică, unii au avut impresia că ea ajunsese străină de elementul autohton. De pildă, istoricii greci ne arată uneori ținutul dintre Dunăre și Mare sub nume de Sciția Mică.

Care este originea acestui apelativ și care e valoarea lui etnografică ?

Privind faptele mai de aproape, vedem că numele de Sciția Mică e un laps toponimic, cum găsim multe în literatura geografică, în hărțile mai vechi. Po-recla s-a născut dintr-o iluzie a marinarilor greci. Cine pleca din Egeea, cea plină de insule muntoase și mărginită de țărmuri iarăși muntoase, trecînd prin Bosfor, cînd ajungea în Marea Neagră, da cu ochii de un peisaj nou : ape întunecate, mai reci decît ale arhipelagului și o completă lipsă de insule. Ținînd drumul pe lîngă „țărmul sîng“ al Pontului, cîtva timp, periplusul amintea încă imaginea patriei, deoarece la orizont tot se mai zăreau vîrfuri de munți, pînă la capătul lui Haemus. Îndată însă ce corabia trecea de capătul Balcanilor și cîrmea prin golful Balcicului spre Caliacra, Callatis, Tomis și Histria, aspectul

¹ E caracteristic că în momentul celei mai libere manifestări politice, sub Burebista, capitala statului era acolo, unde lanțul carpatic e tăiat de Dunăre (aproape de Oravița), și numai sub Decebal, cînd începe strîmtorarea din partea romanilor, capitala se retrage spre mijlocul masivului banatic.

se schimba fundamental. Pe lângă răceala vântului care anunță „frigul scitic“, cel care se apropia de țarm zărea dintr-o dată un ținut monoton : o *cîmpie întinsă* și acoperită numai de *ierburi*, cum nu se găsește nicăieri împrejurul Egeei. Doar spre gurile Dunării, dacă se mai arăta în depărtare câteva dealuri teșite. Apoi de la Delta spre nord pielea din ochi orice urmă de înălțime. Pentru marinari toată țara aceea era o parte din marea stepă locuită de neamuri nomade, cunoscute sub numele de sciți.

Așadar, nimic mai firesc decât să lege de numele Sciției tot țărmul de unde pierdeau din vedere ultimul munte (Haemus) care le mai aducea aminte de ținuturile egeene. Astfel, călătorii greci, printr-o generalizare ușor de înțeles, au întins numele Sciției până la extremitatea Balcanilor. O simplă iluzie de marinar.

Adevărul geografic e însă altul. Pentru cine se coboară din Carpați, ținutul dintre Dunăre și Mare se prezintă sub un aspect cu totul deosebit. Și anume, sînt trei drumuri mai caracteristice pentru cel care se apropie de mare, venind dinspre Transilvania.

1. *Drumul codrului*. — Cine cobora din Carpații de miazăzi putea pînă în timpurile din urmă să ajungă în golful Balcicului, fără să bage de seamă că a intrat într-un ținut deosebit de cele legate de munți. În adevăr, urmînd mănunchiul de rîuri din bazinul Argeșului, se întindea la poalele munților un imens codru (*Vlăsia*), continuîndu-se peste Dunăre cu altă pădure mare (*Delior-manul*). Călătorul ar fi putut să meargă tot la umbră din culmea Carpaților pînă la țărmul Pontului.

Azi, puntea aceasta de verdeață a fost fărîmată și, în multe locuri, nimicită. Dar reconstituirea peisajului dacic de odinioară e lesne. Continuitatea pădurii e adevărată nu numai de apelativul încă viu de „codrul Vlăsiei“, ci chiar de resturile vegetației arborescente, precum și de solul de pădure, care este o probă irecuzabilă. Bazinul Argeșului, primind o cantitate mai mare de ploi, iar luncile afluenților săi fiind numeroase și aproape unele de altele, creșterea copacilor găsea aici condițiuni deosebit de favorabile.

Așadar, pentru cel care urma drumul codrului, Dacia nu se sfîrșea decît la țărmul Mării Negre. Lunca Dunării aproape nu se băga în seamă, deoarece tocmai în dreptul gurii Argeșului, albia dunăreană e foarte îngustă.

2. *Drumul stepei*. Aceeași impresie unitară o avea și cel care apuca pe drumul neted al Bărăganului. Cine străbate bazinul Ialomiței, îndată ce se depărtează de munte, are peste tot înaintea ochilor monotonia șesului acoperit de ierburi. Copacii lipsesc cu desăvîrșire (afară de perdeaua ialomițeană). Iar dacă treci Dunărea și tai Dobrogea pe la mijloc, ai aceeași impresie dominantă : lipsă de rîuri, lipsă de puțuri, lipsă de copaci, atît în dreapta, cît și în stînga fluviului. Așadar, o imensă stepă de la poalele Carpaților pînă în mare. De aceea pentru părinții noștri, Dacia sfîrșea și pe aici tocmai la malul mării. E drept că la mijlocul drumului, dau de un larg uluc, Balta. Însă e vrednic de relevat că mar-

ginile ulucului, pentru cel care îl observă din mijlocul Bălții, par tot atît de înalte, fie că se uită spre Bărăgan, fie că privește spre răsărit, către Dobrogea¹.

3. *Drumul luncii Siretului*. O altă legătură pipăită între cetatea Carpaților și țărmul mării este lunca Siretului de jos, unde arcul carpatic înaintea mai mult spre răsărit. Tocmai pe aici sînt cîteva dintre pasurile cele mai directe care duc din Transilvania spre Dunăre și Dobrogea. Iar călătorul avea și pe aici sub ochi un aspect destul de omogen : din codrul carpatic, prin zăvoaietele din lunca Siretului, putea ajunge în masivul păduros din nordul Dobrogei, care se întindea pînă aproape de mare (cum dovedesc încă și acum urmele pădurii). Chiar și fagul, care se teme de stepă, pe aici trece peste Dunăre, cum trece și în Deliorman. Prin urmare, și pe calea aceasta, Dacia carpatică și Dacia pontică făceau pentru ochii autohtonilor unul și același trup.

E adevărat că, pentru cine ia seama de aproape, ținutul din nordul Dobrogei, și ca relief, și ca structură a scoarței, se deosebește de Cîmpia Română. Pînă mai ieri, peticul acesta de pămînt era o enigmă. Azi se știe că el e rămșița unui lanț de munți, care se întindeau pînă în Boemia. Din ruinele masivelor străvechi s-au clădit în parte culmile carpatice actuale. Prin urmare și din punct de vedere geologic, Dacia carpatică se leagă cu cea pontică. Podurile aruncate după vremuri la Isaccea își sprijine capetele lor pe amîndouă malurile pe aceeași rocă.

Dar, alături de aspectul fizic, însemnătatea cea mai mare pentru epoca de care vorbim o avea unitatea elementului etnic în toată întinderea bazinului de jos al Dunării, și chiar dincolo de acest bazin pînă la valea Nistrului, unde locuiau tyrageții, adică geții nistrieni. Așadar, cînd se ivesc în aceste părți zorile istoriei scrise, iar grecii încep a semăna factoriile lor pe țărmul Pontului stîng, toată regiunea Carpato-Balcanică, din munți pînă la mare, era locuită de masa etnică, din care se trage poporul nostru².

De aceea, cînd Dariu se arată în aceste meleaguri, negustorii greci se supun ; pe sciți nu-i întîlnește nicăieri, iar singurii care se opun sînt geții, cum era și firesc pentru niște oameni lipiți prin agricultură de pămîntul patriei lor. Ca să producă o diversiune, sciții, după ce Dariu trecuse Dunărea, se gîndesc un moment să ceară ajutorul populației dinspre Carpați spre a da invaziei lui Dariu un nou obiectiv. Dar autohtonii, cum am relevat mai sus, pe temeiul lui Herodot, se leapădă de atingerea cu sciții, așa că nomazii au trebuit să apuce drumul stepei.

¹ Cînd s-au făcut săpături pentru așezarea stîlpilor podului, s-a văzut că și sub Baltă e tot pămînt dobrogean, ba încă și mai departe, spre apus, pînă în mijlocul Bărăganului (Mărculești), unde s-au găsit blocuri dobrogene, cufundate sub stepă. Faptele acestea sînt relativ noi, dar impresia de unitate e veche pentru toți, care treceau de pe o margine a ulucului spre cealaltă. Omogenitatea stepei e pentru orișicine vădită.

² Milesienii, cînd au fundat Tomis, au găsit aici pe geți : Mileto, missi coloni inque Getis graias constituere domos. Ovid, *Tristia*, III, 9.

Ce însemnează aceasta ? Tradus în termeni geografici, demografici și antropogeografici, aceasta însemnează că străbunii noștri, încă din secolul al VI-lea a. Chr., erau atât de numeroși și bine cuibăriți pe șes și în cetatea carpatică, încât dominau toate ținuturile carpatică și pericarpatică pînă la Mare și valea Nistrului. De aceea, ei se cred datori să reziste. Pentru ei, și Dariu, și scitii erau ceva eterogen față de pămîntul și interesele lor. Stăpînind ca păstori, plugari, apicultori, podgoreni și minieri tot ocolul Carpaților și șesurile legate de Dunăre („fluviul sfînt“, care îi îndrepta spre mare), geto-dacii primiseră în marginea țării lor pe greci doar ca mijlocitori ai negoțului. Dar hinterlandul rămăsese al autohtonilor. Stăpînul casei trebuia în chip firesc să fie și stăpînul ușii, adică al Daciei pontice. Iată cum se explică rezistența în contra străinilor, începînd de la Dariu pînă la Filip, Alexandru și Lysimach, care încercaseră a se înfige pe acest țărîm. Însă această stăpînire a marginii răsăritene nu însemna nici în epoca aceea o „descălecăre“ de la munte spre mare, ci o simplă „întelinare“, adică o închegare pe loc a masei autohtone, din ce în ce mai numeroasă, mai deasă și mai civilizată. Cît despre o așezare scitică aici, ori pe șesul de sub Carpați, cum vrea să sugereze schița cartografică a arheologului V. Pârvan, aceasta este inadmisibil. Să vorbești de o „Dacie scitică“ pînă în Carpați sau chiar peste Carpați, pe temeiul cîtorva rămășițe de obiecte, e ca și cum ai afirma că Dobrogea, ori Cîmpia Română sau Transilvania reprezenta o „Dacie elenică“, fiindcă găsim ici și colo resturi de amfore, monete grecești sau alte urme ale negoțului. Pe calea aceasta, putem construi hărțile cele mai absurde, mai ales dacă uităm că negoțul e un fenomen cunoscut pînă și primitivilor.

Oricare ar fi însă amănuntele, un lucru e sigur : în momentul de culminare al dacismului, adică sub Burebista și Decebal, cînd autohtonii țărilor carpatică reprezentau singura putere europeană, capabilă de a se măsura cu Imperiul roman, stăpînirea dacică se întindea din creștetul munților pînă la țărîmul mării. Dacia carpatică și Dacia pontică formau o unitate organică, apărută, cum spune Strabo, de armate care se ridicau pînă la 200 000 de luptători¹.

Concluzie. Pentru marinarii greci, care veniseră din spre miazăzi și se oprișeră (ca și în Tracia) la țărîmul mării, lăsînd interiorul pe seama localnicilor, putuse să se nască iluzia unei Scitii Mici, care începea de la capătul Balcanului, unde țărîmul devenea monoton. Din contra, pentru cei care coborau din Carpați, fie că luau calea codrului, fie că soseau pe drumul stepei ori pe lîngă lunca păduroasă a Siretului de jos, de unde intrau în pădurile din nordul Dobrogei,

¹ Pentru caracterul etnografic al Daciei pontice, mărturia decisivă e a lui Ovidiu. El nu era călător în trecere, ci legat de regiunea, a cărei populație îi este așa de binecunoscută, încît a învățat și limba getică (Videor geticis scribere posse modis. *Trist.*, III, 14). Cu toate că pe țărîm sînt și greci, dar geții sînt în majoritate (major geticacque frequentia gentis) spune tot Ovidiu (*Trist.*, V, 7). De aceea el numește țărîmul dobrogean cu apelativul getic : Procul a getico littore vitis sbest... procul a geticis finibus arbor abest. (*Trist.*, III, 12). Chiar în orașul Tomis, mai mult de jumătate locuitorii erau geți îmbrăcați cu cojoace. (*Trist.*, V, 10).

Dacia carpatică se continua cu Dacia pontică, fără să se arate nicăieri o diferență de acelea care despart felul de trai al oamenilor. Pe un mal ca și pe celălalt al Dunării, era aceeași populație care, în vremurile de secetă, își îndrepta turmele spre lunca verde a fluviului. Cît privește legătura scitilor cu Dobrogea, ea nu se deosebește mult de a cerchezilor, care, în timpurile noastre, au trecut pe aici ca un val, lăsînd în urma lor cîteva ruine și numele unui rîuleț.

III. PERIOADA DACO-ROMANĂ

În perioada daco-romană, legăturile între cetatea carpatică și periferia maritimă urmează aceeași direcție, ca și sub Dacia. Putem zice că, în unele privințe, devin și mai strînse. Relevăm numai cîteva fapte :

1. *Unificarea Dunării prin infiltrarea romană.* Alături de elementul autohton, se adaugă un strat de populație romană în tot lungul fluviului. Adăugirea aceasta am numit-o înadins „infiltrare“, fiindcă fenomenul n-a fost ceva subit, ci s-a desfășurat pe încetul timp de cîteva secole. Cum rîurile coboară dinspre Alpi spre Dunăre, așa a înaintat și elementul latin, mai ales după romanizarea Iliriei și dezvoltarea industriei fierului la periferia răsăriteană a Alpilor. Iar curentul de oameni și de mărfuri trebuie să fi fost destul de intens, deoarece încă de pe timpul lui Tiberiu, limba latină era răspîndită în toată Panonia. Așadar, „infiltrarea romană“, departe de a fi opera colonizării lui Traian, este un fapt cu mult mai vechi și socotim ca un progres că acest termen etnografic începe acuma a fi întrebuintat și de istorici, înlocuind nu numai termenul mai vechi al „descălecării“, dar și expresia mult mai nouă de „plantație“, neexacte amîndouă, întrucît sugerează ideea unei opere politice, conștient pînuită din capul locului. Nu. Fenomenul acesta, ca și multe alte fapte etnografice, s-a desfășurat pe încetul. Rezultatul a fost însă considerabil. De unde Dunărea era tăiată în două, numindu-se *Danubius* în sfera negoțului apusean, și *Ister* în bazinul unde circulau grecii, epoca daco-romană aduce întregirea, întinzînd numele latinesc pînă la mare. August ajunsese cu hotarul la Dunăre, dar încununarea operei se ivește abia sub Traian care, deschizînd cel dintîi drum prin clisuri, leagă definitiv cele două segmente ale fluviului, unificînd și numele în toată întinderea bazinului.

Întregirea aceasta a însemnat, se înțelege, o legătură și mai strînsă între Dacia carpatică și cea pontică. Iar semnul mai vizibil al întregirii era flota. De unde în epoca geto-dacă, autohtonii nu cunoscuseră decît circulația cu ciobace (monoxile), iar flota de tonaj mai mare era a cetățitor grecești, acuma, pe lîngă flota romană, care patrula în toată Marea Neagră, apare și o flotă specială pe Dunăre, ca o completare a escadrei de mare. (Flota aceasta a Moesiei joacă un rol însemnat chiar în războaiele dacice.) Acuma, pentru întîia oară, fluviul devine o arteră de navigație regulată și sigură, legînd toată regiunea carpatică de țărîmul

Pontului, unde Traian apăsă mai tare pecetea romanității, întemeind orașe noi și botezându-le cu nume scumpe inimii lui (numele soției și al surorii). Tot Traian, ridicând în Dobrogea marele monument Tropaeum Traiani, iar în Hațeg Ulpia Traiana, a dovedit în chip concret că încheierea politică a Daciei ajunsese completă, mergând tot în calea de pe vremea lui Burebista.

2. *Deschiderea pasurilor peste munți.* În epoca daco-romană s-a mai petrecut încă un fapt antropogeografic și etnografic însemnat: penetrarea elementului roman în regiunea minieră a Munților Apuseni. Aurul fusese aici exploatat de multă vreme. Ținutul devine însă acum un fel de California. Pentru apărarea acestei regiuni privilegiate, masivul întreg e încadrat de lagăre militare (Apulum, Potaissa, Napoca, Porolissum etc.). Dar exploatarea din zona minieră înviorau comerțul nu numai spre apus, ci și spre răsărit, către porturile dobrogene. De aceea pe lângă drumurile deschise încă din vremea războiului prin Carpații de miazăzi și spre Banat, se dădu o atenție deosebită și circulației spre răsărit. În primul plan, sta aici drumul Oituzului, păzit de un lagăr (la Brețcu), ale cărui rămășițe au fost dezgropate de curînd. Pe valea Troțușului, și peste castrul de la Poiana, drumul se scobora tocmai la cotul cel mare al Dunării (castrul de la Bărboși), apucînd direct spre gurile Dunării. Cine voia să ajungă din Transilvania în Italia, pe calea mai ușoară a mării, pe aici afla itinerariul cel mai scurt. Astfel, *Dacia felix* a însemnat în același timp o nouă înflorire și pentru Dacia pontică. Ultima provincie romană lăsase în umbră pe toate celelalte din punct de vedere economic, cum arată și titlul ei (*felix*). Ea era în același timp și grînarul, și tezaurul imperiului. (Traian, atît de îngrijat de bugetul deficitar, deși era foarte circumspect în toate măsurile lui politice și militare, se încumetă totuși să suspende încasarea impozitului în tot imperiul! Atîtea tezaururi îi procurau Carpații.) Putem afirma că, față de scăderea populației în Italia și de simptomele decadentei economice, Dacia se prezenta romanilor cu un relief în adevăr singular. Numai Galia i se putea asemana. Ulpia Traiana, cu temple, amfiteatre și frumusețea alpestră a Retezatului nu va fi fost mai prejos de Lugdunum, unde chiar August își clădise un palat. Pe Riviera galică, Massilia, fundată cam în același timp cu cetățile pontice, se putea mîndri cu grădini de măslini, dar în ce privește cerealele, nu se putea măsura cu porturile dobrogene, unde se mai adunau produsele minelor carpatice (aur, sare) pe lângă miere, ceară, seu și pește în cantități uriașe. Fără să putem invoca precizii statistice, socotim că nu sîntem departe de adevăr, dacă vom afirma că îngustul bazin al Ronului nu putea susține nici pe departe comparația cu vastul bazin al Danubiului daco-roman. La intrarea în Istria, metropola Dunării de jos, călătorul citește și azi inscripția lui Hadrian, care îi dăruise ziduri noi — o dovadă a înfloririi din care se împărțea toată fața răsăriteană a provinciei. Și Dunărea, și drumurile romane care legau Dacia carpatică de Dacia pontică, înlesneau avîntul economic și întăreau unitatea politică a ținutului, ca și în epoca dacică —

ba încă mai mult, dacă ținem seama, după căderea Daciei, că în fața Romei nu mai era nici un adversar de temut în toată Europa.

Concluzie. Prin fapta sa fizică, fășia de lângă mare este o simplă continuare a Daciei carpatice. În tot cursul istoriei antice, unitatea etnică este evidentă. Iar a vorbi de o Dacie scitică și încă a o întinde pe hartă pînă în Carpați, e tot așa de nelogic și neistoric, ca și cum ai inventa o Dacie elenică din cauza factorilor grecești de la malul Pontului sau o Dacie bastarnică, gotică, hunică, bulgară, tătară etc. din cauza cîtorva rămășițe de obiecte aduse fie de năvălitori, fie pe calea negoțului. E drept că forma lunguiață, în chip de peninsulă, a ținutului dintre Dunăre și Mare, precum și așezarea lui între marea stepă din răsăritul Europei și țările mediterane, i-au impus din timp în timp rolul de punte, începînd cu expediția lui Darius al lui Histaspes, și a făcut cu putință și mici infiltrații scitice.

Spre sfîrșitul epocii daco-romane, și în evul mediu, puntea devine tot mai umblată (de la goți pînă la tătari și turci). De asemenea în timpurile moderne, rivalitatea între statul moscovit și împărăția sultanilor a accentuat iarăși pentru cîtăva vreme funcțiunea de punte militară, lăsînd în marginea de răsărit a țării unele fragmente allogene: bulgari, cerchezi, tătari, lipoveni etc. Dar stabilitatea spre care se îndreaptă lumea modernă, și îndesirea populației autohtone (care era în majoritate tot românească, chiar pe vremea stăpînirii turcești) fac să cadă în umbră rolul de „sleau” militar, pentru a se ivi tot mai clar rolul organic de întregire fizică, economică și politică a Daciei carpatice, cum a fost și în antichitate ¹.

În orice caz, înțelenirea sau înrădăcinarea elementului autohton pînă la periferia maritimă a Daciei este un fapt cu mult anterior așa-numitelor „descălecări”, și s-a făcut pe încetul într-o lungă adaptare a omului la mediu: pescuit în lunci, agricultură pe șes și dealuri, apoi pe plaiuri, și păstorie cu mișcări de mică și mare amplitudine (transhumanță), iar nu prin nomadism, care n-a fost niciodată forma de viață a poporului nostru — nici măcar în zorile istoriei, necum în epoca dacică sau daco-romană ori mai tîrziu. Tocmai Dobrogea, unde năvălirile au fost atît de dese, este documentul cel mai clar spre a dovedi că traiul neamului nostru a fost legat totdeauna nu numai de munte, ci și de cîmpie și chiar de zona cea mai joasă a rîurilor, pînă la marginea dinspre mare.

¹ Pentru alte amănunte a se vedea: *Le pays et le peuple roumain*, 1927; *România*, 1928 și *Vechimea poporului român*, 1925.

GEOGRAFIA PITOREASCĂ ¹

Descrierea geografică este călciul lui Achile...

Alături de „formația științifică“, a mai fost vorba și de cea „literară“. Se impune așadar o scurtă lămurire și în privința asta.

Fiind vorba de un geograf, gândul directorului R.F.R. ² se va fi îndreptat întâi spre așa numita „geografie pitorească“, atât de răspândită în epoca noastră de turism, foiletonism, essay-ism și alte isme exotice, bătătoare la ochi. Dacă ești geograf, adică de ce n-ai încerca și ceva pictură geografică, însă cu vorbe, nu cu culori. De aci, moda descrierilor „pitorești“, caracterizate printr-o mare influență de adjective, cu scopul să uimească pe cititor.

Astfel, păcatul stilului voit, adică „făcut“, nu născut din pornirea talentului real, s-a generalizat pînă într-atîta, încît am putea spune că trăim într-o epocă de scriinteală literară. Impresionismul care bîntuie aiurea a dăruit și la noi scriitorilor slabi (numai aceștia imită) un stil nesănătos, care a pătruns pînă și în unele cărți didactice.

În privința asta, atitudinea celui care inaugurasă prelegerile de geografie la Universitate, a fost de la început categorică : înlăturarea oricărui abuz de vorbe. După ce urmărise cu atîta greutate o singură ținută, constituirea geografiei ca știință exactă, să se abată acuma el însuși spre o geografie verbală sau să lase măcar pe alții să acopere lipsa faptelor și a ideilor cu surrogatul ieftin al stilului, ar fi fost nu numai absurd, dar și ridicul. De aceea, profesorul a căutat cu mare grijă, să ferească pe tineri de o astfel de rătăcire. Avea, de altfel, dinaintea ochilor un caz cum nu se poate mai instructiv. Buffon, naturalistul care ținuse în fața Academiei franceze vestitul „Discours sur le style“, punînd în circulație aforismul *le style c'est l'homme même*, descrișese animalele mai mult după înfățișarea lor externă, bizuindu-se pe îndemînarea sa ca scriitor. De la

¹ Capitolul X din *Premize și concluzii la Terra*. București 1946.

² Revista care l-a solicitat pe S. Mehedinți să scrie despre „formația lui științifică și literară“ R.F.R., — Revista Fundațiilor Regale.

o vreme, și-a asociat pe tînărul Daubenton care făcea multe disecții și relevase o sumă de caractere interne importante pentru clasificarea speciilor. Zoologii au simțit îndată ce mare progres se realizase pe calea aceasta. (Drept vorbind, Daubenton pornise pe calea anatomiei comparate înainte de Cuvier). Academicianul însă, vîzîndu-se aruncat în umbră, a desfăcut tovarășia ; a scos o nouă ediție a operei sale, renunțînd la caracterele interne, spre a se bizui numai pe far-mecele stilului său. Rezultatul a fost penibil : speciile nu mai puteau fi deosebite acum în chip precis ; valoarea întregii lucrări scăzuse considerabil. S-a dovedit astfel în fața lumii întregi că nu virtuozitatea literară, ci analiza scrupuloasă a faptelor și caracterizările exacte pot întemeia o știință descriptivă. Pățania lui Buffon trebuia deci să învegeze și pe geografii amatori de stil. (Cînd veneau la Seminar, să citească lucrările lor, studenții știau din capul locului că orice lunecare spre vorbărie era considerată ca lipsă de seriozitate. Cuvîntul propriu era de ajuns. Dacă se mai adăuga și vreo imagine mai vie, cu atît mai bine, în deosebi cînd era culeasă din graiul poporului. De pildă, „cumpăna apelor“, întrebuintată de profesor spre a exprima ceea ce se cheamă aiurea *ligne de partage, Wasserscheide*, etc., nu era o fudulie stilistică, ci o expresie populară, culeasă din gura unui muntean, trecînd culmea foarte ascuțită dintre Iezer și Păpușa).

Am căutat așadar în descriere adevărul înainte de toate ¹. Din fiecare regiune, ne-am întors cu descrieri tipice, înseilate la fața locului ; unele au servit apoi și ca „bucăți de lectură“ : Balta Dunării, Cheile Dîmbovicioarei, Bucegii, Delta, Munții Măcinului, Valea Bistriței etc., etc. Iar lunecarea spre stilul multicolor, o ispită pentru toți nechemații, a fost sistematic îngrădită, ca o încercare de a înșela pe alții și de a se înșela și pe sine ². Sfatul obișnuit era acesta : lasă lemnul curat, să i se vadă vinele și chiar ciaturile, fiindcă și acelea au interesul lor ; nu-l cîrpi cu „placaj“, să pară mobila mai scumpă decît este în adevăr. Cîrpă-ceala scade, în loc să sporească soliditatea lucrului dintr-o gospodărie.

Acuma, o întrebare : Nu cumva fereala asta sistematică de beletrism în geografie însemna din partea profesorului nepăsare în fața fenomenelor naturii ? Și nu cumva cenzurarea aspră a retoricului împiedica pe tineri să-și adune material intuitiv, tocmai în anii cînd impresiile sînt mai vii, iar sufletul își agonisește zestrea din care va cheltui apoi pînă la sfîrșitul vieții ?

¹ E vrednic de amintit că cea dintîi manifestare în viața publică a celui obligat de specialitatea sa să se preocupe și de „geografia politică“, a fost tocmai în legătură cu „Politica de vorbe“. Aprecierile asupra acelu mic studiu au fost foarte numeroase, iar unele și vehemente, ceea ce dovedea că prețuirea formei în paguba fondului era un păcat destul de răspîndit și prin urmare vrednic de combătut în toate direcțiile de activitate.

² Titu Maiorescu a găsit atunci ocazia de a scrie vestitul său essay *Oratori, retori și limbuși*.

Nici una, nici alta. Ca orice copil născut la țară, cel ajuns dascăl de geografie nu era nepăsător față de aspectele naturii. Mai ales la munte, oricine are ocazia să vadă încă de mic unele fenomene interesante, pe care cei de la cîmpie și orașenii le află abia mai târziu, din cărți. Muntele e o mare panoramă în necurmata prefacere. Suirea pe piscuri, coborîrea în fundul văilor (pe-alocurea se mai adaugă și peșteri), săritul peste pîraie, unde piciorul abia atinge din fugă piatra pe jumătate ascunsă în apă... toate acestea dau muntenilor o deosebită sprinteneală și prilej să ia seama la multe lucruri. Pe cîmpie, sub bolta nemărginită a cerului, omul pare un atom; la munte, încă de copil, se simte *cineva*, în mijlocul scenelor mereu schimbătoare, în care și el e actor cu sau fără voie. Spre seară, de pildă, cînd băietanul grăbește pașii, să treacă mai repede culmea de pe o vale în alta, se trezește că alături de el începe să alerge o caricatură de om, care aci se ghemuiește lângă picioarele lui, aci se lungește pînă departe, peste alte culmi și văi.. un fel de Păsări-lungi-lățilă, ca cel din povești¹, un teatru fără parale. Soarele cu razele, muntele cu umbrele și norii cu metamorfozele lor sînt ca un caleidoscop ce mută mereu planurile și schimbă neconținut dimensiunile peisajului. Dar varietatea formațiilor vegetale de la munte! Altă panoramă plină de culoare și de mișcare. Jos, la poale, pădurile mai luminoase ale fagilor, paltinilor și mestecenilor (albi aceștia ca și făcliile de ceară albă); mai sus, verdele întunecos al brazilor, pînă la pîlcurile de jnepeni și de ienuperi lipiți pămîntului, să se aperse de buchiseala vîntului. În sfîrșit, sus pe culme, doar iarba scurtă și păroasă, cu mînunchi de afini, merișori ori bujori de munte (*rhododendron*) sau de azalee pitice (*Azalea procumbens*) făcînd între stînci pernițe, dese ca și mușchiul — adevărate grădini liliputane, o nesfîrșită încîntare pentru ochi. Și nici prevederea și economia nu lipsesc din această lume atît de mică. Cine ar crede că peria moale pe care o acoperi cu palma nu e o iarbă de rînd, ci e o pădure adevărată! Merișorul nu e doar un fir de iarbă, ca cele care răsar primăvara și se usucă spre toamnă, ci e copac deplin, — dacă te pleci să vezi mai de aproape tulpina, ramurile și merele lui roșioare, mai mici decît fragile. Pe băiatul de la munte nu e nevoie să-l îndemne nimeni; se apleacă el singur să culeagă merele, știind că merișorul acela lung cît degetul nu este o iarbă nemernică, ci pom adevărat, cu cîteva rămurele, avînd frunze lucii și groase, care nu cad nici iarna, ci înfruntă gerul, ascunzîndu-se toamna sub zăpadă cu florile și cu poamele încă necoapte, să aștepte altă primăvară. Atunci să vezi, călătorule, cum se schimbă în luna lui Brumar panorama muntelui. De azi pe mîine, codrul se îmbracă cu atîtea culori și nuanțe de culori, cîte nu poate cuprinde paleta tuturor pictorilor din lume... Adormitul adormiților să fii, și tot trebuie să deschizi ochii mari să le vezi și să te minunezi. Făgetul, după ce

¹ Asemănarea aceasta să nu se pară nimăi exagerată. Pico de Teyde (3700 m) aruncă seara și dimineața o umbră de 270 km pe fața oianului.

e atins de brumă, e cu adevărat un „codru de aramă“; fiecare mesteacăn e o mare floare galbenă, iar cireșii sălbatici ard în lumina după-amiezii ca și para focului...

Asta pentru ochi. Dar polifonia vînturilor de la munte prin orga înaltă a pădurilor de brazi, cînd viforul ține săptămîni întregi sau cînd vara, în zilele de furtuni neașteptate, Sf. Ilie cu căruța lui de foc sare cît ai clipi peste zeci de culmi și sute de piscuri. Atunci să-ți audă urechile huruitul prelung de pe podul întunecos al norilor. La șes, tunetul e sec și fără răsunet, față de clocotul dintre munți, care se mută din vale în vale, sărînd dintr-o dată spre miază-noapte, după ce pornise ca fulgerul de la miazăzi. — Să fie cineva surdul surzilor și tot tresare cînd la o palmă de loc trăsnetul face țândări bradul cîte de înalt și aruncă în fundul prăpăstiei stînci nemișcate, de cînd Dumnezeu a urzit Pămîntul. Ce teatru poate fi mai dramatic și mai în stare să deștepte luarea aminte?...

Așadar, marile aspecte ale naturii nu-i erau străine profesorului de geografie încă din anii copilăriei, — mai ales că în partea locului se mai adaugă o privesc destul de rară chiar și la munte. După Sfîntu-Gheorghe, se stîrnea ca din senin un sgomot care întărita toți cîinii satului: balanga... balanga... To-u-ă-ă-ă... Ce să fie? Sute de clopote și de cioi se auzeau apropiindu-se dinspre răsărit, cu chiot mare și cu sunet prelung de buciume... Apoi se zăreau venind în goană preuci de cai pe jumătate sălbatici, aducînd în coamele și în cozile lor scai și ciulini tocmai din băraganele Bugeacului, ale Crimeei și Kubanului... Asta era semn că se apropiau din urmă turmele mocanilor de la Brețcu, umplînd valea Șușitei ca unda unei ape revărsate peste maluri. (Numai al-de Ionică Pilă avea vreo 12 mii de mînzări). Cu baciul urmat de cîini, înaintau, domol, zărindu-se doar colo și colo, în lungul drumului pînă departe cîte un măgar cu tîrhatul grămădit pe șea — plāvii plutitoare, împreună cu unda turmelor. Zile și săptămîni întregi ținea larma: herghelie după herghelie, turmă după turmă și stăpîn după stăpîn, cu bacii și scutarii lor. Pînă se strecurau prin plaiuri, către stîncile din Zboina, Clăbuc și alți munți mai depărtați, tot satul era în necurmata fierbere. La toate porțile și pe la toate pîrleazurile grădinilor, ieșeau femei cu furca în brîu ori cu copii în brațe, să întrebe de rudele plecate în ciobănie. Veștile bune și veștile rele săreau ca scînteile dintr-o curte sau altă curte, de la o fereastră la altă fereastră, — întîmplări și iarăși întîmplări; turme prididite de vifor, ciobani înnecați în Dunăre ori în Nistru, tîlhari la drumul mare, morți năpraznice... și cîte de toate... Peste zi, huia valea de tălănci, de clopote, de zbieretul oilor, de nechezatul cailor și de lătratul cîinilor; noaptea bătrîinii fără somn și văduvele rămase cu copii de gît auzeau gemetul morților, veniți și ei pe urma turmelor, iar dimineața babele porneau spre cimitirul din capul satului, să tîmie mormintele și să bocească după datină pe

cei pieriți fără luminare, între străini, și îngropați fără comînd... Grea soartă, să mori fără luminare, să nu nimerești pe lumea cealaltă puntea raiului.

Apoi, către toamnă, după Stămăria Mare, altă vălmașeală, cînd oile coborau pentru iernatic, apucînd spre Dunăre sau spre Mare, spre limanurile Bugeacului ori spre valea fără iarnă din cotul Balcicului.

Alte bucurii, alte întristări și alte lacrimi, cînd băietanii satului se aninau și ei de turmele Brețcanilor și porneau în lumea lui Dumnezeu. Iar cînd se potolea și larma de toamnă, după ce copiii aprindeau la Sumedru focuri de cetină și de ienuperi, al căror fum apăra de boale vitele celor care sar prin flacăra, într-o bună zi, vîrfurile Zboinei Negre nu mai e negru, ci alb; s-a înălbit peste noapte — semn că începe iarna. Un fior de grijă trece atunci prin sufletul tuturor. Seara, copilul se strînge ghem în pat, îndată ce vîntul începe să vijie pe la fereastră, iar urletul lupilor se aude pînă în marginea pădurii de brazi din fața casei. Codrul începe a „hui“ cu gemet prelung, ca glasul mării răscolite de furtună: hu-hu-u-u-u-u. Vai de drumețul rătăcit, care își caută atunci calea în mijlocul viforului. Cum să nu se ghemuiască în așternut cel din sat, cînd știe că cei de la odăi țin toată noaptea focul aprins, gata să iasă cu tăciunele în fața haitei de lupi...

Așadar, rezerva față de geografia pitorească nu însemna nici sărăcie de material intuitiv în anii copilăriei, nici lipsa de simțire în fața marilor priveliști ale naturii. Dimpotrivă, tot ce i se părea element caracteristic, fie din punct de vedere fizic, fie etnografic, era relevat cu grijă. Nimeni nu dăduse în geografie și în istorie însemnătatea cuvenită marelui fenomen de pendulare a turmelor între cetatea carpatică și cîmpiile dimprejur. Tot așa, nimeni nu atrăsese atenția asupra pădurilor de fag, care timp de secole, ținuse locul măslinului în viața populației carpatice, dîndu-i uleiul de jir, ca hrană pentru iarnă. Toamna, după ce „bate bruma“, jirul e cules și tescuit; uleiul acesta a fost undelemnul dacilor, înainte de a se așeza negustorii greci în porturile dintre Balcic și limanul Nistrului. Teascul de ulei din vremea lui Dromihete nu putea fi mai simplu decît teascul lui Vasile Deaș din Soveja. Cînd împlinisem cinci ani, ca toți copiii de seama mea, am fost găsit vrednic să culeg și eu jir într-o ulcică, răscolind cu degetele prin frunzele de la rădăcina fagilor, atinși de brumă. Să faci o „treabă“, adică să muncești împreună cu cei mari, nu-i lucru pe care un copil să-l poată uita repede. De aceea, adînc i s-a întipărit în minte chipul codrului de fagi, cu trunchiuri drepte și înalte pînă aproape de cer... Cutare fag, sub care am cules cea dintîi ulcică de jir sau cel de la șipotul lui Bucur (un haiduc pomenit și de cronicile țării), l-aș arăta și acuma pe pînză, dacă m-ar fi deprins cineva cu meșteșugul picturii.

Altă priveliște care a sporit învățătura copilului fusese valea Șușitei, cu mulțimea pîraielor ce se coborau din munte. Doamne, ce ape limpezi veneau din întunecimea brădetului, șerpuiind peste prundișul plin de bolovani de

gresie¹. Și încă ce gresie! De toate felurile, de la cea „mălăiață“, cu care gospodinele freacă șistarul de mulș vacile, putineii de bătut laptele și coafele de brad, făcîndu-le ca nouă, pînă la gresia deasă și tare, pentru ascuțitul toporului, săcurii, cuțitelor și chiar a coasei. Cine n-a avut grijă să păstreze pe coardă o cute din vara trecută, cînd ajunge cu coasa de spinare în valea Chilugului, se oprește în prund, alege o gresie mai lunguiață, o pune în tiocul de la brîu și tiva la cosit. Nu numai botanica empirică a poporului e destul de bogată (în vederea buruienilor de leac), dar și petrografia lui nu rămîne mai prejos în ținuturile de la munte. Pe cînd la șes, poți merge cale de o zi fără să dai de o piatră, cît să chiorăști un șoarece, cîtă pietrărie la munte! În Vrancea, după culmile de gresie de la apus, urmează ulucul cel mare de sigă (argilă), cu piatra de var (așa pare la vedere, în realitate e un gips alburiu, pe care femeile îl ard și spoesc cu el părății caselor), cu lespezi fărîmicioase (marnă) și cu lut (altceva decît loessul de la cîmp, care se numește și el tot *lut*). Astea toate, pentru gospodari și gospodine; pentru copii însă, muntele cu văile și pîraiele lui are rosturi zilnice cu mult mai însemnate. El este teatrul, muzeul, cercul și panorama lor de toate zilele — singura școală, la care vin cu necurmată bucurie de dimineață pînă seara, fie iarnă, fie vară. Ale lor sînt izvoarele, ale lor șipotele sub care se învîrtesc roți de moară, cioplite cu briceagul; ale lor răstoacele de prins baboi, mreane, molane, cleni, sgripțe, beldițe, porcoi și raci, abătînd doar apa de pe un crac al pîrîului pe celălalt; ale lor bolboacele, unde se scaldă vara de cîte zece ori pe zi; ale lor pietrele de tot felul, între care cea mai prețuită e un fel de sigă unsuroasă („săpunul broaștelor“) cu care se ung ca dracii, pînă la ochi, după ce se bălăcesc hăt bine în dulghină; a lor lumea toată, de la pămînt pînă în înaltul cerului, de unde Soarele îi dogorește cumplit pe la amiază, cînd se fac cîrlig de foame și pornesc fiecare pe la casa cui îi are, că mai bine-i pare.

Așadar, ca orice copil de la munte, care de timpuriu e botanist, zoolog, petrograf, climatolog... și multe de toate, viitorul geograf plecase din sat cu o sumă bunicică de cunoștințe empirice, care i-au servit mai tîrziu în multe împrejurări. Mai ales lucrarea apelor în văi îi era cunoscută ca și jocul de-a țurca, saniușul pe gheață, rostogolirea pe rîpi și altele ca acestea. Scobirea malurilor, aci rotund cotlonite, unde lovește apa cu putere, aci oblu netezite unde se așează nisipul — locuri bune de prăjit la soare, în timpul scaldatului; viroagele părăsite de rîu, după „viituri“ sau înviate de alte viituri; fîntînele bogate (un soi

¹ Unii geologi, necunoscînd viața de la munte și neștiind că țărani întrebunțează zilnic vorba gresie, au luat din limba franceză cuvîntul *le grès*, făcînd din el grez cu pluralul barbar grezuri! Ignoranța aceasta e cu atîta mai regretabilă, cu cît „gresie“ este unul din puținele cuvinte de origine germanică, ce dovedesc continuitate elementului autohton chiar și după năvălirea barbarilor în Dacia.

de *fontanelli*), adică izvoare mari în prund sau în luncă, semn că acolo a fost cândva o gîrlă pe care au potmolit-o apele, dar o parte a râului curge încă tot prin albia veche, strecurîndu-se prin prundișul înțepenit locului de sute ori mii de ani ; alungirea văilor în sus (eroziunea regresivă), ferăstruirea pragurilor la „sărituri“ (cascade...) și cîte, și cîte nu văd ochii copiilor de la munte, mai ales în ținuturi clădite din materiale variate, cum e Vrancea. Astfel de lucruri măcar că sînt destul de familiare ruralilor, ele rămîn taine ascunse sub șapte peceti pentru cei crescuți pe pavajul orașelor ! (La un seminar de geografie, într-o universitate străină, unde studenții trebuiau să răspundă pe neașteptate la unele întrebări, anume răspunsuri au fost înlesnite străinului tocmai de observările culese în copilărie, — ajutîndu-i să cîștige biruințe de o minută asupra camarazilor lipsiți de larga experiență a vieții rurale).

Dar una e joaca măruntă și alta e oprirea contemplativă în fața marilor aspecte ale naturii. Însă nici acestea nu i-au lipsit. Cînd Soarele cobora domol spre culmea Zboinei, valea din fundul Chilugenilor, cu iarba ei fragedă și sclipirea apei râului în mijlocul verdelui întunecat al pădurilor de brazi, era o icoană, cum ochii geografului n-au mai întîlnit după aceea în nici un muzeu, oricît de mari s-a întîmplat să fie darurile pictorilor admirați. Ar putea spune o vorbă ca a Psalmistului : „Lipească-se limba mea de grumazul meu ; întunece-se de-a-pururi lumina ochilor mei, de te voi uita... Ierusalime al copilăriei mele“. Acolo, în văile de sub Zboina, au fost cele dintîi mari bucurii ale sufletului meu. (În 1913, cînd molima începuse a seceră în rîndurile armatei ce trecuse Dunărea, dorința din urmă a unui soldat ce se afla în ceasul morții, a fost să-l așeze cu capul spre Munții Argeșului. Geografii născut la poalele Zboinei a înțeles îndată, și nici pînă azi n-a putut uita cuvîntul acela).

Cititorul să ierte aceste amănunte înșirate cum au venit sub condeiu. Ele au un singur rost : să arate că rezerva hotărîită față de geografia pitorească nu pornea nici din nătîngie, nici din lipsa de interes pentru marile priveliști ale naturii. La mijloc e ceva care trage mult mai greu la cîntar : primejdia care putea ieși de aci pentru tinerii fără experiență.

Geografii recunoștea și recunoaște că „Tablourile Naturii“ (așa numește Humboldt descrierile sale) au rămas și vor rămînea o zestre neprețuită pentru toți discipolii maestrului ; în Terra, el a spus destule despre rolul descrierilor, așa că nu e nevoie să mai stăruim. E însă ceva, care — după cîte știm — nu s-a spus și totuși ar trebui să fie spus limpede odată pentru totdeauna. Și anume, că toate descrierile geografice — chiar cele mai scrupuloase — au un mare cusur : Imaginea țesută din cuvinte se destramă îndată ce sosești la fața locului

și este definitiv înlocuită în alta nouă. Poți citi de cîte ori vrei descrierea unui munte, lac, rîu, oraș, ghețar etc., du-te apoi să le vezi. Instantaneu, imaginea ticluită prin citire pierde ca ceața în fața Soarelui și rămîne numai ceea ce vezi cu ochii. Aici e călcîiul lui Achile pentru toți geografii și toate descrierile geografice. În alte științe concrete : mineralogie, botanică, zoologie, anatomie, antropologie etc., cercetătorul poate vedea lesne întreg obiectul pe care vrea să-l descrie. Geografii însă, neputînd cuprinde cu ochii tot pămîntul, e silit să cheme în ajutor globul sau harta, reducînd planeta pînă la dimensiunile accesibile ochiului omenesc. El vede prin urmare numai niște figuri *simbolice*. Și ce departe sînt aceste simboluri de realitatea naturii... Ce poate să spună despre Dunăre, o biată linie strîmbă, un fel de rîmă așezată între Pădurea Neagră și Marea Neagră ! Unii africani, cînd trebuie să aducă idolului lor ca prinos un elefant, fac pe o așchie de lemn sau pe o frunză chipul animalului și zic către idol : na, primește un elefant... Cam la fel face cartograful și geografii, cînd pun cîteva simboluri pitice (aproape caricaturale) în locul unor realități grandioase : fluvii uriașe, lanțuri de munți, etc., etc.

Ce e de făcut : Geografii mai cheamă atunci în ajutor și cartea, adică descrierea prin *cuvinte* — alte simboluri și mai labile, cu ajutorul cărora cititorul își ticluiește, cum poate, o imagine *proprie* (*quot capita... cîte capete, atîtea imagini*) și atît de sovăitoare, încît îndată ce ajunge la fața locului și vede realitatea, toată imaginea artificială se spulberă ca fumul în vînt, fiind înlocuită *definitiv* de imaginea reală.

Grozav impas pentru o știință concretă ! Iar neajunsul acesta nu are decît un leac : intuiția *directă* a fenomenului (cît este cu puțință fiecăruia față de un obiect atît de mare cum e Terra). De aci a ieșit acel aforism făurit *ad-hoc* : „știința geografii se măsoară cu kilometru“.

Totuși, unii geografi au avut iluzia că ar putea birui greutatea și altfel : prin așa zisele călătorii „tentaculare“, plecînd din locul unde te afli, cutreierînd toate țările pămîntului, arătîndu-le cu degetul pe hartă și *povestind* despre fiecare cîte ceva... Nici că se poate mai mare naivitate, deoarece ținutul pe care vrei să-l „explorezi“ tentacular, fie că se găsește la 10, la 100, 1 000 sau 10 000 km este tot atît de puțin „văzut“, dacă ți-l înfățișezi prin descrieri verbale sau prin alte simboluri. Și Chitila, și China sînt tot atît de departe de București, pentru cel care nu le-a văzut, ci numai și le închipuiește din citite ori din auzite. Africanul de care a fost vorba încerca să înșele numai pe idol ; geografii cu metoda tentaculară înșeală nu numai pe alții, dar se înșeală și pe sine, cînd pune la cale astfel de călătorii imaginare. Le numește tentaculare, ca și cum ar întinde mîna să pipăie ceva ; în realitate, nu pipăie nimic, ci „călătorește în gînd“ (stînd pe loc), cum se întîmplă în fantasmagoria viselor de noapte. De aceea, din toate aceste călătorii închipuite, rămîne clar în minte

numai ceea ce fiecare s-a întâmplat să vadă efectiv. Din muntele descris „tentacular“ la școală, copilul vede limpede numai valea și satul, unde și-a petrecut el vacanța; din tot riul, numai malurile pe unde a colindat la pescuit ori la scăldat; din toată insula, numai portul, unde s-a oprit vaporul etc., etc. Viața, nu vorba hotărăște. Și atunci, ca să umple golul călătoriei tentaculare (un fel de mistificare), amatorii de stil se pornesc pe descrieri care de care mai colorate, înmulțind adjectivale și siluind înțelesul cuvintelor, spre a stoarce din ele imagini cât mai tari, ba născocind uneori chiar și expresii noi spre a înfige în mintea cititorilor imaginea ținutului „închipuit“, dar „nevăzut“ încă. O simplă iluzionare verbală. Vorba lui Goethe: își bat joc de ei înșiși, dar fără să bage de seamă¹. Când Ewald Banse, protagonistul geografiei „estetice“, aseamănă Munții din dreapta și din stînga Nilului cu niște „dinți cariați“, asta nu mai e geografie, ci abuz de cuvinte (cititorul ar putea zice că e un „stil cariat“, adică găunos). Cu astfel de imagini schimonosite, nimeni nu-și va putea da seama de caracterul orografic al peisajului ce mărginește Valea Nilului.

Cum rămîne atunci cu puținul pe care îl putem vedea din fața pămîntului și cu restul enorm, pe care trebuie numai să ni-l închipuim pe creditul globului, al hărții și al descrierilor din cărți? Ce se mai alege din toată geografia ca știință descriptivă?

La această întrebare, răspunsul cel mai corect ni se pare următorul: Descrierea științifică a planetei este cu puțință pe o singură cale: analitic și discursiv. După cum în geometrie, unde ne servim numai de simboluri: puncte fără întindere, linii fără lățime, suprafețe fără grosime etc., toate figurile făcute pe hîrtie ori pe tablă sînt false (care circumferință privită la microscop are toate punctele egal depărtate de centru?) și totuși, cu ajutorul ei putem pune și deslega probleme de mare însemnătate practică și teoretică, tot astfel și în geografie, ajutați de simboluri aproximative — îndeosebi de hărți — putem dezlega multe probleme. Dacă *savoir c'est prévoir*, geografia este o știință pozitivă. Cu ajutorul hărților climatologice, ea prevede în unele regiuni starea atmosferei, în proporție de peste 90%, fapt capital pentru agricultură și navigație. (Cu ajutorul observărilor dintr-o stațiune din nordul Groenlandei, germanii au știut în timpul războiului cînd se va lăsa ceață pe Canalul Mîneicii, ca să poată trece flota lor ascunsă pînă atunci în Portul Brest). Tot așa, cu ajutorul prospecțiunilor, aflăm poziția petrolului în subsol, etc., etc. Așadar descrierea analitică a fenomenelor geografice, cu ajutorul hărților este o muncă de caracter pozitiv.

¹ ...spottet ihrer selbst und wissen nicht wie.

Dar să facem descrieri — și încă pitorești, adică artistice — cu forme de relief pe care *nu le vedem*, cu aspecte ale vegetației care nu ne stau în fața ochilor, cu sunete care *nu se aud*, cu culori ce *nu izbesc retina* și cu mișcări ce *nu se simt*, asta nu se poate. Artă, fără intuiția directă care să deștepte emoția, e cu neputință. E ca și cum ai cere artistului să trăiască fără aer, ca microbii anaerobi. Cînd pictura însăși cere „plein air“, a face geografie vie, fără atmosfera reală a fenomenului, este un paradox al tuturor paradoxelor.

Însă, cum am spus, geograful poate face descrieri analitice, ajutîndu-se cu prețiosul simbol al hărților, unde intră măsurătoarea exactă, adică precizarea cantitativă a fenomenelor. Rezemat pe astfel de imagini cartografice și pe intuiția directă a naturii atît în Lumea-Nouă, a cărei structură e mai simplă, cît și în Lumea-Vechi, Humboldt ne-a dăruit cîteva tablouri sintetice „Tableaux de la nature“ sau „Vederi din natură“ (*Ansichten der Natur*) cum el însuși le-a numit. Ne-a înfățișat îndeosebi marile formațiuni vegetale (llanos, savane, pampas, prerii, stepe, etc.), ca un fel de rezumat al influențelor climei, reliefului și solului. Să nu uităm însă două lucruri: că încă din tinerețe, Humboldt arăta o mare înclinare spre literatură, și că simțul său critic îi pusese de timpuriu problema din Laocoon al lui Lessing, adică a hotarului dintre arte. El își dă bine seama în ce măsură cuvîntul citit ori auzit poate sau nu poate să înlocuiască imaginea vizuală. De aci sobrietatea¹ descrierilor sale, care nu exclude însă măreția și chiar emoțiunea.

În genere însă, experiența de pînă azi ne îndeamnă spre smerenie. Afară de „tablourile“ lui Humboldt, nu cunoaștem în literatura geografică ceva asemănător. Călătorind în amîndouă emisferile, vestitul explorator (socotit ca un fel de al doilea descoperitor al Americii), adunase o vastă experiență; cunoștea toate zonele de climă și de vegetație, începînd de la nivelul oceanului pînă în vîrfurile vulcanului Chimborazo, considerat pe atunci ca cel mai înalt munte al planetei, și de la Cordiliera Anzilor pînă în Podișul Tibetului. A fost cel dintîi geograf însemnat, care îmbrățișase cu privirea marile aspecte din fizionomia uscatului și a oceanului. Ca „preot al Zeiței Isis“, el a ridicat cel dintîi vîlul ce ascundea fizionomia globului pămîntesc în liniile ei mari. Astfel, a izbutit să schițeze cîteva tablouri eriașe, valabile nu numai din punct de vedere științific, dar și impresionante ca efect estetic. Cei care vor veni după dînsul, să descrie aceleași „vederi din natură“ nu vor mai avea privilegiul nouătății. Vrînd-nevrînd, ei vor fi imitatori, ca să nu zicem copiii lui Humboldt. Tablourile maestrului vor putea fi puse și în rame mai noi, dar desenul general și canoanele

¹ Dacă unora li s-a părut că maestrul înșiră uneori prea multe amănunte de specialitate — de pildă în descrierea vegetației stepelor — vina nu e a lui, cît a celor ce nu cunosc destul formațiile vegetale și nu-și dau seama de rolul acelor amănunte ca „valori“, cum numesc pictorii anume picături de culoare în tablou.

descrierii (prezentarea dinamică a peisajului, după ritmul anotimpurilor) vor aminti cunoscătorilor „maniera“ renovatorului geografiei.

Va rămânea totuși calea deschisă și altora pentru încercări de geografie pitorească sub forma episodică (regiuni mai mărginite și momente mai scurte din drama ce se desfășoară zilnic pe fața pământului). Aci vor putea ajunge și alții la oarecare originalitate. Și cu vederi regionale : un föhn, explozia unui vulcan, un ciclon, o junglă etc., pot fi ocazii de descrieri sugestive, dacă cel care le încearcă are destulă știință spre a lega ceea ce este particular de legea care guverna acea clasă de fenomene și dacă are și destul talent pentru a înfățișa în chip original cele văzute și simțite.

Din fericire, avem și în literatura noastră un tablou care ne poate servi drept model ca geografie pitorească — e Bărăganul lui Odobescu. Artistul care în tinerețe colindase ca vânător toată stepa din gura Bărăganului, de la Cornățele, pînă la malul Ialomiței, al Buzăului și al Dunării, printr-o minunată intuiție s-a apropiat tocmai de canonul descrierilor lui Humboldt. Ne-a înfățișat dinamic natura. De aceea, povestirea sa a și rămas în amintirea urmașilor. Nu se sprijină pe mulțimea adjectivelor, ci pe elemente geografice esențiale. Netezimea vastei cîmpii ne este sugerată prin rătăcirea „fără drum“ a căruței vânătorului, în orice parte ar apuca „mîrtoagele arominde“, pășind în neștire, cu ochii pe jumătate închiși ; lipsa de apă o simțim nu numai din rărima puțurilor cu cumpănă, ci și din lipsa copacilor, care silește pe vânător să-și mănînce prînzul, pitindu-se în umbra căruței, iar „undele diafane“ ale aerului dogorit, care, în tremurarea lor mint ochiul, arătînd în zare celui însetat lacuri întinse și chipul unei cetăți „cu mii de minarete“, e tocmai fenomenul cel mai impersionant al stepei — fata morgana. Dar unduirea domoală a coliliei, iarba caracteristică a stepei... Dar „susurul noptatic“ al miilor de greieri în ceasurile de veghe, dar turmele de oi, cirezile de vite și vulturii cu late pene și gît golaș care se cuibăresc pe tainicile movile, amintiri ale neamurilor nomade de odinioară, și pîndesc cu lăcomie stîrvul vitelor căzute de boleșniță prin suhaturi... ce sînt toate acestea decît elemente ale peisajului stepei înfățișate de meșterul scriitor în chip dinamic, cum făcuse și Humboldt, descriind Ilanos din Venezuela și stepele Asiei Centrale. Un adevărat noroc pentru literatura noastră descriptivă acest Bărăgan unic, deoarece nimeni n-a mai călcat pe urmele meșterului scriitor. Truda geologului Simionescu, cu toată mulțimea paginilor, n-a dat în latura aceasta un singur tablou valabil, care să se impună atenției cititorilor.

Asta însemnează că descrierea naturii nu este o sarcină pentru oricine și ori-cînd. În fața „Cataractei Rinului“ la Schaffhausen, unde apa verde a fluviului se prăbușește înspumată printre stîncile negre ce stau de secole neclintite în fața puhoiului, Goethe însuși a lăsat condeii din mîna, mărturisind că anume aspecte mari ale naturii nu mai pot fi înfățișate prin vorbe. E rîndul picturii să-și

arate puterea prin jocul culorilor. Cît privește povestirea lor prin cuvinte, asta e pentru geograf „călcîiul lui Achile“. Cine are destulă lepădare de sine ca să-și cercce orbește norocul, poate s-o facă ; cine însă își dă seama ca Goethe de hotarul dintre arte, acela își va aduce aminte cu smerenie de formula : „știința geografului se măsoară cu kilometru“, și va considera atît pentru sine, cît și pentru alții ca cea dintîi datorie intuiția directă (*primum videre*), iar în ce privește descrierea, se va mărgini la datele caracteristice, exprimîndu-le cît mai exact. În același timp, va ținea seamă că amintitul aforism, tocmai fiindcă sună atît de familiar, are nevoie de o completare principială : Călătoria — și chiar cea mai stăruitoare silință de observare — nu poate ajuta decît pe cel deprins „a cugeta geografic“, adică a duce cu sine în fața naturii anume idei arhitectonice, care să-i înlesnească o intuiție cît mai completă, precum și înțelegerea fenomenelor văzute. Iar dacă pune mîna și pe condei, spre a le descrie, să se mulțumească cu date analitice cît mai precise, știind că sarcina descrierii artistice (deci sintetice) e treaba artiștilor.

În rezumat : Cine privește global descrierea planetei își dă seama că *Ansichten der Natur* și *Cosmos* au însemnat un mare moment în evoluția științei geografice. De la opera bătrînului Herodot (părinte nu numai al istoriei, dar și al geografiei și etnografiei) pînă la a lui Humboldt este aceeași depărtare ca de la o casă de lemn pînă la un templu cu portic și fronton de marmură. De la fantazia basmului (uneori Herodot mărturisește singur că nici el nu crede în ce spune), am trecut la stilul arhitectonic impus de canoanele științei. Era și firesc, după trecerea de două mii și mai bine de ani, Humboldt e contemporan cu Laplace, autorul celui dintîi „*Système du monde*“, întemeiat nu pe ipoteze metafizice ca al lui Pitagora și Aristotel, ci pe legi matematice. Știința ajunsă în acest stadiu nu mai permite confuzia nici cu metafizica, nici cu descrierile artistice. Avînd să ne înfățișeze un organism atît de mare și complex, cum e Terra, pe care nu-l poate vedea o clipă măcar în toată întregimea lui, ci numai parțial și succesiv, cu ajutorul hărților, geograful modern își dă seama că descrierea geografică este întîi și întîi de toate analitică (și deci tehnică), fără preocupări estetice. Abia cînd vine rîndul sintezei, care ne apropie iarăși de natură, mai poate fi vorba în oarecare măsură și de elementul estetic, adică pitoresc, — dar aceasta implică numaidecît talentul, ca o condiție *sine qua non*. În orice caz, și în geografie, ca în orice știință ce vrea să fie exactă, latura estetică e ceva lateral și episodic.

Asta nu însemnează însă că am dori să lipsim știința noastră de unele însușiri care ar putea-o face nu numai folositoare, dar și plăcută. Dacă descrierea poate fi nu numai adevărată ci și sugestivă, cu atîta mai bine. Augustin Thierry mărturisea că a devenit istoric, citind pe Chateaubriand. Nu va fi deci o lipsă de merit, dacă geograful va putea deștepta și el în alții interesul (poate și vocația)

pentru știința sa. Talentul nu e obligator, dar atenția la expresiile caracteristice e obligatorie. Dacă am întrebuițat de pildă expresia „cununa munților“, vorbind de Carpații României, asta nu e de dragul stilului, ci al adevărului: aminteam prin acele cuvinte *corona montium* care impresionează și pe unii scriitori vechi. Când am spus despre malul drept al Dunării că e răpos și „aspru“ (*ripa ferox Danubii*), calificativele acestea nu sînt adjective de umplutură, ci exprimau ceva caracteristic, disimetria între malul înalt și mai puțin ospitalier din dreapta fluviului față de cel oblu și roditor din stînga. Tot așa, cînd am scris că dacii erau „înrădăcinați“ în munții lor (*montibus inhaerent*) și că mergeau „bucuroși la război“ astea nu erau împodobiri deșarte, ci mărturii antice (*ad mortem paratissimi*, avînd chiar *appetitus mortis*). Am cules apoi cu grijă și din autorii mai noi ceea ce ni s-a părut bine cugetat și puternic exprimat. Vorba cronicarului Ureche, că țara noastră e așezată „în calea răutăților“, fixează istoricește poziția geografică a României mai pregnant decît toate coordonatele geografice. La fel, cuvintele Bălcescului despre munții ce înconjoară Ardealul, „precum zidul o cetate“. De aceea am căutat să le pun în circulație; azi, ele vin sub condeiul tuturor, parcă ar fi cunoscute de cînd lumea. Din cărțile de școală, au pătruns pînă în gazete... Cu atîta mai bine; „au prins“, cum se zice, dar nu de hatîrul cuiva, ci pentru că au fost potrivite cu realitatea faptelor. Cea mai impresionantă frumusețe este cea fără podoabe ori cu podoabe cît mai puține și mai simple. A fi intuitiv este un real ajutor. Putem zice aforistic:

Intuițiile „majore“ (cum numea Descartes „aflarea din partea inteligenței pure și adîncită în sine a unui concept atît de simplu și definit, încît să nu mai rămîna nici o îndoială asupra lucrului pe care îl înțelegem“) astfel de intuiții sînt norocul cel mai mare în viață — atît pentru știință, cît și pentru artă și morală; ele fac epocă. (De ex. sfericitatea pămîntului afirmată de Pitagora).

Intuițiile minore — sînt utilizabile, cum este în genere mediocritatea vieții. Talentul, cum am spus, nu este obligator, cum nu e nici culoarea ochilor.

Cît privește intuițiile copilăroase, adică superficiale, isprava începătorilor, sînt „păcate ale tinereței“ și deci scuzabile; cînd sînt însă isprava oamenilor maturi, ele sînt detestabile (de pildă, imaginea mai sus citată: munții din valea Nilului, asemănați cu niște dinți „cariati“). Astfel de intuiții sînt izvorul stilului pseudo-pitoresc și nimic nu e mai supărător decît schimonoseala care vrea să țină locul frumuseții adevărate.

Lămurirea aceasta despre geografia pitorească este, credem, destul de limpede, spre a înlătura acum ipoteza că începătorul prelegerilor de geografie de la universitate ar fi ignorat prețul elementului estetic în știința de care se ocupa. S-a ferit însă cît a putut (și a îndemnat și pe alții să se ferească) de acest gen hibrid, știind bine că „descrierea este cîlcîiul lui Achile“ pentru geograf. Dacă o păcătoasă de rană la cîlcîiu a putut ucide chiar un erou, cît trebuie să se

teamă cei cari se aseamănă cu Achile numai la cîlcîiu, ori — poate — nici la cîlcîiu. Cea mai bună asigurare contra erorilor literare este deci stilul liniștit, adică întrebuițarea termenilor simpli și caracteristici. *Ne geographus ultra... veritatem*¹.

¹ Potrivit obiceiului de a da tinerilor unele sfaturi rezumative, cînd a venit vorba de stil, îndemnul suna așa: În știință, stilul cel mai bun este lipsa de stil; exprimarea simplă și exactă este de ajuns.

O verificare parțială s-a făcut pe neașteptate. Cînd a apărut *Le pays et le peuple roumain* — un soi de călăuză pentru străinii adunați la Congresul internațional al presei (București, 1927) —, un critic neobosit, a scris atunci într-o revistă de istorie, o laudă atît de exagerată, încît ar fi o adevărată semeție s-o mai reproducem; mai ales că scădea valoarea unei opere similare a lui Fr. Ratzel.

Mai semnificativă a fost aprecierea unui străin, Lucien Romier (conducătorul ziarului *Le Temps*) considerat de germani ca cel mai ager adversar al politicii lor externe. Cu ocazia unei călătorii, cînd pregătea lucrarea sa *Au carrefour des empires morts*, cel care colindase luni de zile prin satele noastre, venind la Institutul de geografie al Universității, a încheiat povestirea impresiilor sale despre Români, arătînd cu degetul cartea scrisă pentru Congres: „Aici, am aflat întîia oară *le pays et le peuple roumain*“. (Deprins la Hautes Études și École des Chartes cu prezentarea clară și documentată a faptelor, străinul fusese mulțumit).

În urma acelei împrejurări, sfatul cu privire la stilul geografilor ajunsese și mai scurt: „Scrie, ca și cum ai face un raport“. Pentru cine are timp destul, să înlătore tot ce prisosește, idealul ar fi *stil militar* (Caesar) sau *stil monahal* (Pascal). Cine însă e silit să scrie mai lung, fiindcă n-are vreme să scrie scurt (cum zicea cu umor, dar și cu mult adevăr Ion Creangă), acela să lase la o parte măcar podoabele — prin urmare și geografia pitorească, să rămîna acest gen pe seama artei, adică a scriitorilor de reală vocație.

...De cînd am sosit, mă trezesc în larva sturzilor și a mierlelor. Cînd ajunsesem la Berlin și-am văzut că o mierlă își făcea cuib în bradul de sub fereastra mea, în grădina de la Dorotheenkirche, mă cuprinsese mirarea ; era semn că pe acolo omul nu prigonește păsările pădurii. Cîtă bucurie pentru că aveam vecină o singură mierlă... Aici, sute de mierle, dar nu în grădină, ci în brădetul din fața casei. Sună și răsună tot codrul, înainte de răsăritul Soarelui. Bindecuvîntată să fie soarta, că am apucat să mai ajung iarăși la căminul părintesc.

Ieri, în „Pîrăul Brazilor“, băiatul lui Jinga mi-a spus că anul trecut a găsit acolo o „mierlă întreagă“ ; în limba lui, asta însemnează mierla, mierloiu și toți puii din cuib. Acuma, pîndește diavolul să afle alt cuib și într-o seară, să gâbjască biata pasăre cu pui cu tot. De aceea sînt pe la noi mierlele așa de sperioase. Cum te zăresc, se opresc din cîntec, apoi zboară glonț în desișul cetinei. Sturzii nu sînt chiar atît de sfioși ; ei se așează de obicei spre capătul ramurilor ori sus, pe crucea bradului, la lumină. Cînd mi-aduc aminte că și nevrednicul de mine, împreună cu Bitirez, am tras în sturzii cari veneau la cireșul cel văratic și că un sturz a căzut la pămînt cilți — ciuruit de alice — mi-e rușine că am putut face o astfel de neomenie. Războiu — da, șerpilor, lupilor și altor dihăanii spurcate și primejdioase, care veșnic sînt pornite spre războiu. Privirea fioroasă și strîmbă a lupului, mersul lui țeapăn și colții gata pe sfîșiat sînt o necurmată provocare la luptă. D-apoi urletul : ha-u-u-u... Vai de vita fără pază ori de călătorul întîrziat, care aude pe timp de viscol clîntănitul haitei în urma lui, și nu știe dacă va putea ajunge pînă la adăpost... Pentru fiare, legea fierului : moarte pentru moarte. Dar cruzime față de niște păsărele, care trăiesc din vîsc și din sămînța perelor de brad ! În adevăr, mare rușine, cînd mă gîn-

desc că am putut fi cîndva atît de... (nu găsesc cuvîntul potrivit, ca să arăt ne-simțirea de atunci).

...Valea Chilugului e verde, peste tot verde. Are dreptate mătușa Bica Manii : Cei 40 de mucenici au bătut pămîntul cu măciucile, pînă l-au încălzit. „Cînd îl bat, maică, cu ghioagele de her, Gerilă se sperie, fuge spre iad și lasă iarba să crească, să aibă ce paște vitele oamenilor“. Ce noroc că sînt sfinți pentru toate nevoile lumii : pentru paza de foc, de grindină, de fiarele sălbatice, de holeră, de ciumă... iar unii sînt însărcinați anume să bată pămîntul cu măciucile să se încălzească mai repede, să crească iarba, ca să aibă ce paște vitele Sovejenilor. Mare lucru să ai atîtea puteri într-ajutor...

În adevăr, primăvara se arată a fi timpurie. Ieri, la Vădurele, am văzut două berze. După ce au sosit în lunca Siretului, au dat o raită și pe la noi, să cerceteze dacă nu cumva găsesc ceva ouă de broască prin vreo baltă cît de mică. Așa fac în toți anii, apoi se lasă repede la vale spre podgorie. Ce-i la o pasăre depărtarea ! Fil-fil... acuma era aici și cînd te uiți e tocmai în zare sau în naltul cerului. De-ai putea și tu, făptură omenească, să te avînti spre înălțimi, să te scalzi în lumina curată a razelor Soarelui, sus-sus, unde nu se mai aude nici un șgomot pămîntesc, ci domnește tăcerea din ziua cînd s-a auzit întîia oară : să fie lumină !

Nu-i vina mea că însir pe hîrtie astfel de dorințe zădarnice, ci a ciocîrlanului care a zbughit ieri dintr-o dată din potecă și s-a înălțat drept în sus, ca o săgeată : țir-țir-țurr... Cel din urmă tril cred că l-a aruncat pînă la Soare. Cît se bucură pasărea asta cenușie de harul luminii, se poate vedea de acolo că spre amurg, cînd tot păsăretul pornește spre culcuș, ea zboară încă sus și tot mai sus, ca să mai prindă o rază măcar din lucoarea Soarelui ce apune, ca și cum și-ar lua rămas bun de la el ; iar dimineața, tot ciocîrlia este cea dintîi care zboară pînă sub nori, strigîndu-i din toată puterea bine-ai venit, bine-ai venit, Sfinte Soare ! De aceea, e pasărea cea mai dragă plugarilor. Cînd neamul lacom lărmuritor al vrăbiilor rămîne în sat, ciugulind ce pot din tainul păsărilor de curte, ciocîrlia e pasărea brazdelor răsturnate de plug, a grînelor ce se clatină în adie-ea vîntului, a cosașilor care în roua dimineții răstoarnă voinicește brazda și a oricărui muncitor vrednic, pe care răsăritul Soarelui îl află pe ogor. Afară de rîndunele, care își lipesc cuibul de peretele casei, și de berze, care și-l clădesc chiar pe acoperiș, în vîzul tuturor, semn de încredere în obrazul omului, nici o altă zburătoare nu-i mai aproape de sufletul românului, decît ciocîrlia. E singura care a intrat în povești. Fiind pasărea domnului și a călătorilor, basmele o arată gata totdeauna de tovărășie cu omul. De cîte ori un biet ciocîrlan șchiop (șontîc, șontîc) n-a îndreptat pe Făt-Frumos pînă la mănăstirea din ostrovul depărtat, unde se sălășluiește Sfînta Vineri. (În treacăt fie vorba : cîtă omenire în firea poporului român, să spele de păcate tocmai pe Venera păgînilor, schim-

¹ Din lucrarea *Premise și concluzii la Terra*, pp. 96—105.

bînd-o într-o călugăriță cucernică și înțeleaptă, gata de sfat și de ajutor celor necăjiți.)

Cum ar fi aflat Făt-Frumos unde se putea găsi calul cel cu șapte inimi, ca să-l ducă pînă la palatul Smeilor, să mîntue pe Ileana Cosinzeana, dacă nu i-ar fi stat în ajutor și Ciocîrlanul cel șchiop, ducîndu-l pînă la Sf. Vineri...

...Valea Chilugului — o simfonie de nuanțe, începînd cu verdele luminos al ierbii, pînă la verdele gălbui al frunzelor de fag și verdele întunecat al cetinei pădurilor de brad. Poiana din fund mi-a adus aminte de o movilă, unde trăsesse în țintă milițienii, înainte de a pleca la Plevna. Mă gîndeam : s-o fi mai cunoscînd movila de atunci ? Am găsit-o, dar teșită și întelenită, parcă nicio-dată mîna omului n-ar fi atins pe acolo fața pămîntului. Brazii din marginea poienii se uitau neclintiți la mine. Pe unde ai fost ? Îți mai aduci aminte cum scoteai gloanțele cu briceagul, după ce plecaseră soldații ? M-a cuprins rușinea că n-am venit mai de grabă să văd poiana depărtatei copilării. În fața movilei, m-am oprit ca în vremea cînd noi copiii așteptam, doi cîte doi, în fața altarului, să ne vină rîndul la împărtașanie. Azi, ce mai aștept ? Doar sănătatea, să pot duce la capăt cele abia începute... Un lucru însă știu bine că nu se va mai întoarce : liniștea sufletului de odinioară, cînd în poiana Chilugenilor îmi lipeam obrazul de pămînt, bucurîndu-mă de răcoarea ierbii și de mirosul cimbrului, simțindu-mă una cu cetina brazilor, cu cîntecul mierlelor, cu zborul vulturilor ce pluteau domol pe seninul cerului, cu lumina și căldura Soarelui tînar de primăvară. Și, pădurea, și poiana au privit mirate la singurătatea străinului. Cine e și de unde e pribeagul acesta ?

...Ziua clopotelor... Toate vitele coboară de la odăi spre izlazul din marginea satului. Clopote și iarăși clopote : tălănci și cioi mari și mici, sunînd și răsunînd unele pînă departe peste culmi și peste văi. Doar cățelul pămîntului, care aude și cum crește iarba, dacă ar putea să le deosebească pe fiecare din ce parte vine. Spre seară, cînd s-au apropiat de sat, mugetele și larma umplea toate curțile. Copiii țipă de bucurie, cînd intră pe poartă vacile cu vițeii cari nu cunosc împrejurimile și se opresc locului prosticiei... Cîinii sosiți cu vitele se încaieră cu cei din sat. Na Corbea, na Dolca... Lătrat, muget, chiuit, clopote și iarăși clopote, o răscolire de bucurie în tot cuprinsul — a început primăvara. Odăile rămîn toate pustii, să crească iarba, pînă la vremea de coasă, după Sunchetru (cum se zice aici în loc de Sîn-Petru).

Coborînd de la odăi în urma vitelor, cu vaci și cai mînați dindărăt, cu boi prinși la tînjală, cu moșnegi călări și argați tîrînd bîta după ei, lumea din anii copilăriei a dat peste mine în sat. La noapte voiu auzi iarăși tlinchetul domol de la clopotele vacilor care rumegă pe jumătate adormite. Privind pînă departe în ceața amintirilor din copilărie, mi se pare că văd pe cineva într-o apă lată și tulbure ; acela seamănă cu mine, aci se ridică, aci se cufundă. Mai ajunge oare la mal ?

Cînd m'am trezit, azi dimineață, pe tumurugii porții, și la noi, și la vecini, glii cu iarbă verde și crengi de mesteacăn, semne de înnoirea vieții. Filozofia nădejdei, cea mai bună dintre toate. Vorba lui Faust : „Ferice de cine poate spera“¹.

M-am sculat „cu noaptea-n cap“, cum se zice în acest sat de oameni harnici, cari abat mereu la lucru, „să nu-i găsească moartea stînd“. De la Sf. Gheorghe, nimeni nu mai doarme în casă ; toți, pînă și copiii își mută așternutul pe prispă. Somn bun și adînc afară ; adierea ușoară a nopții mîngie fruntea și obrazul.

Cînd s-a crăpat de ziuă a și început zarva pe care o uitasem de atîți ani. Porțile se deschid scîrțîind, vitele se scoală, se dezmoțesc, întinzîndu-se, ca oamenii somnoroși, apoi se îndreaptă spre izlaz. Ca să nu întîrzie pe ulițele satului ori să se rătăcească între vite străine, iese din fiecare curte cîte cineva, să le mîie, — de obicei o babă sau vreun moșneag, ca unii cari nu mai au somn. Din zeci și zeci de glasuri, se aude : hăi, hăi, hăi... hăi Joiană, hăi Lunaie, Marțole sau cum le mai cheamă. Din tot satul cuprins încă de umbrele nopții, se înalță un sunet surd ; stupul omenesc începe a bizii așteptînd răsăritul Soarelui.

După ce s-au trezit toți, au apucat fiecare încotro, după treburi ; au rămas să doarmă numai copiii mărunți. Pentru cei mai răsăriți, ar fi o mare rușine să-i apuce răsăritul sub cergă, așa ceva se întîmplă numai la țigani.

De la Sf. Gheorghe, vitele umblă singure pe izlaz și trag singure seara spre casă, fiindcă vițeii rămîn închiși în grădini. Clopotul fiind la vaca cea mai bătrînă, celelalte se iau după ea ; pasc toată ziua împreună și împreună vin seara în sat. Cu caii este altă socoteală ; ei pasc și noaptea, însă nu-s lăsați la voia întîmplării. După apusul Soarelui, bărbații, îmbrăcați în sumane lungi (cînd e frig, pe sub suman se mai adaugă un cojocel, o bundă ori măcar un pieptar) pornesc cu bîte mari și cu cîinii după ei, să doarmă lîngă cai. Știu și cîinii ce însemnează a pleca „la cai“, fiindcă înainte de culcare, stăpînul le dă acolo, pe munte, tainul cuvenit. În nopțile cu ploi mari și cu furtuni, cînd între cer și pămînt e „întunec mestică“, de nu-ți poți zări nici mîna, toată nădejdea celor care mîn cu caii e în ochii și în mirosul dulăilor. Cum simt că se apropie vreo bală de lup, începe a lătra unul, apoi răspunde altul și altul de la alți stăpîni ce dorm jumătate treji, pînă ce pornesc din toate părțile chiote : tu-u-u-a... lupu, mă ! lupu mă !... Muiăți de ploaie, ca și pămîntul de sub ei, după ce se potolește zarva, ațipesc iarăși, doar dintr-un ochiu, iepurește. Grea odihnă, ca a ostașilor la războiu. Cînd însă e vreme bună, în nopțile calde și cu lună, a dormi „la cai“ e bucuria băietanilor și a flăcăilor. Pînă vine Ene pe la gene, poveștile și cîntecele se țin lanț ; caii pasc locului, nu se foiesc mereu ca oile în necurmată porneală. Cine a pus fluerul la gură, poate cînta în tihnă cît de mult. În deosebi iepelile cu mînz și noatenii nu se depărtează mult de locul de odihnă al stăpînului și al cîinilor. Sub cerul înstelat al nopților din Chilug,

¹ Glücklich wer noch hoffen kann...

Chiua, Dumicuș și Cremeneș se trezesc gândurile cele mai istețe ale muntenilor de sub Zboina; acolo se ticluiesc zicătorile și proverbele; acolo se nasc cîntecele și mijese dorurile care cîrmuiesc vieța lor. Sfîntă noapte din valea Chilugenilor, cine va putea să te arate vreodată lumii cu cea mai bogată risipă de stele din cîte s-au pomenit în adîncimile Cerului!

Azi, am trecut spre valea din Chiua „printre Făcaie“. Bătrînii vor fi știut ce însemnează vorba asta; noi, cei de azi, nu mai știm. (Să întreb pe unchiaș Buian). La coada pîrîului, am găsit o tarla de brebenei; seamănă cu liliacul roșu la culoare și chiar la miros, dar floarea e mult mai fragedă — plină de mustul omătului; (florile de pe crengile pomilor din grădină, parcă sînt de hîrtie). Ce nume frumos și vechiu — brebenel! Din timpul cînd erau încă brebi prin bălțile de la munte. Meșterul cel isteț la clădirea colibelor lui, va fi căutat cu lăbuțele „cașul și urda“ de sub rădăcina florilor liliachii — florile brebului — brebenei! De cîteori le miros, mi se întorc în minte anii cînd scoteam și eu cu vîrfurile briceagului „urda“ de sub brebenel, fără să bănuiesc pe-atunci că trăise cîndva prin țara noastră o vietate care scormonea rădăcini pentru hrană, și pe care prostia omenească a izgonit-o de la noi pe vecie, cum a izgonit și zimbrul.

Împărătesc mănunchiu de flori, aceste orchidee, mult mai frumoase decît ale țărilor tropicale! Dacă împărătesele și reginele au ales culoarea liliacului și a brebenelului pentru înmormîntare, n-au greșit. Doliul cu negru e groaznic, oboșește ochiul și strivește sufletul... Vor fi știind ori nu cei care poartă grija modelor, ce nobilă floare e brebenelul și că orchideea (*Orchis morio*) mai are încă vreo 11 surori în țara noastră?

Cînd mă întorceam de pe „Dealul Mănăstirii“, trecînd pe lîngă grădina lui Samoilă, i-am dat vecinului bună ziua. Unchiașul se ospăta cu alții de seama lui, pe iarbă verde, sub pârul cel prăsat (altoit de bunicul mamei, în vremea „holerei dîntii“, cînd va fi fost aceea). Sculîndu-se a pornit spre gard, pășind domol, cu amîndouă mîinile întinse spre mine... Ce-o fi avînd în mîna? Cînd s-a apropiat de gard, am văzut că ținea două pahare de vin, cu frunze de pelin.

— Nepoate, să trăiești! Azi, mă închin, cu un pahar de vin — cu pelin, să ne meargă în plin. Hi, hi, hi.

— Noroc, moșule, noroc și sănătate!

— Că-i mai bună decît toate, adăugă bătrînul. Eu, cum mă vezi, mulțumesc lui Dumnezeu, o duc... o duc... Numai Anica Manii e mai mare decît mine, șoimana! Spune că era fată codană, cînd cu holera dîntii...

Luînd paharul peste gard, am băut pe nemîncate, de hatîrul moșneagului și al pelinului. Miros amar, miros sănătos... Oameni vechi, obiceiuri vechi, doftorii vechi. Mîinile unchiașului nu tremuraseră. Veni-se cu paharele pline, gata-gata să ia în brațe cel dîntii pom care i-ar fi ieșit cumva în cale...

Plecînd la ortacii cari îl așteptau la umbra pârului, Samoilă s-a răsîndit și întorcîndu-se spre mine:

— Cînd ne-o fi mai rău, ca acuma să ne fie. Hi, hi, hi... Rău zic, nepoate?

La munte, orice bătrîn este pentru toți „moșu Cutare“, iar moșnegii zic „nepoate“ către toți cei mai tineri. Oameni vechi, obiceiuri vechi, iar pelinul e și el doftorie veche, care nu prea are pe cine vindeca, dacă cei cari ajung suta merg cu paharele pline, chiar după ce pomii grădinii încep a se înveseli și ei de bucuria Armindenului și-s gata să-și schimbe locul, ascunzîndu-se unul după altul, ca la „baba oarba“.

Lume veche, lume veche...

...Trecînd spre valea din Chiua, am găsit tot dealul plin de ienuperi. Mare pagubă pentru izlazul vitelor. De unde atîta năvală? Pădurarul Nedelcu bănuiește că sturzii vor fi împrăștiat sămînța. Dar înainte vreme nu erau sturzi? De ce izlazul era curat ca-n palmă? Știe el, Nedelcu, multe de toate, de cînd colinda pădurile statului, cu pușca atîrnată de umăr, luînd seama nu numai la copaci, dar și la burueni, ba și la pietrele din pîraie; dar una tot n-a aflat-o el: că au și codrii veleatul lor și pravila lor. Odinioară au fost pe culmile cele mai înalte ale munților noștri zîmbri — cu lemn tare ca fierul și bine mirositor. Azi, pe aici, au pierit; a mai rămas cîte un pîlc, în locuri mai ferite. Pe urmă a venit rîndul pădurilor mari de tisă, — iarăși lemn tare, bun de făcut și cuie pentru bătut șindrila pe casă. (Pe valea Putnei, un munte se chiamă și azi Tisaru, dar tisă pe el mai de loc). Pe urmă a venit la rînd moliftul, a cuprîns el coastele munților, strîmtoînd bradul alb, cu cetina lată, bună de făcut mături. Și iată acuma, se îndeasă ienuperul, umplînd poienele. Trec împărățiile copacilor, cum trec și ale oamenilor, fiecare cu timpul și veleatul lor; ba încă „între Făcaie“, am găsit și două tufe de ienuperi cu frunza mărunță, în felul celei de chiparos. Ce podoabă pentru cimitire, fiindcă nu cresc în sus, ci se întind pe pămînt; ar fi moșmintele veșnic verzi. (De bună seamă o specie pe cale de stingere, *Juniperus sabina*?).

Au pierit zimbrii (*Pinus cembra*), a pierit tisa, pieri ienuperul cel cu frunza moale, s-a stins neamul brebilor, al zimbrilor și al bourilor dîn timpul lui Dragoș-Vodă; e gata să se stingă și al cerbilor... Au toate rîndul lor în cartea vieții și a morții. Pînă și munții au rînduiala lor, cum se vede la fața locului. După munții de gresie din apusul Vrancei, s-a adăugat brîul munților de clisă amestecată cu sare și gips, apoi brîul și mai nou al Richitașului și Măgurei Odobeștilor care crește și acuma. Ceasornicul veșniciei nu bate la fel pentru toți. Pentru munți, crugul veacurilor se schimbă domol, ca și mersul stelelor pe cer; pentru copacii pădurilor mai repede; pentru vietățile codrului și mai repede, iar pentru oameni — repede de tot. De la dacii lui Decebal pînă la bacii stînilor din munții de azi ai Vrancei, au trecut doar cîteva săptămîni de veacuri. De la Dragoș, vîntătorul de zimbri și de tătari, pînă la popa Șerban care le-a dat de hac volintirilor risipiți prin Vrancea în timpul Zaverii au trecut numai trei veleturi de om, iar în Vrancea de jos, unde începe podgoria, timpul curge repede, ca și apa Putnei. Nepoții nu mai cunosc nimic din vremea bunicilor. În

orașe, zilele trec ca și nisipul spulberat de vînt ; omul moare, fără să știe că a trăit. Dacă n-ar mai fi cîte un colț de țară ca Vrancea, cine ar mai ști cum a fost traiul bunilor și străbunilor noștri ?

...Ieri, pe Richitaș, la șipotul lui Bucur. De cînd nu-l mai văzusem ! Curge, curge, curge mereu, din plin... Nu cumva vor seca izvoarele, fiindcă sînt ochi care nu le mai văd ? Viteaz izvor... Atîta apă, răbufnind de sub pămînt, aproape de vîrfurile muntelui ! De cîți ani o fi fagul de deasupra lui ? Dacă locurile astea ar fi fost umblate, pe cînd era el mic, nici oamenii nu l-ar fi îngăduit să crească, nici vitele, îngrămădindu-se la adăpost. De bună seamă, va fi crescut pe cînd poiana era încă pustie. Zimbrii, fiind greoi la mers, zăboveau cu păscutul mai mult prin tihărași, în fundul văilor ; cerbii erau rari ; urșii n-au obiceiul să-și cerce puterea ghearelor pe coaja fagului, iar lupii nu mănîncă frunză... S-a putut așa dar înălța liniștit în singurătate ; poate că i-a priit și vecinătatea apei celei mai curate și mai sănătoase din lume. Niță Singurel, vînătorul care vorbește tot în pilde, spune că „apa asta ține și de foame“ (Mai este undeva pe fața pămîntului o apă care să țină de foame ?). La o svîrlitură de băț deasupra izvorului, pîlcul de brazi e întreg, cum îl știam din copilărie. Acolo se zice că dormea Bujor haiducul, într-un leagăn aninat de trunchiul brazilor, cu niște funii de mătase. Cine nu-i cunoaște cîntecul prin văile noastre !

Frunză verde de negară
A ieșit Bujor în țară...

De isprăvile lui și ale lui Bucur stă scris și în cronică țării, dar ceea ce ar vrea mulți să știe este locul comorilor lui. Din bătrîni a rămas știre că se vedea o ușă de fier, cu o lăcată cît o căpățîină de berbec. Neavînd însă nimeni iarba fiarelor, n-au putut-o descuia. Azi nu se mai cunoaște nici măcar gîrliciul beciului, dar flacăra banilor mai filfîie cîteodată în puterea nopții. Stan Ghimpu a văzut-o, a pus semn și s-a dus noaptea, să sape comoara, dar a nimerit cu casmaua în laba piciorului ; a doua zi, l-au găsit oamenii, umblînd desculț și cu capul gol prin pădurea de pe Chiscul Boldeanului. Și de-atunci a rămas smințit, iar un drac s-a pripășit sub podul de la baba Bitireaza...

FAGUL

Cum răsărise acolo, Dumnezeu știe. Dar și mai mare minune fusese creșterea lui în prund, departe de adăpostul pădurii. Dacă norocul nu l-ar fi slujit, să răsară lîngă un mărăcine, de bună seamă că ar fi fost strivit din ziua, cînd cele dintîi două frunzulițe s-au deschis spre lumina cerului, ca doi ochișori verzi.

Se înțelege că nu-i ușor lucru să te naști între mărăcini. Păducelul cel plin de țepi era cît pe ce să-l înăbușe. Dar, fără să vrea, ghimpii săi îl apăraseră împotriva dinților de drac ai caprelor, care rod tot, pînă și coaja de pe copaci.

Însă mărăcinele li se împotrivise voinicește. Tușinat în fiecare primăvară de lăstarii cei fragezi din vîrfurile ramurilor, misdrit pe ici, pe colo, cît încăpea botul iezilor, care îngenunchiau ca niște diavoli, să vadă de nu e chip să mai ciugulească măcar o frunză dintre ghimpi, păducelul își îndesise ramurile, pînă ce ajunsese rotund ca un ariciu, arătînd de jur împrejur gurilor vrășmașe numai țepușe negre, ca niște ace de oțel. — Nici falanga lui Alexandru Macedon nu întinsese înaintea dușmanilor mai multe sulți, decît viteazul mărăcine din prund.

Astfel ocrotit de vecinul cel posac, într-o primăvară, fagul înălță peste vîrfurile mărăcinilor un mugure lunguet și roșcat.

Întîi, nimeni nu l-a luat în seamă, iar mugurașul, dezmiertat de căldura Soarelui, începu a se umfla de bucurie și, în curînd, de sub solzii lui iernatici, se arătară cîteva frunze răsucite, de un verde mai deschis decît al frunzelor de mărăcine. — Noroc că păduceii înfrunziseră, cum e felul lor, mai de timpuriu. Altfel, caprele ar fi pus ochii pe lăstarul fagului...

Iar cînd ajută și norocul care, la copaci e mare lucru — ca și la oameni și la împărății — cele mici sporesc și ajung de seamă. Așa că toamna, cînd codrul a prins a-și lepăda frunza, vîrfurile fagului se ridicase cu o palmă deasupra tufei dimprejur. Iar peste cîteva ani, ciobanii care coborau oile să le adape la pîrîu, au băgat de seamă că spre răsăritul văii se înălțase un fag sprinten, cătînd drept spre cer.

Atîta i-a fost greu : pînă s-a zburat deasupra nevoilor. Îndată, trunchiul a început a se împuternici, a trimite ramuri în lături, cum e felul fagului, iubitor de lumină și de lărgime.

Dar încercarea aceasta n-a fost lipsită de primejdii și chiar de jertfe.

Păducelul rămăsese acuma un pitic, nu-l mai putea apăra. Iar ramurile care se întindeau în lături peste capul mărăcinelui, au fost prinse de limba aspră a boilor și rupte fără milă. Așa că fagul, ca și toate făpturile apăsate de neazuri, s-a închis în sine : În loc să crească în felul tovarășilor săi din codru, ale căror trunchiuri se ridică chiar de la pămînt drept ca făcliile, a crescut noduros și plin de cioturi.

Însă și răul e cîteodată spre bine. De-ar fi fost oblu, ochii lemnarilor s-ar fi oprit numai decît asupra lui. Lețuri, răslogi, căpriori, obezi, tălpi de sanie... ce nu face omul dintr-un fag slodun ! Pe cînd dintr-un ciortac, ce să alegi ?

Așa că, după trecere de mulți-mulți ani, deasupra tulpinei butucoase, au început a se ridica în văzduh ramuri drepte și mari ca ale tuturor fagilor bătrîni, pe al căror vîrf se odihnesc șoimii și vulturii cerului.

Dar și măririle își au supărările și primejdiile lor.

Cea dintîi mîhnire mai adîncă a fost moartea păducelului. Umbra lată a ramurilor de fag îi luase pe încetul lumina. Și poate tot ar fi mai dus-o o bucată de vreme, căci mărăcinele e tare la viața lui, — nu se dă biruit cu una cu două... Ciobanii însă, care se adăposteau acum noaptea sub pătutul de frunze al fagului, ca să-și facă loc de odihnă, l-au potopit cu bîtele. S-a împlinit astfel asupra bietului păducel legea grozavă a firii, care întoarce uneori binele în rău, începînd cu pruncul ce cășunează moartea mamei sale...

Alte supărări au fost mai ușor de trecut cu vederea. Așa, cîteodată cădeau din poala norilor săgeți zănatece, care îngrozeau și pietrele, prefăcîndu-le în mii de fărîme.

Cîteva ramuri căzuseră țândărite la pămînt. Dar ce e o ramură-două la un fag cît lumea ! Și-apoi furtuna nu-i în toate zilele.

Mai supărător era vîntul — în deosebi cel dinspre apus. Pe vîrfurile Făcăului, nu se pomenea nici urmă de copac : — pînă și ienuperii se făcuseră una cu pămîntul, atît de nemilostiv îi buchisește năpraznicul vînt de la munte.

Dar cine se luptă de mic cu nevoile, crește vînjos. Vînjos crescuse și fagul din prund, rămînînd pururi biruitor asupra tuturor vijeliilor. Și astfel, după ani și ani, al căror șir nu-l mai știea nimeni, el sta pentru toți codrii și toată suflarea adăpostită în satele acelor văi, ca o mărturie neclintită a vremurilor de mult trecute.

Păduri întregi de fagi, de brazi, de carpeni și mesteceni căzuseră pe corhăniile munților, spre a face loc satelor și odăilor. Se perindaseră în țară multe

stăpîniri, multe războaie, fuseră lupte ; oștiri fără număr poposiseră sub umbra ramurilor lui, și toate — toate trecuseră ca unda nestatornică a apelor. Numai fagul cel vechiu de zile se înălța a toate stăpînitor în singurătatea prundului. Păzitorii de capre, neam de neam se pomeniseră zicînd : la fag. Cei care se coborau din munte spre tîrg se opreau „la fag“, pînă se adunau căraușii, ca să meargă împreună ; iar cei care soseau de la șes, întîrziiau tot „la fag“, spre a paște vitele peste noapte, ca să intre în sat cu ele îndestulate. De veacuri, bătrînul îi primea pe toți, îi adăporea de arșiță ori de ploii, îngăduitor și tăcut, ca omul care își aduce aminte de demult, a văzut multe și multe a petrecut.

În deosebi își aducea aminte bine de o întîmplare.

Să fi fost așa, ca de o sută și ceva de ani, cînd iată că într-o dimineață de toamnă, un ghiduș de muntean s-apucă să răscolească bolovanii din prund, să-pînd un șanț drept spre rădăcinile lui. Începuse a se teme, ca nu cumva acel Sfărîmă-petre să-i pricinuiască vreun beteșug. — Noroc că a pornit a ninge și lucrul a rămas baltă.

Care nu i-a fost însă mirarea și bucuria, cînd, în primăvară, s-a pomenit într-o zi cu larma unei gîrle limpezi ; iar pe la înfloritul cireșilor cu un scoc sub rîpa vecină, apoi cu o roată mare, vîrsînd apa din cupă în cupă și împroșcînd cu spuma grindeiul și toată împrejurimea...

Moara era gata.

Să te ții acu : larmă și voie bună, și chiote care clătinau tot văzduhul. Noapte și zi, carele nu mai conteneau, scîrțîind pe drumul către moară.

Cînd era gloată mare, gospodarii așteptau zile întregi, să le vină rîndul la măcinat. Stînd sub coviltir, la umbra fagului, unii făceau nojițe, alții dregeau opincile, copiii împleteau saci pentru prinsul peștelui și-i încercau în dulghina de la gura gîrlei, unde baboii, mrelele, beldițele, molăniile, zgriptele și porcoii se adunau la mălaiul și huiumul scăpat de sub coș.

Dar nopțile ! Cînd moara se oprea cîteodată, iar apa curgea de la stăvilă în lături, ținînd acelaș hang toată noptica, ce lume tainică nu se deștepta în singurătatea prundului ! După ceasuri întregi de îngînare cu întunericul, deodată sclipirea iazului împresurat de stof vestea răsăritul Lunii. Înainte ca chipul ei să se fi arătat deasupra muntelui, un filfiit de aripi deștepta din somn oștirea neclintită a păpurișului... Dinspre munte răsuna, ca în vis, clinchetul clopotelor de la turme... Se auzia pînă și fișîitul ierbei cînd crește, iar din înaltul cerului clipeau tainic atîtea stele, cîte frunze și cîți muguri sunt pe crengile unui fag — bătrîn de veacuri...

Împăcat cu sine însuși, priveghind peste atîtea făpturi adormite de vraja somnului, străjerul cel neadormit avea ceasuri de o dumnezeiască tihnă... Asemenea

luceferilor, care lunecă domol în depărtările văzduhului, el se simțea una cu veșnicia.

Trecuseră astfel veacuri. Din jirul lui, ieșise pe coasta dealului un pîlc întreg de fagi, începutul unui codru. Și bătrînul era tot falnic și puternic.

De una însă îi părea rău. Drumeții, în loc să mai zică „la fag“, spuneau acum „la moară“.

Dar se împăcase de la o vreme și cu asta. Cîte nu aud și cîte nu iartă bătrînii ! De altfel e o tainică potrivire a soartei, că pe cei semeți norocul îi pogoară adesea, cînd nici cu gîndul nu gîndești.

Așa și cu moara. Într-o bună zi, gîrla, umflîndu-se de ploae, și-a mutat vadul aiurea. Cu toate că se zărea pînă departe în lungul prundului, fagul nu-și da seama cum venise întîmplarea aceea cu secarea gîrlei. Pînă ce, într-o seară, a auzit pe doi ciobani, tăinuind împrejurul focului aprins sub ramurile lui.

— Auzi cum țiuie tăciunele ?

— Și ce-i dacă țiuie ? întrebă celalt.

— E semn că locul pe aici nu e curat...

Doar iezătura nu s-ar fi surpat, dacă Maștei nu-i pune argint viu. Și-a dat sufletul necuratului, numai să facă rău morarului... Acuma macină dracii... Marin Tireanul spunea că într-o seară a văzut pe scoc un ied negru. A dat să-l prindă : piș... piș... iedu tatii, iedu tatii... Dar, cînd a fost să întindă mîna, o scînteie i-a țiuit pe dinaintea ochilor, iar el s-a pomenit cu mîna pocită, și pocit a rămas pînă a murit...

Atîta auzise fagul, căci cei doi ciobani vorbeau încet și, isprăvindu-și lulelele, ațipiseră împrejurul focului. De atunci însă trecuseră mai multe veleturi de om ; satul se mutase în altă vale și nici neam de neamul lui Tireanu nu mai era prin meleagurile acelea. Așa că, păzitorii de capre, după ce ziseseră vreme îndelungată „la moară“, acuma începuseră a spune iar „la fag“, ca și strămoșii lor, de care nimeni nu-și mai aducea aminte.

Și anii trecuseră nestăviliți, asemenea undelor rîului care lunecă mereu la vale, fără să se mai întoarcă înapoi.

Ca un ghiuj bătrîn, care mocnește în sine gînduri triste, bătrînul fag străjuește acu-acuma iarăși singur pustietatea prundului. Din scoarța trunchiului, sură și crăpată ca noroiul uscat, nu se mai ivise de mult nici un lăstar. Iar o racilă de topor, hăt, cine știe de cînd, ajunsese cu vremea o scorbura care îi uscase inima lemnului, măcinată pe încetul de cari și scobită de ghionoi.

Dar coaja ramurilor era încă verde. Ca tuturor moșnegilor, îi plăcea să stea la sfat cu drumeții. — Într-o vară, poposind sub el niște herestrăoari din Lepșa, pînă tîrziu-noaptea, bătrînul a ascultat povestirea unor întîmplări, care i-au adus aminte de tinerețile lui.

— Și, zi așa ! Tu nu ești Vrîncean ? întrebă un moșneag pe un băetan de la Vădurele, care rupea niște găteje să înteească focul...

— Nu. Doar Vrancea e numai pînă în Pucna...

— He, măi țică, răspunse uncheașul, îndesînd cu unghia un cărbune în lulea. Ce știi tu cît e și cît nu e Vrancea... ! Cînd te-or mai pișca cele nevoi, poate să afli și tu cît a fost odată Vrancea noastră.

Herestrăoarul tăcu, uitîndu-se țintă în foc, ca unul care vede departe-departee, lucruri la care numai el ia seama...

Pînă ce a răsturnat mămăliga pe un taler de lemn, bătrînul n-a mai zis nimic. Dar cînd flacăra a început a pîlpîi în cenușă, iar după cină jăratecul prinse a se topi încetul sub spuză, el începu așa :

— Vrancea, măi țică moșului, să știi că-i țară veche. Ascultă ca să nu trăești huhurez pe fața pămîntului.

A fost odată, mai de mult, o bătălie mare în hotarele noastre. Ungurii trecuseră munții și Ștefan-Vodă rămăsese biruit. Atunci, ca să nu cadă în mîna dușmanilor, Domnul a luat-o de-a dreptul prin codri. Și-a mers, și-a mers, pînă ce-a răzbit aci în valea Pucnei. — Pe vremea aceea doar nu era lumea multă ca acu. Ici un sat, colo altul... cum se așezase fiecare prin păduri.

Și-a nimerit pe Dumbravă, în dealul Bîrșeștilor, la o babă :

— Bună ziua mătușă...

— Bună să-ți fie inima, i-a răspuns baba, că nici prin gînd nu-i trecea cu cine sta ea de vorbă.

— Mătușă, fă bine și-mi dă ceva să mîncînc, că vin din cale lungă și n-am întîlnit nici un sălaș în drum.

Baba, de cuvînt, i-a și dat niște jintiță și o pîne de meu, iar drumețul, de obosit ce era, îndată ce s-a ospătat, a și adormit.

Și cum se odihnia el, pe semne s-a desvelit la piept, iar bătrîna a văzut sub sarica lui cămașa de zale.

— O fi vreun hoț, își da baba cu socoteala. Și cît pe ce să pornească de-a fuga să cheme feciorii...

Dar, privind la fața bălană a voinicului care dormea, și la părul lui ca mă-tasea, se gîndi că poate să fie un om de viță aleasă, căzut cine știe cum în strîmtoare.

De aceea, gazda așteptă pînă s-o trezi, să-l iscodească ; și se temea să nu se arate cumva feciorii ei, că erau aspri și cu bănat asupra streinilor.

Și Ștefan-Vodă, cum a dat puțin ochii în gene, a și tresărit și, frecîndu-se la ochi, a întreat : mătușă, e departe de aci pînă la hotar ? Ar fi cineva vrednic să mă scoată într-acolo ?

— Departe maică, a răspuns baba. Dar cum să pornești singur, că peste tot e codru de nu răzbate nici pasărea...

Atunci s-a liniștit Vodă, cînd a înțeles că ieșise la bun liman, și că n-a nimerit cumva spre țara ungurească. Și lepădînd sarica, s-a arătat cu straele lui de Domn. Apoi începu a spune bătrînei, cum a fost la bătălie, cum oastea i se risipise și cum s-a rătăcit prin coclaurii aceia.

Și cum sta obidit, Vrîncioaia (așa-i zicea babei) numai ce a căzut în genunchi și i-a zis :

— Doamne, nu te întrista. Eu sînt bătrînă ; am văzut multe și multe am pățit... Dar niciodată n-am pomenit ca omul vrednic să rămînă pînă la urmă de rușine... Iată, rog mila Măriei Tale, să mă reped pînă de vale, să dau de veste feciorilor mei, să adune tovarășii lor de sub Dumbravă, și pe cei care țin straja la veghiul lui Bucur și, cu ajutorul lui Dumnezeu, s-or îndrepta toate.

De cuvînt, Vrîncioaia a plecat. Și cît te-ai șterge la un ochiu, iat-o îndărăt cu 7 feciori tot unul și unul, ca niște brazi, nu altceva, și cu pletele pînă la brîu.

— Iaca, Măria Ta, tovarăși de umblat și ostași de luptat...

Ăsta-i Bîrsea, ăsta-i Negrilă, ăsta-i Spinea, arătînd cu degetul pe cei trei mai mari ; ăsta-i Spulber, ăsta-i Pavel și Bodea și Nistor.

Îndată ce i-a văzut Vodă, cu lăncile cît zălogu și cu arcul la umăr, fiecare cu ceata lui, i-a venit inima la loc. De sîrg, a pornit iarăși spre hotar, a buciemat din vîrfurile Cozei, de pe vovîrghia Cristianului și a trecut valea pe la Tulnici ; apoi izbînd pe Unguri i-a risipit la gura Lepșei, unde tăbăriseră cu prada.

Atunci, de părere de bine, Vodă Ștefan a stat și s-a veselit acolo cu toți oștenii trei zile și trei nopți ; a făcut iarmaroc cu vin și cu pîne, mă rog, ca la un praznic. Iar cînd a isprăvit masa, a chemat la el pe feciorii Vrîncioaiei, și, făcîndu-le ocolniță și uric pe piele de vițel, cu slove de aur, le-a zis : Fraților, Dumnezeu v-a scos înaintea mea. Că de nu dam de casa Vrîncioaiei, cine știe cît ar fi prădat străinii țara. Ci, fiindcă am izbîndit asupra lor, întoarceți-vă la mama voastră ; duceți-i multă sănătate de la mine, iar drept răsplată pentru vitejie, tot hotarul munților, din apa Trotușului spre miazăzi, al vostru să fie ; și de la moghilele de sub Măgura Milcovului, pînă în Cotul Săcuilor, tot voi să stăpîniți.

S-au închinat atunci către Domn feciorii Vrîncioaiei, plecînd genuchiul la pămînt. Apoi întorcîndu-se la vatra lor, au împărțit între ei munții, și au întemeiat satele, — că pînă atunci fuseseră și ei cam negustori de vite fără semn... Din vremea aceea se trag cei din Negrilești, din Spinești, Bodești, Păulești, Nistorești, Bîrsești și Spulber.

Și așa, măi gura moșului, află că Vrancea noastră se întinde pînă dincolo de apa Cașinului și pînă în șesul Focșanilor, unde se văd și azi moghilele de hotar

Băiatul ascultase, cu ochii țintă la moșneag, iar crengile fagului rumeneau încă de dogorîrea jarului, cînd moșul și-a pus căciula sub căpătîiu și s-a astrucat pentru culcare.

■

Astfel, multe povestiri din vechime ascultase fagul, seară după seară.

În nopțile potolite, cînd apele dorm molcom în iazuri, iar din adîncul munților se auzia lătrînd cățelul pămîntului, fagul cel străvechi de zile se simția nebiruit și deopotrivă cu veșnicia. I se părea că ieri a fost ziua, cînd ceata lăr-muitoare de unguri se coborîse din munți și poposise sub ramurile lui, priponind caii de oiștea căruțelor, apoi luîndu-și drumul înapoi.

Dar cînd începea vijelia, îl cuprindeau fiori de grijă și pornia să ofteze. Pentru întîiași dată, străbunul codrului începu a pricepe ce e teama.

Și încă iarna, calea-valea. Dar vara, cînd crengile lui uriașe se încărcău de frunziș și de greutatea jirului, de cîte ori se stîrnia cîte o furtună, tulpina scîrțîia ca și catargul unei corăbii isbite de talazuri. Atîta numai, că o corabie își poate strînge pînzele, pe cînd străjerul prundului, asemenea unui vas prigonit, care luptă pe viață și pe moarte, trebuia să ție steagul sus, chiar în mijlocul furtunilor.

Urmarea a fost că, de la o vreme, unele catarguri lăaturalnice căzuseră cu pocnet mare la pămînt... Dar ce e o cracă pentru un fag viteaz, care a dăinuit veacuri, înfruntînd mereu fulgerile.

■

Și toate ar fi mers cum ar fi mers... Dar gîrla care în tinerețe îi adusese atîta bucurie, i-a pregătit pe neașteptate o cumplită primejdie. Fie că Pucna se săturase, rozînd mereu malul din dreapta ; fie din întocmirea unor puteri ascunse, care străjuesc din naltul cerului rostul oamenilor, al copacilor și al apelor, plecînd cumpenele cînd într-o parte, cînd în alta, destul că, după o ploaie repede, un potop năuc a mutat vadul rîului chiar pe lîngă tulpina fagului, săpînd un fâgaș adînc și desgolindu-i o parte din rădăcini. Astfel, ne mai avînd destul sprijin în pămînt, la cea dintîi răbufnire a vîntului de la munte, bătrînul s-a plecat pe o coastă, trosnind groaznic, ca o corabie isbită de stînci.

Și, ca la orice prăpăd, începu jaful. Cît fusese în picioare, doar trăsnetul îi atinsese ramurile. Acum, un neam fără evlavie, care nici nu bănuia cîte rînduri de oameni adumbrise bătrînul sub ramurile lui, începu a-l hăcui cu topoarele. Săptămîni de-a rîndul, luni de-a rîndul a fost ciuntit hoțește... Dar vîrfurile erau încă vii, iar de trunchiul scorojit nu se atingeau nimeni. Lama topoarelor s-ar fi turtit, ca izbită de un bolovan...

Fala lui de odinioară, se risipise însă ca un fum. Turturelele care în ceasurile apusului zburau din creangă în creangă, spre vîrfurile luminate pînă tîrziu de razele

soarelui, s-au răslețit, căutînd adăpost în tufele de lozie. Vulturii care păstraseră obiceiul de a se odihni în slava ramurilor lui, ca în vremea cînd păsărețul umplea curtea morii, îl ocolesc și ei pe departe. Iar corbii, înțelepții neamului sburător, cînd au văzut isprava apelor, au croncănit de groază... Părea că sfîrșitul se apropie.

Și totuși ar fi dăinuit, poate, încă mult. După ce trăise o viață întreagă în picioare, sihastrul cel gîrbovit nădăjduia să trăiască acum altă viață îngenunchiat la pămînt, căci o parte din rădăcini rămăseseră nesmintite la locul lor... Dar, într-o zi de toamnă, niște copii care păziau caprele, s-au oprit lîngă scorbura în care fluera vîntul; au umplut-o cu crengi uscate și i-au dat foc.

Din iasca pufoasă a trunchiului pe jumătate puhav, s-a ridicat un fir subțire de fum, ca tămîia din ciobul lăsat deasupra unui mormînt...

Și cum vîntul începuse a se înteți, hora copiilor care stau cu mîinile întinse spre căldură, s-a lărgit, căci flacăra, ca un balaur cu multe limbi, se porni a lunge trunchiul tot mai departe, pînă ce vîlvătaia i-a cuprins toate ramurile.

A doua zi, ciorile, simțind o vreme rea, se vîrtejeau în stoluri deasupra văii. Cînd au sosit în prund, au văzut numai o grămadă de cărbuni, peste care zăpada se așeza lin, ca giulgiul alb pe fața unui dus de pe lume.

DIN PUBLICAȚIILE LUI S. MEHEDINȚI

- Insula Șerpilor, O scrisoare pe care la 134 d. Chr. Arian guvernatorul Bythiniei, o adresează împăratului Adrian*, în „Bul. Soc. geogr. rom.“, tom XIV, 1893.
- Locul geografiei între științe*, în „Bul. Soc. geogr. rom.“, tom XV, 1894.
- Kuriose Beschreibung von der Moldau und Wallachey (worrinen deroselben Zustand und Beschaffenheit, Gränzten, Lager, Städte und Schlösser, die Inmwohner, Sitten, Religion und andere Ceremonien... umständlich vorgestellt werden*, 1966, în „Bul. Soc. geogr. rom.“, tom XVI, 1895.
- Die kartographische Induktion (teză de doctorat)*, Leipzig, 1899.
- Eterogeneitatea celor patru sfere*, București, 1900.
- Problemele geografiei contemporane ca știință despre Cosmos*, București, 1900.
- Obiectul și definițiunea geografiei*, în „Conv. Liter.“, 1901.
- Studiul geografiei în învățămîntul secundar*, în „Conv. Liter.“, 1900 și „Bul. Soc. geogr. rom.“, tom XXII, 1902.
- Geografia ca disciplină universitară*, în „Conv. Liter.“, 1902.
- Antropogeografia și întemeietorul ei Fr. Ratzel*, în „Conv. Liter.“, 1904.
- La Géographie comparée d'après Ritter et Peschel*, în „Ann. de Géographie“, tom X, 1901, Paris.
- Introducere în studiul geografiei*, București, 1904.
- Die rumänische Steppe: eine anthropogeographische Skizze (Zu Ratzel's Gedächtnis)*, Leipzig, 1904.
- Geografia României (capitol în „Catalogul Expoziției din 1906“)*, București, 1906.
- Unirea Principatelor din punct de vedere geografic*, în „Conv. Liter.“, 1909.
- Aplicări antropogeografice în sfera etnografiei, istoriei și a altor științe învecinate*, în *Anuarul de geogr. și antropogeogr.*, I, 1910.
- Activitatea Societății Geografice pe 1912*, în „Bul. Soc. geogr. rom.“, tom XXXIII, 1912.
- Raportul secției didactice (a Soc. Geografice)*, în „Bul. Soc. rom. geogr.“, tom XXXIV, 1915.
- Chestia orientală din punct de vedere geografic și etnografic*, în „Bul. Soc. rom. geogr.“, tom XXXV, 1916.

- Observări asupra Dobrogei*, în „Bul. Soc. rom. geogr.”, tom XXXVIII, 1919; *idem*, „Conv. Liter.”, 1919.
- Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca și uneltele sale* (discurs de recepție la Academia Română, București, 1920) Ed. II, 1936.
- Din progresele științei geografice în anul 1920*, în „Bul. Soc. rom. geogr.”, tom XL, 1921.
- Congresul de geografie de la Brașov. Rezultatele discuției asupra programei*, în „Bul. Soc. rom. geogr.”, tom XLI, 1922.
- Premise etnografice la istoria Românilor*, în „An. Acad. Rom.”, Sect. Ist., 1922.
- Dare de seamă asupra mersului geografiei, în 1923*, în „Bul. Soc. rom. geogr.”, tom XLII, 1923.
- Vechimea poporului român și legătura cu elementele alogene*, București, 1925.
- Religia ca mijloc de caracterizare etnografică a unui popor*, în „An. Acad. Rom.”, Sect. Ist., 1924.
- Quelques mots sur le peuple roumain*, în rev. „La Roumanie”. L'illustration économique et financière, No. spécial, Paris, 1925.
- Le pays et le peuple roumain. Considérations de géographie physique et de géographie humaine*, București, 1927; ed. II, București, 1930.
- Școala română și capitalul biologic al poporului român*, în „Bibl. Astrei”, Cluj, 1927.
- Din literatura etnografică a limbei*, în vol. *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927.
- Dacia pontică și Dacia carpatică. Observări antropogeografice*, în „Bul. Soc. rom. geogr.”, tom XLVII, 1928; *idem*, în *Dobrogea*, București, 1928.
- Roald Amundsen*, în „Bul. Soc. rom. geogr.”, tom XLVII, 1928.
- Cadrul antropogeografic al Ardealului*, în *Monografia Ardealului*, București, 1928.
- Rumänische Volkscultur (Völkermagazin)*, IV, Berlin, 1929.
- La inaugurarea unui nou curs de geografie*, în „Bul. Soc. rom. geogr.”, tom XLVIII, 1929.
- Coordonate etnografice. Civilizația și cultura (Hilotehnica — Psihotehnica)*, Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., ser. III, tom XI, București, 1930.
- Geographical notes of Roumania*, în „Roumania Quarterly Review”, VI, 1, New York, 1930.
- Terra. Introducere în geografie ca știință* (2 vol., București, 1930).
- Vadul moldo-muntean*, în rev. „Milcovia”, an II, vol. I, Focșani, 1931.
- Discordanțe antropogeografice*, în „Bul. Soc. rom. geogr.”, LII, 1933.
- Mișcarea geografică în România. Cu ocazia aniversării de 60 ani a Soc. geogr. rom.*, în „Bul. Soc. rom. geogr.”, LIV, 1935.
- Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke* („Vom Leben und Wirken der Romanen”) II, Rumänische Reihe, Heft 7, Jena und Leipzig, 1936.
- Deliormanul, o verigă între Carpați și țărmul Mării Negre*, în „An. Dobrogei”, an. XIX, vol. II, 1938.
- Geografie și geografi la începutul secolului al XX-lea. Însemnări cu privire la dezvoltarea științelor și a învățămîntului în România*, București, 1938.
- Trilogia științei: cercetător, erudit, savant*, Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., ser. III, tom XXI, București, 1939.

- Discurs la lecția inaugurală a profesorului C. Brătescu*, în „Rev. geogr. rom.”, an. II, fasc. II—III, București, 1939.
- Fazele geografice ale istoriei*, în „Rev. geogr. rom.”, an. III, fasc. II—III, 1940.
- Qu'est-ce que la Transylvanie ?* în „Bul. Soc. rom. geogr.”, tom LIX, 1940.
- Premise și concluzii la Terra. Amintiri și mărturisiri*, în „Acad. Rom.”, Stud. și Cercet., LXXIII, București, 1946.
- Metoda geografică în științele naturale și sociale*, în „An. Acad. Rom.”, Mem. Secț. Ist., ser. III, tom XXIX, București, 1947.
- De senectute. Bătrînețea în cadrul muncii pentru cultură*, în „An. Acad. Rom.”, Mem. Secț. Ist., ser. III, tom XXIX, București, 1947.

TABLA DE MATERII

CUVINI ÎNAINTE	5
PARTEA ÎNTII	
STUDII ASUPRA VIETII ȘI OPEREI GEOGRAFICE	
OMUL ȘI OPERA	
<i>de Vintilă Mibăilescu</i>	11
CONCEPȚIA ȘI METODA ÎN OPERA GEOGRAFICĂ A LUI S. MEHEDIŢI	
<i>de Victor Tufescu</i>	29
LOCUL LUI SIMION MEHEDIŢI ÎN GEOGRAFIA SECOLULUI XX	
<i>de Vintilă Mibăilescu</i>	50
ȘCOALA GEOGRAFICĂ ROMÂNEASCĂ FORMATĂ DE SIMION MEHEDIŢI	
<i>de [Nicolae Orghidan]</i>	67
SIMION MEHEDIŢI DESPRE ROLUL FACTORULUI GEOGRAFIC ÎN ISTORIA	
POPORULUI ROMÂN	
<i>de Ion Conca</i>	84
<i>Încheiere</i>	103
PARTEA A DOUA	
DIN OPERA GEOGRAFICĂ	
DISERTAȚIA INAUGURALĂ. OBIECTUL GEOGRAFIEI	107
ASUPRA OBIECTULUI GEOGRAFIEI, DEFINIȚIUNEA EI	122
LOCUL GEOGRAFIEI ÎN CLASIFICAREA ȘTIINȚELOR. DIVIZIUNILE GEOGRAFIEI	135
LIMITA GEOGRAFIEI FAȚĂ DE ȘTIINȚELE VECINE	149
LOCUL OMULUI ÎN GEOGRAFIE. ANTROPOGEOGRAFIA	165
ANTROPOGEOGRAFIA ȘI ÎNTEMEIATORUL EI FR. RATZEL	181
PĂMÎNTUL CA OPERĂ A VOINȚEI OMENEȘTI	192

	295
ALTE DEFINIȚIUNI ALE GEOGRAFIEI: STRABO, RITTER, HUMBOLDT ȘI RICHTHOFEN	204
METODA ȘI METODICA	222
APLICARI ANTROPOGEOGRAFICE ÎN SFERA ETNOGRAFIEI, ISTORIEI	
ȘI A ALTOR ȘTIINȚE ÎNVECINATE	242
DACIA PONTICĂ ȘI DACIA CARPATICĂ. OBSERVĂRI ANTROPOGEOGRAFICE	251
GEOGRAFIA PITOREASCĂ	262
POPAS ÎN SOVEJA	276
FAGUL	283
DIN PUBLICAȚIILE LUI S. MEHEDIŢI	291

*Redactor resp. de carte : DOINA PAUNESCU
Tehnoredactor : GHEORGHE POPOVICI*

---

*Dat la cules 16.06.1967. Bun de tipar 02.10.1967. Apărut 1967.
Tiraj 5000+140+40 ex. legate^{1/3}. Hirtie scris I A 80 g/m². Format 70×90/16.
Coli editoriale 21,78. Coli tipar 18,50 A. 7356. Indici de clasificare zecimă : pentru bibliotecile mari 91, pentru bibliotecile mici 91.*

---

*Tiparul executat sub comanda nr. 567 la
întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918”,
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97,
București — Republica Socialistă România*